

4
705

2

J. Endzelīna un K. Mūlenbacha

Latviešu gramatika

---

2 179-

Valtera un Rapas akc. sab. izdevums

ПРОВЕРЕНО
1949 г.

L $\frac{4}{705}$

XI My.

Latviešu gramatika

J. Endzelina un R. Mūlenbacha

sarakstīta

Otrs, pārstrādāts iespiedums

Rīgā, 1923

Valtera un Rapas akc. sab. izdevums

410-5 1957

VALTERA un RAPAS
akc. sabiedr. spiestuve
Rīgā, Skārņu ielā 13.

Part. b1

195.254 ✓

0309057716

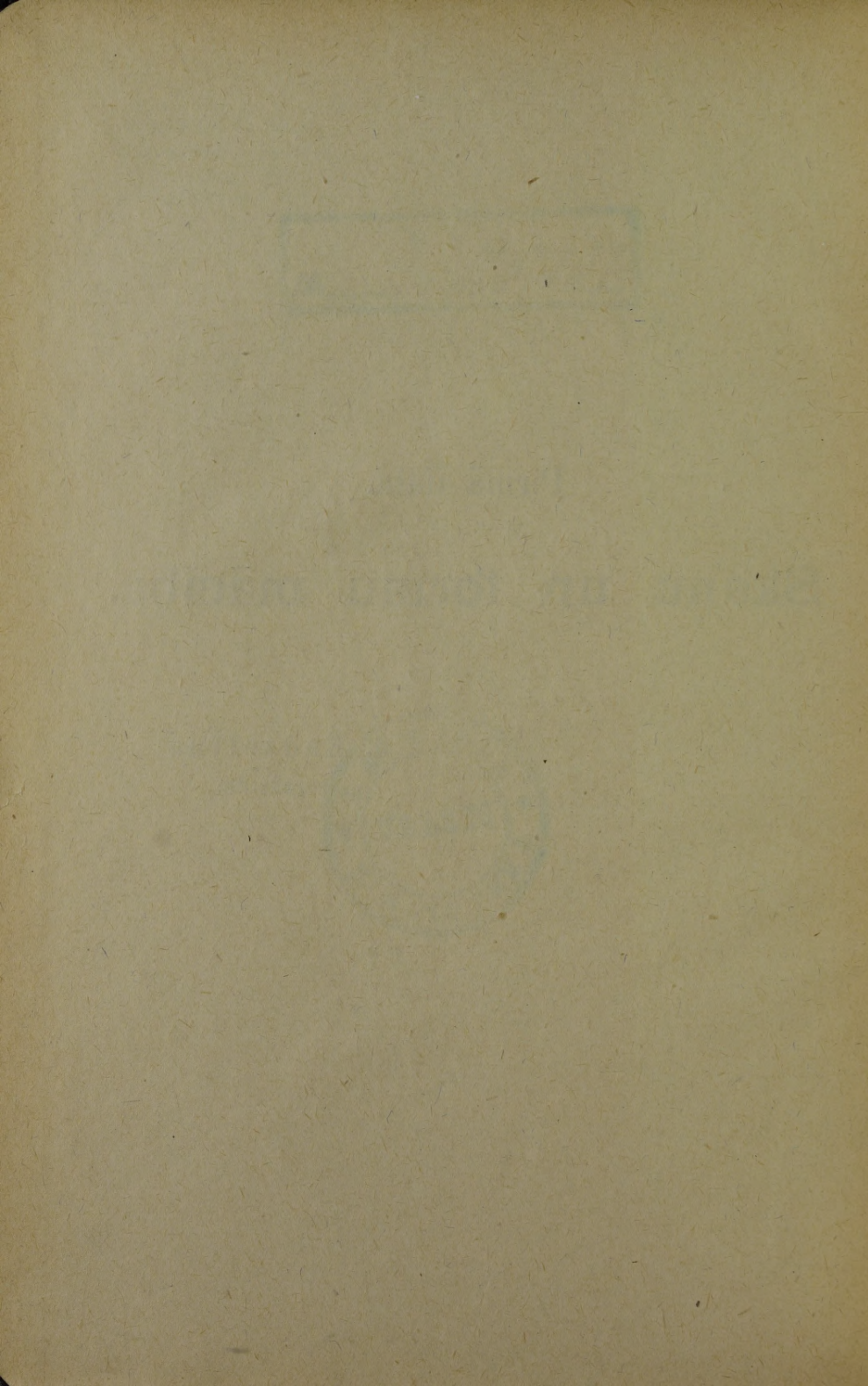
28

Pirmā daļa.

Skauņi un formu mācība.

J. Endzelīna
sarakstīta.

No pirmā izdevuma priekšvārdiem.

Ko esam mācījušies no tautas mutes un no latviešu valodas vēstures, to te pasniedzam saviem lasītājiem. Lasītājus gaidām nevien no svešautiešiem, bet arī no pašiem latviešiem, nevien no tiem, kuŗu izlokšne stipri atšķiras no rakstu valodas, bet arī no vidus izlokšņu runātājiem. Vienkārt nav tagad vairs tādas izlokšnes, kas it nekā neatšķirtos no rakstu valodas, un otrkārt latviešu valodas avots plūst visā savā dzidrumā tagad vairs tikai vecajā paaudzē, kas vēi nav padevusies ne grāmatnieku un avīznieku, ne svešu valodu iespaidam. Jaunā paaudze turpretim, skolās mācīdamās svešas valodas, viegli zaudē tiro valodas apziņu un runā un raksta latviski krievu vai vācu valodas garā. Un pie tam vēl bieži piemaisa rakstu valodai izlokšņu formas tādā mērā, ka pat zobgaļu kalendāros par to smejas. Var nu gan rakstu valodu kuplināt ar tādiem izlokšņu vārdiem, kas apzīmē jēdzienu, kuŗa izteikšanai rakstu valodā vēl nav vārda, bet piejaukt rakstu valodā parastām locījumu formām izlokšņu locījumu formas — nekādi nav attaisnojams. Visu to ievērojot, jutāmie piespiesti nevien rādīt, kā runā, bet bieži vien arī dot mājienu, kā nav jārunā, un kā „pareizāki“. Jo uz beidzamiem jautājumiem dažs labs vienā un otrā lietā meklēs atbildi mūsu grāmatā.

Pie pilnīgas valodas prasanas pieder nevien pareizi rakstīt, bet arī pareizi izrunāt. Un tāpēc esam lielā mērā ievērojuši arī izrunas jautājumus. Tā te daudz runāts par patskaņa e izrunu, kas visās izlokšnēs nav vienāda. Apzīmēt viscauri arī dažādo akcentu — neatradām par iespējamu: vienkārt šis akcents, sevišķi piedēkļu zilbēs, nav visur vienāds; otrkārt ar akcenta apzīmēšanu vien vēl neiemāca pareizi runāt, — te pašam ir jāieklausās, — un beidzot trejādā akcenta apzīmēšana iznāktu lasītājam ļoti raiba.

Rakstidami plašāku aprindu vajadzībām, ar nodomu nemīnam savus avotus zinātniskā literatūrā un nestājamies nekādā polemikā. Ceram tomēr, ka ir tā šis un tas mūsu grāmatā interesēs arī valodniekus.

Darbu dalījām savā starpā tā, ka Endzelins rakstīja skaņu un formu mācību, Mūlenbachs sintaksi un mācību par pieturas zīmēm, bet abi — pilnīgā saziņā un saskaņā viens ar otru.

K. Mūlenbachs.

J. Endzelins.

Priekšvārdi otram izdevumam.

Pēc sava darba biedra K. Mülenbacha agrās nāves man ar grūtu sirdi un vienam jārediģē šās grāmatas otrs izdevums, uzņemoties atbildību arī par teikumu mācību. Mācās tagad latviešu valodu vairāk nekā krievu laikos, un līdz ar to šādas gramatikas lasītāju prasības ir lielākas. Vienu tādu prasību ievērodams, esmu šai izdevumā latviešu valodas skaņas un formas daudz vairāk nekā pirmajā izdevumā salīdzinājis ar radu valodu skaņām un formām. Būtu jāiesprauž arī pārskats par skaņu fizioloģiju, par skaņu likumu jautājumu un analogiju un par sintakses pamatjēdzieniem, bet par šiem jautājumiem tagad var palasīties E. Bleses „Ievadā valodniecībā“, un tāpēc, patlaban apkrauts citiem steidzamiem darbiem, šai izdevumā vēl neesmu runājis par minētiem jautājumiem. Bez tam, paturot šim izdevumam Mülenbacha vārdu, nevarēju viņa sarakstīto daļu daudz grozīt.

Pirmajā izdevumā sniegtos izlokšņu paraugus esmu te izmetis: tie tagad ir pieejami pilnīgākā ortografijā un daudz lielākā izvēlē manā „Lettisches Lesebuch“.

J. Endzelīns.

Grāmatā lietotie saīsinājumi nozīmē:

- Apsk. = Apskats.
Austr. = Austrums, zinības un rakstniecības mēnešraksts.
Bl. = Bielenstein, 1000 lettische Rätsel.
BV. = Barona un Visendorfa Latvju Dainas.
DL. = Dienas lapas etnografiskais pielikums.
JK. = Jelgavas Latv. Biedr. Rakstn. Nodaļas Rakstu krājums.
LP. = Lercha - Puškaiša Latviešu pasakas.
Ltd. = Latv. taut. dziesmas, drukā dotas no Latviešu draugu biedrības.
MVM. = Mājas Viesa Mēnešraksts.
RK. = R. L. B. Zinību Komisijas Rakstu krājums.
Tr. = Трейландъ (Brīvēznieks), Материалы по этнографии лат. племени.
Vēr. = Vērotājs.
Zbiór = Zbiór wiadom. do antropologii krajowej, tom. XVIII.
m. = mīkla.
Leišu vārdos y apzīmē gaŗu i, é — gaŗu, šauru e (kā latv. vārdā dēlis), kurpretim e bez punkta virsū leišu valodā vienmēr apzīmē platu e, o — gaŗu patskani o (kā vācu valodā piem. vārdā rot „sarkans“), kas šķīrāms no divskaņa uo (=latv. o), i — starp līdzskani un patskani iepriekšējā līdzskaņa mikstinājumu,

piem. keliū (lasi: **keļū**) „ceļu“. Burti **a, e, i, u** senāk apzīmēja caur degunu runātus **a, e, i, u** (piem. **ka** „ko“ skanēja kā franču **quand** „kad“), bet tagad tie rakstu valodā ir lasāmi vienkārši kā **ā, ē, ī, ū** (piem. **ka** tagad skan: **kā**). — Pusjuntiņš apzīmē **is** u uzsvērtu patskani (piem. **galvā** „galva“), akūts — **gaŗu** uzsvērtu patskani ar krītošo intonāciju (piem. **vasarōjis** „vasarājs“), cirkumflekss — **gaŗu** uzsvērtu patskani ar kāpjošo intonāciju (piem. viensk. ģenit. **galvōs** „galvas“).

Sanskrita vārdos **j = dž, y = j**.

Senslavu vārdos **o = caur degunu runāts o**.

Ar * apzīmējam tādas formas, kas valodas pieminekļos vairs nav sastopamas, bet senāk bez šaubām ir bijušas.

I e v a d s.

Latviešu valoda un viņas izloksnes un vēsture; radu valodas.

1. §. Latviski runā tagadējās Latvijas iedzīvotāju vairums, — pavisam apmēram 1^{1/2} miliona cilvēku. — Kurzemes rietumu daļā, t. i. vecajā Kurzemē, kas vēlāk ar seno Zemgali krievu laikos savienota par bijušo Kurzemes guberņu, vidus laikos vēl dzīvoja baltu tautības kuršu cilts, un Kurzemes ziemeļu rietumos un Vidzemes rietumu daļā pie somu tautām piederīgie lībieši. Tagad arī šī Kurzemes un Vidzemes rietumu daļa ir kļuvusi par latviešu valodas apgabalu. Kuršu valodu Kurzemē beidzamo reizi piemin 16. gadsimtenī, un lībiešu valoda Vidzemē ir izmirusi 19. gadsimtenī; tagad to sastopam vairs tikai Kurzemes ziemeļu rietumos.

Ja atskaitām rakstu valodas iespaidu, var teikt, ka latviešu valodu nerunā visur vienādi: katram novadam ir sava **izloksne** (valodas īpatnības), pie kam starpība starp divām kaimiņu izloksnēm dažkārt ir tik maza, ka to izdzird tikai lietpratēja auss. Dažas valodas savādības izplatījušās pa daudz novadiem, un uz šā pamata atsevišķas izloksnes var apvienot **dialektos** (izlokšņu grupās). Jāsaka tomēr, ka vienu dialektu no otra bez zināmas patvarības nav iespējams nodalīt: var gan nospraust robežas zināmām izlokšņu īpatnībām, bet ne dialektiem, jo vienu dialektu ar otru saista „pārejas“ izloksnes. Tā piemēram **palsmaniešu** izloksne (Vidzemē) citādi būtu pieskaitāma vidus dialektam, bet kā augšzemnieku izloksnēs, tā arī palsmaniešu izloksnē **garais šaurais ē** pārvērties par **plato ē** (piem. **sēnēs iet**), un **platais (garais un īsais) ē** tur skan jau gandrīz kā **a-skaņa**, **a** vietā tur zināmos vārdos ir **o-skaņa**, un **šk** vietā—**šk** (piem. **škīt**); jāsaka tā tad, ka **palsmaniešu** izloksne (un tāpat dažas citas izloksnes) ir tā kā **pāreja** no vidus dialektā uz **augšzemnieku** dialektu un pati īsteni nav pieskaitāma ne vienam, ne otram.

Latviešu valodā mēdz izšķirt trīs dialektus: **tāmnieku d.**, **vidus d.** un **augšzemnieku d.** Vidus d. runā pa Latvijas vidieni,

no Maz-Salaces un Ērgemes uz dienvidiem par Valmieru, Cēsīm, Dobeli, Jelgavu līdz leišu robežai; uz šī dialekta dibināta latviešu rakstu valoda, pie kam vistuvāki rakstu valodai stāv Jelgavas un Dobeles izloksnes. Par tāmniekiem mēdz saukt latviešus, kas dzīvo apmēram starp Kuldīgu, Talsiem, Dundagu, Ventspili; bet te sauksim tā arī latviešus starp Skulti, Līmbažiem, Liel-Salaci, kas runā ļoti līdzīgi Kurzemes tāmniekiem. Šī līdzība radusies sevišķi no tam, ka nūle minētā Vidzemes apgabala latvieši ir tāpat kā Kurzemes tāmnieki pa daļai cēlušies no libiešiem, kas piesavinādamies latviešu valodu ir tajā atstājuši savas dzimtās valodas pēdas. Citādi Kurzemes tāmnieki valodas ziņā pieslienas pārējās Lejas-Kurzemes latviešiem, kas tāpat kā tagadējie tāmnieki pa lielākai daļai ir seno kuršu pēcteči: arī šo kuršu iespaidu var novērot visās Lejas-Kurzemes izloksnēs. Ievērojamākās tāmnieku īpatnības ir šādas: īsie galotņu patskaņi izzūd (piem. „mās māc brāl“ = māsa māca brāli), un garos galotņu patskaņus mēdz saīsināt; sieviešu kārtu izskauž viriešu kārtā (piem. „tie cūks ir dārg“ = tās cūkas ir dārgas); konjugācijā lieto visām personām trešās personas formu (piem. „es sit“, „mēs sit“, „jūs sit“). Vidus un tāmnieku dialektus salīdzinot ar augšzemnieku d., pirmos var arī saukt par „lejšemnieku“ dialektu. Augšzemnieku d. runā Augš-Kurzemē, Latgalē („Inflantijā“), Vidzemes austrumos. Galvenās augšzemnieku īpatnības ir šādas: lejšemnieku a zināmos gadījumos pārvērties par tīru (vācu vai krievu) o (piem. „golva“ = galva); garais a pārvērties par tīru (vācu) o (piem. „brōli“ = brāli) un dažās izloksnēs tālāk par divskani oa („broaļi“, no kam augšzemnieki dabūjuši palamas vārdu „broliši“); platais e pārvērties par a (piem. „vacs“ = vecs; „tāvs“ = tēvs); garais i pārvērties par ei (piem. „veirs“ = vīrs), un garais u par dažādās izloksnēs dažādi izrunātu divskani (piem. „couka“ jeb „ceuka“ jeb „ciuka“ = cūka); ie pārvērties par garu i (piem. „mīgs“ = miegs) un o par garu u (piem. „zūbs“ = zobs); stieptā akcenta vietā iestājies kritošais; šķ un žģ izrunā kā šk un žg; ķ pārvērties par ģ (piem. „ģeve“, ar platu e abās zilbēs), un ģ par dž.

2. §. Latv. valodas vecākais pieminēklis ir 1585. g. izdots katechisms; atskaitot daudzskaitļa datīva un instrumentāla formas ar galotni -ms (piem. „tiems bērniems“ = tiem bērniem) un sevišķas lokatīva formas ar galotni -n (piem. „krustan sists“ = krusta sists), tā laika valoda maz atšķīras no tagadējās valodas. Tās iepriekšējo attīstību varam tikai zināmā mērā nojaust, kad salīdzinām to ar radu valodām. Latv. valoda pieder pie indoeiropiešu valodu cilts. Šī valodu cilts sadalās 8 zaros: 1) indoīrāniešu jeb āriešu (indiešu jeb sanskrita val.; persu val.); 2) armeņu; 3) grieķu; 4) albaņu; 5) itaļu (sero samnītu, umbru,

latiņu valoda; no beidzamās cēlušās tagadējās romāņu, tas ir, rumeņu, italiešu, franču, spāniešu, portugāliešu valodas); 6) ķeltu (iru, bretoņu, seno galliešu); 7) ģermaņu (gotu, zviedru, dāņu, norveģu, angļu, vācu, holandiešu); 8) slavu (krievu, poļu, čehu, sorbu, slovaku, sloveņu, serbu, bulgaru) un baltu (latviešu, leišu, 17. gadsimtenī pārvācoto prūšu, jau viduslaikos nomākto jātvingu un galindu un līdz pat 16. gadsimtenim minēto kuršu) valodas. Šo valodu radniecība izskaidrojama tā, ka visas tās cēlušās no vienas pirmvalodas (kā vēlākos laikos romāņu valodas no latīņu valodas), indo-eiropiešu pirmtautai izplatoties un pa daļai ar svešām tautām jaucoties (tā piem. latviešos pārgājuši lībieši, un pa daļai no tam radies tāmnieku dialekts). Latv. valoda tā tad pieder pie baltu valodām, kas vistuvāki rada slavu valodām, pie kam tā leišu valodai tuvāki stāv kā prūšu valodai. Leišu un prūšu valodā ir paglabušās vecākas formas nekā latv. valodā, un salīdzinot beidzamo ar šīm radu valodām, varēsīm nojaust latv. valodas senāko veidu.

Latviešu valodu atšķir no leišu valodas galvenām kārtām šādas īpatnības: 1) Latv. valodā tagad pa laikam visos vārdos uzsver pirmo zilbi, kamēr leišu valodā vēl pa vecam daudz vārdos uzsver kādu vidus vai gala zilbi; piem. latv. galva: leit. galvā (ar uzsvērtu gala zilbi), kr. ролова.

2) Savienojumi *an, en, un, io*, kas visās citās baltu (arī kuršu) valodās ir paglabušies, latv. valodā ir pārvērtušies par *o (=uo), ie, ū, ī*; piem. la. roka: lei. rankā, prūšu (viensk. akuz.) rānkan; la. dzitars: kuršu dzintars, lei. gintāras.

3) Leišu un prūšu valodā paglabātie *ķ* un *ģ* ir latviešu un kuršu valodā pārvērtušies par *e* un *dz*; piem. la. acis: lei. ākys, pr. ackis (lasi: aķis); la. dzērve: lei. gērvē, pr. gerwe.

4) Leišu skaņām *š* un *ž* atbilst latviešu (un arī prūšu un kuršu) *s* un *z*; piem. la. (ratu) ass, pr. assis: lei. ašis, kr. оес; la. zināt, pr. -sinnat (lasi: zināt): lei. žinōti, kr. знать.

5) Savienojumi *dj, tj* pārvērtušies leišu valodā par (mīkstinātu) *dž, č*, latv. valodā — par *ž, š*; piem. viensk. ģenit. lei. briedžio „brieža“, vokiecio „vācieša“.

6) Seno gala zilbju *gaŗumi* ir leišu valodā zināmos gadījumos patvērušies, bet latv. valodā viscauri saīsināti, atskaitot vienzilbes formas (piem. daudzsk. nōmin. lei. tōs gālvos ar gaŗu *o = la. tās galvas; lei. sakaũ = la. saku*); seno gala zilbju *i sie* patskaņi leišu valodā ir vēl sastopami, bet latv. valodā tie ir zuduši, atskaitot vienzilbes formas un patskaņi *u* (piem. lei. tās kālnas = la. tas kalns; lei. medũs = la. medus).

7) Dažādas starpības vārdu atvasināšanā, deklinācijā, konjugācijā un sintaksē; piem. lei. artōjas (pr. artoys, lasi: artōjs) „arājs“ (bez *t*, bet gan piem. lasītājs); lei. viensk. dat. tām

augštīm kálnui: la. tam augstam kalnam; lei. viensk. lok. augštamē kálne: la. augstā kalnā; lei. jīs sākē, jīs melāvo: la. viņš sacija, viņš meluoja.

Latv. valodu apvieno ar leišu valodu, bet šķir no prūšu valodas šādas īpatnības:

1) Divskanis eī tikai latv. un leišu valodā zināmos gadījumos ir pārvērties par ie; piem. la. diena, lei. dienā: pr. (viensk. ak.) deinan.

2) Dažādas formu starpības; piem. la. mans, lei. mānas: pr. mais (kr. мой); la. dat. kam, lei. kām (kr. кому): pr. kasmu (sanskrita kasmāi); la. ģen. mūsu, lei. mūsū: pr. nošson (kr. насъ); la. akuz. jūs, lei. jūs: pr. wans (= senslavu вы); la. dat. (izloksnēs) tau „tev“, lei. táu: pr. tebbei (kr. тебѣ) „tev“; la. trešs, lei. trēčias (kr. трети): pr. tirts; la. sestis, lei. šēstas: pr. usts „sestais“; la. devīts, lei. deviņas (kr. девятый): pr. newīnts (vācu neunte) u. c.

Baltu valodas apvieno ar slāvu valodām piemēram šādas īpatnības:

1) Liela vienādība vārdu sastāvā (piem. la. roka, lei. rankā, senslavu rōka, kr. рука; la. nest, lei. nēsti, kr. нести u. c.

2) Divskanis eu pārvērties par jau, no kam slavu ju; piem. la. ļaudis: kr. люди vācu Leute.

3) Vienāda galotne o- (jeb a-) celmu viensk. ģenitīvā; piem. la. vilka, lei. vilko (leišu o cēlies no ā), kr. волка.

4) Īpašības vārdu noteicamās formas, kas saliktas ar vietniekvārda celmu jo-; piem. kr. добра-я: lei. geró-ji jeb (izloksnēs) geró-ja „labā“ (Adolfija latv. gramatikā: labba-ja).

5) Izteicējs instrumentāli un (pēc nolieguma) papildītājs ģenitīvā.

I. Skaņu mācība. (Fonetika).

Latv. valodas skaņas.

3. §. Valoda jeb runa sadalās teikumos, teikumi — vārdos vārdi — zilbēs jeb balsienos, zilbes — skaņās.

Par zilbi (balsienu) saucam vārda daļu, vai arī veselu vārdu, ko izrunā ar patstāvīgu un vienīgu dvasas grūdienu. Zilbju skaits vārdos var būt dažāds (piem. „es“, „brā-lis“, „vil-ci-nāt“, „pa-stai-gā-ties“, „at-vē-si-nā-ties“ u. t. t.).

Valodas skaņu redzamās zīmes sauc burtus, burtu kopu zīmāmā kārtā — ābeci jeb alfabētu.

Jaunajā ortografijā lieto šādu alfabētu:

a, ā, b, c, č, ch, d, dz, dž, e, ē, f, g, ģ, h, i, ī, ie, j, k, ķ, l, l̄, m, n, ņ, o, p, r, r̄, s, š, t, u, ū, v, z, ž.

ch, f, h sastopami tikai svešvārdos (piem. „chronoloģija“, „fabrika“, „hercogs“).

4. §. Valodas skaņas sadalās patskaņos (vokāļos) un līdzskaņos (konsonantos). Par patskaņi sauc vairākskaņu zilbē to skaņu, ko izrunā visskaļāki; pārējās skaņas ir zilbes līdzskaņi. Patskaņi var arī vieni paši sastādīt zilbes (piem. „ē-ka“).

Rakstu valodā sastopami vienkāršie patskaņi a, e, i, u un svešvārdos (piem. „politika“) arī o (izloksnēs tīrais o sastopams a vietā arī īstos latv. vārdos, skat. 1. §). Visi šie patskaņi var būt īsi un gaži.

Bez tam sastopami divu patskaņu savienojumi, kas saucami par divskaņiem (jeb diftongiem): ai, au, ei, ui (gandrīz tikai patapinātos vārdos, piem. „puika“, „muita“), retumis iu (piem. „plūkšķēt“), svešvārdos (piem. „boikots“) arī oi (izloksnēs oi sastopams ai vietā arī latv. vārdos). Pie divskaņiem pieskaitāmi arī latv. o (izrunā kā ua jeb uo; piem. „dot“, „lops“) un ie (izrunā kā ia jeb ie; piem. „iet“).

5. §. No kādām vecākām skaņām cēlušies latv. valodas patskaņi un divskaņi saknes un piedēkļu zilbēs (par galotņu patskaņiem būs runa vēlāk).

i. Latv. (kā arī leišu un prūšu) īsais i cēlies pirmkārt no indo-eiropiešu pirmvalodas i, kas paglābies pa laikam arī citās radu valodās, atskaitot slavu valodas (slavu pirmvalodā i pārvērties par ѝ, kas krievu valodā vai nu ir zudis, vai pārvērties par e); piem. latv. viss: lei. visas „viss“, pr. (siev. k. viensk. nōm.) wissa, senslavu вѣсь, kr. вѣсь; latv. likt, lei. likti „likt“, latīņu re-lictus „atstāts“ u. c.

Otrkārt baltu valodu i (un slavu pirmvalodas ѝ) ir cēlies tur, kur tas, būdams blakus līdzskaņim r, l, n, vai m, mijas ar e, no pirmvalodas neuzsvērtā, isa e vājinājuma; piem. latv. mirt (no saknes mer-, sal. mērdēt): lei. mirti, senslavu мръми „mirusi“, kr. емръ, vācu Mord „slepkavība“, latīņu mortuus „miris“, sanskrita mṛtás „miris“; latv. brist: lei. bristi (tagadne: bredū), senslavu непрѣрьдомъ „nepārbriedams“; latv. vilks: lei. vilkas, pr. wilkis, čehu vlk, sanskrita vṛkas (r te no l cēlies); latv. dzimt (tagadne: dzemu): lei. ginti, pr. (akuz.) gim-senīn „dzimšanu“, sanskrita gatás (pirmās zilbes a te no zilbiska m) „atnācis“, senisl. sam-kund „sanākšana“, vācu kommen „nākt“; latv. dzīt (ar ī no in), pagātne: dzinu (tagadne: dzenu): lei. ginti, senaugšvācu gundfano „kaŗa karogs“, sanskrita hatyā (pirmās zilbes a te no zilbiska n) „nonāvēšana“.

Treškārt rakstu valodā sastopam jaunāku i vecāka (izloksnēs vēl paglabāta) u vietā vārdos: divi (sal. Alsungas dņvējāds „divējāds“), zivs (Neretā: zuvs, Drustos u. c.: zuve), sivēns (iz-

loksnēs: *suvēns*), *dibens* (izloksnēs: *dubens*), un izloksnēs arī — vārdā: *tivi* „tuvu“. — Patapinājumos arī senkrievu *ѣ* vietā; tā piem. *kristīt* no senkr. *крѣстити*.

ī — cēlies latv. valodā pirmkārt no veca pirmvalodas *ī*; piem. latv. *dzīvs*: lei. *gývas*, pr. (daudzsk. akuz.) *gijwans* jeb *geiwans* (ar *eī* no *ī* kā mūsu augšzemnieku dialektā), slavu *живъ*, sanskrita *jīvás*, latīņu *vīvus*. — Otrkārt no *in*; piem. latv. *dzīt* (pagātnē): *dzinu*) = lei. *ginti*.

u — cēlies baltu valodās galvenām kārtām no pirmvalodas *u*, kas paglābies pa laikam arī radu valodās, izņemot slavu valodas (slavu pirmvalodā *u* pārvērties par *ѣ*, kas krievu valodā vai nu ir zudis, vai pārvērties par *o*); piem. latv. *budināt*: lei. *būdināti* „*budināt*“, pr. *budē* „ir nomodā“, senslavu *бѣдръ* = kr. *бодръ*, sanskrita *būdhyatē* „mostas“. Bez tam patapinājumos no senkrievu *ѣ*; piem. *dukurs* no senkr. *дѣхоръ* (tagad: *хоръ*).

ū — cēlies (kā arī citās baltu valodās) vispirms no pirmvalodas *ū*, kas paglābies pa laikam arī radu valodās, izņemot slavu valodas, kur *ū* pārvērties par *ы*; piem. latv. *būt*: lei. *būti*, pr. *būton* jeb *bou̯ton* (ar *ou* no *ū*, kā mūsu augšzemnieku izloksnēs) „*būt*“, kr. *быть*, sanskrita *ábhūtam* „(jūs abi) *kļuvāt*“; latv. *dūmi*: lei. *dūmai*, pr. *dumis* (patskaņa gaŗums te nav apzīmēts), slavu *дымъ*, sanskrita *dhūmás*, latīņu *fūmus* „*dūmi*“. — Otrkārt latv. *ū* cēlies no *un*; piem. latv. *jūtu* = lei. *juntā*.

e — baltu valodās cēlies galvenām kārtām no pirmvalodas *e*, kas āriešu valodās pārvērties par *a* (kā augšzemnieku dialektā mūsu platais *e*); piem. latv. *medus*: lei. *medūs*, pr. *meddo*, senslavu *медъ*, sanskrita *mádhu* „*medus*“, senaugšvācu *metu* (tagad: *Met*) „*miestiņš*“.

ē — cēlies galvenām kārtām no pirmvalodas *ē*, kas slavu pirmvalodā pārvērties par *ѣ*, bet āriešu un ziemeļu un rietumu ģermāņu valodās — par *ā* (kā mūsu augšzemnieku dialektā platais *ē*); piem. latv. *sēju*, *sēkla*: lei. *sēju*, *sēkla*, pr. *semen* (patskaņa gaŗums te nav apzīmēts), kr. *сѣю*, *сѣмя*, latīņu *sēmen*, senaugšvācu *sāmo* (tagad: *Same*) „*sēkla*“. Bez tam vecos patapinājumos no kr. *ѣ* un *я*; tā piem. *grēks*, *svēts* no kr. *грѣхъ*, *святъ*.

a — baltu (arī āriešu un ģermāņu) valodās cēlies no pirmvalodas *a* un *o*, kas grieķu un latīņu valodā vēl ir šķirti, bet slavu valodās apvienojušies *o*-skaņā. Vecu *a* atrodam piem. vārdā *ass* (ratiem): lei. *ašis*, pr. *assis*, kr. *оць*, latīņu *axis*, grieķu *áksōn*, senaugšvācu *ahsa* „*ass*“. Turpretīm veca *o* vietā atrodam *a* piem. vārdā *gars*, *garoza*: lei. *gāras* „*tvaiks*“, kr. *горѣтъ*, sanskrita *gharmás* „*kvēle*“, latīņu *formus* „*silts*“, senīru *gorim* „*sildu*“. Bez tam baltu valodās atrodam *a* arī *e* vietā: 1) ja sekoja *v + a*, *o*, vai *u*, piem. *nav(aid)* no vecākas formas *ne-vaid*;

2) ja divi nākamās zilbēs bija a, piem. nabags un lei. nabāgas (patapinājumi) no kr. неборъ; 3) piedēkļu zilbēs arī, ja tikai vienā zilbē sekoja a, piem. dzītaris, lei. gīntāras blakus kuršu dzinteris (ar veco e nākamās zilbes i priekšā), la. vesals: veselīgs, veselība, kr. весель, la. vakars, lei. vāka: as: kr. вечеръ.

ā — latv. valodā cēlies no pirmvalodas ā, kas leišu rakstu valodā (tāpat kā ģermāņu pirmvalodā) pārvērties par (gaŗu) o; tā piem. vārdā mātē: lei. móté, kr. матъ, sanskrita mātā, latīņu māter, senīru māthir, senaugšvācu muoter (ar uo no ģermāņu pirmvalodas ō).

o (=uo) radies vispirms tāpat kā leišu uo no pirmvalodas ō, kas slavu un āriešu valodās pārvērties par a-skaņu; piem. olekts: lei. nolektis, gr. olēnē „elkonis“, jeb dot; lei. dúoti, kr. дати, gr. dōsō „došu“, sanskrita dāsyāmi „došu“, latīņu dōnum „dāvana“. Otrkārt latv. o (=uo) radies no pirmvalodas an un on; piem. roka: lei. rānkā, pr. (viensk. ak.) rānkan, senslavu rōka, kr. рука (ar ū no o). Bez tam atrodam o (=uo) vecos patapinājumos no vidus lejsvācu un krievu valodas: tā piem. bomis no vidus lejsvācu bōm, un blōda no senkrievu vārda, kas tagad skan: блюдо (patapinājuma laikā tagadējā u vietā krievi ir runājuši laikam vecāku ō).

ei — baltu valodās cēlies no pirmvalodas ei, kas āriešu valodās pārvērties par ē, bet ģermāņu pirmvalodā, slavu valodās, latīņu (un vēlāk arī grieķu) valodā — par ī; tā piem. vārdā steigties: lei. steigtis, senslavu stignōti „nākt“, grieķu steikhō „iemu“, gotu steiga „kājju“ (gotu tekstos ei apzīmē gaŗu i, no kuŗa arī divskanis jaunvācu formā steigen „kāpt“).

ie — latv. valodā atbilst vispirms leišu divskanīim ie. Šis divskanis ir laikam cēlies no uzsvērtā ei un ēi; tā piem. diivs, lei. diēvas: pr. deiw(a)s, sanskrita dēvās „dievs“, latīņu dīvus „dievišķīgs“ (ar ī no ei), senīslandiešu tīvar „dievi“ (ar ī no ei). Otrkārt latv. ie cēlies no veca en, kas citās baltu valodās paglābies; tā piem. pieci = lei. penki. Bez tam sastopam šo ie arī patapinājumos no vidus lejsvācu valodas; tā piem. vārdā dienēt (no vidus lejsvācu dēnen).

ai — sastopam baltu valodās pirmvalodas ai un oi vietā (slavu pirmvalodā šie divskaņi pārvērtušies par ģ). Vecu ai atrodam piem. vārdā vai (ar to nozīmi, kas ir vācu vārdam wehe un kr. ѡвѣ), lei. vai: gotu wai, latīņu vae (ar ae no ai). Vecu oi — piem. vārdā staigāt: lei. staigā „piepēši“, gotu staiga „ceļš“, grieķu stoikhos „rinda“.

au — baltu valodās cēlies no pirmvalodas au un ou (no kam slavu valodās u-skaņa). No veca au piem. vārdā augt, lei. āugt, pr. auginnons „audzinājis“: latīņu augeō, gr. aūksō, gotu auka „vairoju“, sanskrita ōjas „spēks“ (ar ō no au). No veca ou — piem. vārdā baudīt, lei. baudīnti „uzmudināt“, pr. etbau-

dints „uzmodināts“, kr. будити, skr. bōdháyati „(viņš) modina“ (ar ō no ou). Savienojums jau baltu valodās var būt cēlies arī no pirmvalodas eu (no kam slavu valodu io); tā piem. vārdā ļaudis (ar ļau- no ļjau-), lei. (viensk. nōm.) liaudis „tauta“: kr. люди, senaugšvācu liut „tauta“ (ar iu no eu; no šā iu savukārt eu jaunvācu formā Leute „ļaudis“).

ui — atrodam latv. un leišu valodā galvenām kārtām pirmvalodas uzsvērtā ūi vietā (tā laikam vārdā smuidrs) un vecos patapinājumos no krievu valodas krievu и vietā (tā piem. muita no senkrievu мыто).

6. §. Patskani e (gaŗo un īso) izrunā ūauri (kā krievu e vārdos БѢСЬ, ЭТИ u. c.) un plati (kā vācu ä vārdos Bär, Gärtner u. c.). ūauri izrunā rakstu valodā e 1) svešvārdos (piem. „senāts“, „metals“); 2) tādās zilbēs, kas no laika gala stāvējušas vārda beigās (piem. „es“, „mēs“, „ne“, „nē“, „te“; ē- celmu viensk. nōminatīva un ģenitīva, daudzsk. nōminatīva un akuzatīva galotnēs, piem. „māte“, „mātes“); 3) kad nākamā zilbe sākās ar j jeb ar cita kāda līdzskaņa savienojumu ar j (pj, bj, mj, ņ, l, r, ū, ū, ū, dz, tš, k, ģ; piem. le-ja, sē-ja, slē-pju, stre-bju, ve-mju; ce-ļu, dze-ŗu, deg-šū; e-ža; daudzsk. ģenit. ķē-vju, vē-ču, ze-ķu, nē-ģu, sē-ŗu). ūauro izrunu e patur arī tad, kad nākamā zilbē ar j mīkstinātais līdzskanis zudis; tā pagātnes formās (piem. ēdu, nesu, cēlu: senākās, izloksnēs vēl paglabātās formas: ēzu, nešu, cēļu); jeb kad nākamā zilbe ar savu j pavisam atkritusi; tā ē-celmu viensk. lokatīvā (piem. upē; leišu valodā te pēc ē vēl seko galotne ar j: upēje) un tagadnes otrā un trešā personā no darbības vārdiem ar galotni -ēt (piem. auklē; senāk: *auklēji, *auklēja); 4) kad pēc e tai pašā zilbē seko i, j jeb kāda cita līdzskaņa savienojums ar j (piem. mei-ta, vējš, ceļš, mežs, dēļ); 5) kad nākamā zilbē atrodas i, ūaurais e, ei, ie (piem. kreklīš, ēdināt, bēdīgs, dvēselei, neseet). ūauro izrunu e patur arī tad, kad nākamās zilbes ūaurais patskanis zudis: nenoteicamā izteiksmē (infinitīvā), kur beigās atkritis (leišu valodā un retumis arī latv. izloksnēs vēl paglabāts) i (piem. ēst, celt, dzirdēt; senāk: ēsti, celti, dzirdēti); pagātnes formās, kur galotnēs senāka (izloksnēs vēl paglabāta) e vietā iestāties a (piem. ēda, nesa, ēdām, nesām, ēdāt, nesāt; senākās formas: ēde, neše, ēdēm, nesēm, ēdēt, nesēt); ē-celmu daudzsk. datīvā un instrumentālī (piem. upēm) un daudzsk. lokatīvā (piem. upēs); i-celmu viensk. nōminatīvā un ģenitīvā (piem. klēts; senāk: klētis); apstākļu vārdos „sen“, „vēl“ (beigās atkritis i); satiksmes vārdos „bez“, „pēc“, „pret“.

Izņēmumi. Ari viriešu kārtas daudzsk. nōminatīvā (piem. tēvi), datīvā (piem. tēviem), viensk. vokatīvā (piem. tēv! beigās laikam atkritis leišu valodā paglabāts e), no īpašības vārdiem atvasinātos apstākļu vārdos (piem. reti, žēl(i), pērn; senāk: *pērnī)

e būtu šauri jāizrunā,*) bet rakstu valoda te e izrunā plati, tāpēc ka blakus stāv radniecīgas formas ar platu e (tēvs, tēvam, tēvu u. t. t.; rets, reta ar citiem locījumiem ar platu e).

Plati izrunā e, kad nākamā zilbē stāv, vai senāk ir stāvējis a, platais e, u, o, ai, au: vīriešu kārtas viensk. nōminatīvā (piem. tēvs, rets, krēsls**); senākās, leišu valodā vēl paglabātās formas: *tēvas, *retas, *krēslas); tagadnes trešā personā (piem. ved; senākā, leišu valodā vēl paglabātā forma: *veda); citi piemēri: vecais, tērauds, vesels (senāk: *veselas), vēsture, vēstule, redzu, (tagadnes formā) brēcu; daudzsk. ģenit. Cēsu, debesu, dzelzu (bet nōminatīvi Cēsis, debesis, dzelzis ar šauro e) u. c.

Izņēmumi. Saliktos vārdos pirmā daļa vienmēr patur savu šauro e, piem. nevaru, nekaunīgs, negants, nekur, bezkauna, pēcpusdiena. Un arī vārdā „svētdiena“ (no „svēta diena“) un „sestdiena“ abas daļas tā sakusušas, ka pirmo zilbi labāk izrunāt ar šauro e.

7. §. Gala zilbju patskaņi. a) Pirmatnējie īsie patskaņi, izņemot u, latv. valodā ir visnotaļ zuduši tādās zilbēs, kas no laika gala stāvējušas vairākzilbju vārda beigās; tā piem. a vīriešu kārtas viensk. nōminatīvā (piem. „dievs“ = leišu dievas; vienzilbes vietnieka vārdos „tas“, „kas“ šis a paglabies), tagadnes trešā personā (piem. „aug“ = leišu āuga), e — līdzskaņu celmu viensk. ģenitīvā (piem. akmens = leišu akmenes), i — i-celmu viensk. nōminatīvā (piem. auss = leišu ausis); u uzglabāties piem. u-celmu viensk. nōminatīvā („vidus“ = leišu vidus).

Dažkārt ir zudis īss patskanis arī vārda vidū; tā piem. vārdos auns (=izlokšņu avins, lei. āvinas, pr. awins, senslavu **овънь**), katls (=lei. kātīlas, senslavu **котль**), kazlēns (blakus te arī vēl vecā forma: kazulēns), saimnieks (blakus vēl vecā forma saiminieks jeb saimenieks).

b) Pirmatnējie garie patskaņi un divskaņi ir saīsināti tādās zilbēs, kas no laika gala stāvējušas vairākzilbju vārda beigās, pie kam ai un ie pārvēršas par i, au un o — par u; tā piem. ā saīsināts a-celmu viensk. ģenitīvā (piem. „dieva“ = leišu dievo; gaŗums paglabāts vienzilbes vietnieka vārdos „tā“, „kā“), ā-celmu viensk. nōminatīvā (piem. „sieva“; gaŗums paglabies vienzilbes vietnieka vārdā „tā“) un ģenitīvā un daudzsk. nōminatīvā un akuzatīvā („sievās“; sal. vienzilbes formu „tās“), tagadnes un pagātnes trešā personā (piem. „rāda“ = leišu rodo; „krita“ = leišu krito); ē — ē-celmu viensk. nōminatīvā (piem. „upe“ = leišu ūpē)

*) Dažās izloksnēs arī izrunā „tēvi“, „tēviem“, „reti“ ar šauro e.

**) Vidus izloksnē tagad izrunā: „krēslis“, bet plato izrunu e patur.

un ģenitīvā un daudzsk. nōminatīvā un akuzatīvā „upes“); **i** — ja-celmu viensk. nōminatīvā (piem. „ģimis“ = leišu gymys), i-celmu daudzsk. nōminatīvā (piem. „ausis“ = leišu ausys), dažos sieviešu kārtas viensk. nōminatīvos (piem. „pati“, „kritusi“; sal. gaŗumu vienzilbes vietnieka vārdā „ši“); **ū** — u-celmu daudzsk. nōminatīvā (piem. „pelus“ = leišu pelūs); **ai** — no īpašības vārdiem atvasinātos apstākļu vārdos (piem. „reti“ = leišu retai), ā-celmu tagadnes un pagātnes otrā viensk. personā (piem. „rādi“ = leišu rōdai; „kriti“ = leišu kritai); **ie** — a-celmu daudzsk. nōminatīvā (piem. „reti“; sal. vienzilbes vietnieka vārdu „tie“), a-celmu tūgadnes viensk. otrā personā (piem. „lieci“; **ie** paglābies atgriezeniskā formā „liecie-s“, senāk *liecie-si, kur **ie** senāk nestāvēja gala zilbē); **au** — u-celmu viensk. ģenitīvā (piem. „medus“ = leišu medaus), pagātnes un ā-celmu tagadnes viensk. pirmajā personā (piem. „kritu“ = leišu kritau; „rādu“ = leišu rōdau) un formā „pušu“ (= leišu pusiau); **o** — a-celmu viensk. un daudzsk. akuzatīvā (piem. „retu“, „retus“; sal. vienzilbes vietnieka vārdu „to“, „tos“), a-celmu tagadnes viensk. pirmajā personā (piem. „lieku“; **o** paglābies atgriezeniskā formā „lieko-s“, senāk *lieko-si).

Tā tad visur tur, kur tagad gala zilbē gaŗš patskanis vai divskanis, ir atkritusi kāda zilbe (tā piem. ē-celmu viensk. lokatīvā, piem. „upē“ = leišu ūpėje).

Dažās izloksnēs no jauna (rakstu valodas) īsie beigu patskaņi zūd (piem. ē-celmu viensk. nōminatīvā un akuzatīvā, piem. „up“ = upe, upi), gaŗie patskaņi un divskaņi tiek saīsināti kā galotnēs (piem. lokatīvā: „roka“, „upe“ ar īsu patskani), tā arī piedēkļos (piem. derigs=derigs; runaju=runaju u. c.).

8 §. Patskaņu mija vienas saknes vārdos. No vienas saknes atvasinātos vārdos indoeiropiešu valodās bieži novērojam patskaņu miju. a) Ar patskani e saknē mainās a (šis a stāv indoeirop. o vietā) ē, o, ā. Piemēri:

e	ē	a	o	ā
zeļu	zēlu	zaļš		zāle
mest	mētāt	pa-mats		
	sēdēt		sodrēji	
vest		vadāt		
tecēt		taks		
	glēbt	glābāt		glābt

griezt (senāk: *grenzti) grozīt (senāk: *granzīti).

Sal. piem. kr. нести: носить, vai vācu geben „dot“: ich gab „es devu“.

Ja pēc e seko r, l, n, m, tad ar e var arī i mīties; piemēri:

e	ē	a	ā	i(ī)
remdēt			rāms	rimt
liekt (no *lenkti)		loks (no *lankas)		likt (no *linkti)
veŗu	vēru		vārstīt	virināt
sveŗu	svēru	svars		svira jeb svīris
veŗu	vēlu	valstīt	vāļāt	vilnis

b) Ar divskani ei jeb (no ei cēlušos) ie saknē mijas ai, i, ī.
Piemēri:

ei *) jeb ie	ai*)	i	ī
biedēt	baidīt		bities
sviest	svaidīt		
lej-u, liet	laistīt		lit
smej-u, smiet	smaidīt		smīdināt
lieku		likt	
miegs		midzināt	
steigt	staigāt	stiga	

Tā kā i un ie (no ei un en) sastopami gan e-rindā, gan ei-rindā, retumis blakus e-rindas formām ar i vai ie (no en) ierodas jaundarinātas formas *ar (ei-rindas) ai:

dzenu   ganu   dzinu   gaināju

c) Ar divskani au saknē mijas u, ū:

kausēt	kust	
jaukt	jukt	
lauzt		lūzt
žaut		žūt

prauli no *pļauli (ar pļau- no pjau- no peu-): pūt

Sastopama arī vē mija ar ū:

kvēpināt   kūpēt

Ši patskaņu mija cēlusies jau indoeiropiešu pirmvalodā, pa daļai atkarībā no akcenta (tā piem. pirmatnējie ei, eu, er, el, em, en bez akcenta izrunāti pārvērtušies galu galā par latv i, u, ir, il, im, in); vēlākos laikos šī mija noder dažādu formu izšķiršanai (piem. „lauzt“ un „lūzt“), pie kam zinuāmas formu grupas dabū savu īpašu patskani.

* Patskaņu priekšā ei, ai pārvēršas par ej, aj.

9. §. Akcents. a) Visas vārda zilbes neizrunā vienādi stipri; visstiprāki izrunāto zilbi sauc uzsvērtu jeb akcentētu. Latv. valodā akcents tagad *) mēdz būt uz vārda pirmās zilbes; otra zilbe pastāvīgi ir uzsvērtā vārdā „vienādi“ (= arvienu; turpretim: vienādi ar uzsvērtu pirmo zilbi = vienlīdzīgi) un ļoti bieži arī vārdos „apžēlojies“, „lēnitiņām“, „tūlīt“, un trešā zilbe — vārdā „pamazitiņām“. Arī visos istos saliktenos akcents mēdz būt uz pirmās zilbes (piem.: negribu, jāstrādā, iepazīties, pamazs, negods, bezdievīgs, tievgalis, vecmāte). Turpretim dažās citās formās, kas gan tiek kopā rakstītas, bet nav isti salikteni, akcents stāv uz vārda otras daļas: nesen, nebūt, nekas (bet: kas nekas ar uzsvērtu ne-), nekā (bet: kā nekā), nekāds (bet: kāds nekāds), neviens, nekad, nekur (bet: kur nekur), nenieka, nemaz, vienalga (bet: vienaldzīgs), paldievs (arī: paldievs, ar uzsvērtu pirmo zilbi), are, pavisam, ikviens, ikkatrs, arvienu, aizvienu (bet: aizvakar, aizparīt), pareizi (bet: pareizs), patiesi (bet: patiess), papriekšu, parlieku, patlaban, tikpat, tāpat, nupat, gandrīz, labrīt, labvakar, labdien (bet: labdienas sūtīt), pusotra, pustrēša u. t. t. (bet: puslīdz, pusdienu, pusnakts u. c.), visvisādi, vislabākais, visstiprākais u. t. t. (bet: vispārējs).

Vairākjilbju vārdos bez galvenā akcenta uz pirmās zilbes mēdz vēl būt viens palīga akcents (vai pat divi) uz vienas no nākamām zilbēm. Tāds palīga akcents ierodas trīszilbju vārdos uz otras zilbes, ja šī zilbe gaŗa, un ja beidzamā zilbe īsa (piem. sunītis, redzējis, saimniece, sērdienis, savītis, ticība, žēlīga); uz beidzamās zilbes, ja šī zilbe gaŗa un ja otra zilbe īsa (piem. nosities, pieguļā, dvēselēm, ubagos, slīcināt, plēšaties); četrzilbju vārdos — uz trešās zilbes, ja otra un ceturtā zilbe īsa (piem. meitenīte, audzināju, nesatīku), vai ja otra un trešā zilbe gaŗa un ceturtā īsa (piem. mācītāji, izzoboju, — uz otras un ceturtās zilbes, ja šīs zilbes gaŗas, un ja trešā zilbe īsa (piem. padzirdināt, milējamies, vazāšanos); pieczilbju vārdos — uz trešās un piektās zilbes, ja šīs gaŗas, un ceturtā īsa (piem. mīlināšanās), — uz otras un ceturtās zilbes, ja šīs gaŗas, un trešā un piektā īsa (piem. pārēdināti), — uz ceturtās zilbes, ja šī gaŗa, un otra, trešā, piektā īsa (piem. nosvīlināta). Citos, te neminētos gadījumos palīga akcents nav tik skaidri dzirdams; tā trīszilbju vārdos, kuŗu otra un trešā zilbe abas īsas vai gaŗas, (piem. meitene, tikusi, izcepat; milējiet, ozoliņš. cālēniem), vai nav tik cieši pie zināmas zilbes saistīts (tā četrzilbju vārdos, kuŗu beidzamā zilbe gaŗa, un otra un trešā — īsa, palīga akcents var būt uz beidzamās, vai arī uz trešās zilbes, piem. nesatikām).

*) Latv. pirmvalodā turpretim (kā vēl tagad leišu un citās indoeiropiešu valodās) akcents varēja atrasties uz dažādām vārda zilbēm (sal. piem. leišu galvā: kr. ГОЛОВА, daudzsk. galvos: kr. ГОЛОВЫ).

b) Ne tikai veselu vārdu, bet arī vienu pašu zilbi var izrunāt ar dažādu akcentu, ja šī zilbe ir garā. Par garām te saucam tādas zilbes, kas satur garu patskani, divskani, vai arī īsa patskaņa savienojumu ar r, l, m, n. Dažās vidus izloksnēs (piem. Valmieras un Cēsu apgabalā) vēl izšķir trejādu akcentu: stieptu, lauztu, kritošu. Zilbes ar stiepto akcentu, garī un līdzīgi velkamas, uzturas līdz pat beigām apmēram vienādā stiprumā (piem. brālis, klēts, līdz, šūt, laiks, bļōda, muiža, kalps, silķe, maīta, dūmpis, mīft); zilbes ar lauztu akcentu tiek vidū tā kā laužas, pie kam beidzamo daļu izrunā čukstošā balsī (piem. kāds, dēls, rīts, laūzt, liēt, aft, celt, ziŕgs, maīka); zilbes ar kritošo akcentu izrunā ar sākumā stiprāku un pamazām kritošu jeb dilstošu balsi (piem. kāzas, mēle, bridis, lūgt. āita, grēizs, gāuži, iela, drōss, ālksnis, zālš, pēlni, krimst, pirksts, kūngs). Citās vidus izloksnēs (it sevišķi Kurzemes vidienā un rietumos) un tāmnieku dialektā zilbes ar kritošo un lauztu akcentu tagad izrunā gluži vienādi — laužti, vai kritoši. Turpretim augšzemnieku dialektā zilbes ar stiepto un kritošo akcentu tagad izrunā vienādi — kritoši, pie kam zilbes ar lauztu akcentu viena daļa no augšzemniekiem izrunā ar pamazām kāpjošu balsi.

Indoeiropiešu un arī latviešu pirmvalodā ir bijuši (kā vēl tagad leišu valodā) tikai divi zilbju akcenti — akūts (stiepti izrunājams) un cirkumflekss (kritoši izrunājams). Kad latv. valodā vārda akcentu (kas senāk stāvēja ne tikai uz pirmās zilbes, kā tagad, bet arī uz otras, trešās u. t. t.) atvilka viscauri (kur tas nebija uz pirmās zilbes) uz iepriekšējo zilbi, tad tādas ar akūtu izrunātas zilbes, kas senāk bija stāvējušas akcentētās zilbes priekšā, dabūja līdz ar jauniegūto vārda akcentu lauztu (pie daļas augšzemnieku — kāpjošo) izrunu, kamēr zilbes ar akūtu, uz kurām no laika gala atradās vārda akcents, vēl tagad izrunā stiepti (sal. piem. „vārna“ ar stiepto akcentu: leišu vārna, kr. ВОРНА, un „galva“ ar lauztu akcentu: leišu galvā, akuz. gālva, kr. ГОЛОВА). Šo trejādu akcentu, kā teikts, paglābusi tikai daļa no vidus izloksnēm; pārējās izloksnēs divi no tiem savienoti vienā.

Kritošo akcentu atrodam latv. valodā tur, kur leišiem kāpjošais akcents (piem. la. ciems = lei. kičmas), un bez tam to dabū tādas garās zilbes, kas ceļas no divu īsu zilbju savienošanas vienā, piem. „nēsmu“ (no „neesmu“), „paušaris“ (no „pavasaris“), „ceļš“ (no *ceļas), „dzēn“ (no *dzena) u. c.

Nereti mainās akcents vienas saknes vārdos (piem. „stāt“, „sprāgt“ ar lauztu akc., „stāvēt“, „sprēgāt“ ar stiepto akc. saknes zilbē). Sevišķi bieži novērojam stiepto akcentu vārdos, kas atvasināti no saknes ar kritošo akcentu (sal. piem. braukt, steigt, vilkt, brēkt, lēkt, ziema, pie, ie-, no ar kritošo akc., turpretim braukāt, staigāt, valkāt, brēkāt, lēkāt, ziemelis, piedarbs, ielenis, nomala ar stiepto akcentu pirmajā zilbē). — Kritošo akcentu dabū vokatīvi (piem. tēv! māt! Jāni!) no nōminatīviem ar stiepto akcentu (tēvs, māte, Jānis).

10. §. Savienojumos ar, er ar stiepto un kritošo akcentu vidus izloksnēs un rakstu valodā patskanis vienmēr garš (piem. kārts, bērzs, tārps, mērk; dažās Kurzemes izloksnēs tādos gadījumos vienmēr iss patskanis); savienojumos ar, er ar lauztu akcentu vidus izloksnēs vienmēr iss patskanis (piem. darbs, karsts,

varde, paparde, aizkart, ķert, tvert, bargs, gards, vergs; bieži sastopamā un par aplamu uzskatāmā rakstība „aizkārt“, „bārgs“, „gārds“, „vērgs“ ieviesusies no Kurzemes rietumu izloksnēm, kur runā arī: dārbs, kārstis, vārde, papārde, ķērt, tvērt). No šī likuma izņemami tādi savienojumi ar, er, kur pēc r izkritis patskanis (sal. piem. ar kritošo akcentu „gars“, „cers“, „sper“, senāk *garas, *ceras, *spera; ar laužto akcentu „zvērs“, kur arī ē un r savienojums vienā zilbē nav vecs).

Turpretim savienojumos ur, ir, al, el, ul, il, am, em, um, im, an, en, un, in (ja pēc r, l, m, n nav izkritis patskanis) rakstu valodā arvienu īss patskanis (piem. durt, šķirt, celt, malt, silt, vent, kampt, manta).

11. §. Līdzskaņi. Vidus dialektā sastopami vienkāršie līdzskaņi b, d, g, j, k, l, m, n, p, r, s, š, z, ž, t, v; (mikstinātie ģ, ķ, l, ņ, r; saliktie līdzskaņi c (=ts), dz, č, dž).

Pēc izrunas vietas izšķir 1) lūpu līdzskaņus jeb lūpeņus: b, p, m, v; 2) zobu līdzskaņus jeb zobeņus d, t, n, ņ, s, z, r, ņ, l, l; 3) aukslēju līdzskaņus jeb aukslējeņus ģ, ķ, j (mēles vidus piekļaujas cietajām aukslējām), g, k (mēles pakalējā daļa piekļaujas mīkstajām aukslējām). Pie aukslēju līdzskaņiem pieder arī n, ņ, atrazdamies g, k, ģ, ķ priekšā (piem. „kungs“, „dvinga“, „tenka“, „reņģe“, „zeņķis“).

Tālāk izšķir berzeņus j, v, s, z, š, ž (izrunājot mutēs dobums sašaurinās) un slēdzeņus b, d, g, k, p, t, ģ, ķ (izrunājot mutēs un deguna telpas pilnīgi noslēdz); šīs divi grupas kopā ņemtas sauc trokšņa skaņas. Tad vēl ir nāseņi m, n, ņ un plūdeņi l, l, r, ņ.

Trokšņa skaņas iedala balsīgās: j, v, z, ž, b, d, g, ģ, un nebalsīgās: s, š, p, t, k, ķ.

Piezīme. Dažās izloksnēs l izrunā līdzīgi krievu „cietajam“ л; rakstu valodā to izrunā līdzīgāki ar vācu l.

12 §. Salīdzinot visas indoeiropiešu valodas savā starpā, var spriest, ka pirmvalodā ir bijuši laikam šādi līdzskaņi: j (laikam izrunāts kā nezilbisks i, ko dzirdam piem. datīvā tai), v (laikam izrunāts kā nezilbisks u, piem. vārdā nav), plūdeņi l, r, nāseņi n, m, slēdzeņi p, ph, b, bh, t, th, d, dh, ķ, ķh, ģ, ģh, k, kh, g, gh, k^v, k^vh, g^v, g^vh, berzenis s.

13. §. Pirmvalodas j, v, l, r, n, m, s vietā atrodam latv. valodā apmēram līdzīgas skaņas. Tā piem. j: jau: lei. jāū, pr. iau, senslavu ю, gotu ju „jau“. v: dievs: lei. diēvas, pr. deiw(a)s, sanskrita dēvās „dievs“, senislandiešu tīvar „dievi“, latīņu dīvus „dievišķs“. l: lauks (īpašības vārds): lei. laūkas (ar to pašu

nozīmi), pr. lauxnos „zvaigznes“, kr. **лучь**, latīņu **lūx** „gaisma“, vācu **leuchten** „spīdēt“, gr. **leukós** „balts“. **r**: art: lei. **árta**, pr. artoys „arājs“, senslavu **oparn**, got. **arjan**, lat. **arāre** „art“, gr. **aróō** „arū“. **n**: nāsis: lei. **nósis**, pr. nozy, kr. **нось**, senaugšvācu **nasa** „deguns“, latīņu **nāres** „nāsis“ (ar **r** no **s**), sanskrita (divsk. nōmin.) **nāsā** „nāsis“. **m**: dūmi: lei. **dūmai**, pr. dumis (patskaņa gaŗums nav apzīmēts), kr. **дымъ**, latīņu **fūmus**, sanskrita **dhūmās** „dūmi“. **s**: sēdēt: lei. **sēdēti**, pr. sidons ar **ī** no **ē**) „sēdēdams“, senslavu **сѣдѣти**, gotu **sitan** (ar **it** no **ed**) „sēdēt“, sanskrita **sádas**, grieķu **hédos** (ar **h-** no **s**), latīņu **sēdēs** „sēdeklis“. Leišu valodā vecā **s** vietā atrodam š **pēc k, r** un slavu valodās **x** (no kam vēlāk mikstinājuma ceļā — **ш**) **pēc k, r, u, i**, tā piem. la. **virsus** = lei. **viršūs**, kr. **верхъ**; la. **augsts** = lei. **áugštas** (**g** te izrunā kā **k**) la. **auss**, lei. **ausis**, pr. (daudzsk. ak.) **āusins**: kr. **ухо** (daudzsk. **уши**), latīņu **auris** (ar **r** no **s**, tāpat kā vācu vārdā **Ohr**) „auss“.

14. §. Radu valodas rāda, ka pirmvalodā (kā vēl sanskritā) tas redzams) visi slēdžeņi izrunāti divējādi: kā aspirētas (= apdvēstas, ar **h-** skaņu) un kā neaspirētas (= neapdvēstas, bez **h-** skaņas) skaņas. Slavu un baltu valodās visi šie slēdžeņi savu apdvēsumu (**h-** skaņu) ir zaudējuši. Vecu **p** atrodam piem. vārdā **lipt**: lei. **lípti**, senslavu **прильпѣти** „pielipt“, sanskrita **liptás** „lipigs“, grieķu **lípos** „tauki“, gotu **bi-leiban** (ei = **ī**) „palikt“. Vecu **b** — piem. vārdā **dubt**: lei. **dubūs** „dobjš“, pr. **padaubis** „leja“, senslavu **дубъ** „grava“, gotu **diups** (ar **p** no veca **b**) „dziļš“. Vecu **bh** — piem. vārdā **brālis** (tautas dziesmās vēl arī vecā pamazināmā forma **brātarītis** BV. 3563,2 var.): lei. **brólis** (ar veco pamazināmo formu **broterélis**), pr. **brote**, senslavu **братръ**, sanskrita **bhrātā**, vācu **Bruder**, latīņu **frāter** (ar **f-** no **bh-**) „brālis“. Vecu **t** — piem. vārdā **trīs**: lei. **trýs**, kr. **три**, sanskrita **tráyas**, grieķu **treis**, latīņu **trēs** u. c. Vecu **d** — piem. vārdā **ūdrs** jeb **údris**: lei. **údra** jeb **údras**. pr. **udro** (patskaņa gaŗums nav apzīmēts), senslavu **выдра** „ūdrs“, sanskrita **udrás** (kāds ūdens kustonis), grieķu **hýdrā** jeb **hýdros** (ar **hy-** no **u-**) „ūdens čūska“. Vecu **dh** — piem. vārdā **medus**: lei. **medūs**, pr. **meddo**, kr. **медъ**, sanskrita **mádhū** „medus“, grieķu **méthy** (ar **thy** no **dhu**), senaugšvācu **metu** (ar **t** no **dh**) „miestiņš“.

15. §. Pirmvalodā laikam ir bijušas trejādas **k-** un **g-** skaņas: 1) tīras (kā piem. latv. vārdos **kauls**, **augu**), 2) mikstinātas, 3) labiālizētas jeb aplūpeņotas (t. i., izrunājamās ar tādu lūpu saliekumu, kāds vajadzīgs patskaņa u izrunai). Vēlākos laikos mikstinātas **k-** un **g-** skaņas ir rietumos (grieķu, latīņu, ķeltu un ģermāņu valodās) savu mikstinājumu zaudējušas un pielīdzinātas tīrajām **k-** un **g-** skaņām; austrumos turpretim (āriešu, armenų,

slavu un baltu valodās) tās ar laiku pārvērtušās par šņācepiem (š, ž, tā piem. leišu valodā) vai svelpeņiem (s, z, tā latv., prūšu, kuršu, slavu valodās). Aplūpeņotās k-un g-skaņas austrumos ir savu aplūpeņojumu zaudējušas un pielīdzinātas tīrajām k- un g-skaņām; rietumos turpretim tās pa daļai ir pārvērtušās par p- un b- jeb v-skaņām. Vecu (mīkstinātu) k- skaņu atrodam piem. vārdā sirds: lei. širdis, kr. cepицe, armeņu sirt, grieķu kardīa, latīņu cor (ģenit. cordis), senīru cride (c=k), gotu hairtō (ai te apzīmē platu e; un h- no k-) „sirds“ (latv. s tā tad vai no veca k, kā sirds vārdā, vai no veca s, kā vārdā sēdēt); vecu ģ-skaņu — piem. vārdā zināt: lei. žinóti, pr. ersinnāt (lasi: erzināt) „atzīt“, kr. знать, sanskrita jānāti „(viņš) pazīst“, grieķu gnōtós „pazīstams“, senīru gnāth „pazīstams“, latīņu (g)nōscō un gotu kann (ar k no g) „pazīstu“; vecu ģh-skaņu — piem. vārdā vezums: lei. vezū „vedu“, pr. wessis (lasi: vezis) „kamanas“, kr. bezы, sanskrita vāhati „(viņš) ved“, latīņu vehō „vedu“, gotu wagjan „kustināt“; vecu (tīru) k- skaņu — piem. vārdā karš: lei. kārias „kaŗš, kaŗaspēks“, pr. karyago „kaŗā gājiens“, senpersu kāra-, gotu harjis (ar h no k) „kaŗaspēks“, grieķu koíranos (ar oira no orja) „kaŗavadonis“; vecu g-skaņu — piem. vārdā augt: lei. áugti, pr. auginnons „audzinājis“, latīņu augēre „vairot“, gotu aukān (ar k no g) „augt“; vecu gh-skaņu — piem. vārdā migla: lei. miglā, senslavu мѣгла, grieķu omíkhlē (ar kh no gh) „migla“, sanskrita mēghás „mākonis“; vecu (aplūpeņotu) k^v- skaņu — piem. vārdā kas, ka, katrs: lei. kās, pr. kas, senslavu кѣро (ģenit. коро), sanskrita kas „kas“, grieķu póteros (ar p- no k^v-) „kuŗš no abiem?“, tis (ar t- no k^v-) „kas“, latīņu quis „kas“, osku pai (ar p- no k^v-) „kuŗa“, senislandiešu huat (ar hua=—hwa- no k^vo-) „kas“ (nekatras kārtas nozīmē); vecu g^v- skaņu — piem. vārdā govs: kr. говядо, sanskrita gāuś, grieķu boūs, senīru bō, senlejasvācu kō „govs“ (šai vācu vārdā v-skaņa aiz k ir zudusi sekojošā ō priekšā); vecu g^vh-skaņu — piem. vārdā gars, garoza: lei. gāras „tvaiks“, pr. gorme „karstums“, kr. ropѣть, sanskrita gharmás „kvēle“, grieķu ther-mós „silts“, latīņu formus „silts“.

16. §. Līdzskaņa v savienojumus ar iepriekšēju a, e, i vienā zilbē izrunā kā kritošus divskaņus au, eu, iu; piem. tavs (izrunā: taus), savs (izr.: saus), tev (izr.: teū), sev (izr.: seu), zivs (izr.: zius).

Jāievēro, ka rakstu valoda paglabā v vārdos „dievs“, „tēvs“, „govs“, kuŗus daudz izloksnēs izrunā bez v.

17. §. Līdzskaņa j savienojumus ar iepriekšēju a, e, u vienā zilbē izrunā kā kritošus divskaņus ai, ei, ui; piem. klaišs (izr.: klaiš), lej (izr.: lei), šuj (izr.: šui).

Jāievēro, ka rakstu valoda paglabā **j š** priekšā pēc **g**ara patskaņa un divskaņa, kur daudz izloksnēs **j zūd**; piem. vējš, vājš, straujš.

18. §. Daži vārdi, it īpaši patapināti vārdi, kas sākas ar **p, t, k, ķ**, sākumā vēl pieņēmuši **s** (kas **ķ** priekšā pārvēršas par **š**). Daži no tiem, piem. „starpa“ (leišu tārpa), „sprediķis“ (no vācu „Predigt“), „šķirsts“ (no libiešu „kirst“), latv. valodā nemaz vairs nav sastopami bez **ši s**. Bet pa lielākai daļai formas ar pieņemto **s** sastopamas tikai dažās izloksnēs un rakstu valodā nav lietojamas, piem. skumšķis (kumšķis), šķēde (ķēde), šķesteris (ķesteris), skrasts (krasts), strepes (trepes) u. c.

Pastāvot blakus formām bez **s** un formām ar pieņemtu **s**, retumis blakus ar pirmatnēju **s** dažās izloksnēs ir ieradušās (vispirms varbūt libiešu izrunā) arī formas bez **s**, piem. „spiķeris“ (no vācu „Speicher“) un „piķeris“, „starks“ (no vācu „Storch“) un „tarks“. — Dažos gadījumos (piem. „strops“ un „trops“) nav viegli izzināt, vai vecāka forma ar **s**, vai forma bez **s**; te lietoama forma „strops“, kas rakstu valodā vairāk jau ieviesusies.

19. §. Dažos vārdos (piem. sauja, pus-, slieka, smidzināt, slacīt, snipis, smaulis, svitra, smurgulis; sūlāt, sakārnis) **s** vietā dažās izloksnēs ierodas **š** un retumis („čūlāt“, „čakārnis“) **č**; rakstu valodai ieteicamas formas ar **s**.

Tāpat dažos vārdos (piem. zvārgulis, zvadzināt, zods, zibēt) rakstu valodas **z** vietā dažās izloksnēs lieto **ž**.

20. §. Rakstu valodas **z** vietā dažās izloksnēs lieto **dz** šādos vārdos: zoss, zelēt, zirneklis.

Turpretim jaunāka **z** vietā rakstu valodai ieteicams vecākais **dz** vārdos: dzitars, dzeltāns, dzeldināt.

21. §. Rakstu valodas **dz** un **c** vietā dažās izloksnēs lieto **dž** un **č** šādos vārdos: dzirkste; ciekurs (jeb ciekurzis), cīnīties, cīpstalas, cēmons, ciebt (jeb ciept).

Jaunāka **dž** vietā lietojams **ž** vārdā „māžoties“.

22. §. Baltu, it sevišķi latv. valodā **s, š, z, ž** priekšā nereti vēlākos laikos ieradušies **k, g**. Dažas formas ar tādu **k, g** vai nu pilnīgi, vai gandrīz izskaudušas (arī no rakstu valodas) formas bez **k, g**: apakša, priekša, iekša, rieksts, pirksts (daudz izloksnēs vēl: pirsts; lei. **pirštas**), ērkšķi, auksts, makšķere, drikstēt, plauksta, tūkstotī, rikste, alksnis, rakstīt, plāksteris (no vācu „Pflaster“), bakstīt; zvaigzne, blizgzne, zvīrgzdi. Citos gadījumos rakstu valodā lietojamas formas bez **k, g**: īss, ecešas. bīstīties, sūstēt, sviests, vīstīt, dzisla; lazda, lizda jeb lizds u. c.

23. §. Dazos vārdos (piem. niedre, nātre, nīkt, knābt, sinepes; liga, lipa) dažās izloksnēs lieto *n*, *l* vietā *ŋ*, *ļ*; rakstu valodai ieteicamas formas ar *n*, *l*.

24. §. Lieks *t* ieradies daudz izloksnēs starp *n* un *s*, *ŋ* un *š* (piem. mants, gants, viņš) un dažās izloksnēs arī starp *l* un *s*, *ļ* un *š* (piem. dēlts, ceļš); rakstu valodā jāsarģās no šī *t*. — Visās izloksnēs un arī rakstu valodā viscauri ierodas *t* starp *s* un *r*; piem. strēbt: lt. srēbti; struta: lt. srutā.

25. §. Pēc gara patskaņa dažās izloksnēs dažreiz, tā piem. vārdos (vilnu) „kārst“, „bērnš“, „pār-“, izkrit rakstu valodā paglabāts *r*. Un otrādi: dažu rakstu valodas formu vietā bez *r*, piem. (pienu) „kāst“, „sūstet“, dažās izloksnēs ieradušās formas ar *r* (kārst, sūrstēt).

26. §. Ļoti daudz izloksnes pazaudējušas rakstu valodā paglabāto *r*, kas lietojams šādos gadījumos: 1) tādos vārdos, kam viensk. nōminatīvā par galotni ir *š* (piem. kaŗš, gaŗš, kuŗš; ģenitīvs: kaŗa, gaŗa, kuŗa u. t. t.), un visos to atvasinājumos *) (piem. kaŗot, gaŗums, gaŗaks; bet satiksmes vārdā „gar“ ir nemikstināts *r*, izņemot tādus, kuŗu galotne sākas ar *i* (piem. pagarināt, gariņš); 2) lietu vārdos ar galotni -*ris* (izņemot viensk. nōminatīvu, vokatīvu, datīvu ar galotni -*im*, akuzatīvu, lokatīvu; tā tad: nōmin. piem. „stūris“, ģenit. „stūŗa“ u. t. t.); 3) ē-celmu daudzsk. ģenitīvā (piem. „dūŗu“); 4) darbības vārdu art, irt (=airēt), bārt, burt, durt, kārt, aizkart, ķert, kurt, šķirt, dzirties, bērt, tvert, pērt, sērt, spert, svērt, vērt, dzert no tagadnes celma atvasinātās formās, izņemot tagadnes viensk. otru personu (piem. es aŗu, viņš aŗ; mēs aŗam, jūs aŗat jeb aŗiet; aŗot, jāaŗ); 5) dažos atsevišķos vārdos: ņaukt, gŗaut, gŗava, gŗūt, kŗaut, kŗaupā, jūŗa, baŗot (bet: jūŗiŗa, barība), buŗas.

27. §. Daudz izloksnes zaudējušas *j* pēc *b*, *p*, *m*, *v*; savienojumus *bj*, *pj*, *mj*, *vj* rakstu valoda lieto šādos gadījumos: 1) tādos vārdos, kam viensk. nōminatīvā par galotni ir *š* (piem. slapjš, slapja; dumjš, rupjš), un to atvasinājumos (piem. slapjums, slapjāks), izņemot tādus, kuŗu galotne sākas ar *i* un *e* (piem. slapināt, slapēt; bet blakus formām „rupība“, „dumība“ lieto arī „rupjība“, „dumjība“); 2) lietu vārdos ar galotni -*bis*, -*pis*, -*mis*, -*vis*, (izņemot viensk. nōminatīvu, vokatīvu, datīvu ar galotni -*im*, akuzatīvu, lokatīvu; tā tad nōmin. piem. „dumpis“, ģenit. „dumpja“ u. t. t.); 3) ē- un i-celmu daudzsk. ģenitīvā (piem.

* Nepareizi rakstīt pilsētas vārdu „Karaļauči“ (= vācu Königsberg) ar *r*; šis vārds cēlies no „karalis“, ne no „kaŗš“; tāpat ar *r* (ne *ŗ*) jāraksta „karogs“ (patapinājums no slavu valodām, kam nav nekāda sakara ar „kaŗš“).

„drēbju“, „rūpju“); 4) darbības vārdu kampt, kāpt, krāpt, kopt, rāpt, tiepties, stiept, triept, tupt, glābt, grābt, knābt jeb knāpt, kniebt, riebt, šķiebt, urbt, ciebt jeb ciept, jūmt, stūmt, slēpt, svelpt, tērt, vērt, ģērt, strēbt, grebt, lemt, vemt no tagadnes celma atvasinātās formās*), izņemot tagadnes viensk. otru personu (piem. es kampju, viņš kampj, mēs kampjam, jūs kampjat jeb kampiet; kampjot, jākampj); 5) dažos atsevišķos vārdos (skumjas; bet: skumīgs, skumība un skumjība).

Skaņu savienojumi un maiņa.

28. §. Patskaņu i, e, ie priekšā k, g pārvērtušies par c, dz; sal. piem. acs: leišu akis; celt: lei. kēlti; ciets: lei. kietas; dzivs: lei. gyvas; dzenis: lei. genys; dziedāt: lei. giedóti; lieku, lieci, liek, liekam, liekat jeb lieciet, liecis, likusi; draugs, draudzīņš, draudze, draudzība, draudzīgs; saku, sacīt u. c.

Izņēmumi. Nemikstinātu k, g atrodam i, ie priekšā 1) pagātnes viensk. otrā personā (piem. liki, augi), ja pirmā persona beidzas ar -ku, -gu; 2) tagadnes otrā personā no darbības vārdiem ar galotni -āt, -īt uu no „mācēt“ (piem. sargi, saki, māki); 3) no īpašības vārdiem atvasinātos apstākļu vārdos (piem. jauki, bargi): 4) a-celmu daudzsk. nōminatīvā un datīvā (piem. draugi, draugiem; traki, trakiem, trakiem); 5) senajos viensk. datīvos no ā-celmiem (piem. „pa labi roki“). Nemikstinātu k, g šos gadījumos atrodam vienkārt pateicoties blakus stāvošo formu iespaidam, kur k vai g likumīgi paglābies (tā piem. runā „traki“, „trakie“, „trakiem“, tāpēc ka blakus stāv formas ar likumīgi paturētu k: traks, traka, trakam, traku u. t. t., lai galotnes priekšā būtu visur tas pats līdzskanis, kā citos vārdos, piem. labi, labiem, labs, laba, labam u. t. t.). Otrkārt k, g nav pārvērtušies tāda i priekšā, kas saīsināts no ai; piem. (tu) saki, liki, (dat.) roki = lei. sakaī, likaī, raīkaī.

29. §. Pēc pirmatnēja s, z neatrodam c, dz, bet ķ, ģ, pie kam s, z pārvērtušies (sal. 33. §.) ķ, ģ priekšā par š, ž (piem. šķelt: leišu skēlti; režģis: lei. rezģis). Tikai pamazināmos vārdos sk, zg pārvēršas par se, zdz (piem. druska: drusiņa; sesks: sesciņš) pēc eitu formu parauga (piem. vilks: vilciņš).

* Nepareizi turpretim daži raksta „cepju“, „cērpju“, „riebjums“, pareizo formu „cepu“, „cērpju“, „riebums“ vietā.

30. §. Savienojumi šķ, žģ ceļas arī no stj, zdj: tā piem. daudzsk. ģenit. rikšķu (no *rikstju; sal. drēbe: drēbju), viensk. ģen. ikšķa (no *ikstja; sal. klēpis: klēpja).

31. §. Mikstinātos ķ, ģ bez tam vēl atrod vārdos, kas patināti no somu (piem. „ķisis“), slavu (piem. „ķurmis“), vācu (piem. „ģēvele“, „ķite“), leišu (piem. „ģiedrs“) valodas pēc tam, kad latv. ķ, ģ jau bija pārvērtušies par c, dz, un dažās atsevišķās formās, kur senāk k, g stāvēja plato patskaņu priekšā (piem. „ķert“ no *kart, kas paglabies saliktā formā „aiz-kart“), un formās, kas laikam no jauna darinātas pēc c, dz izcelšanās (tā piem. „deģis“, „nemāķis“).

32. §. Līdzskaņu savienojumi ar j. Lūpu līdzskaņu savienojumi ar j ir paglābušies bez pārmaiņas (piem. vērpu; skumjas; gulbis: gulbja; cirvis: cirvja). Tikai vārda sākumā pj, bj pārvērtušies par pl, bl (piem. plaut: leišu pjauti; splaut: lei. spjauti; blaurš: lei. bjaurš).

Savienojumi tj, dj pārvēršas par š, ž (piem. zutis: zuša no *zutjā; briedis: brieža no *briedjā; aužu no *audjo). Tikai stj, zdj pārveršas par šķ, žģ, sal. 30. §.

Savienojumi sj, zj pārvēršas par š, ž (piem. vēzis: vēža no *vēzjā; laužu no *lauzjo; kāsis: kāša; būšu: leišu búsiu).

Savienojumi lj, rj, nj pārvēršas par l, r, ņ (piem. kūlis: kūļa; veļu no *veljo; dzeļu no *gerjo; vilnis: vilņa no *vilnjā).

Savienojumi kj, gj pārvēršas par c, dz (piem. caurs: leišu kiāuras; liecu: lei. lenkiu; jūdzu: lei. jūngiu). Bet ja-, ē-, i-celmu deklinācijā pēc c, dz, kas cēlušies no kj, gj (sal. piem. „rudzis“: „rudzi“ = leišu „rugys“: „rugiai“), pēc citu vārdu parauga (piem. gulbis: gulbja) no jauna ievests j; cj (-tsj), dzj tad likumīgi pārvērtušies par č, dž; tā piem. lācis (= lei. lokys): lāča no *lācja senāka „lāca“ (= lei. lokio) vietā; drudzis (= lei. drugys): drudža no *drudzja senāka „drudza“ (= lei. drugio) vietā; odze: odžu no *odzju senāka „odzu“ (= lei. angiū) vietā.

Mikstinātiem ķ, ģ pievienots j pazūd: zaķis: zaķa (no *zaķja); pareģis: pareģa (no *pareģja).

Zūd baltu valodās j arī starp līdzskani un i, e, ie; piem. ceļš: celiņš; slapjš: slapināt, slapēt; barot: bariba; vērpu: vērpiet; ceļos: celies.

33. §. Līdzskaņu ķ, ģ, ņ, l priekšā līdzskaņi s, z, l, n pārvēršas par š, ž, l, ņ: piem. šķelt: lei. skēlti; ģen. rikšķu no *rikstju (sal. 30. §); pelķe (sal. „pel-ce“), zeņķis (sal. „zēns“),

režģis: lei. rezģis; spuļģis (sal. „spulgot“); kuņģis; sakašņa, ģen. no „sakanis“; zvaigžņu, ģen. no „zvaigzne“; vilņa, ģen. no „vilnis“; šķēršļa, ģen. no „šķērslis“.

34. §. Pēc j, l, ņ, r līdzskanis s pārvēršas par š: piem. kaŗš no *kaŗ(a)s; viņš no *viņ(a)s; ceļš no *ceļ(a)s; rupjš no *rupj(a)s; dumjš no *dumj(a)s; vējš*) no *vēj(a)s. Tikai galotnēs -ājs, -ējs rakstu valoda patur s pēc j, tāpēc ka ap Jelgavu un Dobeli j te pārvērties izrunā par i, pēc kuŗa s paliek nepārvērsts; piem. mācītājs, arājs, kalējs, pēdējs (ap Jelgavu un Dobeli izrunā: mācītais, arais, kaleis, tāpat kā „vecais“, „labais“; citās izloksnēs: mācītāš, arāš, kalēš, pēdēš).

35. §. a) Balsīgo līdzskaņu z, ž, b, d, g, ģ priekšā nebal-sīgie s, š, p, t, k, ķ izrunā pārvēršas par balsīgiem z, ž, b, d, g, ģ. Rakstos tomēr patur nebal-sīgos vieglākas saprašanas dēļ. Piemēri: atzelt (lasi: adzelt), apzelt (l.: abzelt), apžūt (l.: abžūt), atbērt (l.: adbērt), apbērt (l.: a(b)bērt), nākdams (l.: nāgdams), svētdiena (l.: svē(d)diena), lipdams (l.: libdams), pusdiena (l.: puzdiena), cūkģanis (l.: cū(g)ģanis), atgāzt (l.: adgāst), apgāzt (l.: abgāst). Sal. arī „diezgan“ no „dievsgan“.

b) Nebalsīgo līdzskaņu s, š, p, t, k, ķ priekšā balsīgos z, ž, b, d, g, ģ arvienu izrunā pārvērš par nebal-sīgiem, bet rakstos vieglākas saprašanas dēļ atstāj negrozītus. Piemēri: smags (lasi: smaks), lūģšana (l.: lūķšana), augt (l.: aukt), gads (l.: gats), labs (l.: laps), mazs (l.: ma(s)s), riebt (l.: riept), aiztikt (l.: aistikt), bezkaņa (l.: beskaņa), labprāt (l.: la(p)prāt), aizpīt (l.: aispīt), izķert (l.: isķert),

36. §. Līdzskaņi t, d pārvēršas d priekšā par z, līdzskaņu t, s, š priekšā par s (sal. 35. §), pie kam ss, sš vietā runā un raksta s, š. Piemēri: vezdams no *veddams (no „vedu“, kā piem. „riebdams“ no „riebt“), sizdams no *siddams (no „situ“), sist no *sitt, vest no *vedt, vešana no *vedšana, sišana no *sittšana, dziesma no *dziedsma, jausma no *jautsma, sirsniņa no *sirdsniņa, pūslis no *pūtslis, kalstu no *kaltstu, klistu no *klidstu.

37. §. Daudz izloksnēs pārvēršas par ll rakstu valodā paglabātais savienojums ln vārdos: pilns, melns, velns, vilna.

38. §. Daudz izloksnēs izkritis rakstu valodā paglabātais v pēc r vārdos: cirvis, burvis, purvs, spārvs. Arī rakstu valodā zūd v pēc p: apaļš (= lei. apvalūs).

*) Pie tam (sal. 17. §) daudz izloksnēs j izmet un runā: vēš, dumš, rupš.

39. §. Līdzskanis *d* izzūd baltu un slavu valodās *m* un *v* priekšā: ēmu (= ēdu) no *ēdmu, ēma (= ēsma) no *ēdma; šķieva (= plaisa) no *šķiedva.

40 §. Dažās izloksnēs lieto *kn* rakstu valodā lietojamā savienojuma *tn* vietā vārdos: atraitne, galotne, vībotne u. c. — Radu valodas mums rāda arī, ka *tl*, *dl* baltu valodās pārvērtušies par *kl*, *gl*; tā piem. auklas un egles vārdā *kl*, *gl* cēlušies no *tl*, *dl*.

41. §. Dažās izloksnēs izkritis pēc *p* stāvošs *k* vārdos: apkakle, apkārt. Ļoti bieži izkrit līdzskaņu *p* un *k* priekšā rakstu valodā paglabāts *t* vārdos: atkal, rutki, svētki, atpakaļ. Arī rakstu valodā izzudis *t* vārdā „pakava“ (no kr. ПОДКОВА).

42. §. Savienojumā *kšķ* (no *kstj*, sal. 30. §) bieži izzūd rakstu valodā paglabājams *ķ*, piem. ģen. rikšķu, ikšķu.

43. §. Tautas mutē ļoti bieži atkrīt *r* vārdos: ir, ar, par, kur, šur. Rakstu valodā lietot piemēram saīsināto „i“ (jeb „ij“) pareizā „ir“ (= „ari“) vietā nozīmē neprast literāriski izteikties. Tāpat diezgan bieži arī citi rakstu valodā paglabāti līdzskaņi atkrīt tautas mutē, piem. ļau[j], do[d].

44. §. No pirmatnējiem beigu līdzskaņiem latv. valodā paglabāušies tikai *s* un *r*; citi visi atkrituši: tā piem. trešā tagadnes persona beigās zaudējusi *t* (piem. „top“, lei. *tampa* no *tampat), jeb „ka“ (ar *isu a*) no *kad (= latīņu *quod*). Tā tad visur, kur tagad beigās atrodam *d*, *t*, *b*, *p*, *g*, *k*, *m*, *n*, *l*, *z*, *c*, *dz*, *ž*, *j*, *v*, senāk beigās atkritis kāds patskanis; tā piem. „kad“ = lei. *kadā*. — Nāsenis *n* (par ko baltu valodās pārvērties vārda beigās arī vecs *m*) vārda beigās (tāpat kā vārda vidū, skat. 5 §) saplūst ar iepriekšējo patskani; tā piem. *ko* (no *kan) = lei. *kā*, pr. *kan*, sanskrita *kaṃ*; akuz. *nakti* (ar *-i* no *-i* no *-in*) = pr. *naktin*.

45. §. Dažos vārdos novērojams līdzskaņu pārstatījums („metateze“): „viegls“, senāk „lieg(v)s“ (= lei. *lengvas*); desmits: lei. *dešimtas* (sal. „simts“); „piedrabs“ (no „piedarbs“); „piedurkne“ no „piedrokne“); „striebs“ (no „stiebrs“ = lei. *stembras*) un „strops“ (no „stobrs“ = lei. *stambras*). Rakstu valodai ieteicamas vecākās formas: *piedarbs*, *piedrokne*, *stiebrs*, *stobrs*.

46. §. Ja vienā vārdā līdzīgi līdzskaņi, it sevišķi divi *r*, *l*, tad ļoti bieži vieglākas izrunas dēļ vienu no tiem izmet, vai arī pārmaina ar *r*, *l*, *n* (ko sauc par disimilāciju). Pirmā vietā seko rakstu valodas formas: skangals: *skalģans* (no *skalģals); no „re(dz) kur“ — „e kur“; „prauli“ no *plauli“ (sal. 8 § *c* un 32. §); no „strazds“ — „strads“; no „rekrūtis“ — „nekrūtis“ u. c.

II. Vārdu mācība (morfoloģija).

47. §. Vārdu mācībā runā par vārdu atvasināšanu, locīšanu, nozimi.

48. §. Valodā sastopamos vārdus mēdz iedalīt dažādās šķirās, pie kam par iedalījuma pamatu var būt formu vai nozīmes starpība. Uz formu raugoties, varētu vispirms visus vārdus sadalīt vārdos ar formu un bezformas vārdos, pie kam šāds dalījums dažkārt šķirtu vārdus, kas pēc savas nozīmes tiek apvienoti vienā šķirā. Tā piem. vārdus **labi** (piem. savienojumā „labi zināt“), **skaisti** (piem. savienojumā „skaisti dziedāt“), **apkārt**, **pušu**, **nost** mēdz apvienot „apstākļu vārdu“ šķirā, dibinoties uz zināmu līdzību šo vārdu funkcijā, par ko būs runa vēlāk. Bet formas ziņā tie būtu jāšķir vārdos ar formu (**labi**, **skaisti**) un bezformas vārdos (**apkārt**, **pušu**, **nost**). Ar ko tad nu īsti izšķiras šie vārdi formas ziņā? Ja ņemam piem. vārdu **labi** (piem. savienojumā „labi zināt“), tad to varam tā kā sadalīt divi daļas: **lab-** un **-i**. Jo beidzamo daļu, kurai ir tīri formāla nozīme, sastopam ar to pašu nozīmi daudz citos vārdos (piem. **skaisti**, **tīri**, **dārgi**, **briesmīgi**, **lieliski** u. c.); ar to pašu **-i** beidzas gan arī dažādi citi vārdi, piem. daudzskaitļa nōminatīvi (piem. **labi** cilvēki) un vienskaitļa otras personas formas (piem. **tu** nāksi, **lasi**, **liki**, **salabi**), bet beidzamos vārdos šim **-i** ir cita formāla nozīme un tāpēc tajos izjūtam citu formu nekā „apstākļu vārdos“ **labi**, **skaisti** u. c. Tā tad vienas formas vārdos formālai daļai nevien vienādi jāskan, bet tai jābūt vienādai arī nozīmē. Gadās nu gan arī formālas daļas ar vienādu nozīmi, bet ar nevienādu skaņu; tā piem. „apstākļu vārdos“ **zemu**, **tuvu**, **tālu** patskanim **-u** ir tā pati formālā nozīme, kas patskanim **-i** „apstākļu vārdos“ **labi**, **skaisti**, **augsti** u. c., jeb salīdzini viensk. ģenitīvus **rok-as**, **up-es**, **sird-s**, jeb **gald-a**, **ūden-s**, **med-us**. — Un tāpat sastopam „apstākļu vārda“ **labi** pirmo jeb pamata daļu **lab-** atkal dažādos citos vārdos: **labs**, **laba**, **labāks**, **labums**, **labināt**, **salabt** u. c., kur visur skaņu kopai **lab-** ir vienāda un pie tam reāla nozīme. Turpretīm piem. „apstākļu vārds“ **pāri** satur gan tādu pašu **-i** kā piem. „apstākļu vārds“ **labi** u. c., jeb „apstākļu vārds“ **pušu** — tādu pašu **-u** kā piem. „apstākļu vārds“ **zemu** u. c., bet blakus vārdiem **pāri**, **pušu** nav latviešu valodā piem. nōminatīvu **pārs**, **pušs** (kā blakus „apstākļu vārdiem“ **labi**, **zemu** ir nōminatīvi **labs**, **zems**), un tāpēc valodas apziņā vārdi **pāri**, **pušu**, un tāpat arī **apkārt**, **nost** u. c. nedalās pamata un formālā daļā, un šiem vārdiem tā tad nav formas, t. i. tie ir bezformas vārdi.

„Apstākļu vārdā“ **labi** formālai daļai **-i** ir tikai viena nozīme. Bet ir arī tādi formas vārdi, kuņos formālai daļai ir vairākas nozīmes; tā piem. vārdā **rok-a** formālai daļai **-a** ir 1) nōminatīva, 2) vienskaitļa, 3) siev. kārtas nozīme. Nozīmes formālai daļai var būt sintaktiskas (t. i., atkarīgas no citiem teikuma vārdiem) un nesintaktiskas (t. i., neatkarīgas no citiem teikuma vārdiem). Ja ņemam piem. teikumu

„es pieskāros viņa slimajai rokai“, tad te „lietas vārdā“ **rokai** formālai daļai **-ai** sintaktiska ir datīva nozīme (jo datīva forma te atkarīga no „pieskāros“), bet „nesintaktiska“ — vienskaitļa un siev. kārtas nozīme, jo beidzamās nozīmes te nav atkarīgas no citiem šā teikuma vārdiem. Bet „īpašības vārdā“ **slimajai** tai pašai formālai daļai ir sintaktiska nevien datīva nozīme, bet arī vienskaitļa un siev. kārtas nozīme, jo te visas šās nozīmes ir atkarīgas no apzīmējamā „lietas vārda“ formas: „īpašības vārdam“ te ir siev. kārtas viensk. datīva forma, tāpēc ka tāda forma ir apzīmējamam „lietas vārdam“. — Jāpiemin vēl, ka formālā daļa var arī būt negatīvas dabas. Ja ņemam piem. trešās personas formu **tic** un salīdzinām to ar pārējo personu formām **tic-u**, **tic-i**, **tic-am**, **tic-at**, tad pirmajā acmirklī var izlikties, ka vārdam **tic** trūkst formālās daļas, jeb ka tas ir bezformas vārds. Bet patiesībā, salīdzinot šo **tic** vienkārt ar **tic-u**, **tic-i** u. t. t., otrkārt ar citām līdzīgām trešās personas formām, kā piem. **stāv** (: **stāv-u**, **stāv-i** u. t. t.), **top** (: **top-u**, **top-i** u. t. t.) u. c., sajūtam te taisni šo formālas daļas trūkumu kā trešās personas pazīmi jeb formālo daļu, gluži kā piem. viena no mūsu lauku cīruļa pazīmēm ir tā cekula trūkums, kas ir kādai citai cīruļu sugai.

Vārdu sadalījums uz formas pamata šķirtu nevien tā saucamos „apstākļu vārdus“, kā jau augšā minēts, bet arī tā saucamos „darbības vārdus“. No īstajām „darbības vārdu“ formām ar personas un skaitļa nozīmi (piem. **topu**: **topi**: **topam**: **topat**; **tapu**: **tapī**: **tapām**: **tapāt**; **tapšu**: **tapši**: **tapšim**: **tapšit**) būtu jāatdala, uz formu raugoties, piem. infinitīvs (jeb „nenoteicamā izteiksme“), supīns, vajadzības izteiksme, atstāstāmā izteiksme (piem. „es **topot**“, „tu **topot**“, tāpat kā „mēs **topot**“, „jūs **topot**“) un pa daļai vēlāmā izteiksme (piem. „es **taptu**“, „tu **taptu**“, tāpat kā „viņš **taptu**“, un pat „mēs **taptu**“ blakus „mēs **taptum**“) un divdabji, jo uz zināmu personu nenorāda neviena no beidzamām formām un — atskaitot lokāmos divdabjus — arī ne uz skaitli. Tomēr visas beidzamās formas dažādā ziņā tik cieši saistītas ar īstajām „darbības vārdu“ formām, ka to šķiršana uz formas pamata nav praksē ieteicama.

Citos gadījumos turpretim sadalījums uz formas pamata apvieno vārdus, kas citādi tiek šķirti. Raugoties piem. tikai uz formu, kas (jeb „skaitļa vārds“ **simts**) ir tāds pat „lietas vārds“ kā piem. **cilvēks**, un piem. **kāds** — tāds pat „īpašības vārds“ kā piem. **labs** (un kā piem. arī „skaitļu vārdi“ **četri**, **pieci** u. c.); bet pēc nozīmes tomēr apvieno vārdus kas un **kāds** „vietniekvārdu“ šķirā. Un ka vietniekvārdi jau valodas sākumos ir sajusti kā sevišķa vārdu šķira, par to liecina tas apstāklis, ka vietniekvārdiem ir pavisam atsevišķa sakņu forma (piem. tas no

saknes to- ar īso patskani o, kamēr lietas, īpašības un darbības vārdiem nav tādu sakņu, kas sastāv tikai no kāda līdzskaņa ar sekojošu īsu patskani) un pa daļai atsevišķas deklinācijas formas (piem. es: manis: man; šis: šī u. c.).

Visu to ievērojot, skolas praksē nevar labi iztikt bez vecā vārdu sadalījuma pēc to nozīmes un funkcijas, kurā atrodam šādas šķiras:

1) Lietu vārdi (substantīvi), kas apzīmē nevien dzīvus radījumus (piem. cilvēks) un lietas jeb priekšmetus (piem. galds), bet arī priekšmetu pazīmes, ja tās iedomājamies kā kautko patstāvīgu un neatkarīgi par sevi esošu, t. i. kā kādu mūsu domu „priekšmetu“ (piem. baltums, tirība, iešana, gājums). „Lietu vārdos“ pēc vecā sadalījuma tomēr neieskaita skaitļa apzīmējumus (piem. simts) un tā saucamos „vietniekvārdus“.

Visiem lietu vārdiem ir locījumu formas, lielākai daļai bez tam arī divēju skaitļu formas, dažiem arī kārtas formas (piem. gājēji: gājējas).

2) Īpašības vārdi (adjektīvi), kas apzīmē kādu īpašību kā zināma priekšmeta pazīmi (piem. runīgs cilvēks, verdzisks tulkojums, zālaina pļava). Pēc vecā sadalījuma „īpašības vārdos“ tomēr neieskaita skaitļu vārdus (piem. četri, pieci, ceturtais, piektais) un „vietniekvārdus“ (piem. mans, šis, kāds). Visiem īpašības vārdiem ir locījumu, skaitļu un kārtas formas, nenoteiktās un noteiktās formas, lielākai daļai arī salīdzināmo pakāpienu formas (bet ne visiem! Nav to piem. vārdiem: vakarējs, apkārtējs u. c.).

3) Skaitļu vārdi (numerāļi), kas apzīmē priekšmetu skaitu (piem. trīs), vai kārtu (piem. trešais). Lokāmie skaitļu vārdi, kā jau tika teikts, īsteni ir vai nu lietas (piem. simts), vai īpašības (piem. četri, ceturtais) vārdi; bez tiem ir vēl nelokāmi (bezformas) skaitļu vārdi (piem. divdesmit, daudz).

4) Vietniekvārdi (pronōmeni), kas neapzīmē visiem visur vienmēr apmēram vienādu jēdzienu, bet tādu jēdzienu, kurā nozīme ir atkarīga no runātāja un uzrunātā personas, laika un vietas (piem. es, mans, tu, viņš, tas, šis, tāds), vai runātājam zināmas pazīmes nezināmo nesēju (kas) jeb runātājam zināma priekšmeta nezināmo pazīmi (kāds), vai arī attiecību uz kādu priekšmetu (piem. kurš kā „attiecības“ vietniekvārds). Formas zinā, kā jau teikts, tie īsteni ir vai nu lietu vārdi (piem. es, kas), vai īpašības vārdi (piem. mans, kāds).

5) Darbības vārdi (verbi), kas apzīmē to, ko dara, vai kas notiek, neiedomātu priekšmeta veidā (piem. tirīt, sēnot, zaļot). Par darbības vārdu formām būs runa vēlāk — nodaļā par darbības vārdiem.

6) Apstākļu vārdi (adverbi), kas apzīmē priekšmeta pazīmes pazīmi, t. i. tuvāki apzīmē īpašības vai darbības vārdā izteikto priekšmeta pazīmi (piem. **labi liels, labi padarīt**) un dažkārt arī kādu citu apstākļu vārdu. Kā jau tika teikts, ir šķīrāmi apstākļu vārdi ar formu (piem. **labi, tuvu**) un bezformas apstākļu vārdi (piem. **apkārt**).

7) „Saticsmes“ vārdi (prepozīcijas) ir bezformas vārdi, kas, pievienodamies locījumiem, tuvāki noteic to nozīmi (piem. **no, ar, pēc, uz**).

8) „Saikļi“ (konjunkcijas un partikulas) ir bezformas vārdi, kas savieno teikuma locekļus un veselus teikumus (piem. **un**), ievada zināmus teikumus (piem. **lai, kaut**), vai izceļ atsevišķus vārdus (piem. **pat, jel**).

9) „Sajutumu skaņas“ (interjekcijas) ir bezformas vārdi, kas izteic sajūtumus (piem. **vai, au**) un dabā dzirdamas skaņas (piem. **briķš**).

A. Vārdu atvasināšana.

49. §. Vārdus atvasinot, jāizšķir sakne, piedēklis, galotne. Salīdzinādami piem. vārdus „derēt“, „derīgs“, „derīgums“, atrodam tajos visos skaņu kopu „der-“, kuŗu sauc par vārda sakni. No šīs saknes ar piedēkli ē rada verba celmu „derē-“ (sal. derē-t*), derē-ju, derē-dams, derē-šu), ar piedēkli -īg(a)**) adjektīva celmu „derīg(a)-“ (sal. derīga-m, derīga-jam), kuŗu loka, tam piekarot galotnes, piem. derīgs†) (no*derīga-s), derīgam, ††) derīgu †††) (no*derīga-n), derīgus (no*derīga-ns). No verba celma derē-savukārt tālāk rada piem. ar piedēkli -jā- pagātnes celmu derējā-, piem. derējā-m, derējā-t. Tā tad daži vārdi radīti no saknes ar vairāk piedēkļiem (piem. der-īg-um-s, der-ē-jā-m). Jaunus vārdus rada, nevien saknei pievienojot piedēkļus, bet arī saliekot gatavus vārdus, piem. bez-kauna, ne-spēcīgs, aiz-skriet, mež-sargs u. c.

1) Svarīgākie piedēkļi.*†)

50. §. Piedēkļi ar j. 1) Ar j**†) senāk ir sācies piedēklis ē (no*jē), ar kuŗu rada no vīriešu kārtas lietu vārdiem

* Sal. turē-t, vēlē-t, varē-t u. c.

** Sal. turīg-s, vēlīg-s u. c.

† Sal. turīg-s, vēlīg-s, cilvēk-s, pat-s.

†† Sal. turīga-m, cilvēka-m, paša-m.

††† Sal. turīgu, cilvēku, pašu.

*† Še apskatīsim tikai piedēkļus, ar kuŗiem atvasina lietas un īpašības vārdus; darbības vārdu piedēkļus praktiskāki apcerēt vēlāk, par viņu locīšanu runājot.

**† Šis j vēl paglābies daudzsk. ģenitīvā, piem. (no „palaidne“) palaidņu (no *palaidnju).

(it sevišķi no tiem, kas beidzas ar -is un -nieks) sieviešu kārtas formas (piem. sliņķis: sliņķe, bezgodis: bezgode, palaidnis: palaidne, sērdienis: sērdiene; strādnieks: strādniece, muižnieks: muižniece; nabags (= lei. **nabāgas**), nabadze (= lei. **nabāgē**), dievs: dieve, biedrs: biedre), daudz salikteņus (piem. krāsns: aizkrāsne, kakls (= lei. **kaklas**), apkakle (= lei. **apkaklē**), tilts: patilte, galds: pagalde, gulta: pagulte, vēders: pavēdere) un dažus lietu vārdus no īpašības vārdiem (piem. smalks: smalce, skābs: skābe, raibs: raibe, dzīvs: dzīve).

2) Piedēklis ja (no *jo), kuŗa vietā dažos locījumos (viens. nōminatīvā, datīvā, akuzatīvā, lokatīvā, vokatīvā) iestājas i. Ar šo piedēkli darina: a) darītāju vārdus no darbības vārdiem, sevišķi salikteņos (piem. brēkt: brēķis, degt: deģis, sirt: sīri; kalt: zeltkalis, gribēt: visgribis, darīt: labdaris, nest: tiesnesis, mirt: badmiris, ēst: gardēdis, turēt: zemturis, raust: mantrausis, peltīt: rokpeluis); b) no īpašības vārdiem lietu vārdus, kas apzīmē to, kam pastāvīgi piemīt kāda īpašība (piem. bērs: bēris, melns: melnis, sirms: sirmis, pelēks: pelēcis (= lei. **pelēkis**), lauks: laucis, *šķērss: šķērsis, vecs: vecis); c) daudz salikteņus (piem. roka: ierocis, vasara (= lei. **vasarā**), pavasaris (= lei. **pavāsaris**), galva: pagalvis, nags: atnadzis, pēda: papēdis, nāsis: ienāši, gods: bezgods; gals: kājgals, tievgals; mala: sētmalis, bārda: sarkanbārdis, kāja: divkājis, dēls: viendēlis). Kā augšā minēts, salikteņus atvasina arī ar piedēkli (j)ē, un ja pirmā daļa ir satiksmes vārds, tad bieži ierodas piedēklis (j)ē, kad salikteņa otra daļa ir viriešu kārtas vārds (piem. tilts: patilte), un piedēklis -ja-, kad otra daļa ir sieviešu kārtas vārds (piem. pēda: papēdis). Nereti stāv blakus formas ar piedēkli (j)ē un -ja- (piem. paegle: paeglis, pagalve: pagalvis).

3) Ar piedēkli jā (sal. 7 §, b) atvasina no darbības vārdiem darītāju vārdus (piem. gaust: gauža no *gaudjā, glemzt: glemža, gremzt: gremža, laizīt: laiza, lodāt: loža, smirdēt: smirža, snaust: snauža, kaunēties: nekauna*, prast: neprāša), kas apzīmē personas, kas par daudz piekopj kādu darbību, jeb arī — salikteņos ar „ne“ — pavisam to neprot. Sal. lei. **ēdzia** (ar dž no dj) „liekēdis“, kr. **невѣжа** „neprāša“ (no **вѣдати** „zināt“). — Arī no dažiem lietu vārdiem ar šo piedēkli un „ne“ atvasina vārdus ar līdzīgu nozīmi; piem. gals: negaļa (kā ēšanai nav gala), gausa: negauša, gods: negoža (sal. **nekauna**, neprāša).

4) Ar piedēkli -ijā- (patapinātu no leišu valodas; piem. lei. **Prūsija**) atvasina no tautu vārdiem zemju vārdus (piem. Latvija, Krievija, Vācija).

* Pēc šā vārda parauga radīts vārds „bezkauna“ sagaidāma *, „bezkaunis“ vietā.

5) Ar piedēkli -ēja- atvasina a) darītāja vārdus no pirmatnējiem (vienzilbes) darbības vārdiem, pie kam piedēkli pievieno pagātnes celmam; piem. gājējs, sieviešu kārtā: gājēja, devu: devējs, kalu: kalējs, plāvu: plāvējs. Līdzīgas formas ir arī leišu valodā, piem. nešējas „nesejs“. Blakus piedēklim -ēja- tai pašā nozīmē lieto arī piedēkli -āja-, pie kam formu „arājs“ lieto arī rakstu valodā („arājs“ — kā dzīves uzdevums ir art; „arējs“ — kas kādreiz kādā vietā ar) Daudz izloksnēs bez tam vēl pievieno piedēkli -āja- sevišķi darbības vārdiem ar e saknē, piem. dzērājs (nozīmē — kas bieži piedzēras — arī rakstu valodā), ēdājs, nesājs (rakstu val.: ēdējs, nesējs). No atvasinātiem (vairākjilbju) darbības vārdiem darina darītāja vārdus ar piedēkli -tāja-, kuru piekaŗ infinitīva celmam; piem. lasī-t: lasītājs, vārdo-t: vārdotājs, meklē-t: meklētājs, dziedā-t: dziedātājs. Līdzīgas formas ir arī leišu valodā, piem. gimdyti „dzemdēt“: gimdytojai „dzemdētāji, vecāki“. — No šiem vārdiem atvasina arī atgriezeniskas formas, piem. smējējies, sūdzētājies, klausītājies, klausītājas, par kuŗu locīšanu skat. 93. §; b) no vietas un laika apstākļu vārdiem un arī lietu vārdiem īpašības vārdus, kas pa laikam apzīmē vietu un laiku; piem. augšējs, virsējs, apakšējs, vidējs un viduvējs (beidzamo formu vairāk lieto neistā nozīmē līdzīgi kr. посредственный, vācu mittelmäßig), pavidējs (no „pa vidu“), priekšējs, iepriekšējs, pakaļējs, ārējs, iekšējs, tuvējs, klātējs, pārējs, vispārējs, apkārtējs, vaļējs, pretējs, tagadējs, cītkārtējs, daudzkārtējs (d-i kaŗi), vakarējs, aizvakarējs, līdzšinējs, vienreizējs, toreizējs, vienmērējs (kas vienmēr notiek), pērngadējs, ilggadējs, pērnējs (jeb pērnājs), pirmatnējs (kas pirmatnē, sākumā bijis), pēdējs, galējs (galējā tumsībā). Īpašības vārdi ar laika nozīmi nozīmē vienmēr tikai zināmu laiku; piem. vakarējas (no „vakar“) dziesmas = vakar (no runātāja viedokļa lūkojoties) dziedātas dziesmas (vakara dziesmas = vakaros dziedamas dziesmas); pērngadēja jeb pērngada raža, bet gada (nei gadēja) raža; ikdienas jeb ikdienišķi (nei ikdienēji) darbi. Nepareizas ir rakstos šād un tad sastopamas formas galējs (= galigs) spriedums, bezgalēja (= bezgalīga) žēlastība, pilngadējs (= pilngadīgs), piecklasējs (= piecklasīgs); c) no dažiem īpašības vārdiem tālākus atvasinājumus; piem. staīgnis: staīgnējs, grūsnis: grūsnējs, *sausnis: sausnējs, *kalsnis: kalsnējs; d) no skaitļu vārdiem formas, kuŗas lieto pie lietu vārdiem, kas tikai daudzskaitli sastopami; piem. vienējas durvis, divējas bikses, trejēji (arī treji) vārti, četrēji, piecēji, sešēji; e) no piederuma vietnieka vārdiem lietu vārdus: manēji (= mani piederīgie), tavēji, savēji, viņēji, mūsēji, jūsēji; vai arī formas ar noteicamo galotni (manējais, tavējais u. c.), kuŗas lieto, kad jāpiedomā kāds iepriekš minēts lietas vārds.

6) Ar piedēkli -āja- atvasina a) lietu vārdus, kas apzīmē vietu, kur kaut kas (it sevišķi stādi) vairumā atrodas, vai arī senāk atradies; piem. eglājs, liepājs, bērzājs, apsājs, niedrājs, rugājs* (no „rudzi“, senāk *rugjai), kviesājs*, miezājs*, auzājs*, linājs*, mēslājs, kalnājs, dūksnājs, dumbrājs, muklājs, smiltājs; b) stādu vārdus, piem. brūklenājs (stāds): brūklene (oga), avieksnājs, glāzenājs, krūklenājs, kazenājs, seglinājs, kaņepājs (daudzsk. apzīmē arī šā stāda gatavās šķiedras); sal. arī „ogulājs“; c) darītāju vārdus, skat. augšā 5 a; d) izloksnēs īpašības vārdus no lietu vārdiem, piem. miglājā rītiņā, dubļaju kāju autu, celmajā lidumā, dūmajā istabā; vairāk izplatīts ir piedēklis -oja- tai pašā nozīmē, piem. miglojā rītiņā, dūmojā istabā, dubļoju jeb dūņoju kāju autu, celmojā lidumā, medojām kājiņām, zvirgzdojā upītē, ledojā kalniņā, mālojā kalniņā, sprogojas avis, miegojs bērns. Rakstu valodā tai vietā pa laikam lieto piedēkli -aina- (skat. 52. §, 8).

51. §. Piedēkli ar v. Šo skani sastop paretī lietotā piedēkli -avā-, ar kuŗu atvasina a) dzīvu radījumu nosaukumus: ligava, ļaudava, jaunava (senāk „jaunava“ jeb „jaunuve“ apzīmēja arī „vedeklu“), guļava (kas mil gulēt), cielava, raudava (jeb rauduve); b) vietu nosaukumus: postava, dumbrava, dundava (= pelce), dunavas; c) dažādus citus lietu vārdus: rieķšava, dzirnavas, ragavas, pelavas, lietavas (= lietains laiks), ašavas (stāda nosaukums), mār(n)avas (stāda nosaukums), nešļava u. c. Par piedēkli -tavā- (-tuvē-) skat. 63. §, 4.

52. §. Piedēkli ar n. 1) Ar piedēkli -gana- atvasina no (sevišķi krāsu) īpašības vārdiem formas, kas rāda, ka minētā īpašība neparādās visā pilnībā; piem. zils: zilgans, balts: bal(t)gans, zaļš: zaļgans, salds: sal(d)gans. Piedēklis -gana- laikiem radies no formām spulgans, spilgans, smulgans, valgans, velgans, vilgans, šļaugans, šļengans u. c., kas atvasinātas ar piedēkli -ana- (sal. vēl piem. dižs: dižans, slābs: slābans u. c.).

2) Ar piedēkli -ēna- atvasina a) jaunu dzīvnieku nosaukumus, piem. sivēns**, vērsēns, āzēns, kaķēns, pilēns, cālēns, telēns, kumelēns (sal. lei. varnēnas „krauklēns“ u. c.) Pēc beidzamo formu parauga, kur piedēkļa -ēna- priekšā atrodas pie vārda celma piedēriģs l, un piekarot piedēkli -ēna- pamazināmām formām ar galotni -ulis, piem. kazulis, kuŗas vēlāk gandrīz visas ir izzudušas, laikiem ir radītas ar piedēkli -(u)lēna- formas

* Šo vārdu vienskaitlis apzīmē tirumu, kur minētā labība augusi, vai arī (retāki) vēl aug; daudzskaitlis — novāktās labības stiebru atlikumus; sal. arī formu „kulmāji“. Pēc šo vārdu parauga radies arī „vasarājs“ (= vasaras labība) (= lei. vasarójas).

** Turpretim „kucens“ ar isu e!

kaz(u)lēns, zoslēns, čūskulēns, vardulēns, žurkulēns u. c. Še jāmin arī formas puisēns, dēlēns; b) radniecības nosaukumus, piem. brālēns (= lei. *brólēnas*) = brāļa dēls; tagad vairāk = tēva (vai mātes) brāļa (vai māsas) dēls, māsēns (māsas dēls; tagad arī mātes māsas dēls), svainēns (svaiņa dēls), Klāvēns (Klāva dēls), Madēns (Mades dēls).

3) Ar piedēkli -enē- atvasina a) stādu, sēņu, ogu nosaukumus, piem. skābenes, sūrenes, blusenes, driģenes, pienenes, gailenes, alksnenes, apsenes, celmenes, gotenes, zemenes, brūklenes, dzērvenes, melnenes (sal. lei. *mēlēnē* „melnene“), avenes, sustrenes, krūklēns; b) kustoņu nosaukumus, piem. lapsene, kamene, alene, mizene (sal. lei. *audenē* „cauna“); c) priekšmetu nosaukumus: piem. slaucene, pītene, apgalvene, jērene, līpene, caunene; d) nosaukumus vietām, kur kas vairumā atrodams, piem. smiltene, rāvene, kapenes, āpšenes (vieta ar āpšu alām), kupenes. Izloksnēs lieto arī formas ārene, iekšene, kurene u. c.; rakstu valodā to vietā lieto formas ar galotni -iene; e) sieviešu kārtas personu nosaukumus, piem. bārene, meitene, vecene. Ļoti bieži ar šo piedēkli atvasina arī no vīriešu kārtas personu vārdiem un nosaukumiem nosaukumu šo personu sievietēm, piem. Vagalene (saimnieka Vagaļa sieva, vai arī Vagaļu mājas saimniece), Lapsene (Lapsas sieva), ķesterene, kalējene, kurpniecene, drēbniecene (drēbnieka sieva; turpretim drēbniece = šuvēja), karalēne. Rakstu valodai beidzamo formu vietā labāki ieteicamas vecākās formas ar galotni -iene, piem. Vagalienne, karalienne u. c.

4) Ar piedēkli -enja: -eni- atvasina vēju nosaukumus, piem. ritenis, austrenis, pludenis (vakara vējš), tērpenis (dienvidus vējš).

5) Ar piedēkli -iena- atvasina no darbības vārdu pagātnes celmiem lietu vārdus, kas apzīmē pabeigtu darbību; piem. grūdiens, sitiens, pēriens, cirtiens, kūliens, šaviens, lēciens, skrējiens, brauciens, kritiens, sviēdiens, ķēriens, dūriens („ielāps uz ielāpa, ne adatas dūriena“). Šādas formas mēdz atvasināt tikai no vienzilbes darbības vārdiem; tāpēc „jautājiena“ vietā labāki teikt „jautājums“. Daži ar šo piedēkli atvasināti vārdi vairs netiek sajusti kā darbības nosaukumi, bet apzīmē kādu priekšmetu vai citu kādu jēdzienu; piem. dzēriens, ēdiens, rīciens (= rīcenis; no *riekt = griezt), piliens (no *pilt, vai arī no „pile“ pēc tādu vārdu parauga, kā „ēdiens“, „dzēriens“), cēliens (= zināma dienas daļa), (labības) metiens jeb klājiens (piedarbā), nesieni (= nēši, nestavas), belziens, rāviens („uz rāvienu“ = acumirkli), šļirciens (no *šļirkt). Arī no visiem vienzilbes darbības vārdiem vairs neatvasina formas ar šo piedēkli.

6) Ar piedēkli -ienā- atvasina a) no lietu (sevišķi stādū) vārdiem formas, kas apzīmē vietu, kur minētās lietas vairumā atrodamas (tā arī leišu valodā), piem. egliena, kārkliena, liepiena, apsiena, skujiena, virsiena, smildziena, nātriens, skaidiena, mēsliena, smiltiena, māliena. Blakus stāv formas: egliene, liepiene, kļaviene, mēsliene, niedriene, skaidiene. Līdzīga nozīme ir arī piedēklim -āja-, skat. 50. §, 6a; b) apvidu nosaukumus; piem. tāliena, maliena, vidiena, šejiena; blakus stāv formas ar galotni -iene.

7) Ar piedēkli -ienē- atvasina a) apvidu nosaukumus, piem. tāliene, cituriene, turiene, kuriene, šejiene, āriene; b) no vīriešu kārtas vārdiem nosaukumus šo personu sievietēm, piem. kalējiene, židiene (turpretim „žīdiete“ = pie žīdu tautas piederīga sievietē), karaliene (skat. 52. §, 3e) (= lei. karalienē), arī ērgliene (sal. lei. vilkienē „vilka matīte“).

8) Ar piedēkli -ainja- jeb -aina- atvasina no lietu vārdiem īpašības vārdus, kas nozīmē, ka minētās lietas kādam priekšmetam piemīt vairumā; piem. gružaina (-ņa) istaba, miglains (-aiņš) rīts, celmais (-aiņš) lidums, mālais (-aiņš) kalns, spalvainas (-aiņas) kājas, ābolains (-aiņš) kumelš, dzirkstelains (-aiņi) vilņi, zālainas (-aiņas) ganības, likumains koks, dūmains istaba, robains palags, stūrainis akmens, asiņaini ceļi, spaļaina un cirtaina dzija.

9) Ar piedēkli -aini-: -ainja- (sieviešu kārtā — -ainē) atvasina lietu vārdus; piem. biksainis, rudzītis, rogainitis (no „rogainis“), spalvainis, skarainis, utainis (lamu vārds), pirkstaiņi (= cimdi), upite olainīte (no „olaine“), vilnaine, eglīte skujainīte (no „skujaine“). Sieviešu kārtas formas apzīmē arī vietu, kur kas vairumā atrodas; piem. kļavaine, priedaine, eglaine, niedraīne, alksnaine, rugaine (no „rudzi“, senāk „rugjai“), mēslaine. Līdzīgi lieto formas ar galotni -iena (skat. 52. §, 6a) un -ājs (skat. 50. §, 6a).

10) Ar piedēkli -ina- (sieviešu kārtā -inā-) atvasina a) no lietu un īpašības vārdu a- un ā- celmiem (pareti arī no i- un u- celmiem) pamazināmos vārdus: (sal. lei. žmogūnas „cilvēciņš“) piem. koks: kocīns, mazs: mazīns, diena: dienīna, maza: mazīna, kūts: kūtīna, krogs: krodzīns. Šīs formas pazīstamas tikai izloksnēs; rakstu valodā to vietā lieto formas ar galotni -iņš (-iņa); b) no īpašības (un lietu) vārdiem īpašības vārdus; piem. agrs: agrīns viesis (= agri no rīta atnācis), tāļš: tālīns (= no tāluma nācis) tuvs: no tuvīna mežiņa, vaļa: vaļīns (= kam vaļa).

11) Piedēklis -ina- sastopams gandrīz tikai izloksnēs, kur tas pa daļai lietojams piedēkļa -ena- vietā: piem. dibins (= dibens), akmins (= akmenis), pulkstins (= pulkstens), saldins (= saldēns), līdzins (= līdzēns). Arī rakstu valodā lieto: zosins (= zosu tēviņš) = lei. žāšinas, avins (parastāka ir saīsinātā forma „auns“) = lei. āvīnas, pr. avīns, senslavu ОВЪНЪ.

12) Ar piedēkli -inja- (sieviešu kārtā -injā-) atvasina no lietu un īpašības vārdu (j)a-, (j)ā-, i- un u-celmiem pamazināmos vārdus; piem. koks: kociņš, rags: radziņš, vīrs: vīriņš, mazs: maziņš, mežs: mežiņš, roka: rociņa, skabarga: skabardiņa, sieva: sieviņa, kāja: kājiņa, klēts: klētiņa, pirts: pirtiņa, krogus: krozdziņš, vidus: vidiņš. Mikstinātie līdzskaņi pie tam i priekšā pārvēršas par nemikstinātiem: piem. ceļš: celiņš, kumelš: kumeliņš, māmula: māmuliņa, jūra: jūriņa. Daži (sevišķi u- un i-) celmi pieņem tai vietā paplašināto piedēkli -tinja-; piem. medus: medutiņš, alus: alutiņš, ledus: ledutiņš, lietus: lietutiņš, dzirns: dzirnutiņas, ragus: ragutiņas, avs: avitiņa*), durvis: durvitiņas (biežāki saīsinātā veidā: durvitiņas), zivs: zivitiņa (biežāki saīsinātā veidā: zivtiņa), ļaudis: ļautiņi (no *ļauditiņi), zoss: zostiņa (no *zositiņa), govš: govtiņa (no *govitiņa), birzs: birztiņa, dzelzs: dzelztiņa, acs: actiņa, auss: austiņa, balss: balstiņa, uguns: uguntiņa, asinis: asintiņas, akmens: akmentiņš, ūdens: ūdentiņš, gredzens: gredzentiņš, dibens: dibentiņš, deguns: deguntiņš, mēness: mēnestiņš, ābols: āboltiņš, kamols: kamoltiņš. Šis piedēklis ir cēlies piekarot piedēkli -inja- pamazināmām formām ar galotni -tis, kas latviešu valodā tagad gandrīz izzudušas (Ulmaņa vārdnīcē ir vēl minētas pamazināmās formas **Grigutis**, **Marute**), bet leišu valodā vēl lietojamas; tā piem. alutiņš radies no *alutis (= leišu alūtis „alutiņš“). Daži i-celmi darina pamazināmo formu ar paplašināto piedēkli -sninja-; piem. sirds: sirsniņa, nakts: naksniņa, govš: govsnīņa, zoss: zosniņa, — Turpretim i-: ja- un ē-celmi rakstu valodā darina pamazināmo formu ne ar piedēkli -inja-, bet ar piedēkli -iti: itja- (sieviešu kārtā -itē-; piem. brālis: brālītis, upe: upīte. Tikai paplašināto piedēkli -tinja- retumis pieņem arī šie celmi; piem. brīdis: britiņš (no *briditiņš), ritenis: ritentiņš (arī ritenītis)

13) Ar piedēkli -oni-: -onja- (sieviešu kārtā -onē-) atvasina a) personu (darītāju) nosaukumus no darbības vārdiem (retumis arī no īpašības un lietu vārdiem); piem. vadīt: vadonis (siev. k. vadone), varēt: varonis, valdīt: valdonis, mirt: mironis, likt: likonis (liki noaudzis cilvēks), greizs: greizonis, mežs: mežonis, melst: melsonis, palaieties: palaidonis (lei. **palaidu**), okstīt: okstonis, kalpot: kalpone, klejot: klejonis, kļaidīt: kļaidonis, blandīties: blandonis, maldīties: maldonis, bizot: bizonis, gaist: gaisonis, kustēt: kustonis, slikt: slikonis, grimt: grimonis, kust: kusionis (kas ātri piekūst), muldēt: muldonis, paredzēt (no *paregēti):

* Līdzskanin v ātrā izrunā izkritot radās forma „aitiņa“, no kuņas radusies forma „aita“ (sal. piemēram blakus stāvošās formas „gultiņa: gulta“, „sieviņa: sieva“ u. c.).

paregonis, sirgt: sirgonis, skraidīt: skraidonis. Šurp attiecas arī „dzelonis“ (no „dzelt“; īsteni darītāja vārds „dzēlējs“), lei. geluō jeb geluonis; b) no darbības (retumis arī īpašības) vārdiem — dažādu sērgu un kaišu nosaukumus: piem. augt: augonis (= lei. auguonis), dilt: dilonis, ēst: ēdonis, ģībt: ģībonis, griezt: griezonis, kast: karsonis, drebēt: dreboņi, niezēt: niezonis, nīkt: nīkonis, pilt: pilonis, reibt: reibonis, slāpt: slāpoņi, tirpt: tirponis, jēls: jēlonis; c) no darbības (retumis arī lietu) vārdiem dažādus lietu vārdus; piem. mākties: mākonis, plauksta: plaukstoņi (= dūraini cimdi), elks: elkonis, kaupt: kauconis, mest: metonis, stīgt: stīgonis, sust: sutoņi, šķist: šķīdonis, dzelzs: dzelzonis (= dzelzs rīks), virsus: virsonis. Izloksnēs (un dažkārt arī rakstu valodā) tai vietā lieto arī piedēkli -onjā-; piem. tirpoņa (= tirponis), sutoņa (= sutoņi), nevēloņa (= nenovēlīgs cilvēks), duņņa, zvanoņa, dārdoņa.

53. §. Ar piedēkli -atnē- atvasina no īpašības vārdiem laika un vietas nosaukumus; piem. mazatne (arī mazotne), jaunatne, senatne, pirmatne, vienatne, svešatne, pilnatne („mēnesis ir pilnatnē“). Par pamatu te ir bijušas formas, kas beigušās ar -atā-; sāl. latgal. plykota „plikadīda“, lei. sveikatā „veselība“, kr. пошота. — Turpretim „tagadne“ (ar piedēkli -nē-) un „pagātne“ (ar piedēkli -tnē).

54. §. Ar piedēkli -šanā atvasina no darbības vārdu nenoteicamās izteiksmes celma darīšanas vārdus; piem. iet: iešana, dot: došana, liet: liešana, vest: vešana (sal. 36. §), strādāt: strādāšana; sal. lei. jósiana „jāšana“ u. c. Lietojamas arī atgriezeniskās formas, piem. smieties: smiešanās, kauties: kaušanās. Šīs formas lietojamas, kur jāapzīmē pati darbība; piem. „silts nāk ar sildīšanu, labs ar gaidīšanu“; „jo biežāks, jo labāka pļaušana“ (mīkla); „ar aršanu labāk maizi pelnis nekā ar lača vadāšanu“; „no ritiem, vakariem meitām laba dziedāšana“, „svešu ļaužu kopšanā“; „mieži jau pašā pļaušanā“. Tikai retumis šīs formas neapzīmē darbību; piem. „es ēšanu (= ēdamo) paņēmu no mājas līdz“; „man pilsētā darīšanas“.

55. §. No vācu valodas patapināto piedēkli -mani-: -manja- (piem. kopmanis no lejas vācu kopmann „tirgotājs“) pievieno arī latviešu vārdiem. No īpašības un darbības vārdiem ar to atvasina personu nosaukumus; piem. augsts: augstmanis, liels: lielmaivs, ālētis: ālmanis, lūkot: lūkmanis („meitu lūkmanis“ — lūkotājs).

56. §. Piedēkli ar m. 1) Ar piedēkli -ma- atvasina tagadnes ciešamās kārtas divdabjus, piem. cepa-m: cepams (= lei. kēpamas).

2) Ar piedēkli -dama- atvasina tagadnes darāmās kārtas divdabjus, piem. cept: ceptams (= lei. kēpdamas).

3) Ar piedēkli -uma- a) no darbības vārdu pagātnes celma atvasina lietu vārdus, kas apzīmē pabeigtu darbību; piem. devu: devums, lēju: lējums, gādāju: gādājums, nācu: nākums, slēdzu: slēgums; pirti mana ligaviņa vakarēju gājumiņu; paldievs saku māmiņai par agraju cēlumiņu; atkliedzies, tautu meita, pa manam kliegumam; klausī manu lūgumiņu par kājiņu avumiņu (= tāpēc ka es tev kājas esmu avusi); azaidiņu, māmuliņa, par šī rīta ganījumu; es tev došu savu māsu par kumēļa aizjūgumu. Dažreiz šīs formas apzīmē pabeigtas darbības sekmes jeb panākumus, vai arī stāvokli, kas iestājas kā darbības sekas; piem. es māsiņai pakal gāju pa skujiņas birumiņu; apmazgājusi izdūrumus un acis atkal izdziedējusi; zaķis apreibumā izlēca ārā; pampums, uztūkums; izsitums, bites dzelums; ievainojums, lūzums, sasējums; dzērumā, reibumā, apmulsumā; apskaudums nepielip; būrumš atkāpies; vai tu gribi pazaudēt savu dieva devumiņu; bitī, tavu šuvumiņu baznīcā dedzināja: māmiņ, tavu darījumu tautiņās novalkāja; visa gada pelnījumu (jeb krājumu) pelēka aitiņa apēd; krējums; vezums (no izzuduša darbības vārda *„vezu, vezt“ = lei. vēžti, kr. вежти), lidums, plēsums, virums, sālijums, arumi; trūkums, spriedums, tikums, spidums*), likums, augums = lei. āugumas. Kā jau teikts, šīs formas atvasina no pagātnes celma, un tāpēc ir nepareizas šādas šur tur rakstos sastopamas formas: izverdums (= izvirums), nepatikumi (= nepatikšanas), riebjums (= riebums), apkopjums (= apkopums). Ja „piederums“ ir vecs vārds, tad tas atvasināts ne no „piederēt“, bet no izzuduša īpašības vārda *pieder(u)s (sal. leišu priderus „piederīgs, derīgs“). — No šīm formām var arī atgriezenisko akuzatīvu un instrumentāli darināt; piem. strādājam ar šā rīta cēlumos. Citi locījumi (piem. „lūgumies“) rakstu valodai nav ieteicami; b) no īpašības vārdiem atvasina lietu vārdus; piem. augsts: angstums (= lei. ar gštūmas), vecs: vecums, sarkans: sarkanums, vēlīgs: vēlīgums, pārāks: pārākums. Šīs formas pa laikam apzīmē īpašību, bet dažkārt arī kādu priekšmetu; piem. tīrums, cietums, klājums, lidzenums.

57. §. Ar piedēkliem -eri-: -erja-**) un -uri-: -urja- (sieviešu kārtā -erē- un -urē-) atvasina pa lielakai daļai dzīvu radījumu, sevišķi personu nosaukumus, pie kam piedēkli ierodas u sevišķi tad, ja saknē ir u; piem. klenderis, līveris, šķetere (sieviete, kas daudz baras), ceceris, okšķeris, memeris; dunduris (arī dundurs), klumburis, klunduris, plunduris, susuris.

* Sal. atspīst, atspīdu.

** Tādi vārdi kā melderis, skroderis u. c. līdz ar visu galotni patapināti no lejas-vācu valodas (tā piem. melderis no lejas-vācu „Möller“).

58. §. Piedēkli ar l 1) Ar piedēkli -(s)li-: -(s)lja- (sieviešu kārtā: -(s)lē-) no darbības vārdiem atvasina darītāju vārdus, kas pa lielai daļai vēlāk pārvērtušies par rīku vai arī darbības panākumu nosaukumiem; piem. bēgt: bēglis (bēgle), (virsū) mākties: māklis, māku (mācēt): māklis, perpt: perplis, zagt: zaglis (zagle), kaut: kauslis, dēt: dēle (= lei. *délē*), degt: deglis, grebt: greblis, kāpt: kāp(s)lis, knābt: knāblis, cept: ceplis; augt: auglis (= lei. *auglis* „atvase“), dīgt: dīglis, drāzt: drāzlis (= lei. *drožlis*).

2) Ar piedēkli -eli-: -elja- (sieviešu kārtā: -elē-) atvasina a) no darbības vārdiem darītāju vārdus; piem. tiepties: tiepelis, smirdēt: smirdelis, krecēt: krecelis, dust: duselis, trūdēt: netrūdelis; daži no tiem tagad apzīmē rīkus, piem. tēst: tēsele, tecēt: tecele; b) no lietu vārdiem pamazināmos vārdus ar nievājamo nozīmi; piem. vīrelis, vietele, dzīreles, muižele, b(r)ālelis. Dažās formās pie tam (pa daļai laikam zem leišu valodas iespaida), s, z, c, dz vietā iestājas š, ž, č, ķ, ģ; piem. puīselis (: puisis), vērselis (: vērsis), maišelis (: maiss), šunelis (: suns, šal. leišu šunelis), āželis (: āzis, sal. leišu oželis), kroģelis, koķelis, lauķelis (sal. leišu laukelis), roķele, ķirvelis (: cirvis, sal. leišu kirvelis), nabaģelis (: nabags, sal. leišu nabagēlis), vanagēlis (: vanags, sal. leišu vanagēlis), drauģelis (: draugs), kuņģelis (: kungs), klūģele (: klūga), mučele (: muca).

3) Ar piedēkli -alā- jeb arī -alā- atvasina sevišķi sieviešu un govju nosaukumus; piem. gudraļa, draugaļa, dūmaļa (= dūmos nomelnējusi), kvēpaļa (= nokvēpusi), sikaļa, snaudaļa; govju vārdi: pirmāla (jeb p-aļa), otaļa, trešaļa (jeb tr-la), sestaļa, svētaļa, ziedāla (jeb -ļa), zīmaļa, raibaļa.

4) Ar piedēkli -uli-: -ulja- (siev. kārtā: -ulē-) atvasina no darbības vārdiem darītāju vārdus un no lietu un īpašības vārdiem nosaukumus dzīvniekiem, kam piemīt zināma īpašība. Šīm formām pa lielākai daļai piemājo nievājama nozīme. Piemēri: bēgulis, bizulis, dusulis, gaudulis, grābulis, gribulis, kāsulis, liekulis (no „liekos“), mākulis (no „māku“), nikulis, pampulis, rāpulis, raudulis, raugulis, rūkulis, skraidulis, smirdulis, smurgulis, snaudulis, spīrgulis, sprāgulis, staigulis, šaubulis, atšķirule, tiepulis, tekulis, vārgulis, sakulis tdz., stāstulis tdz., mīlulis (= lei. *mīlulis*), sīkstulis, skopulis, strupulis, trakulis, vecuļi, sīvulis, ātrulis, dzedrulis, sikule tdz., bēdulis, miegulīte tdz., dūsmulis, vīrulle. Te piederīgi arī daži dzīvnieku nosaukumi: sermulis, zvirbulis, svāpulis, kumulis, masuļi, ķivulis, cīrulis; sal. lei. keršulis „balodis“. Daži no pirmatnējiem darītāju vārdiem pārvērtušies par rīku nosaukumiem: kretulis, slaukulis, šūpulis, urbulis, vadulis.

5) Savienojumu -kl- sastopam piedēkļos -kla-, -klā-, -kli-: -klja-, -klē-, -ekla-, -eklā-, -ekli-: -eklja-, -eklē-, -ekli-: -ēklja-, -ēklē-, -iklja-, -okli-: -oklja-, ar kuņiem no darbības, lietas, īpašības vārdiem atvasina lietu vārdus, kas apzīmē a) rīkus; piem. arkls = lei. **árklas**, irkls, tīkls, padēkls, durkls, žokls, sēkla = lei. **sēkla**, aukla, raukls, saikls, žuberklis, dzirkles, kokle, karkles = lei. **kárklēs**, rikle, pinekls, bruceklis, burveklis, dzirdeklis, redzeklis (miklā), dedzeklis, draudeklis, drebeklis, grābeklis, kāpeklis, kaseklis, kavēklis, skuteklis, suseklis, zīmēklis, tupeklis, urbeklis, baideklis, biedēklis, bideklis, laisteklis, loceklis, lidzeklis, māneklis, rausteklis, vīsteklis, ārdīkļi, kasīklis, mīstīklas, kulstīkla, vētiklis, krejoklis; b) darba priekšmetu vai panākumu; piem. audekls = lei. **áudeklas**, šuveklis, tineklis, adīklis = lei. **adyklys**, lacīklis, vēmeklis, splaudeklis, meteklis, (kurmja) bedekļi; c) vietu, kur var ko darīt; piem. ganīkla = lei. **ganyklā**, sēdeklis, dēklis, pērklis, miteklis, dzīvoklis, mājoklis; d) darītāju vai arī to, ar ko kaut ko dara; piem. vedekla (= kas atvesta), māceklis (= ko māca), mācekle, baņoklis (= ko baņo), luteklis, stumdeklis, dzerklis jeb dzirteklis, jāklis, jādeklis, bēdzeklis, mocekls, dauzeklis, mučeklis, zavēkle (= burve), smirdeklis, tērzēklis, lumsteklis. Še piesienas arī formas: auseklis, jaunekle, zīrneklis. Kas attiecas uz galotni -eklis, -ekle, tad vārdos, kas atvasināti no darbības vārdiem ar galotni -ēt, kuņiem tagadnes trešā persona beidzas ar -ē (piem. zavēkle, tērzēklis, kavēklis), e priekš k ir rakstu valodā gaŗš; īss — turpretim vārdos, kas atvasināti no vienzilbes darbības vārdiem (piem. dedzeklis, grābeklis, šuveklis, kāpeklis, meteklis, bedekļi, miteklis). Citus vārdus (piem. jauneklis, loceklis) izrunā gan ar īsu, gan ar gaŗu e. Dažos vārdos -kl- vietā iestājas -ksl-: dzerokslis, gremokslis, ēdokslis.

59. §. Piedēkļi ar -k-. 1) Ar piedēkli -iķi-: -iķa- atvasina a) no darbības vārdiem darītāju vārdus; piem. ganiķis, grābiķis, jumīķis, klabiķis, urbiķis, lāpiķis, zvaniķis, glūniķis; b) no īpašības vārdiem lietu vārdus; piem. klībiķis, melniķis, salniķis, strupīķis. No lietas vārda atvasināta ir forma namiķis (= sētas puisis, kr. дворникъ).

2) Ar piedēkli -āka- (sieviešu kārtā -ākā-) no īpašības vārdiem atvasina pārāko pakāpienu; piem. labs: labāks (= lei. labókas „palabs, diezgan labs“), slapjš: slapjāks.

3) Ar piedēkli -(i)nieka- (siev. kārtā -(i)niecē-) atvasina a) no darbības vārdiem lietu vārdus, kas apzīmē to, kas pastāvīgi kaut ko dara; piem. strādnieks (siev. k. strādniece), valdnieks, zvejnieks, krāpnieks, diedelnieks, nebēdnieks, med(i)nieks, sadomniece, sagādniece tdz. Dažiem darbības vārdiem pievienojas pa-

plašinātais piedēklis -ātnieka-: zinātnieks = tas, kam kaut kas jāpārzina), runātnieks; domātniece, gādātniece tdz., sargātnieks (= sargs, Rehehūzena gramatikā), jātnieks; b) no īpašības vārdiem lietu vārdus, kas apzīmē to, kam kāda īpašība piemīt; piem. gudrinieks, slimnieks, tukšinieks, sveš(i)nieks, ist(i)nieks, aplamnieks, drosinieks; arī no skaitļu un apstākļu vārdiem: desmitnieks, otrinieks, pret(i)nieks; c) no lietu vārdiem personu vārdus, kas apzīmē kādu amatu, kārtu, stāvokli; piem. kurpnieks, mucinieks, drēbnieks, galdnieks, krodzinieks, dārznieks, zemnieks, muižnieks, bruņinieks, darbinieks, saimnieks, grēcinieks, vilt(i)nieks, dumpinieks, kuģinieks, sieninieks (kas ap sienu strādā), malcinieks (malkas vedējs, cirtējs), kāj(i)nieks, vietnieks, galvnieks, vaļinieks, pušinieks, virsnieks, priekšnieks, apakšnieks, padomnieks, negodniece tdz. Šādas formas atvasina arī no lietu vārdiem, kas apzīmē vietu, kur kāds cēlies vai dzīvo; piem. laucinieks, pilsētnieks, mežinieks, lej(i)nieks, jūrmalnieks, jelgavnieks, rīdzinieks (arī tas, kas brauc uz Rīgu vai no Rīgas), dobelnieks. Muižu vārdiem Kurzemes rietumos un vidienā mēdz pievienot piedēkli -nieka-, Vidzemē turpretim — piedēkli -ieti- (skat. 63. §, 6); ja vārds beidzas ar -ži, tad arī Vidzemē piekaŗ piedēkli -nieka- (piem. limbažnieks, eikažnieks, ādažnieks). Svešu pilsētu vārdiem tikai retumis piekaŗ piedēkli -nieka- (piem. romnieks, maskavnieks); biežāki — piedēkli -ieti- (skat. 63. §, 6). Blakus piedēklim -nieka- izloksnēs lieto arī -enieka- (piem. auce-
nieks, vaļenieks); rakstu valodai vairāk ieteicams piedēklis -nieka-. — Jāpiemin vēl, ka retumis vārdi ar šo piedēkli apzīmē kādu priekšmetu vai vietu: pirkstainieki jeb pirkstinieki (= pirkstaini cimdi), dūrainieki jeb kulainieki, sēklinieks; zālnieks (= zālājs).

4) Ar piedēkli -nīcā no lietu (retumis arī īpašības) vārdiem atvasina dažādus priekšmetu nosaukumus; piem. vārdnīca, burt-
nīca, siernīca, slīmnīca, pavārnīca, lemesnīca. Dažās izloksnēs lieto -nīcā arī rakstu valodas -niecē- vietā (piem. saimnīca, dār-
nīca, zvejnīca, padomnīca).

5) Ar piedēkli -iska- (= lei. -iška-, pr. -iska-, senslavu -
-lcko-, ģermāņu -iska-) atvasina no īpašības un (pareti arī no) lietu vārdiem īpašības vārdus, kas apzīmē sākumu, piederību, piemēribu; piem. āriskis („āriskam bērziņam“ tdz., „āriskās zel-
tainītes“ tdz.), tautisks, dzejisks, zinātnisks (no „zinātne“, ne „zinisks“), lopisks, verdzisks (tulkojums), cilvēcisks, bābisks, pa-
gānisks, dabisks (= kas ir pēc dabas, dabai piemērots; turpre-
tim „dabīgs“ = kam krietna daba); ļoti parasti no svešvārdiem (pieslienoties vācu galotnei -isch): archeoloģisks, etnografisks, po-
litisks, poētisks, enerģisks, morālisks; lielisks, mazisks, trakisks,

zemisks, plakanisks, apaļisks, garenisks. No dažiem šādiem īpašības vārdiem tagad vairs lieto tikai no tiem atvasinātos apstākļu vārdus; piem. latviski, vāciski = lei. **vókiškai**, krieviski, „ru- deniski es dziedaju“ tdz., „dzied purviski“ tdz., „pa gailiski“ LP., „pa kundziski“ tdz., labiski LP., muļķiski, plātiski, atmuguriski, stakliski LP., krustiski, sāniski, atžgārniski, gariski, riteniski. Pēc tādām formām kā riteniski, gareniski (no „gārens“) laikam radītas formas ar galotni -eniski: jāteniski, šļūteniski, ripeniski, krusteniski. Retumis arī no darbības vārdiem atvasina apstākļu vārdus ar galotni -iski-: slīdiski, blīviski. Īpašības vārdos piedēklis -iska- sastopams tautas valodā, kā jau teikts, tikai nedaudz formās, un tikai rakstu valodā dažkārt sastop šādas tautai svešas un nepareizas formas: vīriskā (= vīriešu) kārtā, miesiskas (= mie- sas) kaites, mutiska (= mutes) atbilde, mutiski (= mutes vār- diem) atbildēt, rakstiski (= rakstu) darbi, rakstiski (= ar rakstu) atbildēt.

No tagad izmirušiem īpašības vārdiem *vīrīskis, *sievišķis atvasināti ar piedēkli -i-:ja- (sal. 50. §, 2b) lietu vārdi vīrišķis = lei. **vīrišķis**, sievišķis. No šiem lietu vārdiem, vai arī no *vīrīskis, *sievišķis tad atvasinātas (skat. 60. §, 2) formas vīriš- ķīgs, sievišķīgs (sal. arī tēvišķīgs, dievišķīgs, bērnišķīgs, brīniš- ķīgs, debešķīgs, laikam no *debesišķīgs). No formām *vīrīskis un (vīrišķis) vīrišķīgs laikam radusies tālāk dažkārt sastopamā mistra*) forma vīrišķs jeb vīrišks (līdzīgi tēvišķs jeb -ķs, dievišķs jeb -ķs, dievišķs jeb -ķs, sevišķs, brīnišķs u. t. t.). Rakstu valo- dai labāk ieteicamas formas ar galotni -išķīgs vai arī lietas vārda locījumi (piem. „tēvišķīgi“ jeb „kā tēvs“, „ar tēva prātu“, „ikdienas maize“).

60. §. Ar piedēkli -īga- (= lei. -inga-) atvasina 1) no lietu vārdiem īpašības vārdus, kas rāda, ka priekšmetam piemīt tas, ko apzīmē lietas vārds**); piem. laimīgs, prātīgs (= lei. **protīngas**), garīgs, sirdīgs, acīgs, mutīgs, plecīgs, nādīgs, bēr- nīga (= bērniem bagāta) māte, pienīga (= lei. **pieninga**) govš, briesmīgs, galīgs (nevis galējs) spriedums, bailīgs, niecīgs, dabīgs (= kam laba daba), vaļīgs (= kam vaļa), godīgs, grēcīgs, mierīgs, naidīgs, sparīgs, spēcīgs, vainīgs, viltīgs, sērdzīgs, ražīgs, auglīgs,

*) Ja divas nozīmē līdzīgas formas reizā šaujas runātāja apziņā, tā ka ne viena, ne otra no šīm divi formām nenāk par runātāja lūpām savā parastā skaņā, bet izeļas jauna forma, kuŗā vienas formas daļas samaisās ar otras formas daļām, tad tādu jaunradītu formu sauc par kontaminācijas jeb mistra formu.

** Nepareizi runāt: „miesīgas“ (= miesas) kaites, kāribas, „miesīgi“ (= miesās) panicis, „miesīgi“ (= īsti) brāļi.

arīgs (= ārgalīgs, ģeķīgs). Līdzīgi piedēklim -īga- arī piedēklis -aina- (skat. 52. §, 8) izteic, ka priekšmetam pamata lietas vārda nojēgums piemīt kā īpašība: retumis abus piedēklus pat izlieto vienādi, piem. miltīgi jeb miltaini rāceņi. Bet šie piedēkļi izšķiras tai ziņā, ka īpašības vārdi ar galotni -ains izsaka kā īpašību pamata lietas vārda apzīmētā priekšmeta daudzumu; piem. acains rācenis = rācenis ar daudz acīm; bet acīgs cilvēks = kam krietnas acis, kas savas acis laikā atdara. —

No dzīvu radījumu nosaukumiem darināti īpašības vārdi ar šo piedēkli apzīmē piemēribu, vai līdzību; piem. draudzīgs, brālīgs, blēdīgs, spocīgs, mežonīgs, varonīgs, zvērīgs, ezīgs, pūcīgs (sal. lei. **vyrīngas** „virīšķīgs“ u. c.). Diezgan bieži šo piedēkli sastopam saliktenos: augstsirdīgs, ārprātīgs, stūrgalvīgs, pārgalvīgs, balmutīgs, nelietīgs, bezdievīgs, zobgalīgs, bezgalīgs (nevis: bezgalējs), daudzkārtīgi augļi (bet: daudzkārtēji kaņi), vienmērīgs (= vienlīdzīgs; vienmērējs = kas vienmēr, arvienu notiek), vispārīgi nojēgumi, savstarpīgs, pilngadīgs (ne pilngadējs). Šādi īpašības vārdi ševišķi atvasināmi no tiem salikteniem, kam abstrakta nozīme, un no kuņiem darināmi lietu vārdi ar galotni -iba (piem. stūrgalvīgs: stūrgalvība, bet nedz „sirmgalvīgs“, nedz „sirmgalvība“). No konkrētiem salikteniem rada īpašības vārdus ar galotni -ains; piem. sešgalvainais (jeb sešgalvu) velns, kuplmatains (jeb kuplmatu) zēns, trisstūrainis lakats, bezkājains, gaŗkātais; 2) no īpašības vārdiem īpašības vārdus, kas a) izteic īpašības pastāvību; piem. vesels : veselīgs, slimš : slimīgs, laipns : laipnīgs; b) apzīmē vairāk abstraktu dabu; piem. bagāts : bagātīgs (= lei. **bagotīngas**), nabags : nabadzīgs, *virīskis (sal. 59. §, 5) : virīšķīgs, *dievīskis : dievišķīgs, lēns : lēnīgs, tīrs : tīrīgs, pazems : pazemīgs, pilns : pilnīgs; c) izsaka īpašību pamazinātā mērā; piem. vecs : vecīgs, salds : saldīgs. Daži īpašības vārdi sakopojušies valodas apziņā ar lietu vārdiem ar galotni -iba* (skat. 61. §); piem. lielīgs (= kam lielība piemīt), mūžīgs** (= kam mūžība piemīt), pirmatnīgs (= kam piemīt pirmatnība); 3) no apstākļu vārdiem īpašības vārdus; piem. pretīgs (kas ir pretim, riebīgs), pēdīgs (no tagad izmirušās formas pēdis = pēc, beidzot; der izšķirt „pēdīgs“ un „pēdējs“ : „pēdīgs“ = visbeidzamais, visnekrietnākais, piem. pēdīgs neģēlis, slīņķis; „pēdējs“ zīmējas uz laiku vai vietu, piem. pēdējais gads, pēdējais skolnieks. Tomēr apstākļu vārda forma ir arvienu „pēdīgi“, nekad „pēdēji“); 4) no darbības vārdiem īpašības vārdus, kas rāda dzīšanos uz

* Te jāmin arī formas cilvēcīgs, tikumīgs, radniecīgs, rakstniecīgs, tirdzniecīgs (jeb tirdzniecīskis).

** Pēc formas „mūžīgs“ varbūt ir radušies „laicīgs“, „pasaulīgs“.

darbības vārda izteikto darbību, pie kam vienzilbes darbības vārdiem piedēkli piekaŗ pa laikam pie pagātnes celma; piem. devīgs, centīgs, izšķērdīgs, pacietīgs, nīcīgs, plēsīgs, dedzīgs, griezīgs, riebīgs, pateicīgs, noziedzīgs, melšīgs, kodīgs, steidzīgs, sapratīgs (no „sapratu“, tāpēc nepareizi rakstīt „saprātīgs“; turpretim „prātīgs“ no „prāts“), izvedīga gaita. briedīga vasara, iznesīga valoda, nejēdzīgs, nepieēdīgs, veicīgs. Tikai retumis piedēkli piekaŗ tagadnes celmam: mirstīgs (mirst), apietīgs (kas labprāt apietas). Vairākjilbju darbības vārdiem piedēkli piekaŗ pie celma, kas paliek, nenoteicamās izteiksmes galotnes -āt, -ēt, -īt, -ot atmetot; piem. rūpīgs, gādīgs, strādīgs, vēlīgs, turīgs, melīgs, runīgs, derīgs = lei. *deringas*, uzticīgs (kas uzticas), paklausīgs, gribīgs, nevarīgs, grozīgs, taupīgs, šaubīgs (kas šaubās), ēdelīgs (no „ēdeļēt“), audzelīgs, gribelīgs. No darbības vārdiem atvasināti īpašības vārdi sastopami arī salikteņos, kuŗu pirmā daļa — lietas vārds; piem. dievbijīgs, godpratīgs (= kas godu prot; bet godpratīgs = kam goda prāts), mānticīgs, ziņkarīgs. Tā kā īpašības vārdi ar piedēkli -īgā- darināmi gan no lietas, gan no darbības vārdiem, tad dažkārt var šaubīties, vai īpašības vārds atvasināts no lietas, vai no darbības vārda; piem. dūsmīgs (no „dusmas“, vai no „dusmoties“), bēdīgs (no „bēdas“, vai no „bēdaties“).

No šiem īpašības vārdiem retumis atvasina ar piedēkli -ē- (skat. 50. §, 1) sieviešu kārtas lietu vārdus: bērņidze (= bērņīga māte), pienidze (= pienīga gov), telidze (govs, kam teļš).

61. §. Ar piedēkli -ibā- atvasina 1) no darbības vārdiem darbības nosaukumus; piem. cerība, ticība = lei. *tikyba*, mācība, trūcība; apkūlība(s), apjūmība, derības = lei. *derýbos*, laulības, kristības, šķirības, vedības, dalības tdz. = lei. *dalýbos*, medības, viesības (no „viesoties“), (mēness) apgrozības; ganība (vispirms = ganišana, tad vieta ganišanai); 2) no īpašības vārdiem un divdabjiem lietu vārdus*), kas pa lielākai daļai apzīmē dzīvjiem radījumiem piemitošu abstraktu īpašību (no citiem īpašības vārdiem atvasina lietu vārdus ar piedēkli -uma-, skat. 56. §, 3b; piem. balts : baltums, ne „baltība“, sauss : sausums, ne „sausība“; arī īpašības vārdiem ar galotni -īgs piekaŗ tikai piedēkli -uma-, piem. vēlīgs : vēlīgums, ne „vēlidzība“); piem. taisnība, kūtrība, jaunība (bet vecums!), bagātība, nabadzība, lēnība, veselība, vājība, patiesība, pareizība, pazemība, brīvība, gudrība, dzīvība = lei. *gývyba*, aplamība, nākamība, dalāmība; 3) no lietu vārdiem lietu vārdus,

* Blakus lietu vārdiem ar galotni -iba bieži stāv īpašības vārdi ar galotni -īgs (skat. 60. §, 2).

kas apzīmē kādu (abstraktu) īpašību, vai arī stāvokli vai (amata) nodarbošanos; piem. augstsirdība (: augstsirdīgs), lēnprātība (: lēnprātīgs), mūžība (: mūžīgs), verdzība = lei. *vergyba*, cīlvēcība (: cīlvēcīgs), tikumība, likumība, radniecība, tirdzniecība, rakstniecība, zvejniecība, rūpniecība, zemkopība, lopkopība.

Dažos vārdos sastopam paplašinātu piedēkli -estībā- jeb -astībā-: mīlestība, brīvestība, pārestība, mānestība (Deglavs MVM. IV. 903), vēlestība, žēlastība. Šis piedēklis radies, pievienojot piedēkli -ībā- tagad izmirušajām (siev. kārtas) formām *mīlests (sal. mīlests, rūpests, kr. *милость*), *žēlasts (sal. kr. *жалость*).

62. §. Ar piedēkli -āda- no skaitļa un vietnieka vārdiem atvasina īpašības vārdus; piem. vienāds = lei. *vienódas*, divējāds, otr(ēj)āds, trejāds, četrējāds, abējāds, dažāds, savāds, citāds. Šis piedēklis radies no formām kāds, tāds, šāds, kas atvasinātas no kā, tā, šā ar piedēkli -da-.

63. §. Piedēkli ar t. 1) Ar piedēkli -ta- a) no darbības vārdiem atvasina ciešamās kārtas pagātnes divdabi; piem. sist : darīt : darīts. Daži no tādiem divdabjiem pārvērtušies pilnīgi par īpašības vārdiem: salt : salts, silt : silts, karst : karsts, dzimt : dzimts (piem. dzimti ļaudis), spirt : spirts, rūgt : rūgts (nepareizi tāpēc rakstīt „rūkts“), šķīst : šķīsts; b) atvasina kārtas skaitļu vārdus: ceturts, piekts, sestis, septīti, astots, devīti.

2) Ar piedēkli -ota- no lietu vārdiem (sevišķi dažās izloksnēs) atvasina īpašības vārdus ar to pašu nozīmi, ko piešķir piedēklis -aina- (skat. 52. §, 8); piem. dūmota istaba, asaroti vaigu gali, dūņots kāju auts, zarota ābelīte, acota maize, acots (= ar krietnām acīm, acīgs) puika, miegotas acis, niķots zirgs, miglots rīts. Rakstu valodā tai vietā vairāk lieto piedēkli -aina-. Līdzīgas formas ir arī leišu valodā, piem. *kāuluotas* „kaulains“.

3) Ar piedēkli -tāja- no darbības vārdiem atvasina darītāju vārdus, skat. 50. §, 5a.

4) Ar piedēkli -tavā- (retāki -tava-) jeb -tuvē- (retāki -tuvā-) no darbības vārdiem atvasina lietu vārdus, kas apzīmē kādam darbam ierīkoto vietu vai arī rīku; piem. maltuve = lei. *maltūvé*, spiestava, veltavas, peldētuve, slauktuve (jeb slauktava), kāstava (jeb kāstava jeb kāstavs, ar ko pienu kāš; lei. *koštūvas*), kārstava (ar ko vilnu kāš; lei. *karštūvas*), šautuve, (arkla) vēstuve jeb vārstava, velētuve jeb velētava, šķiltavas (lei. *skiltūvé*), tītavas, sētava (lei. *sētūvé*), karātavas, locītava, nestavas, mustava, trītava, brauktava. Retumis lietu vārdi ar galotni -uve apzīmē laiku, kad dara to, ko issaka darbības vārds: zirņi pašā ēstuvē; tautu meita nu pašā vestuvē; rudzi, mieži pļautuvē; sal. lei. *skerštūvés* „dzīres pēc lopu kāvuma“.

5) Ar piedēkli -īti-: -ītja-, siev. kārtā -ītē-, atvasina pama-
zināmos vārdus, rakstu valodā tikai no lietu vārdiem ar galotni
-is un -e (sal. 52. §, 12); piem. brālis : brālītis = lei. **brōlýtis**,
puisis : pušītis, upe : upīte, meitene : meitenīte. Ari suns : sunītis
= lei. **šunýtis**.

6) Ar piedēkli -ieti-: -ietja- (siev. kārtā -ietē-) atvasina (ari
leišu valodā) kādas vietas apdzīvotāju un tautu nosaukumus (sal.
piedēkli -nieka- 59. §, 3c); piem. daugavietis (siev. kārtā dauga-
viēte), valmierietis, raunēnietis (kas Raunā dzīvo), dzērbenietis,
rūjerietis, nītaurietis, berlīnietis, parizietis, vīnietis, drēzdenietis,
atēnietis, latvietis, vācietis = lei. **vókiētis**, arabietis, armenietis.
Ar piedēkli -ietē- bez tam rada no māju vārdiem ar galotni -ni
to saimnieces nosaukumus (piem. Tilcēni : Tilcēniete, Tālēni : Tā-
lēniete) un no tautu vārdiem nosaukumus to sieviešu kārtas locek-
ļiem (piem. igauņis : igauņiete, krievs : krieviete, žīds : žīdiete,
čigāns : čigāniete, polis : poliete, leitī : leitīete). Atsevišķi vēl
minami daži personu nosaukumi ar šo piedēkli: tautietis, vīrietis,
sievietis jeb sieviete, meitietis, savietis, jaunietis, labietis, dailie-
tis tdz. (= dailš jauneklis).

7) Ar piedēkli -aitē- jeb -aitā- no stādu vārdiem atvasina
lietu vārdus, kas apzīmē vietu, kur šie stādi vairumā aug, vai
auguši; piem. linaite, bērzaite, rudzaite jeb rugaite, auzaite,
miezaite. Parastāks šai nozīmē ir piedēklis -āja-, skat. 50. §, 6a.

Pēc nozīmes sakārtots piedēkļu pārskats.

64. §. Darītāju apzīmē piedēkli i : ja 50. §, 2a jā 50. §, 3
ēja, āja, tāja, 50. §, 5a oni : onja 52. §, 13a (s)li : (s)lja 58. §, 1
eli : elja 58. §, 2a uli : ulja 58. §, 4 -kl- 58. §, 5d iķi- iķja 59. §, 1a
(i)nieka 59. § 3a.

Personas vispāri apzīmē piedēkli (i)nieka 59. §, 3b, e ieti :
ietja 63. §, 6.

Radniecību apzīmē piedēklis ēna 52. § 2b.

Sieviešu kārtas nosaukumus rada piedēkli ē 50. §, 1 enē
52. §, 3e ienē 52. §, 7b aļā jeb alā 58. §, 3 idzē 60. §, 4
ietē 63. § 6.

Dzīvus radījumus apzīmē piedēkli avā 5. §, 51a ēna 52. §, 2a
enē 52. §, 3b eri : erja jeb uri : urja § 57 uli : ulja 58. § 4.

Stādu vārdus darina piedēkli āja 50. §, 6b enē 52. § 3a.

Rikus apzīmē piedēkli (s)li : (s)lja 58. §, 1 uli : ulja 58. § 4
-kl- 58. §, 5a tavā jeb tuvē 63. §, 4.

Īpašību apzīmē piedēkļi *uma* 56. §, 3b *ibā* 61. § 2, 3.

Vietu vārdus darina piedēkļi *ijā* 50. §, 4 *āja* 50. §, 6a *avā* 51. §, b *enē* 52. §, 3d *ienā* 52. §, 6a *ienē* 52. §, 7a *ainē* 52. §, 9 *atnē* 53. §, -kl- 58. §, 5c *tavā jeb tuvē* 63. §, 4 *aitē* 63. §, 7.

Darbību apzīmē piedēkļi *iena* 52. §, 5 *šanā* 54. §, *uma* 56. §, 3a *ibā* 61. §, 1.

Pamazināmos vārdus rada piedēkļi *ina* 52. §, 10a *inja*, *tinja*, *sninja* 52. §, 12 *eli* : *elja* 58. §, 2b *iti* : *itja* 63. §, 5.

Īpašības vārdus rada piedēkļi *ēja* 50. §, 5b *āja jeb oja* 50. §, 6d *gana* 52. §, 1 *aina jeb ainja* 52. §, 8 *ina* 52. §, 10b *āka* 59. §, 2 *iska* 59. §, 5 *īga* 60. §, 1, 2, 3, 4 *āda* 62. § *ota* 63. §, 2.

2) Salikteni.

65. §. Vispirms te atsevišķi apskatīsim satiksmes vārdu savienojumus ar lietās, īpašības un darbības vārdiem, tāpēc ka satiksmes vārdi šai gadījumā savā nozīmē līdzinās piedēkļiem (tā piem. no „zils“ var gan ar piedēkli -gana-, gan ar satiksmes vārdu ie- radīt jaunu formu, kas isteic īpašību pamazinātā mērā: zilgans jeb iezils).

66. §. aiz. Lietu vārdu savienojumi ar aiz- apzīmē to (vietu vai laiku), kas ir vai seko aiz tā, ko apzīmē nesaliktais lietas vārds: aizkrāsne, aizpurvā, aizvējā, aizgavēnis. — Ar aizsaliktie darbības vārdi apzīmē 1) virzīšanos aiz kāda priekšmeta; piem. aizieņ saule aiz kokiem; aizlist aizkrāsne; aizķeries aiz koka saknes; 2) attālināšanos; piem. aizmukt bez samaksas; putni projām aizsteidzās; mēri rauga aizdabūt ar labprātību; 3) virzīšanos uz zināmu mērķi; piem. pūt, vējiņi, dzen laiviņu, aizdzen mani Kurzemē; kuņi vēji tev aizpūta manas gaužas asariņas; aiznes manai māmiņai simtu labu vakariņu; 4) kāda šķēršļa radišanu; piem. durvis aizslēgt, logu aiztaisīt, ceļā aizstāties, vārtus aizkraut, aizlikt malku durvim priekšā, krustu aizmest, aizrities, aizsmakt; 5) pārstāvību; piem. aizstāvēt; aizstāt; aizlūgt Dievu par kādu; aizrunāt jeb aizbilst; aizgādība; 6) darbības ierobežojumu (laika vai pilnības ziņā); piem. aizsvelpās sila irbe; gailis aizdziedājis; aizlūza liepas zars; tek asaras kā aizurbtam bērnam; 7) pārākumu par citu; piem. ne viens mani aizrunāja, ne viens mani aizdziedāja; aizstrādāt (vairāk strādāt kā cits).

67. §. ap. Ar ap- saliktie lietu vārdi apzīmē to, kas ir apkārt tam, ko apzīmē nesaliktais lietas vārds; piem. apauši,

apkakle = lei. **apkaklė**, aproce = lei. **aprankė**, apkaime (*kaims = ciems) = lei. **apikaimė**, appurvis. — Ar ap-saliktie darbības vārdi apzīmē (līdzīgi leišu valodā) 1) darbību, kas norisinās kaut kam apkārt; piem. aptecēju ezeru jeb ap ezeru; apsieni galvu ar lupatu jeb — lupatu ap galvu; kamanas apgāzās; 2) darbību, daudz darītu, vai attiecīgu uz daudziem; piem. viss kara-spēks apmirst; vilks tam apkož lopus; darbi tika tāpat apdariti; visu pagastu apskriet; apdzersim siku naudu, tēva dotus kumeliņus; 3) darbību pamazinājumā; piem. apsalt, apsilt, apmazgāt, apbarot; 4) runu vai domu attiecību uz kādu; piem. otru apdziedāt = lei. **apgiedóti**, aprunāt, apburt, apmelot, apsmiet, apraudāt; mironi apzvanīt.

68. §. at. Salikumos ar lietu un apstākļu vārdiem atnozīmē 1) atpakaļēju virzību; piem. ačagarni(ski): lei. **atžagariai**, atmuguriski, atpakaļ (leitiski: **atgaliō**), atkāsis, atnadzis, atskabarga; 2) atkārtojumu; piem. atbalss, atkāzas, atsvēte, atskolā iet, atmiegu gulēt, atsāpes. — Ar at-saliktie darbības vārdi apzīmē 1) attālināšanos vai šķiršanu; piem. atstājies (sal. lei. **atstóti**, kr. **отстать**) no manim! atgriezu mūsu no dzērāja; zobenu atjost; otram maizi atņemt; saderēju, atderēju ar to tautu neveiklīti; vārtus atcelt jeb atvērt; matus atpīt; atradināties, atēsties, atlikt, atspiest; 2) atpakaļēju virzību; piem. atgāzties; atlikt; jāja tautas, atgriezās; atdot (= lei. **atdúoti**, kr. **отдать**); acu gaišumu atdabūt; atskatos atpakaļ. Te piederīgi arī salikteni, kas apzīmē a) darbības atkārtojumu; piem. balsi atskanēja uz tām prūšu robežām; dzirdēja gan, ataurējās; aizsvelpās sila irbe, es atsvelpu ecēdams; atspīdēt; ko ar mani norunāja, to otram atrunāja (sal. lei. **atpāsakoti** „atstāstīt“); atgremot; b) atdarišanu; piem. es tev to atdarišu, ko tu manām māsām esi darījis; atspītēt; atkalpot, atmaksāt, atlīdzināt (lei. **atlyginti**), atriebties; c) atgriešanos senākā stāvoklī; piem. uguns nodziest, pelni atdzies; mans prāts atsalis; atdzīvoties (leitiski: **atgyti**), atjaunot, atlaboties, atžirgt; 3) tuvināšanos mērķim, vai arī ta sasniegšanu; piem. atiet man tās dieniņas; atnākt, atnest = lei. **atnēšti**; vai te mani vējš atpūta, vai ūdenis atligoja; saule vēsti atsūtīja.

69. §. bez. Bez- apzīmē trūkumu; piem. bezmiega nakts; bezlaikā; bezdvēsele; bezgodis, bezkauna, bezzobis; bezgalīgs (no „bezgala“, piem. bezgala mežs), bezkaunīgs (no „bezkauna“).

70. §. da. Tikai austrumu izloksnēs (un arī leišu izloksnēs) sastopamie darbības vārdi salikumi ar da- apzīmē 1) virzības mērķa sasniegšanu; piem. dāvest (= aizvest) līdz celam; iet, da (= līdz) dibenām nevar daiet p= noiet, aiziet); dabraukusi (= piebraukusi) pie vārtiem; kur danācāt (= pa- (ācāt) vainadzīņu; 2) kaut kā pievienošanu eitam; piem. pote jau ir daaugusi (= pieaugusi); dabē (= piebē) vēl drusku klāt; dapire (= piepēre) vēl kānas olektis klāt.

71. §. ie- (= pr. en, grieķu en, ģerm. in no veca *en). Ar ie- saliktie vārdi apzīmē to, kas atrodas tai priekšmetā, ko apzīmē nesaliktais lietas vārds; piem. ierocis (kas ir rokā, iekš rokas), ieradzis, ienāši. Citos gadījumos ie- piešķir pamazināmo nozīmi; piem. iekrēsliņā, iedzeltāns, iesarkans, iepeleks, ieskābs, iegarens, ietaļš, iestāvs, ieslīpi, iešķersām, iesānis, iepretim, iepakaļ. — Ar ie- saliktie darbības vārdi apzīmē 1) darbības virzīšanos uz iekšu; piem. istabā ienākt, mežā iebrukt, ūdenī iebrist, laivā iesēsties; rokā iekost, iedzelt; ceļu iebrukt; iemitas pēdas, celiņu iestaigāt; ieart, ieplaut (pēc beidzamo 5 salikteņu parauga laikam ir darināti šādi citi, kur vairs tik skaidri nesajūt vārdu ie- pirmatnējo vietas nozīmi: iegriezt maizi, ieņemt sviestu, ielaist muču; iezagtas bites neizdodas; zirgu iebrukt, iejāt; iestrādāta zeme, ierakstīta roka; par meli iesaukt u. c.); te piederīgi arī salikteņi ar lielākā, vai mazākā mērā abstraktu nozīmi: piem. iečukstēdami tiem labus padomus; milzis tai ierunā pat puisēnu nomaitāt; iestāstīt, ieteikt, iegaumēt, iedabāties, ievērot; iedzīvoties; 2) iekļūšanu kādā stāvoklī; piem. ķēniņam iedavos iežēlojās; iegribas dzert; brāļus labi iekārdināsim; ievajagas uz pilsētu braukt; iemilēties; degvīnu ieriebt; ieskābt; slimība ieilgst; iekaitināt; 3) darbības ierobežojumu (laika vai pilnības ziņā); piem. suns ierējās; kungs iesaucās; viss mežs iesņācies; ieskrābāt; iesukāt, iebārt, iekost; iedzēries; iesāpējās.

72. §. iz.') Ar iz- saliktie darbības vārdi apzīmē 1) virzīšanos no iekšas uz āru; piem. iziet (lei. išeīti) ārā; no krūmiem izlīst; no šo viesu nagiem izklūt; stīrpā robs izēsts; tas izvila mūsu māsiņu no bagātu bāleliņu; izbaidīja irbju pulku no rudzu lauka; izmeloties; izzināt, kas tā tāda; 2) darbības virzīšanu uz dažādām pusēm; piem. izsvaidīt, izbārstīt = lei. išbarstīti; izlaiž uz visām malū malām grāmatas; tā izgāja meitas slava; visi izklist pa malu malām; izārdīja tilta kokus; es savu naudu izpircis; 3) pabeigtu darbību; piem. jau valodas izrunātas, jau domātas izdomātas; tauki izkusuši; uguns izdzisusi; bedri izracis; ko nu izdarīji; izaudzēju arājiņu; maizi izcept = lei. išķepti; istaba izaukstējusi; zirgu izpeldināt; kas var zvaigznes izskaitīt; metiens izkults, graudi izvētīti; izdziedēt; no manis neizbēgsi; pirti izkurināt; ilgi tiesājās ar savu lielmāti, bet neiztiesājas; 4) darbību, daudzu darītu, vai attiecīgu uz dandziem, uz kādu vietu, vai laika sprīdi tā visumā; piem. vecie iedzīvotāji izmira; tu biji tālu izstaigājis, tu biji daudz izredzējis; izganīju visas purvmalītes; es izjāju prūšus, leišus; izjādīju svešas zemes; veca-

* Daudz izloksnēs iz vietā runā is.

jam izrunāt pa prātam; vainadziņu bez valodu iznesāt; es nevaru ikdieniņas graziņi vien izstaigāt; es tur izbiju ilgu laiku; trīs gadiņus izdziedāju; 5) darbības pārpilnību vai apnikšanu; piem. (lietus) izlīstas; izdziedājos, iztriecos bāliņos dzīvodama; pieci vienu uti kava; izkavās, apnikās — vēl tā dzīva vazājās; izbraukājāmieš par velti; tās tik bija mučas! izvelas desmit vīri, nevar ratos iedabūt; slepkavas izmeklējās, — nekā! kungs apsēžas, izsēžas, izdomājās.

Austrumu izlokšnes vārdu iz izlieto arī uz vietā; piem. iz (= uz) jumta izkāpt (= uzkāpt).

73. §. no. Ar no- saliktie lietu un apstākļu vārdi cēlušies no satiksmes vārda „no“ savienojumiem ar locījumu formām; piem. pa novakariem, nokrēslā (sal. „no rīta dziedāšu graznas dziesmas“); nopakaļus, notālēm; nolejā; nomaļu, nomalis, nomala; nodaba. — Ar no- saliktie darbības vārdi apzīmē 1) virzīšanos no augšas uz leju; piem. es novēlu pūru no kalna lejā; nedzen tu Dievu kokā! pēc ne lūgdams nenolūgsi; nogāž burvi gar zemi: 2) attālināšanos, vai atšķiršanu; piem. no malas nostumt; miegu nodzenāt; galvu nocirst; no ceļa noklist; putas nosmalstīt; 3) pabeigtu darbību; piem. muti nomazgāt; tautu dēls lūkojas, — šī devīta vasariņa: es tautieti nolūkoju, par istabu pāriedama; sien, sien, kamēr nosien; roku nobučot; visi ziedi noziedējuši; laiks notecēja: viju, viju, nenoviju vainadziņu. Te piederīgi arī salikteji, kas apzīmē a) zināma mērķa sasniegšanu; piem. iet, kamēr noiet jūrmalā; nobrauc sudmalās; vienā dienā desmit jūdzes noiet; b) nogalināšanu, vai nobeigšanos; piem. ežam bērni nosaluši (pagalam); vai būs žurkas nokodušas, vai būs suni norējuši; nosprāgt; vecene sita, sita un nosita viņu; nožņaugt, nomaitāt; smaka, kamēr nosmaka; c) kādas kaites nodarīšanu, vai arī nodeldēšanu; piem. meitene mātei roku nosēdēja (jeb nogulēja); sieva noburta slima; nobrinēts bērns; nolādēt; nodilt; nodzert tēvam naudu; notrīta galoda; kam noskrēju kumeliņu; noieties (= ejot piekust); nomēzta slotas; nostrādāta zeme; aiz ko vaigi nobālēja; alus novadāties; viņš ir pēdīgi nodzīvojis; d) kaut kā nelaba izdarīšanu; piem. noziēgties; alutiņ, bāleliņi! ko vīram nodariji; viņš mani notaisa par zagli; tas man tā nogājies; e) pārkumu darbībā par citu; piem. govs zaķi noskrietu; notecēt (= citam garām aiztecēt); f) darbības attiecību uz daudziem, vai uz kādu priekšmetu, vietu, vai laiku tā visumā; piem. viņš ir labi noģērbies; ka Dievs noturētu vēl to laiku tādu; dziedot mūžu nodzīvoju (jeb nostaiģāju); es būtu to celiņu adatām nospraudusi; kalns noaudzis ar dažādiem kokiem; visu nakti novazājās pa purvu; es tur nobiju divi nedēļas; g) darbības īsumu; piem. noskanēja zelta pieši; spalvas vien noputēja; dūmi vien nokūpēja; sēri vien

onsmirdēja; visa zeme noribēja; egle nodreb, meži nokrāc; nostaiņās vien un bija beigts; šis domā nosnausties.

74. §. pa. Ar pašalikti lietu vārdi apzīmē a) to, kas apakš tā, ko apzīmē nesaliktā lietas vārds; piem. pagulte, pagalde, pakakle, pagalve, pavēdere, pajumts, pasaule, pakraste; sal. lei. pakelys „ceļmala“ u. c.; b) kaut ko tikai līdzīgu tam, ko apzīmē nesaliktā lietas vārds; piem. padēlis, patēvis, pamāte = lei. pāmote, pamāsa, paburvis, pakungs, pazaglīte, paeglis, pabēzris, pamiers, pavaļa, pagarša, pakalns, pasvētdiena, pavasaris = lei. pavāsaris, pavaķare = lei. pavaķarē. —

Ar pašaliktie īpašības un apstākļu vārdi dabū pamazināmo nozīmi (arī leišu valodā); piem. pasauss, pavājš, pasarkans, pavēls, palēti, pareti, paklusu. — Ar pašaliktie darbības vārdi apzīmē (arī leišu valodā) 1) virzīšanos apakš kaut kā; piem. ļaunu dienu pabīdiju zem savām kājiņām; pagula zem zaļo velēniņu; palīdu zem vilnānītes; pakrit zem krāsns; tilta apakšā ir parakts šķirsts; putns palaidās apakš ratiem; 2) attālināšanu; piem. tēvs mani padzina; bija patikusi no nelabā rokām; viņi pamuka; 3) spēju kaut ko darīt; piem. nemaz nevar paiet; kad saietu pulciņā, ne zemīte nepanestu; vajaga arī vēl pieci pūri zelta naudas panest (= nest varēt); pavēlk 30 vīrus ragūs pa plīku zemi; rauga ko runāt, bet nevar parunāt; gans nevarot pakliegt; čūskas pa smiltīm nevarējušas parāpties; 4) zināma mērķa sasniegšanu; piem. neviens mani nepanāks; 5) darbības pamazinājumu (laika vai pilnības ziņā); piem. domājis tik tāpat pagrūst, bet ne nosist; durvis pavērt; pamiris; iet pa mežu pastaigāties; pa logu galvu pabāzis; kādu laiciņu pabijusi pie vecākiem; vēl ūdenim jāpasilst; muguru pakasīt; bedrē gredzens paspidēja; pīles pašaudīt; 6) pabeigtu darbību; piem. Dievs paklausa sērdienīša lūgumiņu; darbs padarīts; launagu paēduši; kurpes pašūtas; parādīt (lei. paródyti, kr. показать), pasacīt, pamācīt; zuda, zuda, — līdz pazuda.

75. §. pār. Ar pašaliktie lietu un apstākļu vārdi cēlušies no vārdiņa „pār“ savienojumiem ar locījumu formām; piem. pārgalvis (kas visu par galvu laiž); pārnovada meitas; pārrobežu puisēni; no pārjūras; pārkrustis; pārdienām, pārrītu. Ar pašaliktie īpašības vārdi apzīmē īpašības pārmērību: pārdrošs, pārgudrs. Ar pašaliktie darbības vārdi apzīmē 1) virzīšanos atpakaļ vai uz māju (šai nozīmē un arī saliktienē „pārdot“ pārīzunā ar kritošu akcentu, citur turpretī ar stiepto akcentu); piem. pārvedīšu (lei. parvēsiu) brālam līgaviņu; gaidāt mani pārējam; no druvas pārnākdama; ķēve velk un pārvelk (māja); 2) šķīršanu (divās) daļās; piem. virve pārķosta; pārķeļ milzīm

galvu; ola jāpārcērt; pārsprāgt; 3) virzišanos uz otru pusi pāri; piem. par istabu pāriedama; es pārsviedu zirni par ozolu; skudra ceļu pārtēcēja; kas suni pārkāpis, pārkāps arī asti; pārlicis zobenu upei, pa to čūska pārlidusi; 4) pārmēribu; piem. kas ātri skrej, tas pārskrejas; esmu drusku pārdies; kungs pārbīstas; pārstrādājas vērpama; zirgu pārpāt; pārrau(st)ties; 5) pārākumu darbībā par citu; piem. pāraugs tevī zaļa zāle; lakstīgalu pārdziedāju; viņš visus grib pārgudrot; pārskrīet (skriešanā pārspēt); 6) darbības beigas; piem. krusa pāriet; lazdiņas pārziedēja; 7) pāreju citā stāvoklī vai veidā; piem. par vilkaci pārvērtusies; pārgērģijas par vecenēm; svešas mātes nepārprasu (= nepielūdzu) nī gaužām asarām; pārvācināt; pārrunāt; pārgrozīt; pārkristīt; 8) darbības atkārtojumu; piem. naudu pārmērot; pārkult, pārmalt, pārsvilināt, pārsvētīt; 9) kļūdišanos; piem. pārskatīties; es jums esmu pārtēicis; pārklausīties, pārlasīties, pārprast, pārskaitīties; 10) darbības attiecību uz kaut ko tā visumā un reizā zināma mērķa sasniegšanu; piem. ziemu pārmist; pārgulēt; mokas pārciest; pārvelk ar ķetnu par ģimi; prieku pārņemts; šiem šaušalas pa kauliem pāriet: visu pasauli pārrudz; plānu kārtiņu zemes pārbārstīt; pārlūkot; pārklausināt; pārrunāt, pārdomāt; kas nu visu var pārzināt; visu pasauli pārstaiģāt; pārvaldit.

76. §. pie. Ar pie- saliktie lietu vārdi cēlušies no vārdiņa pie- savienojumiem ar locījumu formām: piekalne, pieklētī, pielievenis, piekrāsns, piezaris. — Ar pie- saliktie darbības vārdi apzīmē 1) tuvināšanos vai pievienošanu kaut kam citam; piem. pie ābeles piestājos; pielied pie mucas; piegāzt pie zemes (jeb gar zemi); jau tie rutki gana sūri, vēl piebēra sinepītes; 2) pildīšanu, pilnību; piem. piekrauj pilnus ratus; pieslauc pilnus visus traukus; visu ādu velns pierakstījis; asariņu upe tek, — kas to pilnu pieraudāja; istabu pielaipt (netīru); visa pils pienesta ar naudu; pierijusies krējuma; meži, pilni caunu pieauguši; visa rija pie-skrēja velnu pilna.

77. §. sa- Saliktenos ar lietu un apstākļu vārdiem „sa-“ vietā iestājas „so-“ (= lei. san-, sa-): sovārdis (= vārda brālis), sovīsti (bērna autiņi), somesti, somazgas (arī samazgas), soblakām, sovaras, sobars, soraibs. — Ar sa- saliktie darbības vārdi apzīmē 1) kopošanu, savienošanu; piem. divi upītes satecēja, ... divi sērdienes satikās; izlieto vairs nesasmelsi; salaulāt; liecu ozoliņu, līdz saliecu riteni; sajāja tautiņas, saribināja; sader miezis ar apini; 2) darbību, daudzū darītu, vai attiecīgu uz daudzumiem, vai arī uz priekšmetu, vai laiku tā visumā; piem. lai sarauga maisus, sajūdz zirgus; visi vārdi jau citiem bērniem sādoti; visi sadedzina ugunis; Jāņa bērni samirkuši; sienu saliedēt; saskābt; līdz ko satumsis; visu dienu sastaigāju; runādams visu

nakti sasēdēju; trīs gadiņi savadāju puisī lūka galiņā; samoca zēnu divas naktis; roka man vēl ilgi sasāpēja; saturēt mironi līdz svētdienu. Te piederīgi arī salikteņi, kas apzīmē darbības pilnību, vai pārmērību; piem. sagraības naudu; sacep maizi, ko septiņus gadus iztikt; vari saraustīties; sastrādāties: salakās pa pilnam; 3) zināma mērķa sasniegšanu; piem. jāju dienu, jāju nakti, līdz sajāju sev jaunu ligaviņu; iet, iet, kamēr saiet mājiņu; dzenies manu vaiņadziņu! : . . sadzinu vaiņadziņu; saligoju (jeb sadziedāju) brālim sievu; bāleliņus gaididama, sāgaidīju svešus ļaudis; nevar balss sadzirdēt; 4) šķiršanu uz vairāk daļām; piem. saskaldīju ledus kalnu deviņos gabalos; ja tu svārkus sagriezīsi, es tev šķēres salauzīšu; es samalu rīta māli; tikām pēruši, kamēr sapēruši siksnu lupatās; kalns sabrūk. Te piederīgi arī šādi piemēri: savelē viņas sānus mikstus; sakausējis alvu labi šķidru; tilts sapuva; svārki sapeleja; ratus, zirgus sabrauk; zirgu putās sajāt; drēbes savalkāt (= noplēst).

78. §. uz.* Ar uz- saliktie lietu vārdi apzīmē to, kas ir uz tā, ko apzīmē nesaliktais lietas vārds: uzacis, uzplecis, uzpurns, uzsvars, uzvārds. — Ar uz- saliktie darbības vārdi apzīmē 1) virzišanos uz augšu; piem. uz kalnu uzkāpt; priedē uzbēgt; no miega uztraucēt; uzaugt = lei. užāugti; ēku uzcelt; uguni uzpūst; uzpampt; 2) virzišanos uz priekšmeta virsu; piem. uzvilkt kreklu; cepuri uzlikt; lai stāvēja galotnīte putniņiem uzmesties (lei. užsimēsti); citiem uzmākties; burvis uzbūņ otram slimību; viņam uznāca vakars; viņam uzgāja lielas bēdas; nu uzgāju (= atradu), kur gul mana māmuliņa; tecēdama es uzteku trīs avotiņus. Te piederīgi arī salikteņi, kas apzīmē a) priekšmeta pievienošanu citam; piem. jau bij sūra ratku šķēle; vēl uzbēra (jeb piebēra) sinepītes; uzdot (= klāt piedot), uzadīt, uzderēt (= klāt piederēt); uzēdām; b) lielākā vai mazākā mērā abstraktas darbības attiecību uz kādu personu vai priekšmetu; piem. milzis pienāk un uzbļauj; uzrunāt, uzlūkot, uzglūnēt, uzklausties.

79. §. Dažos gadījumos dažādiem salikteņiem ir gluži vienāda nozīme; piem. apsēsties jeb atsēsties jeb piesēsties; aizskriet (otru) jeb noskriet jeb pārskriet; uzdegt jeb iedegt jeb aizdegt uguni; vanags aizkļiedzās jeb iekļiedzās; nobeigt jeb pabeigt darbu; aizmaksāt jeb samaksāt; pieskrēja jeb saskrēja pilna rija ar velniem; apdzist jeb izdzist jeb nodzist; es tur izbiju jeb nobiju jeb sabiju ilgu laiku. Dažos savienojumos dažiem satiksmes vārdiem ir līdzīga, bet ne vienāda nozīme. Tā aiz- un no- ap-

* Rakstu valodā uz viscauri, arī salikteņos, izrunā ar īsu u.

zīmē attālināšanu (piem. aizdzīt un nodzīt); aizdzīt ir dzīt projām tālumā (vienalga no kurienes), nodzīt ir dzīt nost no tuvienes (vienalga cik tālu).

Tuvināšanos apzīmē at- un pie- (piem. atbraukt un piebraukt); atbraukt ir braukt šurp no tālienes (vienalga cik tuvu), piebraukt ir braukt klāt tuvumā (vienalga no kurienes).

Mērķa sasniegšanu apzīmē at-, aiz-, no- (piem. atnest, aiznest, nonest); at- nozīmē pie tam tuvināšanos runātājam (piem. atnes man brokastu), aiz- un no- — tuvināšanos kādam citam (piem. aiznes jeb nones maīnai māmiņai simtu labu vakariņu).

Šķiršanu apzīmē pār- un sa- (piem. pārcirst un sacirst); pārcirst ir cirst pušu (uz divi daļām), sacirst ir cirst kopā uz vairāk daļām.

80. §. Tagad' satiksmes vārds ar darbības vārdu sakusis vienā nešķīramā vārdā (piem. nogavilēties). Senāk, kad satiksmes vārdiem bija vēl apstākļu vārdu daba, darbības vārdu varēja arī citi vārdi šķirt no satiksmes vārda; tautas dziesmās vēl retumis sastopam tādus teicienus kā no- sa (sa te ir atgriezeniskais vietnieka vārds) skaņi gavilēju BV. 632 (= skaņi nogavilējos). — Darbības vārdam var pievienoties ikreiz tikai viens satiksmes vārds. Tikai tādi salikteni, kas ieguvuši vienkārša darbības vārda dabu, pieņem vēl otru satiksmes vārdu; piem. iepazīties (nesaliktais *zīt vairs nav lietojams), iepazīties („tikt“ vietā tagad pa laikam lieto „patikt“), izpalīdzēt un piepalīdzēt („līdzēt“ vietā tagad mēdz lietot „palīdzēt“). Ģermānismi turpretim ir rakstos sastopamās formas piepaturēt (= v. beibehalten „paturēt“), izpārdot (= v. ausverkaufen „visu krājumu pārdot“) un (visai rupja un lieka kļūda!) izpalikt (= v. ausbleiben „iztrūkt“, „neierasties“).

Salikteņu sastāvdaļas.

81. §. 1) Ja salikteņa otra daļa ir darbības vārds, tad pirmā daļa var būt

a) satiksmes vārds, piem. aiziet, piebraukt;

b) noliedzamais ne, piem. negribu;

c) tautas dziesmās arī lietas, īpašības vai skaitļa vārds; piem. kājaudama (= kājas audama), grūtredzējsi (= grūtu redzējusi), labredzēt (= labu redzēt), ļaundariju (= ļaunu darīju); māsiņa mana vienaugusi (= vienaudzīte); tikai ar pagātnes ciešamās kārtas divdabi saliktas formas sastopamas arī rakstu valodā; piem. pašauستا drēbe, jaundarināts vārds;

d) apstākļu vārdi; piem. saka tautas garjādamas (= gařām jādamas) jeb caurjādamas (= cauri jādamas); klātgulēt dz. (klāti gulēt); līdzsūtīt LP. (= līdzī sūtīt). Šādus salikumus, kas iespējami ar divdabi vai nenoteicamo izteiksmi, rakstu valodā labāk nelietot. Pavisam aplam daži pievieno apstākļu vārdus arī citām formām; piem. saule caurspīdēja plānājai ādiņai (= s ule spīdēja cauri plānājai ādiņai, jeb s. sp. plānājai ādiņai cauri).

2) Ja otra daļa ir lietas vārds, tad pirmā daļa var būt

- a) lietas vārds; piem. upmala, mugurkauls;
- b) īpašības vārds; piem. gařaste, lielceļš;
- c) skaitļa vārds; piem. viendēliņš, divkājis, sestdiens;
- d) vietnieka vārds; piem. otrseta (= kaimiņu māja), pašlabums, patmilis (= egoists);

e) darbības vārds; piem. grozgalvis, ēstgriba, ēstvārītāja LP., ēdamistaba, rūgušpiens;

f) satiksmes vārds; piem. bezdvēsele, pamāte, uzacis, pēpusdiens, ardievas (teikt);

g) apstākļu vārds; piem. līdzsvars, caurmērs, p etsvars, līdzbrauceji, līdzstrādātāji (tautas valodā „līdz“ savieno sevišķi ar tādiem vārdiem, kas atvasināti no darbības vārda; turpretim runāt par „līdzbiedriem“ ir lieka kļūda, jo to pašu izsaka jau vārds „biedrs“. Tāpat „līdzskolnieka“ vietā labāki teikt „skolas biedrs“, un „līdzcilvēki“ latviešam ir „citi cilvēki“), neslava, nedarbs, gandarijums (gandarijumu dot).

3) Ja otra daļa ir īpašības vārds, tad pirmā daļa var būt:

a) lietas vārds; piem. ziņkārīgs, godprātīgs (ģermānismi ir turpretim jaunlaiku rakstos dažkārt sastopamās formas: pasaulslavens = ar pasaules slavu, sniegbalts = balts kā sniegs, sniega baltumā, debeszils = zils kā debess, un līdzīgas formas, kur lietas vārds apzīmē to, kam pielīdzina kādu īpašību);

b) īpašības vārds; piem. sarkanbalts; zilpelēks lācis m.; lielbagāta (vai mazbagāta) meita dz.; drošsirdīgs, lēnprātīgs;

c) skaitļa vārds; piem. vienpusīgs, simtkārtīgs;

d) vietnieka vārds; piem. patmilīgs, citreizējs, toreizējs;

e) satiksmes vārds; piem. bezkaunīgs, uzticīgs, paliels, iedzeltāns;

f) apstākļu vārds; piem. līdzcietīgs, nejauks.

4) Ja otra daļa ir skaitļa vārds tad pirmā daļa var būt:

a) lietas vārds: pusotra, pustrēša, pustris;

b) skaitļa vārds: divdesmit, trejdeviņi, trīsdesmitais.

5) Ja otra daļa ir vietnieka vārds, tad pirmā daļa var būt:

a) vietnieka vārds: šitas, šitāds;

b) apstākļu vārds: ikuŗš, nekāds.

6) Ja otra daļa ir apstākļu vārds, tad pirmā daļa var būt:

- a) lietas vārds: godprātīgi;
- b) īpašības vārds: lēnprātīgi;
- c) skaitļa vārds: divkaršām, vienmēr;
- d) vietnieka vārds: šodien, toreiz;
- e) satiksmes vārds: iepretim, notālēm, palēni;
- f) apstākļu vārds: rītvakar, nekur, gandrīz.

Salikteņu nozīme.

82. §. Salikteņos viens loceklis tuvāki apzīmē otru, pa laikam pirmais — otru.

Salikteņi ar lietas vārdu otrā daļā pēc savas nozīmes sadalās divi šķirās.

1) Saliktenis patur savu patstāvību un pirmatnējo nozīmi, tikai drusku sašaurinātu:*) lielceļš, vecmāte.

2) Saliktenis zaudē savu pirmatnējo nozīmi un apzīmē tānī izteiktā nojēguma īpašnieku; baltmugura (ne balta mugura, bet govš ar baltu muguru), lielvēders (ne liels vēders, bet cilvēks ar lielu vēderu). Beidzamo šķiru varetu saukt par citnozīmes salikteņiem, pirmo šķiru par — pirmnozīmes salikteņiem.

Salikteņu forma.

83. §. Salikteņa pirmā daļa var būt locījuma vai celma forma.

No locījumiem visbiežāki sastop ģenitīvu; piem. astes zvaigzne, kalpa puisis, ziemas svētki, uguns grēks, silķu biksis, tautu meita, acumirkļis.

Patskanis locījuma galotnē var arī izkrist; piem. sēt(a)svīdus, lāč(a)auza jeb lāč(u)auza, varž(u)acs. Par nesaskaņu skaitlī un kārtā skat. sintaksi, 135. §. Arī nōminatīvs pirmajā daļā nav rets: trīsdesmit, jaunskungš, lielskungš, (ar atmetu galotni) vien(a)alga, cienīg(a)māte.

Šādos salikteņos loka, pirmās daļas galotni atmetot, tikai otru daļu (piem. lielkunga, lielkungam u. t. t.). Vienskaitļa akuzatīvu laikam (ja ne daudzsk. ģenitīvu) sastopam formā „abruka-sis“ (sal. „alu dzērējiņš“ tdz.); izloksnēs sastop arī formas pirmo-diena (= pirmdiena), otrodiena (= otrdiena), šodiena (= šī diena).

* Lielceļš nav katrs liels ceļš.

Salikteni ar celma formu pirmajā daļā tagad gandrīz visi zaudējuši patskani celma formas beigās. Celma formu ar paglabātu patskani laikam sastopam formā „plikadidis“. Dažos citos piemēros (nagadauzis, niekaklabis, plikadesa) pirmā daļa var būt arī locījuma forma. Pa laikam celma formas beigās patskanis atkritis: sarkanbārdis, zilpelēks, viendēliņš. Tā kā arī locījumu formās bieži zūd patskanis, tad daudzkārt nevar zināt, vai pirmā daļa cēlusies no celma, vai no locījuma formas; piem. svētputnis, visgribis, (irbīte) zeltspārnīte, galdauts. Pavisam tagad izzudušas ā-, ē-, i-, u- celmu pilnās formas no salikteņu pirmās daļas; to beigu patskanis vai nu atkritis, vai arī (pēc a-celmu parauga) pārvērties par a (piem. dienavidus, senāka *dienāvidus vietā). Pa laikam patskaus atkritis: upmala, mugurkauls, jūrmala, sirdēsti.

Salikteni „gadskārtā“ (no gadus kārtā) atrodam starp abām sastāvdaļām vēl līdzskani s.

84. §. Salikteņu otra daļa ļoti bieži pieņem, ja tā ir lietas vārds, piedēkli ē, vai ja (skat. 50. §, 1 un 2c); piem. sērdienis, sērdiene, melnace, bezgodis, bēzgode, sētmalis, patilte, paeglis, pabērzis, tievgalis. — Daži vārdi, kas parādās salikteņu otrā daļā (it sevišķi tādi, kas no darbības vārdiem atvasināti), kā patstāvīgi vārdi nemaz nav lietojami; piem. (kaņepīte) gaŗaudzīte, (upīte) straujtecīte, sudrabkalis, labdaris, abrukasis, plikadidis. — Daži salikteņi, ieņemdami teikumā noticeļu vietu, sastopami tikai ģenitīva formā; piem. diŗvalodas māmuliņa; dziļūdeņa viļņi; divkaņu mieži; divstāvu nams; pieczaru dakša; divklašu skola; tikai lokatīvā sastopama forma „zaļbriedā“ („bērni noēd ogas zaļbriedā“).

85. §. Dažkārt var šaubīties, vai ir darišana ar salikteni, jeb vai ar divu vārdu sakopojumu (piem. tautas dziesma, gana puisis, kalpa vīrs u. c.). Stingras robežas te ar nevar nospraust, jo vārdu sakopojumi pamazām un nemanot pāriet salikteņos. Salikteņu pazīmes ir šādas: 1) nozīme kļūst šaurāka; piem. Ziemas-svētki nav katri svētki ziemā; lielmāte nav katra liela māte u. c.; 2) pirmo vārdu uzsvēŗ stiprāki, un ar to abi vārdi tā kā saplūst vienā; piem. ugunsgrēks, tiesas virs. Dažkārt uzsvēŗ stiprāki otru vārdu; piem. vien(a)alga, līdz šim, ar Dievu; 3) no abu vārdu savienojuma atvasina jaunu vārdu, pie kam pirmo daļu atstāj negrozītu; piem. līdzšinējs (no līdzšim), pareizs (no pareizi), paties (no patiesi), ardievas (no ar Dievu), šodiena (izloksnes, no šodien), citkārtējs (no cit(u)kārt); 4) nesaskaņa skaitlī starp abiem vārdiem; piem. kalpa meitas, bāru bērns; 5) Viens no abiem vārdiem ārpus šā sakopojuma parādās citā formā; piem. patiesi, pareizi (reizi, tiesi te veci datīvi, kuŗu vietā tagad citur lieto formas reizai, tiesai).

B) Vārdu locīšana.

86. §. Lietas, īpašības, skaitļa, vietnieka vārdu locīšanā, kuŗu sauc par deklināciju, izšķir locījumus, kārtu, skaitli.

87. §. Latviešu valodā tagad septiņi locījumi: 1) nōminatīvs, atbild uz jautājumu „kas?“ (piem. tēvs, es, viņi); 2) ģenitīvs, atbild uz jautājumu „kā?“ (piem. tēva mājas, viņu lietas); 3) datīvs, atbild uz jautājumu „kam?“ (piem. otram sit, pašam sāp); 4) akuzatīvs, atbild uz jautājumu „ko?“ (piem. tēvu, māti mīlēt); 5) instrumentālis, atbild uz jautājumu „ar ko?“ (piem. kājām iet; staigāt pliku galvu, basām kājām; vienskaitlī tas tagad pa laikam līdzīgs akuzatīvam, daudzskaitlī — datīvam); 6) lokatīvs, atbild uz jautājumu „kur?“ vai „kurp?“ (piem. mājā dzīvot, ūdenī lēkt); 7) vokatīvs — uzrunas locījums, tikai vienskaitlī atšķiras formas ziņā no nōminatīva (piem. tēv! brāli!).

88. §. Latv. valodā izšķir tagad vairs tikai divi kārtas: viriešu un sieviešu kārtu. Cītās radu valodās vēl tagad sastopamā nekatra kārta latv. un leišu valodā tagad izzudusi. Kārtu izšķir pēc nozīmes un pēc galotnes. Pēc nozīmes piem. ir viriešu kārtas vārdi — puika, bende; pēc galotnes — viriešu kārtas ir piem. klēpis, medus, sieviešu kārtas — gulta, upe. Daži personu nosaukumi ar siev. kārtas galotni var būt ir sieviešu, ir viriešu kārtas; piem. tāds auša, tāda auša; tāds snauža, tāda snauža.

89. §. Latv. valodā tagad izšķir divi skaitļus: vienskaitlī un daudzskaitlī; par senā divskaitļa atliekām skat. sintaksi, 316. § un 139. §.

Daži vārdi sastopami vai nu tikai vienskaitlī (vienskaitlinieki, piem. ledus), vai tikai daudzskaitlī (daudzskaitlinieki, piem. dūmi); tuvākas ziņas par to skat. sintaksē, 140. un 141. §§.

Lietu vārdu locīšana.

90. §. Latv. valodā tagad izšķir 1) ā-celmus (ar gaŗu a!), piem. gulta no *gultā, skat. 7. § b (gaŗo a vēl sastopam formās gultā, gultās, gultām); 2) ē-celmus, piem. upe no *upē = lei. ūpē (gaŗo e vēl sastopam formās upē, upēs, upēm); 3) a-celmus (ar īsu a! īsais a te cēlies no indoeiropiešu pirmvalodas īsā o, un tāpēc zinātniskos rakstos šos celmus nosauc par o-celmiem), piem. rats no *rata-s, skat. 7. § a (īso celma a vēl sastopam viensk. datīvā rata-m); 4) ja-celmus (ja te cēlies no pirmatnēja

jō ar īsu o, kāpēc zinātnē šos celmus sauc par jo-celmiem), piem. brālis, viensk. dat. brālam no *brālja-m. Par ja-celmiem te sauksim īsuma dēļ tikai tos ja-celms, kam viensk. nōminatīvā galotne -is (pareizāki būtu tos saukt par i-ja-celmiem), kamēr tos ja-celms, kas patur ja visos locījumos (piem. vējš no *vējas) un lokāmi līdzīgi a-celmiem, te apskatām kopā ar a-celmiem; 5) i-celms, piem. kūts no *kūtis; 6) u-celms, piem. medus; 7) līdzskaņu celms, piem. debess, viensk. ģenitīvs debes-s, daudzsk. ģenitīvs debes-u.

Sieviešu kārtas ir visi ā- un ē-celmi (izņemot vārdus, kas pēc nozīmes ir vīr. kārtas, piem. puika, bende), visi i-celmi (izņemot „laudis“), no u-celmiem daudzskaitlinieki (ragus, dzirņus, pelus), daži līdzskaņu celmi (piem. debess); vīriešu kārtas ir visi a- un ja-celmi, visi u-celmu vienskaitlinieki un daži līdzskaņu celmi (piem. ūdens).

91. §. Galotnes. Viensk. nōminatīvā ā- un ē- celmi bez galotnes, a-, ja-, i-, u- un līdzskaņu celmi pieņem -s, kas pēc j un mīkstināta līdzskaņa pārvēršas par š (piem. vējš, ceļš; par formām ar -s pēc j, piem. kalējs, skolotājs, skat. 34. §).

Viensk. ģenitīvā ā-, ē-, i-, u- un līdzskaņu celmi pieņem -s (piem. gultas no *gultā-s, sal. 7. §), a- un ja-celmi pagarina savu -a (piem. rata no *ratā, sal. 7. §).

Viensk. datīvā ā-, ē-, i- un siev. kārtas līdzskaņu celmi pieņem -i (piem. gultai, sirdij no *sirdi-i), a-, ja-, u- un vīr. kārtas līdzskaņu celmi tagad pieņem -m, kas īsti ir vecā vietniekvārda galotne.

Vienskaitļa akuzatīvā indoeirop. pirmvalodā visi šie celmi beidzās ar -m, kas baltu pirmvalodā pārvērties par -n; aiz līdzskaņa šis nāsenis bija izrunājams kā zilbiska skaņa (patskanis), kas baltu pirmvalodā bija pārvērtusies par savienojumu in, piem. akuzat. *mēnes-in no *mēnes-m (ar zilbisku -m beigās). Latv. valodā šis -n sakusis ar iepriekšējo patskani vienā skanī; piem. gultu, upi, ratu, brāli, kūti, medu, debesi no *gulto (sal. „to, labo“), *upie, *rato, *brāli, *kūti, *medu, *mēnesī (sal. 7. §), no *gultān, *upēn, *ratan, *brālin, *kūtin, *medun, *mēnesin.

Viensk. instrumentālis tagad latv. valodā viscauri līdzīgs viensk. akuzatīvam (senāk tam bija citas galotnes).

Viensk. lokatīvā ā- un ē- celmi patur savu gaŗo patskani, tāpēc ka aiz šā gaŗā patskaņa senāk stāvēja vēl kāda tagad atkritusi zilbe (sal. 7. §), un pēc šo celmu parauga latv. valodā arī pārējie celmi tagad nobeidzas lokatīvā ar gaŗu patskani.

Viensk. vokatīvs pa lielākai daļai sakritis ar viensk. nōminatīvu (piem. Dievs Kungs!); citos gadījumos rada vokatīva formu, atmetot t a g a d ē j o nōminatīva galotni (piem. siev! māt! tēv! brāli!).

Daudzskaitļa nōminatīvā tagad ir galotne -s (piem. gultas no *gultās), izņemot a- un ja-celmns, kas baltu valodās tagad beidzas ar -i (piem. rati, brāļi).

Daudzskaitļa ģenitīvs latv. valodā tagad beidzas ar -u (no -uo, no -ōn, sal. 7. §).

Locījumu pārskats.

Locījumi	Vienskaitlis.							Izdzskaru celmi
	ā-celmi	ē-celmi	a-celmi	ja-celmi	i-celmi	u-celmi		
nōminatīvs	sieva	māte	tēvs, kumelš	brālis	sirds	Mikuss	debess, ūdens	
ģenitīvs	sievās	mātes.	tēva, kumeļa	brāļa	sirds	Mikuss	debess, ūdens	
datīvs	sievai	mātei	tēvam, kumeļam	brālim, jeb brāļam	sirdij	Mikum	debessij, ūdenim	
akuzatīvs	sievu	māti	tēvu, kumeļu	brāļi	sirdi	Miku	debess, ūdeni	
instrumentālīvs	sievu	māti	tēvu, kumeļu	brāļi	sirdi	Miku	debess, ūdeni	
lokatiīvs	sievā	mātē	tēvā, kumelā	brāļi	sirdi	Mikū	debess, ūdeni	
vokatīvs	siev!	māt!	tēv! kumel!	brāļi!	sirds!	Miku!	debess! ūdens!	
Daudzskaitlis.								
nōminat.	sievās	mātes	tēvi, kumeļi	brāļi	sirdis	pelus	debess, ūdeņi	
ģenitīvs	sievu	māšu	tēvu, kumeļu	brāļu	siržu	pelu	debesu ūdeņu	
datīvs	sievām	mātēm	tēviem, kumeļiem	brāļiem	sirdim	pelum	debessim, ūdeņim	
akuzatīvs	sievās	mātes	tēvus, kumeļus	brāļus	sirdis	pelus	debessis, ūdenus	
instrumentālīvs	sievām	mātēm	tēviem, kumeļiem	brāļiem	sirdim	pelum	debessim, ūdeņim	
lokatiīvs	sievās	mātēs	tēvos, kumeļos	brāļos	sirdis	pelūs	debessis, ūdenos	

Daudzsk. datīvā, ar kuŗu tagadējā rakstu valodā sakritis daudzsk. instrumentālis, tagadējā galotne **-m** (piem. gultā-m), kas isti ir bijusi senā divskaitļa datīva un instrumentāla galotne; 16. un 17. gadsimteŗa rakstos vēl sastopamas vecās daudzsk. datīva un instrumentāla formas ar galotni **-ms**; piem. **gultāms**, **upēms**, **sirdims**.

Daudzsk. akuzatīvā **ā-** un **ē-** celmi pieņem **-s** (piem. gultas no gultā-s, sal. 7. §); pārējie celmi senāk pieņēma **-ns** (piem. ratu no *ratuos no *rata-ns; kūtis no *kūtis no *kūti-ns).

Daudzsk. lokatīvā tagad galotne **-s** (pēc kuŗa atkritis leiŗu valodā paglabāts patskanis); šā **-s** priekšā **ā-** un **ē-** celmi paglabābuŗi gaŗo celma patskani (piem. gultā-s), citi celmi dabū pagariņātu patskani (ratos, kūtis, dzirnūs).

92. §. Piezimes a) par **ā-**celmu locīŗanu. Tādu **a-**celmus, kas apzīmē vrieŗus (piem. puika, slepkava, bezkaŗņa, nejēga), citādi loka tāpāt kā „sieva“, tikai viensk. datīvā tie beidzas ar **-am** (puikam, slepkavam).

Galotnes ziņā latv. viensk. nōm. sieva = lei. rankā „roka“, pr. mensā „miesa“, kr. pyka u. c.; ģenit. sievas = lei. raņkos, grieķu theās „dieves“, latīņu familiās „saimes“ u. c.; dat. roki (savienojumā „pa labi vai kreisi roki“) = lei. raņkai, veckrieŗu pyŗb, latīņu terrae „zemei“ u. c. (tagadējā forma rokai ir savu **-ai** dabūjusi no vietniekvārda deklinācijās: pēc „tai“, „ŗai“ parauga sāka runāt arī „ŗabai“ un „ŗokai“ ar **-ai**; veco galotni **-i**, kas pēc 7. § b saisnāta no **-ai**, sastopam arī savienojumos „lieti derēt“, „ŗatiesi“ — datīvi no „lieta“, „ŗiesa“); akuz. sievu = lei. raņķa, pr. mensan, kr. pyky, senslavu rōkō, latīņu terram „zemi“ u. c.; instrum. sievu = lei. rankā (austrumleiŗu runķū, ar **-ā** resp. **-ū** no vecā **-ān**); lokat. sievā (jeb izlokŗņu forma sievai) = lei. raņkoje (ŗi lokatīva forma radusies, pievienojot vecajam lokatīvam *rankāi = veckrieŗu pyŗb, latīņu Romae „Romā“, beigās vēl „postpozīciju“, t. i. locījuma formai sekojoŗu satiksmes vārdu, kas tagad leiŗu valodā skan: **-e**); vokat. siev = lei. mōtyн „māt“, veckrieŗu un mazkrieŗu xeno (ŗi vokatīva forma reiz beigusies ar **īsu a**, kas slavu valodās pārvērties par **o**, baltu valodās — atkritis); daudzsk. nōmin. sievas = lei. raņkos, pr. lauxnos „zvaigznes“, gotu gibōs „dāvanas“ u. c.; ģenit. sievu = lei. raņķu (ar **-u** resp. **-ū** no vecā **-ōm**); dat. un instr. sievām = lei. divskaitļa dat. un instr. raņkom, gotu gibōm „dāvanām“ (vecā daudzskaitļa forma sievāms = lei. dat. raņkom[u]s un instr. raņkomis, kr. dat. pykamъ un instr. pykami); akuz. sievas = lei. rankās, gotu gibōs „dāvanas“, sanskrita vidhāvās „atraitnes“; lokat. sievās = raņkose (ŗi forma isteni sastāv no vecā akuzatīva ar to paŗu postpozīciju,

kas ir viensk. lokatīvā; leišu izloksnēs sastopama arī vecā lokatīva forma **rañkosu** ar to pašu lokatīva galotni **-su** kā sanskrita formā **vidhavāsu** („atraitnēs“).

b) par ē-celmu locīšanu. Tādus ē-celmus, kas apzīmē vīrišus (piem. bende), citādi loka tāpat kā „māte“, tikai viensk. datīvā tie beidzas ar **-em** (bendem).

Daudzsk. ģenitīvā līdzskaņus galotnes **-u** priekšā mīkstina, piem. māšu, rikšu (arī rikšķu), ašķu, veršķu, ložu, zvaigžņu, mēļu, upju, sveču, draudžu, kaudžu, priežu, glāžu (sal. 32. §); retos gadījumos šai locījumā paliek tas pats līdzskanis, kas citos locījumos, piem. jūdzu (arī jūdžu).

Galotnes ziņā latv. vtensk. nōm. **māte** = lei. **ūpé** „upe“; ģenit. **mātes** = lei. **ūpés**, veclatiņu speciēs „veida“; dat. **māti** (vecos tekstos un izloksnēs) = lei. **ūpei** (tagadējā forma **mātei** ir darināta pēc tagadējā ā-celmu datīva parauga; dat. **mātei**: nōm. **māte** = dat. **sievai**: nōm. **sieva**); akuz. **māti** = lei. **ūpé**, latiņu speciēm „veidu“; instrum. **māti** = lei. **upè** (-e te no vecā **-ēn**); lokat. **mātē** = lei. **ūpéje**; vokat. **māt** = lei. **ūpe**; daudzsk. nōm. **mātes** = lei. **ūpés**, pr. aketes „ecēšas“, latiņu speciēs „veidi“; ģenit. **māšu** = lei. **ūpių**; dat. un instrum. **mātēm** = lei. divsk. dat. un instrum. **ūpēm** (vecā daudzsk. forma **mātēms** 16. un 17. gads. tekstos = lei. daudzsk. dat. **ūpēm[ņs]** un instr. **ūpēmis**), akuz. **mātes** = lei. **upēs**; lokat. **mātēs** = lei. **ūpése** (vecleišu tekstos sastopama arī vecākā forma **ūpésu**).

c) par a-celmu locīšanu. Viensk. nōminatīvā daudz izloksnēs starp divi līdzskaņiem un galotnes **-s** ieradies patskanis **i** (piem. krēslis, arklis, biedris, rutkis); rakstu valodā der paturēt pirmatnējās formas bez **i** (krēsls, arklis, biedrs, rutks).

Pēc mīkstināta līdzskaņa un vienzilbes vārdos arī pēc **j** rakstu valodā galotnes **-s** pārvērties par **-š** (piem. kaļš, kumelš, vējš, bet dziedātais, kalējs, sal. 34. §). Pēc celma **š** un **ž** galotnes **-s** rakstu valodā nav dzirdams, bet tomēr rakstāms (piem. mežs, lasi „meš“, ģen. meza).

Galotnes ziņā latv. viensk. nōm. **tēvs**, **ceļš** = lei. **diēvas** „dievs“, **kēlias** „ceļš“, pr. deiwas „dievs“, grieķu **híppos** „zirgs“, veclatiņu **equos** (no kam vēlākā forma **equus**) „zirgs“, „anskrita **dēvas** „dievs“, gotu dags „diena“; ģenit.: **tēva** = lei. **diēvo**, kr. **60ra** (Indoeirop. pirmvalodā bija arī sevišķa ablatīva forma, kas atbildēja uz jautājumu „no kurienes“. Baltu un slavu valodās viensk. ablatīvs viscauri ir sakritis ar ģenitīvu; un šis a-celmu ģenitīvs laikam ir īsti vecais ablatīvs; sal. sanskrita ablatīvu **dēvāt** „no dieva“ blakus ģenitīvam **dēvasya**, ar kuru galotnes ziņā saskan — atskaitot sanskritā **y**-skaņu — vācu ģenitīvs **Tages**

„dianas“); dat. **tēvam** ir latv. valodas jauninājums pēc vietnieka un īpašības vārda datīva (**tam, labam**) parauga (leišu valodā vietniekvārdu galotne ir pārgājusi tikai īpašības, bet ne lietu vārdos: vecleišu **tamui, geramui**, tagad **tām, gerām** „tam, labam“, bet **diēvui** „dievam“ ar **-ni** no veca **ōi-**, ko sastopam vēl grieķu o-celmu viensk. datīvā. piem. **híppōi** „zīrgam“); akuz. **tēvu** = lei. **diēva**, pr. **deiwan** „dievu“, sanskr. **dēvam** „dievu“, grieķu **híppon** „zīrgu“, veclatiņu **equom** (no kam vēlāk **equum**) „zīrgu“, senslavu **сѡлѣ** (ar **-ѣ** no **-om**) „galdu“; instrum. **tēvu** = lei. **dievū** (ar **-u** no **-ō-**; lokat. **tēvā** ir latv. valodas jauninājums pēc ā-celmu parauga (indoeirop. pirmvalodā šie celmi viensk. lokatīvā beidzās ar **-oi** vai **-ei**: leišu **namiē** „māja“, kr. **сѡлѣ** „galda“ ar **-ѣ** no **-oi-**, grieķu **oikoi** „māja“, latīņu **domi** „māja“ ar **-i** uo **-ei** vai **oi**); vokat. **tēv** = lei. **dievè**, slavu **боже**, latīņu **eque** „zīrgs!“ u. c.; **daudzsk.** nōm. **tēvi** ir latv. valodas jauninājums pēc vietnieka un īpašības vārdu parauga (leišu valodā vietniekvārdu galotne ir gan pārgājusi īpašības, bet ne lietu vārdos: **tie, gerī** [ar **-i** no **-ie**] „labi“, bet **dievai** „dievi“ = senslavu **вълци** „vilki“, latīņu **equi** „zīrgi“, grieķu **híppoi** „zīrgi“); ģenit. **tēvu** = lei. **tēvų**, grieķu **híppōn** „zīrgu“; dat. un instrum. **tēviem** ir latv. valodas jauninājums pēc vietnieka un īpašības vārdu (divsk. dat. un instrum.) parauga (leišu valodā divsk. dat. un instr. **tiem--dviem, geriem, rātam** „tiem diviem, labiem, ratiem,“ daudzsk. dat. **tiem[us], geriem[us], rātam[us]** un daudz-k. instrum. **taīs geraīs rātais**; galotne **-ais** saisināta latv. valodā par **-is**, ko vēl atrodam vecos tekstos, izlokšnēs un dažos savienojumos arī rakstu valodā, piem. **vienis jeb labis prātis**; leišu daudzsk. dat. **rātam[us]** saskan galotnes ziņā ar senslavu daudzsk. dat. **вълкомъ** „vilkiem“, un lei. divsk. dativs **rātam** — ar gotu **dagam** „dienām“); akuz. **tēvus** = lei. **dievūs** (ar **-us** no **-ōns**, no kam arī **-ān** sanskrita formā **dēvān** „dievus“; sal. arī pr. **deiwan**, got. **dagans**, latīņu **equōs** „zīrgus“, kr. **сѡлѣ** ar **-ы** no **-ons**); lokat. **tēvos** = lei. **dievuosè** (īsteni vecais daudzsk. akuz. ar beigas piespraustu postpozīciju).

d) par ja-celmu locīšanu. Viensk. nōminatīvā vairākzīlību vārdos ar galotni **-tis** arī vidus izlokšnes bieži izmet **i** (piem. **vācietis, tautietis**), bet rakstu valodā der **i** arī te paturēt (**vācietis, tautietis**); daudz izlokšnēs izmet **i** arī divzīlību vārdos (piem. **brāls**), bet rakstu valodā tas nedrīkst notikt.

Turpretim dažkārt nepareizi raksta „**sunis**“ ar **i** (pareizi tikai „**suns**“): šis vārds senāk piederēja pie līdzskaņu celmiem (sal. „**sunsnagla**“; 17. gads. rakstos ģenitīvs arī citur ir „**suns**“, kā „**ūdens**“); bet tagad to loka kā ja-celmu, izņemot viensk. nōminatīvu. Viensk. datīvā šiem celmiem ap Jelgavu un Dobeli, kur runā visskaidrāko rakstu valodu, ir galotne **-im** (brālim), bet

citās vidus izloksnēs galotne -am (brālam), kuŗu gan nevarēs no rakstu valodas izskaust.

Šos celmus lokot, jāievēro, kas noteikts 32. §; no „vilnis, alksnis, šķērslis“ piem. ģenitīvš „viļņa, alksņa, šķēršļa“ (ne „šķēršļa“, kā dažs nepareizi raksta).

Galotnes ziņā latv. viensk. nōm. brālis = lei. brólis, gaidys „gailis“ (ar -ys no -ijas); ģenit. brāļa = lei. brólio (ar -lio no -lijā); dat. brālim jeb brālam ir latv. valodas jauninājums, kā a-elmu datīvā (leitiski turpretim: broliui); akuz. brāli = lei. bróli; instrum. brāli ir īstieni vecā akuz. forma, kas izskandusi veco instrum. formu *brāļu (= lei. bróliu; veco inst. formu no „puiša“ vārda sastopam vēl tautas dziesmā: puīšu [= par puīši], puīšu man bij būt, ne meitiņu dzeltainīti); lokat. brāli = lei. brólyje; ar vokat. brāli salīdz. lei. žirni (vokat. no žirnis „zirnīs“); par daudzsk. galotnēm sakāms tas pats, kas par a-celmu daudzsk. galotnēm.

e) par i-celmu locīšanu. Viensk. datīvā dažas izloksnes vēl paglābušas vecāko galotni -i (piem. sirdi, kā akuzatīvā), bet rakstu valodā tai vietā tagad lieto galotni -ij; nav ieteicams lietot no ē-celmiem patapināto galotni -ei (sirdei). Daudzsk. datīvā vecākā galotne -im (ar īsu ī) ir paglābusies dažās izloksnēs, bet rakstu valodas apgabalos tagad ieviesusies galotne -im. Daudzsk. ģenitīvā galotnes -u priekšā mikstina līdzskani, piem. siržu, krūšu, brokašķu, valšķu, vēšķu (sal. 32. §), piļu, asiņu, acu (sal. 32. §), bet dažos vārdos (ar vecu līdzskaņu celmu) sastopam nemikstinātu līdzskani: ausu, dzelzu (arī dzelžu), zosu, asu, utu, Cēsu. — Rakstu valodā jāizsargās no izloksnes formām „lauži (= ļaudis), ļaužiem (= ļaudīm)“. Tā kā daudz izloksnēs i-celmi pārgājuši ē-celmos, tad derīgi te pasniegt lietojamāko i-celmu sarakstu: asinis, ass, azots, auss, avs, acs, balss (arī a-celms), birzs, blakts, desmits, dūkstis, dzelzs, durvis, govš, ilkss, izkaptš, jūtis, kārts, klētš, klints, krāsns (d. ģen. krāšņu), krūts, kūts, liksts, lecektš, makstis, nāsis, nakts, olekts, pāksts, palts, pils, pirts, pirkstis, sagts, sāls, sirds, smiltš, zivs, zoss, žults, telts, uguns, uts, vāts, valsts, vēsts, cilts, Cēsis.

Galotnes ziņā latv. viensk. nōm. avs = lei. avis, pr. angis „odze“. kr. nochь, latīņu ovis „avs“, grieķu pólis „pilsēta“ u. c.; ģenit. avs ir jauninājums pēc līdzskaņu celma ģenitīva parauga (daži tagadējie i-celmi ir senāki līdzskaņu celmi; tā piem. ģenit. sirds = vecleišu ģenit. šird-ēs un latīņu cord-is „sirds“, kur -is no -es; izloksnēs un vecos tekstos vēl atrodam veco i-celmu ģenit. formu avis = lei. aviēs, kr. nochи; latv. -is, lei. -iēs un slavu -i te no veca -ei-s, kur ar ei beidzas pats celms, un galotne ir tilai -s); dat. avij ir jauninājums; akuz. avi = lei. āvi, pr.

naktin „nakti“, kr. *ночь*, sanskrita *ávim* „avi“, grieķu *pólin* „pilsētu“ u. c.; instrum. *avi* = lei. (izloksnes) *avi*; lokat. *avī* = lei. *avyjē*; daudzsk. nōm. *avis* = lei. *āvys* (ar *-ys* no *-ijes*), senslavu *gostŭje[s]* „viesi“, grieķu (izloksnes) *póli[j]jes* „pilsētas“; ģenit. *avju* = lei. *aviū*; dat. un instrum. *avīm* ir jauninājums vecās formas *avim* vietā, kas isteni ir vecais *divsk.* dat. un instrum. = lei. *divsk.* dat. un instrum. *avim* (16. un 17. gadsimteņa tekstos ir vēl sastopama vecā daudzsk. dat. un instrum. forma *avims* = lei. daudzsk. dat. *avim[u]s*, senslavu *ноштьмъ* „naktim“ un lei. daudzsk. instrum. *avimī* un senslavu *ноштьми*); akuz. *avis* = lei. *avis*, pr. *ackins* (lasi: *akins*) „acis“, gotu *gastins* „viesus“; kr. *ночи*, latīņu *ovīs* „avis“ u. c.; lokat. *avis* = lei. *avysē* (isteni vecā daudzsk. akuz. forma ar postpozīciju; leišu izloksnes ir vēl sastopama vecā lokatīva forma *avisū* = senslavu *ноштьхъ* „naktis“, kur *-хъ* no veca *-i-su*).

f) par u-celmu locīšanu. Daudzsk. datīvā dažās izloksnes paglabusies vecākā galotne *-um*, bet rakstu valodas apgabalā tai vietā iestājusies galotne *-ūm*.

Tā kā daudz izloksnes u-celmi pārgājuši a-celmos, tad der pasniegt lietojamāko u-celmu sarakstu: *alus*, *kāsus*, *kasus*, *klepus*, *krogus*, *ledus*, *lietus*, *medus*, *mistrus*, *tirgus*, *vidus*, *viltus*, *virsus*, *Saldus*, *Mikus*, *Jēzus*, *Kristus*. Daudzskaitlī šos vārdus loka kā a-celmus (piem. *tirgi*, *vidi*, *tirgiem*, *vidiem*, *tirgos*, *vidos*; lielākā daļa no tiem sastopama tikai vienskaitlī). Bez tam te pieder siev. kārtas daudzskaitlinieki *pelus*, *ragus*, *dzirnus*.

Galotnes ziņā latv. *viensk.* nōmin. *medus* = lei. *medūs*, pr. *widus*, senslavu *сынъ*, gotu *sunus* „dēls“, latīņu *manus* „roka“ u. c.; ģen. *medus* = lei. *mēdaūs*, senslavu *снру*, gotu *sunaus* „dēla“, latīņu *manūs* „rokas“; dat. *medum* ir latv. valodas jauninājums; akuz. *medu* = lei. *mēdū*, pr. *sunun*, sanskrita *sūnuu*, senslavu *сынъ* „dēlu“, latīņu *manum* „roku“; instrum. *medu* ir laikam jauninājums kā leišu (izloksnes) *medū* (kā apstākļu vārds ir vēl sastopams vecais instrumentālis *virsum* = lei. *viršumī*), slavu pirmvalodas *вѣрхъмъ, no kam krievu *вѣрхом*; lokat. *medū* = lei. *medūjē*; daudzsk. nōm. *dzirnus*, *pelus* = lei. *pēlūs* (ar *-ūs* no *-uves* = sanskrita *-uvas* un grieķu *-yes*); ģenit. *pelu* = lei. *pēlū* (ar *ū* no *vū*); dat. un instr. *pelūm*, *dzirnūm*, kā jau teikts, satur jaunu *ū* vecā u vietā un ir īsti vecā divskaitļa formas, sal. leišu *divsk.* dat. un instrum. *sūnum* (diviem) *dēliem*; akuz. *pelus* = leitiski *pelūs*; lok. *pelūs* = leitiski (izloksnes) *pelūs*.

g) par līdzskaņu celmu locīšanu. Te pieder tādi celmi, kas beidzas ne ar patskani, bet ar līdzskani (piem. *debes*). Tagad to locīšanā atlikušās tikai nedaudz īpatnības. Siev. kārtas vārdus

(debess) loka tagad kā i-celms; tikai daudzsk. ģenitīvā galotnes -u priekšā līdzskanis paliek nemikstināts (debesu, ar platu e abās zilbēs!). Viriešu kārtas vārdus (mēness,*) ūdens, akmens, asmens, rudens, tesmens, rēmens) tagad loka kā ja-celms; atšķiras tikai vienskaitļa nōminatīvs (ūdens) un ģenitīvs (ūdens; izloksnēs arī „ūdeņa“).

Celmiem, kas beidzas ar -n, leišu valodā viensk. nōmin. beidzas ar -no, piem. akmuō „akmens“, sal. latīņu sermō „saruna“. Viensk. ģenit. senāk beidzās te ar -es; leišu vecākos tekstos un izloksnēs ir vēl tādi ģenitīvi kā piem. akmen-ēs (no kam tagadēja forma akmeņš = latv. akmens) = prūšu kermenes „miesas“, senslavu kamenе (ar beigās atkritušu -s), latīņu sermōnis „sarunas“ (ar -is no -es). Viensk. akuzatīvā akmeni (= lei. ākmeni, kr. камень, latīņu sermōn-em, grieķu poimēn-a „ganu“) galotne -ī cēlusies no baltu pirmvalodas -in, un šis -in no indoeirop. pirmvalodas zilbiska -m.

h) Par vokatīva formu. Vokatīvu pa laikam lieto tikai no dzīvu radījumu, sevišķi personu vārdiem, un arī no šiem vārdiem dažiem tagad ir vokatīvā nōminatīva forma (Dievs! kungs! dēls! draugs!). No citiem vārdiem darina sevišķu vokatīva formu, atmetot nōminatīva galotni (piem. siev! māt! tēv! brālī! Jāni! Jēkab!). Sevišķa vokatīva forma ir visiem ja-celmiem un vārdiem, kas beidzas ar -iņš (dēliņ! ķēniņ!), --(i)nieks (kurpniek!), -ājs un -ējs (arāj! kalēj!), un visiem īpašvārdiem (Klāv! Kaspar! Tom!).

93. §. Te jāpiemin arī atgriezenisko lietu vārdu locīšana. No šiem vārdiem rakstu valodā ieteicams lietot tikai viensk. un daudzsk. nōminatīvu, ģenitīvu, akuzatīvu un viensk. instrumentāli. Pie a-celmiem pieder darītāju vārdi ar galotni -(t)ājies, -ējies; piem. viensk. nōmin. klausītājiem, smējējiem, ģen. klausītājās, smējējās, akuz. un instrum. klausītājos, daudzsk. nōmin. klausītājiem, ģenit. un akuz. klausītājos. Dažās izloksnēs sastopamos darbības nosaukumus ar galotni -umies (piem. cēlumies) arī lieto pa laikam tikai tos pašos locījumos; sal. lei. viensk. ģen. (izloksnēs) girimā-si „lielīšanās“.

Tikai tos pašus locījumus lieto arī no ā-celmiem: no darītāju vārdiem ar galotni -(t)ājās, -ējās (piem. klausītājās, smējējās, un darbības nosaukumiem ar galotni -šanās (piem. smiešanās). Piem. viensk. nōmin. klausītājās, smiešanās, ģenit. klausītājās, smiešanās, akuz. un instrum. klausītājos, smiešanās, daudzsk. nōmin. un akuz. klausītājās, ģenit. klausītājos. Šīs formas ir radušās, piekarot pirmatnējām (vēl nesaīsinātām) galotnēm atgriezenisko vietnieka vārdu *si (= sevi, sev); tā piem. mazgāšanās

* Jāizšķir „mēness“ (pie debess) un „mēnesis“ (ģen. mēneša, gada 12. daļa).

no *mazgāšanā-s(i), sal. gaṛo ā vārdu „tā⁷labā“ galotnē un 7. §; mazgāšanos no *mazgāšano-s(i), sal. o vārdu „to labo“ galotnē un 7. §; skatītājiem no *skatītājie-s(i), sal. ie vārdu „tie labie“ galotnē un 7. §.

Īpašības vārdu locīšana.

94. §. Īpašības vārdus ar nenoteicamo galotni loka vīriešu kārtā kā a-celmus, sieviešu kārtā kā ā-celmus, piem. „labs“ kā „tēvs“, „slapjš“ kā „kumeljš“, „laba, slapja“, kā „sieva“.

95. §. Īpašības vārdus ar noteicamo galotni loka šādi:

locījumi	vir. kārtā	siev. kārtā
	vienskaitlis	
nōmin.	labais	labā
ģenit.	labā	labās
dat.	labajam (labam)	labajai (labai)
akuz.	labo	labo
instr.	labo	labo
lokat.	labajā (labā)	labajā (labā)
vokat.	labais! (labo!)	labā (labo!)
daudzskaitlis		
nōmin.	labie	labās
ģenit.	labo	labo
dat.	labajiem (labiem)	labajām (labām)
akuz.	labos	labās
instr.	labajiem (labiem)	labajām (labām)
lokat.	labajos (labos)	labajās (labās)

Šis locīšanas veids ir cēlees tā, ka īpašības vārdam piekāra beigās vietnieka vārdu jis „viņš, tas“ (lokāms kā „šis“, un augšzemneku izloksnēs vēl tagad lietojams) un locīja abas daļas. Tas notikās tad, kad garie beigu patskaņi un divskaņi vēl nebija saīsināti (ie par i, o par u, ā par a, sal. 7. §); tā tad radās piem. formas siev. k. viensk. nōmin. *labā (tagad ar saīsinājumu: laba) + jī > labāji (vēlāk ar saīsinājumu: labāji), ģenit. *labās (tagad: labas) + jās > labāsjās, dat. *labai + jai > labajai (no kam cēlusies tagadējā forma labajai ar īsu a otra zilbē), akuz.

***labo** (tagad: **labu**) + **jo** > **labojo** (vēlāk: **laboju**), vīr. k. daudzsk. nōmin. ***labee** (tagad: **labi**) + **jee** > **labiejie** (vēlāk: **labieji**). Leišu valodā šīs pilnās formas vēl visas paglābušās (piem. gerā-sis „labais“, gerōji „labā“ [siev. k.], ģen. gēro-jo „labā“, gerōs-ios „labās“, dat. gerām-iam, gērai-jai, akuz. gēra-ji, gēra-ja; tā pat senslavu valodā, piem. добръ-и „labais“, добра-я, ģen. добра-ero „labā“, dat. добру-ему „labajam“ u t. t), bet latviešu valodā vietnieka vārda „jis“ formas tagad pa lielākai daļai atkritušas, pēc tam kad garie beigu patskaņi un divskaņi jau bija saīsināti. Tā tad tagad stāv blakus formas piem. **laba** (no ***labā**) un **labā** (no ***labāji**), **labi** (no ***labie**) un **labie** (no ***labieji**). Paglābusies no saliktām formām tikai siev. k. viensk. dat. piem. **labajai** (no ***labai-jai**), tāpēc ka „**labai**“ ir reizā arī forma ar nenoteicamo galotni; pēc „**labajai**“ parauga tad radās „**labajam**“ (senāka ***labam jam** vietā; ievērojot attiecību starp „**labai**“ un „**labam**“) un tālāk „**labajām**“, „**labajiem**“, „**labajā**“, „**labajos**“, „**labajās**“, „**labais**“ (no ***labajis**). Priekš **j** stāvošo a rakstu valodas apgalā izrunā īsi. Blakus formām **labajam**, **labajai**, **labajā**, **labajiem**, **labajām**, **labajos**, **labajās** lieto arī (sevišķi no daudzsilbju vārdiem), isākās formas **labam**, **labai**, **labā**, **labiem**, **labos**, **labās**.

Vokativam no īpašības vārdiem ir arvienu noteicamā galotne, pie kam vokativam ir nōminatīva forma, ja piederīgam lietas vārdam ir nōminatīva forma (piem. **mīlais draugs!** **mīlā draudzene!**); ja lietas vārdam ir atsevišķa vokatīva forma, tad īpašības vārdam var būt arī akuzatīva forma (piem. **mīlais jeb mīlo kaimiņ!**).

Salīdzināmie pakāpieni.

96. §. No pamata pakāpiena (piem. **labs**, **mīļš**) atvasina pārāko pakāpienu ar galotni -āks, skat. 59. §, 2 (piem. **labāks**, **mīlāks**), vispārāko pakāpienu — piekarot pārākam pakāpienam ar noteicamo galotni priekšā vis- (piem. **vislabākais**, **vismīlākais**; uzsvērtā te tiek otra zilbe, tas ir, īpašības vārda saknes zilbe).

Skaitļu vārdi.

97. §. Izšķirami pamata skaitļu vārdi, kas atbild uz jautājumu „cik?“ (piem. viens), un kārtas skaitļu vārdi, kas atbild uz jautājumu „cikais?“ (piem. pirmais).

98. §. Pamata skaitļu vārdu formas: viens = lei. vienas (siev. kārtā: viena), divi (senāk: ***duvi**, sal. latīņu **duo**), trīs = lei. **trīs** < no ***trijes** (= senslavu **trije**), četri (č- te laikam izskaidrojams ar slavu valodu iespaidu; tīri latviski šī forma skanētu: **cetri**; lei. **keturi**), pieci = lei. **penki**, seši (lei. **šeši**), septiņi

(lei. septyni), astoņi (lei. aštuoni), deviņi (lei. devyni, senāk: *nevyņi), desmit(s): lei. dešimt(is), vienpadsmit (senāk vienpadesmit), divpadsmit, trispadsmit, četrpadsmit, sēšpadsmit u. t. t., divdesmit, divdesmit viens, divdesmit divi u. t. t., trīsdesmit, četrdesmit, piecdesmit u. t. t., simts = lei. šimtas, divi simti, trīs simti, tūkstotis (= lei. tūkstantis) jeb tūkstoš, divi tūkstoši, miljons.

Ar daudzskaitliniekiem lieto formas, kas paplašinātas ar piedēkli **-ēja-** (skat. 50. §, 5d), piem. vienējas bikses, divējas durvis, trejējas (jeb trejas) kamanas, četrēji svārkī.

Pamata skaitļus no „viens“ līdz „deviņi“, izņemot „divi“ un „trīs“, loka kā a-celmus. „Divi“ ir sena divskaitļa siev. k. nōminatīvs un akuzatīvs; šo formu tagad lieto arī vīriešu kārtai (senākās formas *dovu vietā), un tā kā **-i** citādi ir (vīr. k.) a-celmu daudzsk. galotne, tad uzlūkojot „divi“ kā vīriešu kārtas formu, jaunākā laikā ir radīta sevišķa siev. kārtas forma „divas“. Kā jau teikts, „divi“ senāk bija arī divskaitļa akuzatīvs; jaunākā laikā radītas akuzatīva formas „divus, divas“. Rakstu valodā ieteicams „divi“ šā locīt:* nōmin. (vīr. un siev. k.) divi, ģenit. divu, dat. un instrum. (vīr. k.) diviem, (siev. k.) divām, akuz. (vīr. un siev. k.) divi, lokat. (vīr. k.) divos, (siev. k.) divās. — „Trīs“ lokāms šā: nōmin. un akuz. (vīr. un siev. k.) trīs, ģenit. triju = lei. trijū, latīņu **trium**, grieķu **triōn**, dat. un instrum. trim (arī trijiem, trijām), lokat. trīs jeb trijos, trijās. — „Desmits“ ir īstēni i-celms un kā tāds lokāms (piem. „te vēl vienas desmits trūkst“); tagad mēdz lietot nelokāmo formu „desmit“. Nelokāmas arī visas ar „desmit“ saliktās formas (piem. vienpadsmit, divdesmit). „Simts“ ir īstēni a-celms un kā tāds lokāms (piem. „es skaitot aiztiku līdz simtam“); bet ja pievienojas lietas vārds, tad tagad arī atmet **-s** un atstāj „simt“ nelocītu (piem. simts jeb simt aitu, ģenit. simt aitu, dat. simt aitām, akuz. simtu jeb simt aitu). Ja formām „divi simti“, „trīs simti“ u. t. t. pievienojas lietas vārds, tad arī tās atstāj nelocītas (piem. dat. divi simti aitām). — „Tūkstotis“ ir īstēni ja-celms un kā tāds lokāms (piem. divi tūkstoši); ja pievienojas lietas vārds, tad mēdz lietot nelokāmo formu „tūkstoš“ (piem. tūkstoš aitām). „Miljons“ ir a-celms un kā tāds lokāms.

99. §. Kārtas skaitļu vārda formas; pirmais (lei. un pr. pirmas), otr(ai)s (lei. aņtras), trešais (lei. trēčias, senslavu рретри), ceturtais, piektais (lei. peņktas, pr. penekts, senslavu пęтъ,

* Kā „divi“, tāpat loka arī „abi“; tikai te arī jaundarinātā siev. kārtas forma „abas“ (un vīr. k. akuzatīvs „abus“) tagad ir lietojama arī rakstu valodā; dažās izloksnēs sastopamas formas ar **j** („abju, abjiem“), no kuņām rakstu valodā derētu izvairīties.

grieķu pēmtos), sestais (lei. šēstas, latīņu sextus u. c.), septītais (lei. septiņtas), astotais, devītais (lei. deviņtas, senslavu devětъ), desmitais (lei. dešimtās, pr. dessimts), vienpadsmitais, divdesmitais, divdesmit pirmais, trīsdesmitais, simtais, simtpirmais, divsimtais, tūkstošais, divtūkstošais u. t. t.

Šie skaitļu vārdi pa laikiem pieņem noteicamo galotni un lokāmi kā īpašības vārds ar noteicamo galotni. Tikai blakus „otrais“ ļoti bieži un pareizāki lieto formu „otrs“.

100. §. No pamata skaitļu vārdiem ar piedēkli -āda- (skat. 62. §) atvasina īpašības vārdus, piem. vienāds, divējāds, trejāds, četrējāds.

No pamata skaitļu vārdiem ar galotni -atā atvasina apstākļu vārdus, piem. vienatā, divatā, trijatā, četratā, piecatā, sešatā (piem. „iesim trijatā“).

Vietnieka vārdi.

101. §. Vietnieka vārdus lieto lietas vai īpašības vārdu vietā (piem. viņš, tāds). Vietnieka vārdus sadala 1) personiskos, 2) piederuma, 3) norādāmos, 4) jautājamos, 5) attiecības, 6) nenoteicamos vietnieka vārdos.

102. §. No personiskiem vietnieka vārdiem „es“ apzīmē runājošo, „tu“ uzrunāto, „viņš“ pieminēto personu. Uz teikuma priekšmetu attiecas atgriezeniskais vietnieka v. „sevis“ (bez nōminatīva). Šos vietnieka vārdus loka šādi:

locījumi	I. persona	II. persona	atgriezen. vietn. v.
vienskaitlis			
nōmin.	es	tu	
ģenit.	manis	tevis	sevis
dat.	man	tev	sev
akuz.	mani	tevi	sevi
instrum.	manim	tevim	sevim
lokat.	manī	tevī	sevī
daudzskaitlis			
nōmin.	mēs	jūs	
ģenit.	mūsu	jūsu	sevis
dat.	mums	jums	sev
akuz.	mūs	jūs	sevi
instrum.	mums	jums	sevim
lokat.	mūsos	jūsos	sevī

es = vecleišu ēš pr. es, armenu es, senislandiešu ek; tu = lei. un pr. tu; manis, tevis, sevis = lei. manēs, (izloksnēs) teves, seves; man, tev, sev = lei. mán, (izloksnēs) téu, séu; mani = lei. manē; manim, tevīm, sevīm = lei. manimī, (izloksnēs) tevīm, sevīm; manī = lei. manyjē; mēs = lei. mēs; jūs = lei. jūs, pr. iouš, gotu jūs; mūsu = lei. mūsū; jūsu = lei. júsū, pr. iouson; dat. mums, jums = lei. mūms, jūms; mūs, jūs = lei. mūs, jūs.

Formas manim, tevīm, sevīm ir seni instrumentāli, un dzīvā tautas valodā tos pa laikam lieto tikai pēc satiksmes vārdiem (piem. ar manim); lietot šīs formas arī datīva nozīmē, kā to daudzi dara, rakstu valodā nav ieteicams: tauta pa laikam lieto datīvus man, tev, sev.

Forma „viņš” ir īsteni vecs norādāmais vietn. vārds (sal. „viņā pusē”), bet tagad to pa laikam lieto kā trešās personas personisko vietn. vārdu: to loka kā a-celmu (siev. kārtā kā a-celmu).

103. §. No piederuma vietn. vārdiem „mans” = lei. mānas (daudzskaitlī „mūsu”) apzīmē piederību pirmajai personai, „tavs” = lei. tāvas (daudzsk. „jūsu”) — piederību otrai personai, „viņa”, siev. kārtā „viņas” (daudzsk. „viņu”) — piederību trešai personai, „savš” = leit. sāvās — piederību teikuma priekšmetam. Formas mans, tavš, savš loka kā a-celms (siev. kārtā kā ā-celms); formas mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu (ģenitīvus) atstāj nelocītus. — No piederuma vietnieka vārdiem ar piedēkli -ēja- (sal. 50. §, 5e) atvasina paplašinātās formas manējs, tavējs, savējs, mūšējs, jūšējs, viņējs.

104. §. Pie norādāmiem vietn. vārdiem pieder tas, šis, pats, tāds, šāds.

Leišu formām šis, šī, šīē latviski īsteni atbilstu: *sis, *sī, *sie. Bet tā kā citu locījumu formas sākās ar š- (no sj.), piem. ģenit. šā, šās (= lei. šīō, šīōš), tad no šiem locījumiem š- ieviesies vecā s- vietā arī pārējos locījumos.

Latv. tiem, šiem, tām, šām īsteni ir vecās divsk. formas (kā leišu izlokšņu formas tiēm, tóm); vecos tekstos un izloksnēs sastopamas vēl vecās daudzsk. dat. formas: tiems, šiems, tāms (= lei. tiem[us], šiem[us], tóm[us]).

Dažās izloksnēs un tautas dziesmās sastopamas vēl senās vīr. kārtas daudzsk. instrumentāla formas ties un šies.

Tautas valodā bieži lieto vienkāršo formu „šis” un „šāds” vietā saliktās formas „šitas” (lokāms kā „tas”) un „šitāds”; augstākā stilā šīs formas (ar mazuliet vulgāru nokrāsu) nav ieteicamas. No „pats” (= lei. pāts) ģenitīvs — „paša” (tālāk kā a-celms lokāms), siev. kārtas viensk. nōminatīvs — pati (= lei. patī), ģenitīvs — pašas (= lei. pačiōš) (tālāk kā ā-celms lokāms). For-

mās „tāds“ un „šāds“ lokāmas vīr. kārtā kā a- celmi, siev. kārtā kā ā- celmi.

locījumi	vīr. kārtā	siev. kārtā
v i e n s k a i t l i s		
nōmin.	tas = lei. tās, šis = lei. šis	tā = lei. tā, kr. ra, šī = lei. šī
ģenit.	tā = lei. tō, šā = lei. šīō, šī	tās = lei. tōs, šās = lei. šīōs jeb šīs
dat.	tam = lei. tām, šim jeb šam = lei. šīām	tai = lei. tai, šai = lei. šiai
akuz.	to = lei. tā, šo	to = lei. tā, kr. ry, šo = lei. šīā, pr. sehan
instrum.	to = lei. tuō, šo = lei. šiuō	to = lei. tā, šo = lei. šīā
lokat.	tai jeb tani, šai jeb šini	tai = lei. tojē jeb tani, šai = lei. šiojē jeb šini
d a u d z s k a i t l i s		
nōmin.	tie = lei. tiē, šie = lei. šīē	tās = lei. tōs, šās = lei. šīōs jeb šīs
ģenit.	to = lei. tū, šo = lei. šīū	to = lei. tū, šo = lei. šīū
dat.	tiem, šiem	tām, šām jeb šīm
akuz.	tos = lei. tuōs, šos = lei. šiuōs	tās = lei. tās, šās = lei. šīās jeb šīs
instrum.	tiem, šiem	tām, šām jeb šīm
lokat.	tos = lei. tuosē, tais, tanis; šos, šais, šinis	tās = lei. tosē, tais, tanis; šās, šais, šinis

105. §. Jautājamie vietnieka vārdi — kas (= lei. kās, pr. un sanskrita kas), kuṣṣ (= lei. kuriās jeb kuris), kāds; šis pašas formas lieto arī kā attiecības vietn. vārdus. Formu „kas“ (bez sevišķas siev. kārtas un daudsk. formas) loka kā „tas“; tikai lokatīva forma rakstu valodā nav lietojama. Formas „kuṣṣ“ un „kāds“ loka vīr. kārtā kā a- celmus, siev. kārtā kā ā- celmus.

106. §. Kā nenoteicamos vietnieka vārdus lieto jau minētās formas „kas“, „kāds“, „kuṣṣ“, un bez tam vēl kaut kas, kaut kāds, kaut kuṣṣ; dažu lietotā forma „kas nebūt“ (= kaut kas)

laikam cēlusies zem krievu valodas iespaيدا („кто-нибудь“) un tāpēc nav ieteicama rakstu valodā.

Darbības vārdi.

107. §. Izšķir pārejošus, nepārejošus, atgriezeniskus darbības vārdus. Pārejošie darb. vārdi apzīmē darbību, kas, iziedama no darītāja, attiecas uz kādu citu, akuzatīvā nostatītā priekšmetu; piem. roka roku mazgā. Nepārejošie darb. vārdi apzīmē stāvokli, kādā atrodas priekšmets, vai arī darbību, kas neattiecas uz citu priekšmetu; piem. tek saulīte tecēdama, es paliku pavēnī. Atgriezeniskie darb. vārdi apzīmē 1) darbību, kas attiecas uz pašu darītāju; piem. saules meita sukājās zelta lazdu krūmiņā; 2) darbību, kas darītāja labā attiecas uz citu priekšmetu; piem. aizdedzos gaŗu skalū; 3) darbību, kas, iziedama no vairāk darītājiem, pamīši attiecas uz pašiem darītājiem; piem. piecas māsiņas cita citu dzenas; 4. sacensību darbībā; piem. sērdienīte, mātes meita kalnā gāja tecētos; 5) darbības pastiprinājumu vai pastāvību; piem. kurš vērsis gan nebadās.

Daudz gadījumos atgriezeniskie darb. vārdi nozīmē nekā neatšķiŗas no nepārejošiem darb. vārdiem; piem. bities, priecāties. — Darb. vārdus, kas sastopami tikai trešās personas formā un apzīmē darbību, kas neiziet ne no viena darītāja, sauc par bezpersonas darb. vārdiem; piem. šodien list (lietus).

108. §. Darb. vārdu atvasināšana. Darb. vārdus rada vai nu no pašas saknes, vai arī no gatava darb. vārda, lietas vai īpašības vārda. Darb. vārdi ceļas no tām pašām saknēm, no kurām lietas un īpašības vārdi. Tā piem. no saknes *skel- cēlusies darb. vārdi šķelt (no kam skaldīt), šķilt, lietu vārdi skals, šķila, šķēle, īpašības vārds skaļš (koks).

Kā redzams no nūle minētiem piemēriem, no vienas saknes ar patskaņu maiņu var rasties vairāk darb. vārdi (šķelt un šķilt; sal. arī lauzt un lūzt, mautt un mukt, šķiest un šķist u. c.). Darbības vārdus, kas cēlusies no pašas saknes, un kas arī nenoteicamā izteiksmē parādās bez piedēkļa (piem. šķel-t, šķil-t), sauc par pirmatnīgiem. Latv. valodā visi pirmatnīgie darb. vārdi nenoteic. izteiksmē sastāv no vienas zilbes. Bet ne visi darb. vārdi ar vienu zilbi nenoteic. izteiksmē ir pirmatnīgi; piem. *slimt (saliktenī saslimt) cēlies no patapinātā (no vācu schlim) īpašības vārda slim, tumst (sal. „ir jau satumsis“) no lietas vārda tumsa vai īpašības vārda tumšs. Darb. vārdus, kas nav atvasināti no pašas saknes (piem. asarot no lietas vārda asara), un kas nenoteic. izteiksmē galotnes priekšā vēl pieņem sevišķu piedēkli (piem. gul-ēt), sauc par atvasinātiem darb. vārdiem.

109. §. Atvasināto darb. vārdu piedēkļi. Ar tādiem piedēkļiem, kas parādās tikai tagadnē (piem. sil-sta-m no sil-t⁴) vai pagātnē (piem. sē-jā-m no „sē-t), iepazīsimies vēlāk, pārrunādami darb. vārdu locīšanu. Te minēsim tikai piedēkļus, kas parādās arī nenoteicamā izteiksmē.

1) Ar piedēkli ā atvasina a) no lietas (un īpašības) vārdiem darb. vārdus, piem. gods — godāt, lieta — lietāt, maita — maitāt, aiza — aizāt, (sal. lei. **pāsaka** — **pāsakoti** „stāstīt“, kr. **рабо́ра** — **рабо́рать**); b) no pirmatnīgiem darb. vārdiem darb. vārdus, kas apzīmē darbības daudzreizību,*) piem. brist — bradāt, braukt — braukāt, vest — vadāt, celt — cilāt, brēkt — brēkāt, mest — mētāt, kliegt — klaigāt, list — lodāt, vilkt — valkāt, dzīt — dzenāt un gaiņāt. Dažreiz starp sakni un piedēkli ā vēl ierodas ņ vai j, piem. lit — liņāt, list — ložņāt, mit — miņāt, vilt — viļāt. Sal. lei. lándžioti „ložāt“, vadžióti „vadāt“, kr. бѣ́гать, полза́ть.

2) Ar piedēkli -inā- atvasina a) darb. vārdus no īpašības un lietas vārdiem, piem. ass — asināt, smalks — smalcināt, miers — mierināt, spēks — spēcīnāt; b) darb. vārdus dažādu skaņu apzīmēšanai, piem. bubināt, klabināt, rubināt, zvadzināt; c) no (pa lielākai daļai nepārejošiem) darb. vārdiem darb. vārdus, kas apzīmē likt otram to darīt, ko izsaka pamata darb. vārds (dažreiz starp sakni un piedēkli -inā- vēl ierodas d), piem. augt — audzināt, brēkt — brēcīnāt, darīt — darināt, ēst — ēdināt, peldēt — peldīnāt, birt — bīrdināt, dzert — dzīrdināt, kalt — kaldīnāt, šūt — šūdināt, gulēt — guldināt. Mūsu -ināt vietā leišiem ir -inti, piem. **āštrinti** „asināt“, **auginti** „audzināt“, **gīrdinti** „dzīrdināt“. — Šos darb. vārdus var saukt par liekamiem d. vārdiem.

3) Ar piedēkli ē atvasina a) darb. vārdus no lietas un (retumis) īpašības vārdiem, piem. aukle — auklēt (= lei. auklē: auklėti), bende — bendēt, draugs — (sa)draudzēt, slava — slavēt, kluss — klusēt; sal. arī kr. **черный: чернѣть**; b) no pārejošiem darb. vārdiem liekamos darbības vārdus; dažreiz starp sakni un piedēkli ē, vēl ierodas d, piem. augt — audzēt, kalst — kaltēt, karst — karsēt, kust — kausēt, rūgt — raudzēt, žūt — žavēt un žaudēt, bities — biedēt, dilt — deldēt, pūt — pūdēt; c) (ar piedēkli -(j)a- tagadnē) darb. vārdus dažādu skaņu apzīmēšanai, piem. kluksēt, kladzēt, grabēt, kunkstēt, ņaudēt, ņurdēt, ribēt; sal. lei. **dūzgēti** „klabēt“, kr. звѣ́тъ u. c.

4) Ar piedēkli -i- atvasina a) darb. vārdus no lietas un īpašības vārdiem, piem. tīrs — tīrīt, svēts — svētīt, šāls — sālīt, sods — sodīt, suns — sunīt, ciena — cienīt; sal. lei. **dalīs** „daļa“:

*) Šim formām mēdz būt stieptais akcents saknes silbēs, arī ja pirmatnīgam darb. vārdam kritošais akcents.

dalīti „dalīt“, kr. соль: солиль u. c.; b) (ar piedēkli -ā- tagadnē) no darb. vārdiem darb. vārdus, kas apzīmē darbības daudzreizību (starp sakni un piedēkli dažreiz vēl ierodas **d** vai **st**), piem. griezt — grozīt, griezt — graizīt, sviest — svaidīt, plēst — plosīt, stumt — stumdit, sļaut — sļaudīt, spert — spārdīt, skriet — skraidīt, šķelt — skaldīt, bērt — bārstīt, durt — durstīt, raut — rausīt; sal. lei. **mētyti** „mētāt“, **spārdyti**, **barstīti**, kr. носить u. c.; c) (ar piedēkli -ā- tagadnē) no (pa lielākaļi daļai nepārejošiem) darb. vārdiem liekamos darb. vārdus (starp sakni un piedēkli bieži ierodas vēl **d**), piem. zīst — zīdīt, irt — ārdīt, gulēt — guldit, dzert — dzirdīt; sal. lei. **girdyti**, kr. пить.

5) Ar piedēkli -o- atvasina no lietas un īpašības vārdiem darb. vārdus, piem. asara — asarot, sēne — sēnot, darbs — darboties, grēks — grēkot, gudrs — gudrot, nikns — (sa)niknot, sapnis — sapnot, lei. **sapuoti**.

6) Ar piedēkļiem **elē**, **alē**, **aļā**, **uļo** atvasina darb. vārdus, kas apzīmē sajēguma mazinājumu, piem. kāpt — kāpelēt, jādī — jādelelēt, skraidīt = skraidelēt, gāzt — gāzelēt, raustīt — raustelēt, rāpt — rāpalēt, staigāt — staigalāt, spigulot, streipulot.

Bez tam ar minētiem piedēkļiem vēl atvasina darb. vārdus, kas nozīmes dažādības dēļ nav kopojami zināmās šķirās.

Par darb. vārdiem salikņos sal. 66.—80. §§.

Darbības vārdu locīšana.

110. §. Darb. vārdus loka, piekarot celmam dažādas galotnes, kas apzīmē dažādās darbības kārtas, izteiksmes, laikus, personas, skaitļus. Pie darb. vārdu sistēmas tagad pieskaita arī nenoteicamo izteiksmi, supīnu un divdabjus, kas senāk bija no darb. vārdiem atvasināti lietas un īpašības vārdi.

111. §. Darbības kārtas. Izšķir darāmō, vidējo un ciešamo kārtu.

a) Darāmā kārtā rāda, ka teikuma priekšmets kaut ko dara (piem. es mazgāju), vai arī atrodas kaut kādā stāvoklī (piem. es guļu).

b) Vidējā kārtā rāda, ka darbība attiecas uz pašu teikuma priekšmetu (piem. es mazgājos). Vidējās kārtas formas ir cēlušās, pievienojot vēl nesaisinātām (sal. 7. §) darāmās kārtas galotnēm atgriezenisko vietnieka vārdu *si (= sev, sevi; tā tad piem. mazgājos — mazgāju sevi, pērkos = pērku sev). Tā senāk darāmās kārtas viensk. I. personai tagadnē (izņemot ā-celmus) un nākotnē, kā rāda radu valodas, bija galotne -o, piem. *mazgājo, (nākotnē) *mazgāsjo, (vidējā kārtā) *mazgājo-si, *mazgāsjo-si. Vēlāk, kad galotņu isie patskaņi atkrita un garie patskaņi un divskaņi tika

saisināti (sal. 7. §), no šīm formām cēlās tagadējās **mazgāju**, **mazgāšu** (ar o saisinājumu par u un sj pāreju š-skani); turpretim vidējās kārtas formas **mazgājo-si**, ***mazgāsjo-si** (no kam tagad **mazgājos**, **mazgāšos**) paturēja savu o, tāpēc ka tas pēc formas ***si** pievienošanās vairs nestāvēja beidzamā zilbē (i beigās atkrita pēc tam, kad bija pārgājis laiks, kurā saisināja galotņu o par u). Sal. lei. **mazgōjuo-s** un kr. **мою-сь**.

Tagadnes ā-celmu (piem. zinā-, darā-) un pagātnes darāmās kārtas viensk. I. personai senāk bija galotne **-au** (kā rāda leišu formas **žinau** „zinu“, **darau** „daru“, **grūdau** „grūdu“).

Tā tad blakus senajām dar. kārtas formām ***zinau**, ***darau**, ***grūdau** stāvēja vid. kārtas formas ***zinau-si** (= leišu **žinaus**), ***darau-si** (= l. **daraus**), ***grūdau-si** (= l. **grūdaus**). No šīm formām vēlāk vajadzēja (pēc divskaņu saisināšanas un īso patskaņu atkrišanas) rasties formām **zinu**, **daru**, **grūdu**, (vid. kārtā) ***zinaus**, ***daraus**, ***grūdaus**. Bet beidzamo formu vietā ieradusās formas **zinōs**, **darōs**, **grūdōs** pēc to formu parauga („analoģijas“), kur blakus darāmās kārtas galotnei **-u** (no senāka **-o**, piem. **mazgāju**) stāvēja vidējās kārtas galotne **-os(i)**: tā kā darāmā kārtā viscauri bija iestājusies viena galotne **-u** (**mazgāju** no ***mazgājo**, **zinu** no ***zinau**), tad runātāju apziņā vairs nejuta arī iemeslu vidējā kārtā lietot blakus divi galotnes **-os** un **-aus**. Kad tādējādi vid. kārtas viensk. I personā viscauri bija iestājusies galotne **-os** (pret dar. kārtas **-u**), tad pēc šā parauga arī supinā un vēlamā izteiksmē blakus darāmās kārtas galotnei **-u** (no **-ū** no **-um**; piem. **ēstu** no ***ēstū** no pirmatnēja ***ēstum**, sal. 7. §) iestājās vid. kārtas galotne **-os** senākas (leišu valodā vēl paglabātās) galotnes **-ūs** vietā, piem. plēstos (senāk ***plēstūs**). Līdzīgi ir cēlušās arī vidējās kārtas pārējās formas.

e) Ciešamā kārtā rāda, ka darbība, kas attiecas uz teikuma priekšmetu, iziet no kāda cita, piem. es **tieku** (jeb **topu**) **mazgāts**. Kā redzams, sevišķas ciešamās kārtas formas dabū, savienojot ciešamās kārtas pagātnes divdabi ar darbības vārdu **tieku** (jeb **topu**). Bet tādus savienojumus latv. valodā lieto tikai pareti; savienojuma „es tieku (topu) mazgāts“ vietā pa laikam saka „mani mazgā“.

112. §. Izteiksmes. Izšķir īstenības, atstāstāmo, vēlamo, pavēlamo, vajadzības izteiksmi.

a) Īstenības izteiksmē izsaka to, kas notiek, notika vai notiks, piem. es rakstu, rakstīju, rakstīšu.

b) Atstāstāmā izteiksmē (arī leišu valodā) atstāsta citu vārdus, piem. (saka, ka) viņš rakstot, (esot) rakstījis, rakstīšot. Kā pagātnē vēl tagad izšķir vir. un siev. kārtu, vienskaitli un daudzskaitli (es, tu, viņš (esot) rakstījis; es, tu, viņa (esot) raksti-

jusi; mēs, jūs, viņi (esot) rakstījuši; mēs, jūs, viņas (esot) rakstījušas, tā senāk (un dažās izloksnēs vēl tagad) tos izšķīra arī tagadnē un nākotnē (piem. viņš rakstus, viņa rakstoti, viņi rakstoši, viņas rakstošas; nākotnē: viņš rakstīs, viņa rakstīsoti u. t. t.). Tagad turpretim rakstu valodā visām personām un abiem skaitļiem un dzimumiem tagadnē un nākotnē lieto saīsinātos (apstākļu) divdabjus (rakstot, rakstīsot; vidējā kartā -rakstoties, -rakstīsoties).

e) Vēlamo izteiksmi (arī leišu valodā) lieto vēlējumos un nosacījumu teikumos; piem. kaut man būtu tā naudiņa! ja es varētu, es to darītu. Vēlamās izteiksmes forma rakstu valodā tagad visās personās un abos skaitļos sakrīt ar supina formu; tikai pirmā daudzsk. persona var pieņemt beigās vēl -m, otra daudzsk. persona -t; piem. es, tu, viņš, viņa, viņi, viņas plēstu (vid. kārtā: plēstos, sal. 111. §, b), mēs plēstu jeb plēstum (vid. k.: plēstos jeb plēstumies), jūs plēstu jeb plēstut (vid. k.: plēstos).

d) Ar pavēlamo izteiksmi izsaka pavēles, lūgumus, pamudinājumus, piem. celies! iesim! Otrai personai abos skaitļos tagad tā pati galotne, kas īstenības izteiksmes tagadnē; pirmajai daudzsk. personai tā pati forma, kas īstenības izteiksmes nākotnē (piem. iesim!), trešajai personai tā pati forma, kas īstenības izteiksmes tagadnē, pievienojot sākumā vārdiņu „lai“ (no laidī!), piem. lai nāk!

e) Vajadzības izteiksme (tikai latv. valodā tādā veidā sastopama) izteic vajadzību; piem. mums visiem reiz jāmirst. Šo izteiksmi rada, pievienojot īstenības izteiksmes tagadnes trešajai personai (tikai no „būt“ šī forma ir „jābūt“) formu jā-, pie kam darītāja vārds nostājas datīvā; piem. tagadnē: man (tev, viņam, mums, jums, viņiem) (ir) jādzen (vid. kārtā: jādzenas), pagātnē: man bija jādzen, nākotnē: man būs jādzen, vēlāmā izteiksmē: man būtu jādzen; atstāstāmā izteiksmē tagadnē: man esot jādzen, pagātnē: man bijis jādzen, nākotnē: man būšot jādzen.

113. §. Laiki. Izšķir tagadni, pagātni, nākotni.

a) Tagadne. Senākos laikos viena daļa darb. vārdu tagadnē pievienoja personu galotnes pie pašas saknes, otra daļa paplašināja sakni ar kādu piedēkli un pie šā piedēkļa piesprauda personu galotnes. Latv. valodā no pirmās šķiras paglābušās tikai nedaudz atliekas (no saknes es- es-mu, es-(s)ī; no saknes ei-ei-mu jeb ie-mu, ie-t, no saknes ēd-ē(d)-mu). Visi pārējie darb. vārdi tagad pieder pie otras šķiras (tā piem. no saknes tek-teka-m, teka-t; no saknes au-auna-m, auna-t; no saknes rau-rauja-m rauja-t un ravēja-m, ravēja-t). Par dažādām tagadnes celmu formām būs vēlāk runa pie darb. vārdu iedalīšanas lokāmās šķiras.

b) Pagātne. Pagātnes formās arvienu sakni paplašina ar kādu piedēkli un pie šā piedēkļa piesprauž tās pašas personu galotnes, kā tagadnē (piem. no saknes **au-** avā-m, avā-t; no saknes **tek-** tecējām, tecējāt). Saknes patskanis paliek tas pats, kas tagadnē (piem. veda-m un vedā-m, sita-m un sitām, brauca-m un braucā-m), vai arī ierodas cits (piem. dzēna m un dzinā-m, lieka-m un likām, ceļa-m un cēlā-m); sikākas ziņas par to būs vēlāk. Pirmatnīgiem un tiem atvasinātiem darb. vārdiem, kam nenot. izteiksmē viena zilbe, rakstu valodā tagad arvienu pagātnē paplašina sakni ar piedēkli ā (piem. no saknes **sit-** sit-ā-m, sit-āt). Bet senāk (kā vēl tagad daudz izloksnēs un leišu valodā) tikai viena daļa pieņēma piedēkli ā (piem. no saknes **aug-** augu no *augā-u, augi no *augā-i, auga no *augā-t, augā-m, augā-t = lei. **augau**, **áugai**, **áugo**, **áugome**, **áugote**). Otrā daļa paplašināja sakni ar piedēkli ē (piem. no saknes **ved-** vežu no *vežau no *vedē-u, vedi no *vedē-i, vede no *vedē-t, vedē-m, vedē-t = lei. **vedžiaū**, **vedei**, **vēdē**, **vēdēme**, **vēdēte**). Uz senāko piedēkli ē vēl tagad aizrāda šaurais e darb. vārdos ar patskani e saknē (piem. veda, nesa, dzēra u. c., sal. 6. §). Atvasinātie darb. vārdi pagātnē paplašina celmu ar piedēkļiem ājā, ējā, ijā, ojā (piem. tekājā-m, gribējā-m, pelnijā-m, melojā-m).

c) Nākotne. Nākotnē paplašina saknes formu (tādu, kāda tā parādās nenot. izteiksmē) ar piedēkli si un pie šā piedēkļa piesprauž galotnes; piem. no do-t: do-šu no *do-si-u, do-si no *do-s(i)-i, do-s no *do-si-t, do-si-m, do-si-t = lei. **dúosiū**, **dúosi**, **dúos**, **dúosime** **dúosite**. Tikai tie pirmatnīgie darb. vārdi, kam nenot. izteiksmē galotnes -t priekšā stāv z jeb s, kas cēlies no z, s, d, t (piem. lauzt no lauz-, nest no nes-, vest no ved-, mest no met-), rakstu valodā tagad starp sakni un piedēkli si vēl iesprauž piedēkli ī-; piem. lauzīšu, nesīšu, vedīšu, metīšu, lauzīsi, nesīsi, vedīsi, metīsi u. t. t., daudz izloksnēs vēl tagad runā: laušu, nešu, vešu, mešu, lausi, nesi, vesi, mesi*) u. t. t.; sal. lei. **mēsiū** „metīšu“, **mēsi**, **mēs**. Daudzskaitlī dažās izloksnēs piedēkļa si vietā lieto sa (pēc tagadnes formu parauga, kur galotņu -m -t priekšā stāv a), piem. dosam, dosat; rakstu valodā nav ieteicams lietot šīs izloksnes formas. Daudzsk. otrā personā arī rakstu valodā daži lieto piedēkļa si vietā sie, piem. dosiet (pēc tādu tagadnes formu parauga kā dodiet, nāciet).

d) Salikti laiki. Blakus minētām vienkāršām laika formām sastop arī divdabja savienojumus ar palīga darb. vārdu „būt“: es esmu mazgājis jeb (siev. kārtā) mazgājuši, mēs esam mazgājuši

*) Arī rakstu valodā vēl sastop yeco formu rasi (= atradisi).

jeb (siev. k.) mazgājušas („pabeigtā tagadne“), es biju mazgājis („pabeigtā pagātne“), es būšu mazgājis („pabeigtā nākotne“), es būtu mazgājis (vēlamās izteiksmes pagātne).

Atstāstāmā izteiksmē: viņš esot miris, viņš bijis nomiris, viņš būšot nomiris.

114. §. Skaitļi un personas. Blakus vienskaitlim un daudzskaitlim senāk bija vēl (leišu valodā paglābtais) divskaitlis.

Izšķir pirmo, otru, trešo personu; trešajai personai abos skaitļos tā pati galotne (pirmatnēja viensk. galotne).

Pirmās personas viensk. galotne (arī leišu valodā) -u (-u no -uo, un uo no ō, sal. latīņu ferō un grieķu phérō „nesu“), vidējā kārtā -os, sal. 111. §, b. OTRAS personas viensk. galotne -i, kas saīsināts tagadnes a-celmos un nākotnē no senāka (vidējā kārtā paglabāta) -ie, piem. dzeni (= lei. genī) no *genie, vidējā kārtā dzenie-s (= lei. genies no *genie-si. Tagadnes ā-celmos un pagātņē turpretim šis -i saīsināts no -ai (pagātņē pa daļai arī no -ei, sal. 113. §, b); piem. skati no *skatai, vilki no *vilikai, vedī no *vedei (leišu valodā vēl paglābušās galotnes -ai un -ei). Tā tad blakus šīm formām senāk visur stāvēja vidējās kārtas formas *skatai-s(i), *vilikai-s(i), *vedei-s(i) (un leišu valoda vēl tagad lieto formas ar šādām galotnēm). Tagadnes formas ar galotni -ais vēl tagad sastopamas dažās izloksnēs, piem. skatais, didais. Bet rakstu valodā kā pagātņē, tā arī tagadnē veco galotņu -ais, -eis vietā viscauri iestājies -ies, pēc tam kad -ai, -ei bija saīsināti par -i: kā blakus a-celmu darāmās kārtas galotnei -i (no -ie blakus stāvēja vidējās kārtas -ies, tā arī blakus ā- (un ē-) celmu galotnei -i (no -ai un -ei) ieradās vidējās kārtas galotne -ies (senā -ais un -eis vietā). Ja tagadnes otra persona sakrīt ar pagātnes otru personu (piem. siti), tad tagadnē lieto arī formas bez -i („tu sit, brauc“, bet vienmēr: esi, zini u. c.).

Atvasinātiem darb. vārdiem, kas pirmajā personā beidzas ar -āju, -ēju, īju, oju, vidus izloksnēs un rakstu valodā atkritis nevien -i, bet arī iepriekšējais -j; piem. no „gādāju“ otra persona — „gādā“ no *gādaj no *gādāji no gādājie, blakus vidējās kārtas formai „gādājie-s“. — Saknes e galotnes -i priekšā izrunā šauri (sal. 6. §); piem. no metu, redzu (ar platu e) otra persona met(i), redzi (ar šaura e). — Trešajā personā tiem darb. vārdiem, kas pievieno personu galotnes pie pašas saknes, galotne -ti, piem. iet no *ie-ti = lei. eiti, sanskrita ēti „iet“; vidējā kārtā būtu sagaidāma galotne -tis, bet pēc a-celmu galotnes -as parauga tai vietā iestājies -tas (piem. saie-tas). Tiem darb. vārdiem, kas personu galotnes piesprauž pie iepriekš ar kādu piedēkli paplašinātas saknes (jeb celma), senāk bija galotne t, kas baltu valodās jau sen atkritusi (sal. 44. §). Pēc -t atkrišanas tā tad te parādās

tīrais celms (ar piedēkli paplašinātā sakne). Tagadnē celms senāk beidzās ar **-a**, **-i**, **-ā**; piem. ***dzena**, ***guli**, ***zinā**. Pēc īso patskaņu atkrišanas un garo patskaņu saīsināšanas gala zilbēs no minētām formām izcelās tagadējās **dzen**, **gul**, **zina** = lei. **gēna**, **gūli**, **žīno**; pilnās galotnes atkal paglābas vidējā kārtā, un tā blakus darāmās k. formām **dzen**, **gul**, **zina** stāvēja vidējās k. formas **dzenas**, (ap)**gulis**, (ap)**zinās**. Dažās izloksnēs vēl tagad izšķir šīs trešādās galotnes, bet izlokšņu vairumā un rakstu valodā i-celmi (piem. **gul**, **redz**, **tie**) arī vidējā kārtā tagad pieslējušies a-celmiem, pēc tam kad darāmā kārtā pēc īso beigu patskaņu atkrišanas trešajā personā a-celmi un i-celmi bija zaudējuši ārējo starpību (**dzen**, **gul**). Un tā tagad rakstu valodā senajiem i-celmiem vidējā kārtā tā pati galotne, kas a-celmiem (piem. **apgulas** kā **dzenas**). Daudz izloksnēs arī a-celmi un ā-celmi vidējā kārtā sajukuši: vienā izlokšņu daļā a-celmu galotne **-as** (ar īsu **a**) pārnesta arī uz ā-celmiem (**dzenas**, **apzinās** ar īsu **-as**), otrā daļā ā-celmu galotne **-ās** (ar garu **a**) pārnesta arī uz a-celmiem (**dzenās**, **apzinās** ar garu **-ās**), trešajā daļā tagad bez kādas izšķirības lieto abas galotnes (**dzenas** un **dzenās**, **apzinās** un **apzinās**). Ievērojot to, ka dažās vidus izloksnēs vēl tagad pareizi izšķir galotnes **-as** un **-ās** (**dzenas** blakus **skatās**, **apzinās**), der arī rakstū valodā ievērot starpību starp a celmu galotni **-as** (**dzenas**) un ā-celmu galotni **-ās** (**apzinās**).

Tiem darb. vārdiem, kas pirmajā personā beidzas ar **-āju**, **-ēju**, **-iju**, **-oju**, pēc **-a** atkrišanas rakstu valodā atkritis arī **j**, piem. **gādā** no ***gādāj** no ***gādāja**. Vidējā kārtā pilnā galotne atkal paglābusies (**gādāja-s**). — Pagātnē to pašu galotni **-t** piekāra celma beigu patskanim **-ā** nn **-ē**, piem. ***grūdā-t**, **vedē-t**, no kam pēc **-t** atkrišanas un garo beigu patskaņu saīsināšanas — **grūda**, **vede** (rakstu valodā tagad **veda**); vidējā kārtā paglābies nesaisinātais patskanis: **grūdās**, **vedēs** (rakstu valodā tagad — **vedās**).

Nākotnē to pašu **-t** piekāra pie piedēkļa **si**, piem. ***nāksi-t**, no kam pēc **-t** un īso beigu patskaņu atkrišanas tagadējā forma „**nāks**“. Vidējā kārtā senāk (un dažās izloksnēs vēl tagad) vietn. vārdu ***s(i)** piekāra pie pilnās formas, piem. **nāksi-s(i)**. Bet rakstu valodā tagad galotnes **-is** vietā iestājies **-ies** (**nāksies**).

Izņemot formas **eima**, **eita** (kur patskanis **a** laikam iestājies kāda cita patskaņa vietā), visu darb. vārdu daudzskaitļa pirmajai personai tagad galotne **-m** (**dzenam**, **zinām**, **dzinām**, **dzīsim**), otrai personai — galotne **-t** (**dzenat**, **zināt**, **dzināt**, **dzīsit**). Aiz **-m**, **-t** ir atkritis patskanis **-i**, kas saīsināts no **ie**, sal. vidējās kārtas formas: **dzena-mie-s**, **dzena-tie-s**.

Vidējā kārtā šīs personas tagad rakstu valodā visos laikos pieņem galotnes **-mies**, **-ties** (**dzenamies**, **dzenaties**, **dzināmies**,

dzināties, dzīsimies, dzīsities). — Tagadnē senāk (un dažās izloksnēs vēl tagad) otra daudzsk. persona no a-celmiem beidzās ar **-at** (dzenat), no ā-celmiem ar **-āt** (zināt); pavēlamā izteiksmē turpretim bij galotnes **-iet** un **-ait** (dzeniet, nāciet, zinait), un raktu valodā derētu arī tagad šo starpību ievērot, lai gan tautas valodā tagad lieto galotnes **-at**, **-āt** arī pavēlamā izteiksmē bez kādas starpības.

115. §. Nenoteicamā izteiksme, supīns, divdabji.
 a) Nenoteicamai izteiksmei tagad galotne **-t** (nāk-t, dziedā-t), aiz kuņas atkritis **-i**, kas laikam saisināts no vecāka **-ie**. Vidējā kārtā rakstu valodā galotne **-ties** (skrieties), dažās izloksnēs arī **-tis** (skrietis). Līdzīgas galotnes sastopam arī citās baltu un slavu valodās, piem. lei. kēlti „celt“, kēltis „celties“, kr. нести, дать u. c. Ievērojot to, ka aiz **-t** atkritis **i**, patskanis e saknes zilbē jāizrunā šauri (kā daudz vidus izloksnēs to arī dara), piem. nest, vest, mest, ēst, celt. Nenoteicamā izteiksme ir laikam vecs, sastindzis datīvs no lietas vārda ar piedēkli **-ti-**; tā piem. dzimt (senāk *dzimti) laikam vecs datīvs no vēl uzglabāta i-celma **dzimts** (piem. dzimts muiža, dzimts ļaudis), kas sākumā nozīmēja „dzimšana“ (no i-celmiem vēl tagad izloksnēs datīvs beidzas ar **-i: dzimti**). Ka no datīva nozīmes varēja attīstīties nenoteicamā izteiksme, to rāda Latvju Dainu № 3523, kur lasām: „devu (māsiņai) savu kumeliņu rožu dārzu noecēt“; variantos te nenoteicamās izteiksmes „noecēt“ vietā atrodam veco datīvu „ecešan(i)“ ar to pašu nozīmi.

b) Supīns ir vecs akuzatīvs no tu-celmiem (piem. vil-tus, akuz. viltu). Lai gan tas tagad daudz izloksnēs izzudis, tomēr to var izlietot arī rakstu valodā. Supīna forma ir tā pati, kas vēlamā izteiksmē (piem. ēstu, gulētu). Šo pašu supīnu sastopam vēl leišu, senslavu un latīņu valodā; piem. lei. kēltu „celtu“ (vid. kārtā: kēltūs), senslavu **дарт**, latīņu **datum** „dotu“. Turpretim prūšu valodā un sanskritā šo pašu galotni lieto kā nenot. izteiksmes galotni, piem. sanskr. **dātum** „dot“.

Kā jau augšā (111. §, b) minēts, vidējā kārtā senāk bija galotne **-tūs**, bet tagad — **-tos**. Supīnu lieto pēc darbības vārdiem, kas apzīmē kādu kustību; piem. nāc ēstu, gulētu! iesim skrietos (bet: es gribu, varu ēst, gulēt, skrieties).

c) Divdabji. Darāmā kārtā ir divdabji visiem trim laikiem, ciešamā kārtā — tikai pagātnei un tagadnei. Nelokāmos darāmās kārtas divdabjus ar galotni **-ot** sauc par apstākļu divdabjiem.

Tagadnes darāmās kārtas divdabim galotne **-dams** (= lei. — **damas**), siev. kārtā **-dama** (= lei. — **dama**), daudzskaitlī **-dami**, **-damas**; vidējā kārtā: (abos skaitļos) **-damies** vir. kārtā, **-damās** siev. kārtā (sal. 93. §). Šos divdabjus lieto tikai ar nenoteicamo galotni un pa laikam tikai nōminatīvā un nekad kā

lietu vārdu noteicēju. Šo galotni piekaŗ pie nenot. izteiksmes celma (atmetot galotni -t), piem. **do-t** — dodams, **bū-t** — būdams (= lei. **būdamas**, **ves-t** — vezdams, **melo-t** — melodams. Kā lietu vārdu noteicēju lieto divdabi ar galotni -ots*) jeb -ošs (vir. kārtā), -oti = lei. — -anti (tagad tikai retumis vairs) jeb -ošā (siev. kārtā; vidējās kārtas formu trūkst); noteicamās galotnes: -ošais, -ošā. Piemēri no tautas dziesmām: mākots tēva dēls; dancojošu kumeliņu; tekošajai upītei; augošā vietīņā; drikstošam, mākošam; putojošu alus kannu; ar degošu pagalīti; ziedošā ābelē; čikstošā kociņā. Šo formu atvasina no tagadnes celma, tam piekaŗot -nt-; piem. ***māka-nt-**, no kam **mākot-**; sal. lei. **tekās** (no ***tekants**) „tekošs“, ģenit. **tēkančio** = latv. tekoša, siev. k. **tekanti**, ģenit. **tekančios**; senslavu ģenit. **tekošta** „tekoša“, latīņu **ferēns** (no ***ferents**) „nesošs“, ģenit. **ferentis** u. c. Izņemot viensk. nōminatīva galotnes -ots, -oti (kuŗu vietā tagad pa laikam -ošs, -ošā), tagad to loka kā a-celmu (siev. kārtā kā ā-celmu), piem. viensk. ģenitīvs **augošā** (no ***augantjā**), **augošā**; (no ***augantjās**). Praktiski to var izteikt tā: tagadnes daudzsk. pirmās personas galotnes -am vietā piekaŗ -ošs, piem. **es-am** : **esošs**, **putoj-am** : **putojošs**. Tā tad redzams, cik nepareiza daŗu rakstnieku lietotā forma **putošs****) (= **putojošs**; „putošs“ būtu nu **putē**, **put-am**). Tautas mutē laikam arī nav sastopamas daŗu rakstnieku lietotās formas **spiedošs*****) (no **spiest**, **spieŗ-am**; sal. **spieŗot**), **cietošs** (no **ciest**, **cieŗ-am**; sal. **cieŗot**) u. c. tām līdzīgas. No šā divdabja cēlies nelokāmais apstākļu divdabis ar galotni -ot, vidējā kārtā -oties, piem. **esot**, **plēŗot**, **plēŗoties**.

Retumis sastop vēl arī no seniem i-celmiem atvasinātas tagadnes divdabju formas, piem. „atrada viņu gulīt (no ***guli-nt**) jeb **gulišu**“ (no ***guli-ntjo**); „es likos nedzirdīt“ (no „dzirdēt“); sal. lei. **guljs** (no ***galints**), ģenit. **gālinčio**, siev. k. nōmin. **gulint**; ģen. **gulinčios**.

Tagadnes ciešamās kārtas divdabi atvasina ar piedēkli -ma- (siev. kārtā -mā-), kuŗu piekaŗ pie tagadnes celma; piem. **velka-m(a)s**, siev. k. **velka-ma**; **doda-ms**, **plauja-ms**, **sakā-ms**, **ecēja-ms**. Praktiski to var tā izteikt: jāpiekaŗ galotne -s pie tagadnes darāmās kārtas daudzsk. I. personas, piem. **velkam-s**. Šo divdabi retumis atvasina arī no atgriezeniskiem darb. vārdiem,

* Vēl senāk -us, piem. **esus** (= lei. ēsas) no ***esan(t)s** (galotni -us vēl tagad lieto daŗas izloksnes).

** „Kvēlošs“ nav cēlies no „kvēlot“ (kvēlojam, kvēlojot), bet „kvelēt“ (ar tagadnes 3. personu **kvēl** un nelokāmo divdabi **kvēlot**). Nepareizi arī daŗi raksta par „izlepošu“ (= izlepušu no pagātnes divdabja „izlepis“) cilvēkn.

*** Tai vietā bieŗi var teikt „spiedīgs“.

piem. **bīstams** no **bīties**. Šādi divdabji ir arī leišu un slavu valodās, piem. lei. **nēšamas**, **žīnomas**, **gūlimas** „nesams, zināms, gūlams“, senslavu **несомъ**, **хвалитъ**. — No šiem divdabjiem ar galotni **-ams** cēlušies nelokāmie divdabji ar galotni **-am**, atmetot viensk. akuzatīva galotni **-u**, piem. „es redzēju labību pļaujam“ (senāk: pļaujamu); vidējā kārtā tagad galotne **-amies** (senāka **-amos** vietā), piem. „es redzēju viņu ceļamies“.

Pagātnes darāmās kārtas divdabim vīr. kārtā galotne **-is**, siev. kārtā **-usi**;* šīs galotnes piekaņ pie pagātnes celma, atmetot beigu patskani, piem. devu—devis (ģenit. devuša, dat. devušam, akuz., instrum. devušu, lokat. devušā, daudzsk. nōmin. devuši u. t. t.), siev. kārtā devusi (ģenit. devušas u. t. t.); biju — bijis, bijusi; gāju — gājis, gājusi; vilku — vilcis (ģenit. vilkuša), vilkusi; braucu — braucis, braukusi; slēdzu — slēdzis (ģenit. slēguša), slēgusi; gādāju — gādājis, gādājusi.

Galotne **-is** saīsināta no **-ies** (no **-ens**), kas paglābies vidējā kārtā, piem. vilcietis no *vilcietis-(i). — Līdzīgi divdabji ir arī radu valodās; piem. lei. **mīrēs** „mīris“, siev. k. **mīrusi** = senslavu **мръши**; ģenit. vīr. k. **mīrusio** = senslavu **мръша**.

Citas lietojamas vidējās kārtas formas: vīr. kārtas viensk. akuz., instrum. **vilkušos**, daudzsk. nōm. **vilkušies**, daudzsk. ģenit. un akuz. **vilkušos**, siev. kārtas viensk. nōmin. **vilkusies**, viensk. ģenit., daudzsk. nōmin. un akuz. **vilkušās**, viensk. akuz., instrum. un daudzsk. ģenit. **vilkušos**. Rakstos (retamī arī tautas mutē) dažkārt sastopamā vīr. kārtas daudzsk. datīva forma **vilkušamies**, **saderinājušamies** ir nepareiza (pareizāki būtu: **saderinājušiemies**, bet arī no šādām formām labā valodā izvairās.***) Noteicamā galotne: **vilkušais**, siev. kārtā **vilkušā**.

Pagātnes ciešamās kārtas divdabi atvasina ar piedēkli **-ta-** (siev. kārtā **-tā-**), kuņ piekaņ pie nenoteic. izteiksmes celma, atmetot galotni **-t**, piem. **do-t** — **do-t(a)-s**, **lik-t** — **likts**, **lie-t** — **liets**, **dari-t** — **darīts**. Sal. lei. **dūotas** „dots“, kr. **брътъ** „sists“, latīņu **datus** „dots“ u. c. — Dažās izloksnēs sastopamas arī atgriezeniskas formas, piem. „nu ir diezgan liksmoties“ (= nu esam diezgan liksmojušies); rakstu valodā tādas formas nekādi nav ieteicamas.

* Dažos apgabalos lieto arī jauninājumu **-use** („nākuse“, tāpat kā „pate“ blakus pareizākai formai „pāti“); pavisam nepareizi dažī vienā teikumā lieto abas galotnes, piem. viņa patī nomiruse.

** Nav arī ieteicams rakstu valodā lietot izlokzņņu formas ar vietnieka vārdu starp satiksmes vārdu un darbības vārdu (piem. ar nosabijušām acīm, ar sasavēlušiem matiēm).

No nākotnes darāmās kārtas tagad rakstu valodā atvasina tikai nelokāmu divdabi ar galotni **-ot**, kas iestājas viensk. pirmās personas vietā, piem. došu — došot, vedīšu — vedīšot, strādāšu — strādāšot. Vidējā kārtā pieņem **-ies**, piem. dzišoties, skatišoties.

116. §. Darbības vārdu iedalījums lokāmās šķirās. Darb. vārdus lokot, jāzina trīs celmi: tagadnes, pagātnes, nenot. izteiksmes celms. No tagadnes celma (piem. **kauja-**) atvasina tagadnes darāmās k. īstenības izteiksmi (**kauja-m**), pavēlamo izt. (**kauj!**), vajadzības izt. (**jākauj**), tag. darāmās k. divdabi (**kaujots, kaujot**), tag. ciešamas k. divdabi (**kaujams, kaujam**). No pagātnes celma (**kāvā-**) atvasina pagātnes īstenības izt. (**kāvā-m**), pag. darāmās k. divdabi (**kāvis**). No nenot. izteiksmes celma (**kau-**) atvasina nenoteicamo izteiksmi (**kau-t**), nākotni (**kau-šu**), supinu un vēlamo izt. (**kau-tu**), nākotnes divdabi (**kau-šot**), tagadnes dar. kārtas divdabi ar galotni **-dams** (**kau-dams**), pagātnes ciešamās k. divdabi (**kau-ts**).

117. §. Pēc šo celmu formas visus darb. vārdus (atskaitot **būt, dabūt, iet, dot**, par kuņiem runa beigās) var sadalīt trīs šķirās.

Pie pirmās šķiras pieder darb. vārdi ar divzīlbu celmu tagadnē un pagātnē un tiro sakni nenot. izteiksmē.

Šo šķiru var sadalīt piecās pašķirās:

1) tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **a*** (piem. **sit-a-m, sist**), pie kam saknes patskanis paliek. nemainīts.

2) Tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **a**, pie kam saknē tagadnē **e**, pārējās formās **i** (piem. **velka-m, vilkā-m, vilk-t**).

3) Tagadnes celmu atvasina no saknes ar **n** un **a** (piem. **roka-m** no ***ranka-m, rakā-m, rak-t; sie-na-m, sējā-m, sie-t**).

4) Tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **ja** (piem. **stiepjā-m, stiepā-m, stiep-t**).

5) Tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-sta-** (piem. **trūksta-m, trūkā-m, trūk-t**).

Pie otras šķiras pieder darb. vārdi ar (vismaz) trīszīlbu celmu tagadnē un pagātnē un (vismaz) divzīlbu celmu nenot. izteiksmē. Šo šķiru var sadalīt četrās pašķirās:

---

* Šis a cēlies no pirmatnēja isa **o**; tāpēc zinātniskos rakstos šos celmus sauc par **o**-celmiem.

1) Tagadnes celms beidzas ar **-āja-** (piem. **domāja-m**, **domājām**, **domāt**).

2) Tagadnes celms beidzas ar **-oja-** (piem. **kliboja-m**, **klibojām**, **klibot**).

3) Tagadnes celms beidzas ar **-ija-** (piem. **svētija-m**, **svētījām**, **svēti-t**).

4) Tagadnes celms beidzas ar **-ēja-** (piem. **slavēja-m**, **slavējām**, **slavēt**).

Pie trešās šķiras pieder darb. vārdi, kam pagātnes celmā viena zilbe vairāk kā tagadnes celmā un nenot. izteiksmē (vismaz) divzilbju celms.

Šo šķiru var sadalīt trīs šķirās:

1) Pagātnes celms beidzas ar **-ājā-** (piem. **zinām**, **zinājām**, **zināt**; **aicinām**, **aicinājām**, **aicināt**).

2) Pagātnes celms beidzas ar **-ijā-** (piem. **darām**, **darījām**, **darīt**).

3) Pagātnes celms beidzas ar **-ējā-** (piem. **teka-m**, **tecējām**, **tecēt**).

118. §. Pirmā lokāmā šķira.

Darāmā kārtā						
vienskaitlis			daudzskaitlis			
istenības izteiksme	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona
		sītu	sīt(i)	sīt	sītam	sītat
		velku	vele(i)	velk	velkam	velkat
		sienu	sien(i)	sien	sienam	sienat
		stiepj	stiepi	stiepj	stiepjām	stiepjat
	trūkstu	trūksti	trūkst	trūkstām	trūkstāt	
	pagātne	sītu	sīti	sīta	sītām	sītāt
		vīlku	vīlki	vīlka	vīlkām	vīlkāt
		sēju	sēji	sēja	sējām	sējāt
		stiepu	stiepi	stiepa	stiepām	stiepāt
trūku		trūki	trūka	trūkām	trūkāt	
nākotne	sītišu	sītisi	sītis	sītīsim	sītīsīt	
	vīlkšu	vīlksi	vīlks	vīlksim	vīlksīt	
	siešu	siesi	sies	siesim	siesīt	
	stiepsu	stiepsi	stieps	stiepsim	stiepsīt	
	trūksu	trūksi	trūks	trūksim	trūksīt	

Darāmā kārtā

		vienskaitlis			daudzskaitlis	
vēlamā izt.	tagadne	sistu vilktu sietu stieptu trūktu	sistu vilktu sietu stieptu trūktu	sistu vilktu sietu stieptu trūktu	sistu(m) vilktu(m) sietu(m) stieptu(m) trūktu(m)	sistu(t) vilktu(t) sietu(t) stieptu(t) trūktu(t)
	pavēlamā izt.		sit(i) vele(i) sien(i) stiep(i) trūksti	lai { sit velk sien stiepj trūkst	sitīsim vilksim siesim stiepsim trūksim	sitiet (jeb sitat) velciet (jeb velkat) sieniet (jeb sienat) stiepiet (jeb stiepjat) trūkstiet (jeb trūkstat)
vajadzības izt.	man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām	tagadne	pagātne	nākotne	vēlamā izt.	
		jāsīt jāvelk (ir) jāsien jāstiepj jātrūkst	bija { jāsīt jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	būs { jāsīt jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	būtu { jāsīt jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	
atsīstāmā izt.	es tu viņš, -a mēs jūs viņi, -as	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji	
		{ sīt velkot sienot stiepjot trūkstot	{ sītis, -usi vileis, -kusi sējis, -usi stiepis, -usi trūcis, -kusi	{ sītišot vilkšot siešot stiepšot trūkšot	tagadne	sītošs, sītots, sīzdams velkošs, velkot, vilkdams sīenošs, sīenot, sīedams stīepjošs, stīepjot, stīepdams trūkstošs, trūkstot, trūkdams
				pagātne	sītis, -usi vileis, -kusi sējis, -usi stiepis, -usi trūcis, -kusi	
	man tev viņam mums jums viņiem	{ jāsīt jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	{ jāsīt jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	{ jāsīt jāvelk jāsien jāstiepj jātrūkst	nākotne	sītišot vilkšot siešot stiepšot trūkšot
nenoteic. izteiksme: sist, vilkt, siet, stiept, trūkt				supīns: sistu, vilktu, sietu, stieptu, trūktu		

Vidējā kārta								
vienskaitlis			daudzskaitlis					
īsterības izteiksme	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona		
		pagātne	sitos velkos sienos stiepjos trūkstos	sities velcies sienies stiepies trūksties	sitas velkas sienas stieejas trūkstas	sitāms velkāms sienāms stiepijams trūkstāms	sitāties velkāties sienāties stiepijaties trūkstāties	
	nākotne	sitišos vilkšos siešos stiepišos trūkšos	sitisies vilksies siesies stiepsies trūksies	sitisies vilksies siesies stiepsies trūksies	sitīsims vilksims siesims stiepsims trūksims	sitīsities vilksities siesities stiepsities trūksities		
	vēlamā izt.	sistos vilktos sietos stieptos trūktos	sistos vilktos sietos stieptos trūktos	sistos vilktos sietos stieptos trūktos	sistos, sistums vilktos, vilktums sietos, sietums stieptos, stieptums trūktos, trūktums	sistos vilktos sietos stieptos trūktos		
pavēlamā izt.		sities velcies sienies stiepies trūksties	lai { sitas velkas sienas stieejas trūkstas	sitīsims vilksims siesims stiepsims trūksims	sitīties velcieties sienieties stiepieties trūkstieties			
vajadzības izteiksme	man tev viņam, -ai mums jums viņiem, -ām	(ir)	tagadne { jāsitas jāvelkas jāsienas jāstieejas jātrūkstas	bija	pagātne { jāsitas jāvelkas jāsienas jāstieejas jātrūkstas	būs	nākotne { jāsitas jāvelkas jāsienas jāstieejas jātrūkstas	vēlamā izt. būtu { jāsitas jāvelkas jāsienas jāstieejas jātrūkstas

Vidējā kārtā						
		tagadne	pagātne	nākotne	divdabji	
atstāstāmā izteiksme	es	}	}	}	}	sitoties, sizdamies,-ās velkoties, vilkdamiens,-ās sienoties, siedamiens,-ās stiepjoties, stiepdamiens,-ās trūkstoties, trūkdamiens,-ās
	tu viņš,-a					
	mēs	}	}	}	}	sities,-usies vilcieties,-kusies sējieties,-usies stiepieties,-usies trūcieties,-kusies
	jūs viņi,-as					
vajadzības izt.	man	}	}	}	}	sities,-usies vilcieties,-kusies sējieties,-usies stiepieties,-usies trūcieties,-kusies
	tev					
	viņam	}	}	}	}	sitišoties vilkšoties siešoties stiepjšoties trūkšoties
	mums					
	jums	}	}	}	}	sitišoties vilkšoties siešoties stiepjšoties trūkšoties
	viņiem					
nenot. izteiksme: sisties, vilkties, sieties, stiepties, trūkties.			supins: sistos, vilktos, sietos, stieptos, trūktos.			
ciešāmās kārtas divdabji						
tagadne	sitams	velkams	sienams	stiepjams	trūkstams	pagātne sists, vilkts, siets, stiepts, trūkts.
	sitam	velkam	sienam	stiepjam	trūkstam	
	sitamies	velkamies	sienamies	stiepjamies	trūkstamies	

119. §. Piezīmes par pirmo šķiru. Te pāsniegsim lietojamāko darb. vārdu sarakstu, kas pieder pie I. šķiras pašķīrām, pie kam no katra darb. vārda tiks dota tagadnes, pagātnes un nenot. izteiksmes forma. Pie pirmās pašķiras pieder:

- augu (II. pers. audzi), augu, augt = lei. áugu, áugan, áugti.
- bēgu, bēgu, bēgt.
- cepu (ne cepju), cepu, cept.
- degu, degu, degt (kā nepārejošs darb. v.).
- deju, deju, diet (ar ie no ei).
- ēdu (jeb ē[d]mu), ēdu, ēst (ar st no dt).
- metu, metu, mest (ar st no tt).
- minu, minu, mīt (ar i no in).
- nāku, nācu, nākt.

nesu, nesu, nest.
pinu, pinu, pit.
ritu, ritu, rist (= ritēt).
sāku, sāku, sākt.
sītu sītu, sist.
skutu, skutu, skust.
šķīnu, šķīnu, šķīt.
tīnu, tīnu, tit.
trīnu, trīnu, trit.
vedu, vedu, vest.

Te minēsim arī: ņemu jeb jemu, ņēmu jeb jēmu, ņemt jeb jemt.

Pie otras pašķiras pieder:

cērpu, cīrpu, cīrpt = lei. kerpū, kīrpaū, kīrpti.
cērtu, cirtu, cirst.
delu (jeb dīlstu), dīlu, dilt.
dzemu (jeb dzimstu), dzīmu, dzimt.
dzenu, dzīnu, dzīt (no *ginti).
kremtu, krintu, krimst (no *krimtti).
liedu (no *lendō, jeb lienu), lidu (no *lindau), list (no *linsti).
lieku (no *leikō), liku, likt.
-miegu, -mīgu, -migt.
pērku (II. p. pēre) pīrku (II. p. pīrki), pīrkt.
snieg, snīga, snigt.
stiegu, stīgu, stigt.
šķietu (no *skeitō), šķītu, šķist.
tēlpu, tilpu, tilpt.
velku, vilku, vilkt.
Te jāmin arī: verdu, viru, virt = lei. vērdu, viriāu, virti.

Pie trešās pašķiras pieder:

(ar saknes patskāni a)
loku (no *lankō, sal. S. š), laku, lakt.
ploku, plaku, plakt.
protu, pratu, prast = lei. prantū, prataū, prāsti.
rodu, radu, rast.
roku (II. p. roc), raku (II. p. raki), rakt.
smoku. smaku, smakt.
topu, tapu, tapt.
zogu, zagu, zagt.
(ar patskāni e tagadnes celmā)
briedu (no *brendō, jeb brienu), briedu, brist.
tieku (no *tenkō), tiku, tikt.
(ar patskāni i tagadnes celmā)
kritu, kritu, krist = lei. krintū, kritaū, kristi.
lipu (no *līnpō), lipu, lipt.
mitu, mitu, mist.
(ap)niku, niku, nikt.
sīku, sīku, sikt.
(pa)tiku (no *tīnkō), tiku, tikt.
(ar saknes patskāni u)
brūku, bruku, brukt.
drūpu, drupu, drupt.
jūku, juku, jukt.
jātu (no *juntō), jutu, just = lei. juntū, jutaū, jūsti.
klūpu, klupu, klupt.
mūku, muku, mukt.
plūku, pluku, plukt.

rūku, ūku, ūkt.
sprūku, spruku,, sprukt.
sūtu, sutu, sust.
šlūku, šluku, šlukt.
tūku (jeb tūkstu), tuku, tukt.
zūdu, zudu, zust.
(ar piedekli -na-)
aunu, avu, aut = lei. aunū, aviaū, aūti.
gūnu, guvu, gūt.
sienu, sēju, siet.
skrienu (jeb skreju), skrēju, skriet.
slienu (jeb sleju), slēju, sliet.

Pie ceturtais pašķiras pieder:

(sakne beidzas ar p)
kampju, kampu, kampt.
kāpju, kāpu, kāpt = lei. kópiu, kópiu, kópti.
krāpju, krāpu, krāpt.
kopju, kopu, kopt.
rāpju, rāpu, rāpt.
slēpju, slēpu, slēpt.
stiepju, stiepu, stiept.
svelpju, svelpu, svelpt.
tiepjos, tiepos, tiepties.
tērpju, tērpu, tērpt.
triepju, triepu, triept.
vērpju, vērupu, vērpt.

(sakne beidzas ar b)
glābju, glābu, glābt.
grābju, grābu, grābt.
ģērbju, ģērbu, ģērbt.
knābju, knābu, knābt.
kniebju, kniebu, kniebt.
riebju, riebu, riebt.
strebju, strēbu, strēbt.
šķiebju, šķiebu, šķiebt.
urbju, urbu, urbt.

(sakne beidzas ar t)
cenšos, centos jeb censos, censties.
ciešu, cietu, ciest = lei. kenčīu, kenčīu, kēsti.
jaušu (no *jautjō), jautu, jaust.
krešu, krētu, krēst.
plešu, plētu, plēst.
pūšu, pūtu, pūst.
skaišos, skaitos, skaities.
vēršu, vērtu, vērst.

(sakne beidzas ar d)
aužu (no *audjō), audu, anst = lei. áudžiu, áudžiau, áusti.
gaužu, gaudu, gaust.
glaužu, glaudu, gīaust.
grūžu, grūdu, grūst.
kožu, kodu, kost.
laižu, laidu, laist.
ožu, odu, ost.
paužu, paudu, paust.
sēžos, sēdos, sēsties.

skaužu, skaudu, skaust.
 snaužu, snaudu, snaust.
 spiežu, spiedu, spiest.
 spraužu, spraudu, spraut.
 spriežu spriedu, spriest.
 sviežu, sviedu, sviest.
 šķēržu šķerdu, šķerst.
 šķiedu, šķiežu, šķiest.
 zižu, zidu, zist.
 ziežu, ziedu, ziest („мазати“).

(sakne beidzas ar s)
 dzešu, dzēsu, dzēst.
 elšu, elsu, elst.
 kāršu (vilnu), kārsu, kārst.
 kāšu (pienu), kāsu, kāst.
 melšu, melsu, melst.
 plēšu, plēsu, plēst = lei. plēšiu, plēšiau, plēšti.
 pošu, posu, post.
 raušu, rausu, raust.
 tešu, tēsu, tēst.

(sakne beidzas ar z)
 bāžu (no *bāzjō), bāzu, bāzt.
 beržu, berzu, berzt.
 brāžu, brāzu, brāzt.
 drāžu, drāzu, drāzt.
 gāžu, gāzu, gāzt.
 graužu, grauzu, grauzt.
 griežu, griezu, griezt (ar ie no en) „вертѣть“ = lei. grēžiu, grēžiau, grēžti.
 griežu, griezu, griezt (ar ie no ei) „рѣзати“.
 jožu, jozu, jozt.
 laužu, lauзу, lauzt.
 mēžu, mēzu, mēzt.

(sakne beidzas ar k)
 braucu (no *brankjō), braucu, braukt.
 brēcu (ar plato e), brēcu (ar šauro e), brēkt.
 dūcu, dūcu, dūkt.
 jaucu, jaucu, jaukt.
 kaucu, kaucu, kaukt.
 kņācu, kņācu, kņākt.
 kviecu, kviecu, kviekt.
 lecu, lēcu, lēkt = lei. lekiu, lēkiaū, lēkti „laisties“.
 leneu, lencu, lenkt.
 liecu, liecu, liekt.
 mācu, mācu, mākt.
 maucu, maucu, maukt.
 mērcu, mērcu, mērkt.
 plūcu, plūcu, plūkt.
 ņācu, ņācu, ņākt.
 ņūcu, ņūcu, ņūkt.
 ņācu, ņācu, ņākt.
 slācu, slācu, slākt.
 sūcu, sūcu, sūkt.
 šācu, šācu, šākt.
 šlācu, šlācu, šlākt.
 šņācu, šņācu, šņākt.
 teicu, teicu, teikt.

traucu, traucu, traukt.

vācu (ne vāku!), vācu (ne vāku!), vākt.

veicu, veicu, veikt.

(sakne beidzas ar g)

beidzu (no *beigjō), beidzu, beigt.

dedzu, dedzu, degt (kā pārejošs darb. v.)

jēdzu, jēdzu, jēgt.

jūdzu, jūdzu, jūgt = lei. jūngiu, jūngiau, jūngti.

kliedzu, kliedzu, kliegt.

liedzu, liedzu, liegt.

lūdzu, lūdzu, lūgt.

mēdz, mēdza (bez nenot. izteiksmes).

sedzu, sedzu, segt.

slēdzu, slēdzu, slēgt.

sniedzu, sniedzu, sniegt.

spiedzu, spiedzu, spiegt.

steidzos, steidzos, steigties.

(no)ziedzos, -ziedzos, -ziegties.

zviedzu, zviedzu, zviegt

žņaudzu, žņaudzu, žņaugt.

(sakne beidzas ar au)

blāju, blāvu, blaut.

grāju, grāvu, graut.

jāju, jāvu, jaut.

kāju, kāvu (jeb kavu), kaut.

krauju, krāvu, kraut.

ļāju, ļāvu, ļaut.

mauju, māvu, maut

plāju, plāvu, plaut = lei. pjāju, pjóviau, pjāuti.

rauju, rāvu, raut.

spļāju, spļāvu, spļaut.

šāju, šāvu, šaut.

(sakne beidzas ar ū)

šuju, šuvu, šūt.

(sakne beidzas ar ī)

miju, miju, mit.

plijos, plijos, plities.

riju, riju, rit.

viju, viju, vit.

(sakne beidzas ar ā)

jāju, jāvu, jāt = lei. jóju, jójau, jóti.

klāju, klāju, klāt.

krāju, krāju, krāt.

rāju, rāju, rāt.

stāju, stāju, stāt.

(sakne beidzas ar ē)

dēju, dēju, dēt.

sēju, sēju, sēt = lei. sēju, sėjau, sēti.

spēju, spēju, spēt.

(sakne beidzas ar l)

ceļu, cēlu, celt = lei. keliū, kēliau, kēlti.

dzeļu, dzēlu, dzelt.

guļos, gulos, gulties.

kaļu, kalu, kalt.

kuļu, kūlu, kult.

maļu, malu, malt.
peļu, pēlu, pelt.
smēļu, smēlu, smelt.
šķeļu, šķēlu, šķelt.
šķiļu, šķīlu, šķilt.
veļu, vēlu, velt.
viļu, vilu, vilt.
zeļu, zēlu, zelt.

(sakne beidzas ar r)

aŗu, aru, art = lei. ariũ, ariaũ, árti.
baŗu, bāru, bārt.
beŗu, bēru, bērt.
buŗu, būru, burt.
duŗu, dūru, durt.
dzeŗu, dzēru, dzert = lei. geriũ, gēriau, gērti.
dziŗos, dziros, dzirties.
iŗu, iru, irt.
(aiz)kaŗu, -kāru, -kart.
kaŗu, kāru, kārt.
kuŗu, kūru, kurt.
ķeŗu, ķēru, ķert.
peŗu, pēru, pērt.
seŗu, sēru, sērt.
speŗu, spēru, spert.
sveŗu, svēru, svērt.
šķiŗu, šķīru, šķirt.
tveŗu, tvēru, tvert.
veŗu, vēru, vērt.

(sakne beidzas ar m)

jumju, jūmu, jumb.
lemju, lēmu, lemt.
stumju, stūmu, stumb.
vemju, vēmu, vemb = lei. vemiũ, vēmiau, vēmti.

Te minēsim arī:

leju, lēju, liet (no *leiti).
smeju, smēju, smiet.
reju, rēju, riet.

Īsteni gan šo darbības vārdu tagadne atvasināta no saknes (lej, smeļ, rej) tikai ar piedēkli a.

Pie piektās pašķiras pieder:

kaistu (no *kaitstō), kaitu, kaist.
kalstu, kalstu, kalst.
vistu, vītu, vist = lei. vīstu, vītau, vīsti.
briestu (no *brendstō), briedu, briest = lei. brēstu, brēndau, brēsti.
klistu, klīdu, klist.
mostos, modos, mosties.
nīstu, nīdu, nīst.
plūstu, plūdu, plūst.
svīstu, sviđu, svīst.
šķīstu, šķīdu, šķīst.
aust, ausa, aust.
gaistu (no *gaisstō), gaisu, gaist.
karstu, karsu, karst

(aiz)mirstu, -mirsu, -mirst.
 plīstu, plīsu, plīst. = lei. plýštu, plýšau, plýšti.
 dzīestu, dzīesu, dzīst.
 kūstu, kusu, kust.
 lūstu, lūzu, lūzt = lei. lūštu, lūžau, lūžti.
 likstu, liku, likt.
 mirkstu, mirku, mirkt.
 nīkstu, nīku, nīkt.
 plaukstu, plauku, plaukt.
 (iz)salkstu, -salku, -salkt.
 sarkstu, sarku, sarkt.
 slīkstu, slīku, slīkt.
 trūkstu, trūku, trūkt = lei. trūkstu, trūkau trūkti.
 tvīkstu, tvīku, tvīkt.
 kurkstu, kurcu, kurkt.
 dīgstu, dīgu, dīgt = lei. dýgstu, dýgau, dýgti.
 īgstu, īgu, īgt.
 līgstu, līgu, līgt.
 rūgstu, rūgu, rūgt.
 sirgstu, sirgu, sirgt.
 spīrgstu, spīrgu, spīrgt.
 sprāgstu, sprāgu, sprāgt.
 stīngstu, stīngu, stīngt.
 vārgstu, vārgu, vārgt.
 pampstu, pampu, pampt.
 slāpstu, slāpu, slāpt.
 tīrpstu, tīrpu, tīrpt.
 ģībstu, ģību, ģībt.
 reībstu, reību, reībt.
 skābstu, skābu, skābt.
 skurbstu, skurbu, skurbt.
 stulbstu, stulbu, stulbt.
 žilbstu, žilbu, žilbt.
 grimstu, grimu, grimt.
 rimstu, rimu, rīmt = lei. rīmstu, rīmaū, rīmti.
 skumstu, skumu, skumt.
 (pa)zīstu (no *zīstō), -zīnu, -zīt (no *zīuti) = lei. pažīstu, -žīnaū. -žīuti.
 salstu, salu, salt.
 silstu, silu, silt.
 svilstu, svīlu, svilt.
 birstu, būru, birt.
 gurstu, guru, gurt.
 irstu, iru, irt.
 mīrstu, mīru, mirt = lei. mīrštu, mīriaū, mīrti.
 bīstos, bījos, bīties.
 dzīstu, dzīju, dzīt.
 līst, līja, līt.
 grīstu, grīvu, grīt.
 kļūstu, kļūvu, kļūt.
 pūstu, pūvu, pūt.
 zūstu, zūvu, zūt.

Jāievēro, ka piektās pašķiras darb. vārdi visi ir nepārejoši un pa lielai daļai apzīmē iekļūšanu kādā stāvoklī. Jāievēro bez tam, ka pirmās šķiras darb. vārdos pagātnē saknes patskanis e visās personās ir šaurs (piem. lēcu, lēci, lēcu, lēcām, lēcāt; svelpu,

svelpi, svelpa, svelpām, svelpāt); turpretim tagadnē lecu, lec, lecam, lecat; slēdzu, slēdz, slēdzam, slēdzat ar platu e, izņemot otru viensk personu leci, slēdz(i) un daudzsk. formas leciēt, slēdziet, un visus tos gadījumus, kur vēl tagad pēc e seko skaidrs mīkstinājums, piem. svelpju, plēšu, sēju, melšu, smeļu, dzeru, beržu u. c. ar šauro e.

120. §. Otra lokāmā šķira.

Darāmā kārtā.							
			vienskaitlis			daudzskaitlis	
istenības izteiksme	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona	
		mazgāju	mazgā	mazgā	mazgājam	mazgājat	
	lūkoju	lūko	lūko	lūkojam	lūkojat		
	lieliju	lieli	lieli	lielijam	lielijat		
karsēju	karsē	karsē	karsējam	karsējat			
pagātne	mazgāju	mazgāji	mazgāja	mazgājām	mazgājāt		
	lūkoju	lūkoji	lūkoja	lūkojām	lūkojāt		
	lieliju	lielji	lielija	lielijām	lielijāt		
	karsēju	karsēji	karsēja	karsējām	karsējāt		
nākotne	mazgāšu	mazgāsi	mazgās	mazgāsim	mazgāsīt		
	lūkošu	lūkosi	lūkos	lūkosim	lūkosīt		
	lielišu	lielisi	lielis	lielīsim	lielīsīt		
	karsēšu	karsēsi	karsēs	karsēsīm	karsēsīt		
vēlamā izt.	tagadne	mazgātu	mazgātu	mazgātu	mazgātu(m)	mazgātu(t)	
		lūkotu	lūkotu	lūkotu	lūkotu(m)	lūkotu(t)	
		lielītu	lielītu	lielītu	lielītu(m)	lielītu(t)	
		karsētu	karsētu	karsētu	karsētu(m)	karsētu(t)	
pavēlamā izteiksme		mazgā	lai	mazgāsim	mazgājiet(-jat)		
		lūko		lūkosim	lūkojiet(-jat)		
		lieli		lielīsim	lielijiet(-jat)		
		karsē		karsēsīm	karsējiet(-jat)		
vajadzības izt.	man tev viņam,-ai mums jums viņiem,-ām	tagadne	pagātne	nākotne	vēlamā izt.		
		(ir)	bija	būs	jāmazgā	jāmazgā	
					jālūko	jālūko	
					jālieli	jālieli	
jākarsē	jākarsē						
būtu	jāmazgā	jālūko	jālieli	jākarsē			

Darāmā kārtā.

		tagadne	pagātne	nākotne	divdabji
atstātumā izteiksmē	es tu viņš,-a mēs jūs viņi,-as	{ mazgājot lūkojot lielijot karsējot	mazgājis,-usi lūkojis,-usi lielijis,-usi karsējis,-usi { mazgājuši,-as lūkojuši,-as lielijuši,-as karsējuši,-as	{ mazgāšot lūkošot lielišot karsēšot	tagadne mazgājušs, mazgājot, mazgādam lūkojušs, lūkojot, lūkodams lielijušs, lielijot, lielidams karsējušs, karsējot, karsēdam
	vajadzības izt. man tev viņam,-ai mums jums viņiem,-ām				
nenot. izt.: mazgāt, lūkot, lielit, karsēt.					
supins: mazgātu, lūkotu, lielitu, karsētu.					

Vidējā kārtā

		vienskaitlis			daudzskaitlis	
		1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona
istenības izteiksmē	tagadne	mazgājos lūkojos lielijos karsējos	mazgājies lūkojies lielijies karsējies	mazgājas lūkojas lielijas karsējas	mazgājāmieš lūkojāmieš lielijāmieš karsējāmieš	mazgājāties lūkojāties lielijāties karsējāties
	pagātne	mazgājos lūkojos lielijos karsējos	mazgājies lūkojies lielijies karsējies	mazgājās lūkojās lielijās karsējās	mazgājāmieš lūkojāmieš lielijāmieš karsējāmieš	mazgājāties lūkojāties lielijāties karsējāties
	nākotne	mazgāšos lūkošos lielišos karsēšos	mazgāsies lūkosies lieliesies karsēsies	mazgāsies lūkosies lieliesies karsēsies	mazgāsīmieš lūkosīmieš lielīsīmieš karsēsīmieš	mazgāsīties lūkosīties lielīsīties karsēsīties

Vidējā kārtā									
vienskaitlis			daudzskaitlis						
vēlamā izt.	tagadne	mazgātos	mazgātos	mazgātos	mazgātos jeb mazgātumies	mazgātos			
		lūkotos	lūkotos	lūkotos	lūkotos jeb lūkotumies	lūkotos			
		lielitos	lielitos	lielitos	lielitos jeb lielitumies	lielitos			
		karsētos	karsētos	karsētos	karsētos jeb karsētumies	karsētos			
pavēlamā izteiksme		mazgājies lūkojies lielijies karsējies	lai	mazgājas lūkojas lielijas karsējas	mazgāsimies lūkosimies lielisimies karsēsīsimies	mazgājieties lūkojieties lielijieties karsējieties			
		tagadne		pagātne	nākotne	vēlamā izt.			
vajadzības izteiksme	man tev viņam,-ai mums jums viņiem,-ām	(ir)	jāmazgājas jālūkojas jālielijas jākarsējas	bija	jāmazgājas jālūkojas jālielijas jākarsējas	būs	jāmazgājas jālūkojas jālielijas jākarsējas	būtu	jāmazgājas jālūkojas jālielijas jākarsējas
			tagadne		pagātne		nākotne		divdabji
atstāstāmā izteiksme	es tu viņš,-a	}	} mazgājoties lūkojoties lielijoties karsējoties	}	} mazgājies, -usies lūkojies, -usies lielijies, -usies karsējies, -usies	}	} mazgāšoties lūkošoties lielišoties karsēšoties	} tagadne	mazgājoties mazgādāties,-ās lūkojoties, lūkodāties,-ās lielijoties, lielidāties,-ās karsējoties, karsēdāties,-ās
									} mēs jūs viņi,-as

Videjā kārtā.										
		tagadne	pagātne	nākotne	divdabji					
valodzības izt.	man	} esot	} bijis	} būšot	} nākotne	} divdabji				
	tev						(jāmazgājas	(jāmazgājas	(jāmazgājas	mazgāšoties
	viņam						jālūkojas.	jālūkojas	jālūkojas	lūkošoties
	mums						jālielijas	jālielijas	jālielijas	lielišoties
jums	jākarsējas	jākarsējas	jākarsējas	karsēšoties						
viņiem										
nenot. izteiksme: mazgāties, lūkoties, lielities, karsēties										
supīns: mazgātos, lūkotos, lielitos, karsētos										
ciešamās kārtas divdabji										
tagadne	mazgājams,	lūkojams,	lielijams,	karsējams	} pagātne	} divdabji				
	mazgājam,	lūkojam,	lielijam,	karsējam			mazgāts, lūkots,			
	mazgājamijs,	lūkojamijs,	lielijamijs,	karsējamijs			lielīts, karsēts			

121. §. Piezīmes par otru šķiru. Jāievēro, ka patskaņi ā, ē, ī, ar kuriem beidzas celmi (piem. mazgā-, lieli-, karsē-), rakstu valodā visās lokāmās formās arvienu gaŗi izrunājami (piem. mazgājos, lielījies, karsēšos).

Pie pirmās pašķiras pieder a) darb. vārdi, atvasināti no lietas un īpašības vārdiem (piem. maitāt, godāt, dižāties); b) darb. vārdi, kas apzīmē darbības daudzreizību vai pastāvību (piem. bradāt, braukāt, brēkāt, klaigāt, lodāt, staigāt, valkāt); c) pama-zināmie darb. vārdi (piem. kāpaļāt, staigaļāt); d) dažādi citi (piem. mazgāt, nievāt, gādāt, vaicāt). Pie otras pašķiras pieder a) darb. vārdi, atvasināti no lietas un īpašības vārdiem (piem. asarot, sēņot, darboties, gudrot); b) daži citi (piem. lūkot, maurot, baŗot, skalot, zvērot, svilpot, aloties, spiguļot, streipuļot).

Pie trešās pašķiras pieder gandrīz bez izņēmuma tikai darb. vārdi, kas atvasināti no lietas un īpašības vārdiem. Tā kā daudz izleksnēs šos darb. vārdus loka pēc trešās šķiras otras pašķiras (kā daru, dariju, darīt), tad derēs te minēt lieto-jamākos darb. vārdus, kas rakstu valodā lokāmi īsteni pēc otras šķiras trešās pašķiras (kā lieliju, lielīt): ausijos, baŗijos, ķeziju, kristiju, lieliju, lobiju, mediju, mīstiju (linus), muriju, nārstiju, pelniju, pestiju, postiju, rāmiyu, robiju, rosijos, sāliju, sirdijos, suniju, sodiju, svaidiju (ar elji), svētiju, šķistiju, zvaniju, tiriju, vētiju, veltiju, vēstiju, cieniju.

Pie ceturtās pašķiras pieder a) darb. vārdi, atvasināti no lietas un (retumis) īpašības vārdiem (piem. slavēju, airēju, dēdēju, klusēju, precēju, pūlējos, spītēju); b) liekamie darb. vārdi (piem.

audzēju, kaltēju, karsēju, kausēju, sautēju, dzeēju, biedēju, del-
dēju, pūdēju); c) pamazināmie darb. vārdi (piem. drāztelēju, gā-
zelēju, jādelēju, kāpelēju); d) daži citi (piem. velēju, tērēju, ra-
vēju, dēvēju, gavēju, kavēju, mekleju, zavēju).

122. §. Trešā lokāmā šķira.

Darāmā kārtā						
vienskaitlis			daudzskaitlis			
istenības izteiksme	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona
		sargu daru kustu	sargi dari kusti	sarga dara kust	sargājām darām kustam	sargāt darāt kustat
	pagātne	sargāju dariju kustēju	sargāji dariji kustēji	sargāja darija kustēja	sargājām darījām kustējām	sargājāt darijāt kustējāt
nākotne	sargāšu darīšu kustēšu	sargāsi darisi kustēsi	sargās daris kustēs	sargāsim darisim kustēsīm	sargāsit darisit kustēsīt	
vēl. izt.	tagadne	sargātu darītu kustētu	sargātu darītu kustētu	sargātu darītu kustētu	sargātu(m) darītu(m) kustētu(m)	sargātu(t) darītu(t) kustētu(t)
pavēl. izteiksme		sargi dari kusti	lai { sarga dara kust	sargāsim darisim kustēsīm	sargait(-at) darait(-at) kustiet(-at)	
vajadzības izteiksme	man tev vinam,-ai mums jums viņiem,-ām	(ir) { jāsarga jādara jākust	bija { jāsarga jādara jākust	būs { jāsarga jādara jākust	būtu { jāsarga jādara jākust	

Darāmā kārtā						
atsīstāmā izteiksme	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji		
				tagadne	pagātne	
	esot	bijis	būšot	tagadne	pagātne	
				nākotne	nākotne	
es tu vinš,-a mēs jūs viņi,-as man tev viņam mums jums viņiem	tagadne sargot darot kustot	pagātne sargājis,-usi darījis,-usi kustējis,-usi sargājuši,-as darījuši,-as kustējuši,-as	nākotne sargāšot darīšot kustēšot	tagadne sargošs, sargot, sargādams darošs, darot, daridams kustošs, kustot, kustēdams		
	esot jāsarga jādara jākust	bijis jāsarga jādara jākust	būšot jāsarga jādara jākust	tagadne sargājis,-usi darījis,-usi kustējis,-usi	pagātne sargājis,-usi darījis,-usi kustējis,-usi	nākotne sargāšot darīšot kustēšot
ne not. izt.: sargāt, darīt, kustēt			supīns: sargātu, darītu, kustētu.			
Vidējā kārtā						
vienskaitlis			daudzskaitlis			
īstenības izteiksme	tagadne	1. persona	2. persona	3. persona	1. persona	2. persona
		sargos daros kustos	sargies daries kusties	sargās darās kustas	sargāmieš darāmieš kustāmieš	sargāties darāties kustāties
	pagātne	sargājos darījos kustējos	sargājies darījies kustējies	sargājās darījās kustējās	sargājāmieš darījāmieš kustējāmieš	sargājāties darījāties kustējāties
		nākotne	sargāšos darīšos kustēšos	sargāsies darīsies kustēsies	sargāsies darīsies kustēsies	sargāsīmieš darīsīmieš kustēsīmieš
vēlamā izt.	tagadne	sargātos darītos kustētos	sargātš darītš kustētš	sargātos darītos kustētos	sargātos jeb sargātumies darītos jeb darītumies kustētos jeb kustētumies	sargātos darītos kustētos
	pav. izt.		sargies daries kusties	lai { sargās darās kustas	sargāsīmieš darīsīmieš kustēsīmieš	sargāities darāities kustāities

Vidējā kārtā					
vajadzības izt.	man tev viņam,-ai mums jums viņiem,-ām	tagadne	pagātne	nākotne	vēlamā izt.
		(ir) { jāsargās jādarās jākustas	bija { jāsargās jādarās jākustas	būs { jāsargās jādarās jākustas	būtu { jāsargās jādarās jākustas
atstāstīnā izteiksme	es tu viņš,-a mēs jūs viņi,-as	tagadne	pagātne	nākotne	divdabji
		{ sargoties daroties kustoties	{ sargājies,-usies darījies,-usies kustējies,-usies sargājušies,-ās darījušies,-ās kustējušies,-ās	{ sargāšoties darišoties kustēšoties	tagadne { sargoties, sargādamies,-ās daroties, darīdamies,-ās kustoties, kustēdamies,-ās
vajadzības izt.	man tev viņam mums jums viņiem	esot { jāsargās jādarās jākustas	bijis { jāsargās jādarās jākustas	bušot { jāsargās jādarās jākustas	pagātne { sargājies,-usies darījies,-usies kustējies,-usies
					nākotne { sargāšoties darišoties kustēšoties
nenot. izt.: sargāties, darīties, kustēties			supīns: sargātos, darītos, kustētos		
cīošāmās kārtas divdabji					
tagadne	sargāms sargām sargāmieš	darāms darām darāmieš	kustams kustam kustāmieš	pagātne	sargāts, darīts, kustēts.

123. §. Piezīmes par trešo šķiru. Jāievēro, ka patšķaņi a, i, e, ar kuņiem beidzas šīs šķiras darb. vārdu celmi pagātnē un nenot. izteiksmē un visās no tām atvasinātās formās (piem. sargā-, sargājā-, darī-, darījā-, kustē-, kustējā-) rakstu valodā arvienu jāizrunā gaņi (piem. sargājām, darīju, kustēšos).

Pirmā pašķira. Gluži tāpat kā „sargāt“ loka vēl darb. vārdu „zināt“. Šie abi darb. vārdi tagadnes celmu atvasina ar piedēkli ā; sal. tagadnes III. personu sarga no *sargā-t, zina no *zinā-t, sal. 44. § (garais a vēl paglābies vidējā kārtā: sargā-s, zinā-s; dažās izloksnēs arī tagad vēl runā: sargām, zinām, sargāt, zināt, sargāms, zināms). Pie šīs pašķiras pieskaita arī darb. vārdus „raudu, raudāju, raudāt“ un „dziedu, dziedāju, dziedāt“, kam tagadnē ir a-celms (dzieda-m, dziedā-t, rauda-m, raudā-t ar īsu a;

III. pers. dzied, raud, vidējā kārtā: izdzieda-s, izrauda-s). Beidzot te pieskaita visus darb. vārdus ar galotni -(d)ināt (sal. 109 §, 2), piem. aicinu, aicināju, aicināt. Šie darb. vārdi tagadnē ir īstebībā a-celmi un tāpēc vispareizāki lokāmi kā **dziedu** vai **raudu** (piem. aicinu, aicini, aicin, aicinam, aicinat; vidējā kārtā: aicinos, aicīnies, aicinas, aicinamies, aicinaties). Bet pa laikam tos tagad loka kā **sarga** (piem. III. pers. aicina, vidējā kārtā: aicinā-s). Dažās izloksnēs šos darb. vārdus loka tagadnē arī pēc otras šķiras pirmās pašķiras kā **mazgāju** (piem. aicināju, aicinā, aicinā, aicinājam, aicinājat), bet rakstu valodā ieteicams to nedarīt.

Pie otras pašķiras pieder a) darb. vārdi, kas apzīmē darbības daudzreizību (piem. grozīt, skraidīt); b) liekamie darb. vārdi, (piem. dzirdīt, guldīt); dažādi citi (piem. darīt, adīt, dalīt, gādīties). Jāievēro, ka tie darb. vārdi, kas beidzas ar -cīt (piem. sacīt, locīt), tagadnē viscauri patur **k** (piem. saku, loku, saki, loki, ne loci!), tikai no „mācīt“ tagadne ir: mācu, māci, māca, mācām, mācāt, lai būtu izšķiriba no **māku**, **mākam** (no nenot. izteiksmes „mācēt“), un arī no „mociēt“ tagadnē blakus formām **moku**, **moki** u. t. t. lieto arī **mocu**, **moci** u. t. t.

Trešā pašķirā sakrituši (rakstu valodā un izlokšņu vairumā) divēji darb. vārdi. Pirmie no tiem tagadnē ir veci a-celmi (piem. kustu — kustēt, teku — tecēt, māku*) — mācēt, klabu — klabēt). Otri no tiem ir tagadnē veci i-celmi un kā tādi tiek vēl locīti leišu valodā un dažās latv. izloksnēs (piem. tagadnes viensk. 1. pers. guļu no *guljō, redzu no *regjō, tieu no *tikjō, 2. persona guli, redzi, tici, 3. pers. gul no *guli-t, redz no *regi-t, tie no *tiki-t, gulim, redzim, ticim, guli-t, redzit, ticīt; vidējā kārtā: guļos, gulies, gulis, gulimies, gulities; divdabis: gulišs, guli-t). Bet tā kā šiem darb. vārdiem tagadnes viensk. 1. un 2. persona un, beidzoties ar -cu, -dzu (piem. tieu, redzu), pēc -i un -a atkrišanas arī 3. persona sakrita ar a- un ja- celmiem (piem. guļu, guli tāpat kā smeļu, smeli; redzu, redzi, redz tāpat kā sedzu, sedzi, sedz), tad izlokšņu vairumā un rakstu valodā visi i-celmi pārgājuši (j)a-celmos (ticam, ticat, uztiecas, seno ticim, ticīt, uzticis vietā). Pie tam tādos darb. vārdos (kā guļu no *guljō, guli, gul no *guli-t), kur viensk. 1. personā j savienojums ar iepriekšējo līdzskani radīja mikstinātu līdzskani (kas atšķirās no citu personu nemikstinātā līdzskaņa), dažās izloksnēs pārnesa 1. personas mikstināto līdzskani arī uz citām personām (piem. guļu, guli, gul, guļam, guļat, kā smeļu, smeli, smel, smeļam, smeļat), citās izloksnēs turpretim pieņēma arī viensk. 1. personā pārējo

* No „teku“ II. persona teci, turpretim no „māku“ — māki, lai būtu izšķiriba no „māci“ (no macīt).

personu nemikstināto līdzskani (piem. gulu, guli, gul, gulam, gulat). Līdzīgu šaubīšanos kā pie **guļu: gulu** vēl novērojam pie **vēlu: vēlu, mīlu: mīlu** (pareizāki kā **mīlēju**), **deru: deru, kaiš: kait** (no **kaitēt**), **sēžu: sēdu** (senāk: **sēžu, sēdi, sēd, sēdim, sēdit**), **ziežu: ziedu, turu: turu** (3. persona: **tur, ne tura!**), **ceru: ceru, klukšķu** (no ***klukstjō**, sal. 30. §): **klukstu** (no **klukstēt**; vēlāk pēc tagadnes formas „**klukšķu**“ radītas arī pagātne **klukšķēju** un nenot. izteiksme **klukšķēt**), **miņu: minu, dziržu: dzirdu**. Rakstu valodā parastas ir formas: **sēžu, vēlu, mīlu, deru, kait, ziedu, turu ceru, minu, dzirdu.***) Vecos i-celmos ar e saknes zilbē daudz izloknes vēl paturējušas šauru e izrunu saknes zilbē, lai gan visās personās ievests nemikstinātais līdzskanis (piem. **peldu, stenu, deru, drebu, pelu, peru, ceru**). Tikai darb. vārdi ar galotni **-dzu, -cu**, visās personās (piem. **redzu, redz, redzam, redzat, redzot**) patur plato e, izņemot formas ar galotni **-i, -iet** (**redzi, redziet; tecī ar šauru e** no **teku** ar **platu e**). Pie šīs pašķiras pieder arī (no lībiešu vai igauņu valodas patapinātais) darb. vārds **vajag** (arī **vajaga**), **vajadzēja, vajadzēt**.

Nekārtnie darb. vārdi.

124. §. Te pieder darb. vārdi **būt, iet, dot**, kas tagadnē senāk (un dažās formās vēl tagad) piekāra sevīšķas personu galotnes pie pašas saknes, piem. **es-mu** (senāk ***es-mi**), **esi** (no ***es-si**), **iemu jeb eimu** (senāk ***ei-mi**), **iet** (no ***ei-ti**), **domu** (senāk ***do(d)-mi**). „**Dabūt**“ (ar **garu u** visās formās; patapināts no krievu **добыть**) vēl te jāmin, ko loka līdzīgi II. šķiras darb. vārdiem (**dabūju, dabūjn, dabūt** kā **mazgāju, mazgāju, mazgāt**); tikai tagadnē blakus „**dabūju**“ daudz izloksnēs lieto arī „**dabūnu**“.

Tagadne no šiem darb. vārdiem: **esmu, iemu jeb eimu** (jeb **ejv**), **domu** (jeb **dodu**), **dabūju**; **esi, eji, dodī, dabū**; **ir, iet, dod, dabū; esam, ejam jeb eima, dodam, dabūjam; esat, ejat, dodat, dabūjat; divdabji: esot** (ne **esmot!**) **ejot, dodot, dabūjot; būdams, iedams, dodams, dabūdams; esam, ejam, dodam, dabūjam; vidējā kārtā: (sa)ejos, dodos, dabūjos; ejies, dodies, dabūjies; ietas, dodas, dabūjas; ejamies, dodamies, dabūjamies; ejaties, dodaties, dabūjaties.**

Pagātne: **biju, gāju, devu** (ar šauru e visās personās), **dabūju**; **biji, gāji, devi, dabūji**; **bija, gāja, deva, dabūja**; **bijām, gājām, devām, dabūjām**; **bijāt, gājāt, devāt, dabūjāt**; **divdabji: bijis, gājis, devis, dabūjis.**

*) Kas attiecas uz „**gulēt**“, te rakstu valodā svārstās starp „**guļu**“ un „**gulu**“.

Nākotne: būšu, iešu, došu, dabūšu; būsi, iesi, dosi, dabūsi
u. t. t.; divdabji: būšot, iešot, došot, dabūšot.

Vēl. izteiksme: es būtu, ietu, dotu, dabūtu u. t. t.

Pavēl. izteiksme: esi, ej(i), dodī, dabū; esiet, ejiet jeb
eita, dodiet, dabūjiet.

Vajadz. izteiksme: man jābūt, jāiet, jādod, jādabū.

Ciešamās kārtas divdabji: (tagadnē) ejams, dodams,
dabūjams; (pagātnē) būts, iets, dots, dabūts.

Jāpiezīmē, ka 3. personas „neir“ vietā lieto „nav“ (saīsi-
nājums no navaid no ne-void; sal. tautas dziesmu: viena pati
tautu meita dziņā (= mežā) dzeltas lasijās; ne tai vaid vilka bail,
nei vanaga nosperam).

Apstākļu vārdi.

125. §. Apstākļu vārdi tuvāk noteic darbības vai īpašības
un arī apstākļu vārdus, apzīmējami laiku (piem. kad, tad, šad,
kaut kad, jeb kad, kad nekad, nekad, tamēr, toreiz, sen, pērn,
šogad, šodien, vakar, rītu, reiz), vietu (piem. kur, tur, šur, te, še,
tie, kaut kur, jeb kur, kur nekur, nekur, citur, visur, kurp, turp,
šurp, nekurp, savrup no *savurp, teit(an), šeit(an), tālu, tuvu, lejup),
kārtu un mēru (piem. kā, tā, šā, kaut kā, kā nekā, nekā, citādi,
visādi, visai, ļoti, gauži, labi, klusu, lēnām, aplam, cik, tik).

126. §. Apst. vārdu atvasināšana. Apstākļu vārdi ceļas
a) no lietu vārdiem, piem. no datīva: mūžam; no akuzatīva: šo-
dien(u); no instrumentāla: vietām, kājām, retumis, brīžiem; no
lokatīva: iekšā, ārā; b) no skaitļa vārdiem, piem. divatā, pirms
(no pirmis); c) no vietnieka vārdiem, piem. tā (lokatīvs no „tas“),
tad, citur; d) no īpašības vārdiem, ar galotni -ī, piem. labi
= lei. labaī, ātri, vareni (arī sen no *seni, drīz no drīzi u. c.);
ar galotni -u, piem. tālu (pareizāki kā tāļu), tuvu, zemu, augstu
(arī zemi, augsti), vēlu, sebu; ar galotni -ām, piem. lēnām, pama-
zām, tiešām, klusām, tišām, šķersām; ar (daudzsk. instrumentāla)
galotni -īs, piem. retis, vāciskis, krieviskis (arī vāciski, krieviski).
No šiem apst. vārdiem darina arī pārāko pakāpienu (piem. labāk(i),
ātrāk(i), senāk, drīzāk, tālāk(i), zemāk(i), vēlāk(i), lēnāk(i),
klusāk(i), retāk(i), laikāk(i) no „laikus“, un vispārāko pakāpienu (piem. vis-
labāk(i), visātrāk(i) u. t. t.).

No šiem apst. vārdiem atvasina arī pamazināmās formas,
piem. no lēnām — lēniņām, lēniņām (ī priekš t izrunā gaī un
ar akcentu), pamazām — pamaziņām (ī priekš t izrunā gaī un
ar akcentu). Daudz izloksnēs apst. vārdā mīkstina īpašības vārda
beidzamo līdzskani, piem. taisņi no taisns, reši no rets, viegli

no viegls, skaišķi no skaists; rakstu valodā atstāj līdzskani pa laikam nemīkstinātu (taisni, reti, viegli, skaisti) un tikai no „gluds“, „biezs“, „ciets“ blakus „gludi“, „biezi“, „cieti“ (pirmatnējā nozīmē) lieto „gluži“ (piem. „gluži traks“), „bieži“ (= daudzreiz), „cieši“ (piem. „cieši uzraudzīt“); no „daudz“ un „labprāt“ pārākais pakāpiens „vairāk“ un „labāk“.

Apst. vārdus atvasina arī no darbības vārdiem, ar galotni -u, piem. stāvu (stāvēt), sēdu, tupu, rāpu, peldu, gulu; ar galotni -us, piem. slepus, izklaidus, stāvus; ar galotni -šu(s), piem. braukšu(s), lēkšu(s), steigšus, skriešus, „rišus noritu“, „nesušas nešus“, „lūgšus lūdzu“, „kaušus nokavis“, „velšus jāveloties“, „jāšus jānūi“, „saukšus sauc“, „raušus izrāva“, „lišus ielijis“, „sviešus nosvieda“, „sišu nosita“; ar galotni -(t)in, piem. bridin brida, saucin sauc, pūtin pūta, rūcin rūca, raudin raud, nesin nesa, nicin bija apnikusi, sviedin svieda, liecin lika, drebin dreb, lūdzinies izlūdzos, gūtin guva, šķiltin šķila, lūgtin lūdza, augtin augu, šķirtin šķiru, birtin bira, celtin cēla, ietin iešu, kultin kūla, dzitin dzinu, sviestin svieda, liktin lika, ņemtin ņemšu. Šādas formas atvasina tikai no pirmās šķiras un dažiem trešās šķiras darb. vārdiem (piem. raudin, drebin); ja pagātnes patskanis kaut kā atšķiras no nenot. izteiksmes patskaņa, tad lieto galotni -tin (piem. ietin, celtin, dzitin, gūtin); citos gadījumos -in un -tin bez kādas starpības (piem. sviedin un sviestin). Šīs formas izloksnēs sastopamas arī nenot. izteiksmes nozīmē, piem. sāk kustin; ietin (= iet) man to celiņu. —

Arī satiksmes vārdu savienojumi ar locījumiem iegūst apstākļu vārdu nozīmi, piem. arvienu, pavisam, kāpēc, tālab, patiesi.

Satiksmes vārdi.

127. §. Satiksmes vārdi apzīmē priekšmeta vai darbības attiecību (zīmējoties uz vietu, laiku, cēloni, nolūku u. c.) uz citu priekšmetu vai darbību. Sat. vārdus lieto kā patstāvīgus vārdiņus un salikteņos ar lietas, īpašības, darbības vārdiem (par ko sal. §§ 66—78). Salikteņos ar darb. vārdem sastopami tikai aiz, ap, at-, (da), iz, ie-, no, pa, pār, pie, sa-, uz; no tiem at-, ie-, sa- tagad pa laikam sastopami tikai salikteņos. Kā patstāvīgi vārdi tie pa lielākai daļai nostājas locījumam priekšā: pēc locījuma stāv lab(ad), dēļ un dažkārt pēc.

Cēlušies ir sat. vārdi tieši no saknēm (aiz, ap, at-, bez, iz, ie-, no, pa, par, pie, sa-, u/), no apstākļu vārdiem (apakš no apakšā, iekš no iekšā, pēc no pēdis = pēcāk, priekš no priekšā, zem no zemē vai zemu, virs no virsū, līdz no līdz(·) no īpašības

vārda *līgus = līdzens, gar no gaļām, starp no starpā, caur no cauri, -pus no -pusē, piem. ārpus no ārpusē; arī aiz, ap, at- u. t. t. senākos laikos ir bijuši apstākļu vārdi), no saikļiem (ar no saikļa ar), no sat. vārda savienojuma ar locījumu (lab(ad) no laba-dēļ).

Saikļi.

128. §. Saikļi savieno un ievada teikumus un teikumu locēkļus. Izšķir 1) kopojamos saikļus (un, ir, ar(i) u. c.); 2) pretstata s. (bet, tomēr, taču u. c.); 3) nodibināmos saikļus (jo, tāpēc ka); 4) šķiramos saikļus (vai, jeb); 5) vēlamos saikļus (kaut, lai no pavēl. izteiksmes laid); 6) pieļaujamos saikļus (lai gan, jebšu, kauču); 7) nosacījuma saikļus (ja, kad); 8) pakārtojamos saikļus (ka); 9) salīdzināmos s. (kā); 10) laika s. (kad, līdz). Dažus vārdiņus, kam nav isti ne apstākļu vārda, ne saikļu nozīmes, zinātniskos rakstos sauc par partikulām (piem. ne, nē, nu, jel u. c.).

Sajutumu skaņas.

129. §. Ar sajutumu skaņām izteicam savas jūtas (sāpes, žēlabas, piem. ai, vai, au; brīnumus, pārsteigumu, piem. ā, uja), vai arī vēršam uz kaut ko citu uzmanību (piem. re no redzi, rau no raugies, klau no klausies, dzi no dzirdi), vai apzīmējam dabā dzirdamas skaņas (piem. brikš, plikš).

Dažkārt šos vārdiņus lieto arī izteicēja nozīmē, piem. „šis ar zobenu žvinks uz vienu pusi, žvinks uz otru pusi, velnam galvas nost, un ķēniņa meita glābta“ (LP.).

Otra daļa.

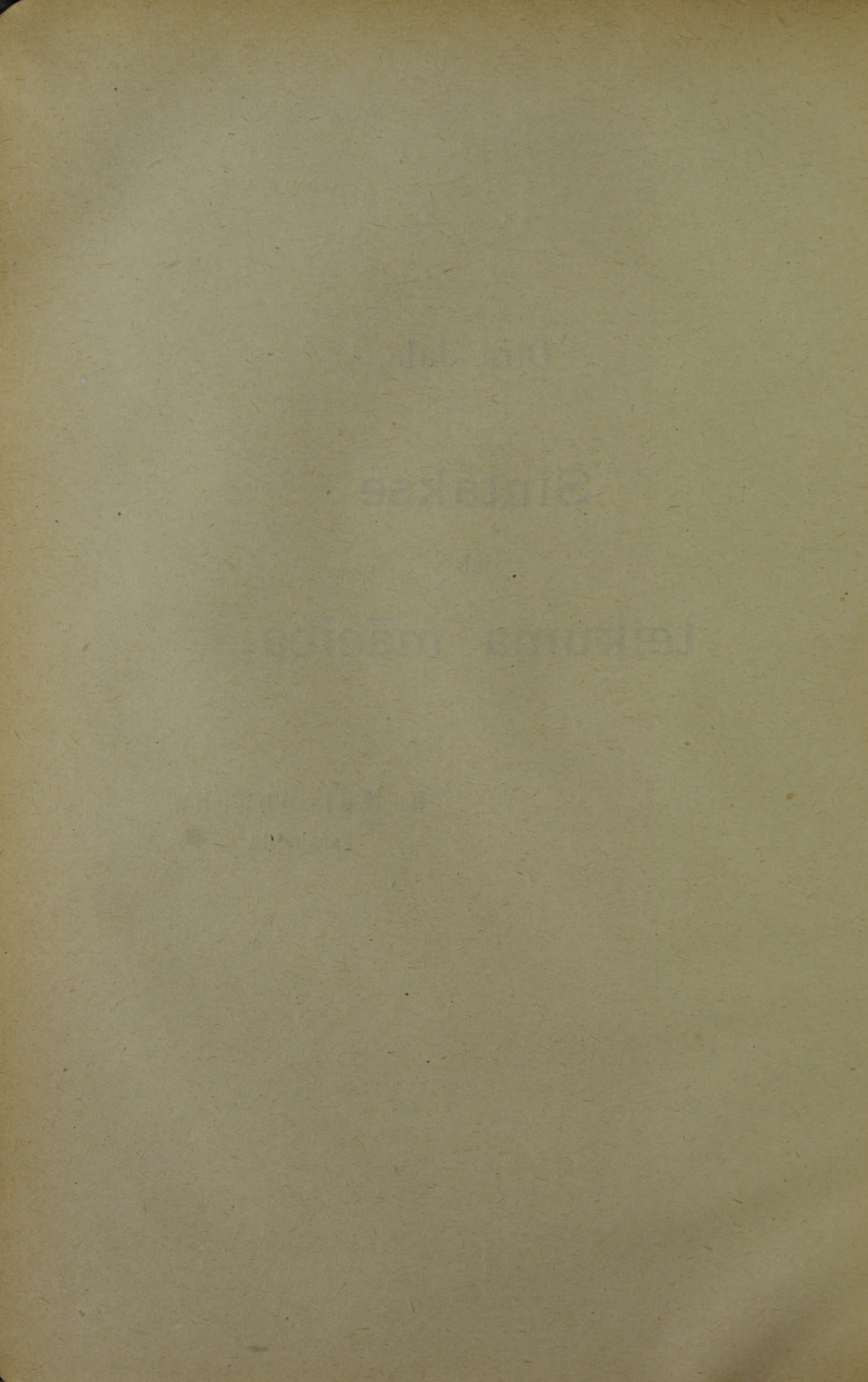
Sintakse

jeb

teikuma mācība.

K. Mülenbacha

sarakstīta.

I. Vārdu šķiru mācība.

Vārdu šķiru mācībā apcerēsīm vārdu šķiru nozīmi.

Lietas vārds.

130. §. Lietu vārdiem, kas atvasināti no darbības vārdiem, pa daļai piemīt darbības vārda daba un spēks. Tas parādās iekš tam, ka tos var tuvāki apzīmēt apstākļu vārdi: Varde uzrunā gaili: „Labrīt, augsti dziedātājs!“ Gailis atsveicina: „Labrīt, labrīt, augsti lēkātāja!“ DL. IV, 13. Sivi rūcējs brālis RK. VIII, 7. Es papriekšu dziedātāja Ltd 322. Man pašam (kumeļa) gļaudītāja, mugurā sēdētāja Ltd. 967.*)

Šie lietu vārdi stāv tik tuvu darbības vārdiem, ka tiem var piebiedroties atgriezenisko darbības vārdu galotne: sūdzēšanās, sūdzētājiem, klausīšanās, klausītājiem, akuz. cēlumos: Viņi ir lieli sūdzētājiem. Strādājam ar šā rīta cēlumos. Ari pat nōminatīvā; bet tas nav rakstu valodai ieteicams: Vai tad tas kāds agri cēlumies?

131. §. Lai gan latvietis, vispār ņemot, mīl izsacīt savus novērojumus darbības vārdiem, tomēr viņš izredz daudzkārt, par darbību runādams, nevis darbības vārdus, bet no tiem atvasinātus lietu vārdus, piešķirdams ar to valodai nozīmīgu, sparīgu isumu:

1) Lietu vārdi ar galotnēm -ājs, -ējs, -tājs, -tāja (retāki -nieks, -niece u. c.) lietojami, kad runājam par teikuma priekšmeta gribu, gatavību, iespēju, parašu kaut ko darīt. Viņš bija ņēmējs; viņa bija gājēja = viņš gribēja jaunavu par sievu ņemt; viņa labprāt gribēja pie ņēmēja iet. Tikko viņu uzaicināju, viņš bija tūlī braucējs. Mūsu kalpi ir palicēji. Meitene jau laba ganos gājēja (= var jau labi ganos iet). Zēns jau plāvējs. Viņš vairs nav dzīvotājs, bet mirējs. Nu vakars klāt, nu viņš tikai ir strādnieks. Viņi ir lieli sūdzētājiem = mīl sūdzēties.

2) Ar lietu vārdiem ar galotni -ums varam daudzkārt veikli un īsi izsacīties par pabeigtu darbību, par darbības sekām, panā-

*) Lietu vārdi ar galotni -ājs, -tājs kopojas daudzkārt bez tam ar to pašu locījumu, ar kuŗu darbības vārds: alu dzērējinš, kā: alu dzert.

kumu: Paldievs saku māmiņai par agro cēlumiņu. No tā oda kritumiņa visa zeme noribēja. Lai gul mana māmuliņa vakarēju gulumiņu (instr.) Trisreiz vienu kreklu vilku vienu pašu mazgājumu (instr.) Pazist lāča tupejumu, gājumu nepazist (mikla). No celiņa vien pazinu bāru bērnu tecējumu. Visu gada pelnījumu pelēka aitiņa apēd (mikla).

3) Arī ar galotni -šana, -šanās sasniedzams valodas veikls īsums: Tā man pirmā dzirdēšana = to es pirmo reizi tikai dzirdu. Nu tik braukšana; gaidīšana vairs nav! = Nu tik jābrauc; vairāk mēs (es) negaidīsim. Trīs gadiņi nezināju, kas bij trauku mazgāšana BV. 20734.

Lietu vārdu sakopojumi.

132. §. Lietu vārdi var savā starpā sabiedroties tā, ka tie apzīmē dažādus priekšmetus. Tādā atgadījumā visi lietu vārdi stāv tanī pašā locījumā un piebiedrojas viens otram tagad a) ar saikļa palīdzību: māsa un brālis, galds un krēsls*), b) bez saikļa, sevišķi tā tautas valodā kopā saderoši nojēgumi: Šūpos mani brāļi, māsas. Galds bij klāts ar labākiem ēdieniem, dzērieniem. — Ja vairāk nekā divi priekšmeti sakopoti, tad tagad beidzamais priekšmets pa laikam piebiedrojams ar saikli: tēvs, māte, brālis un māsa; retāki bez „un“.

133. §. Lietu vārdi var būt sakopoti tā, ka abi (vai visi) attiecas uz vienu priekšmetu, vienam otru pielikuma veidā tuvāki apzīmējot. a) Pielikums seko tam vārdam, kuŗu tas tuvāki apzīmē: Sērdiēnīte, nabadzīte, sēri pūru pielocīja. Kumeliņi, baltkrētīti (baskājīti, baltsarīti), pārnes mani sētiņā. b) Ar otrādu vārdu kārtu: Bērns Jēzus, māte Marija, eņģelis Gabriels; pravietis Daniels, mežkungs, mācītājs Kalniņš. Jaunskungs Jēci, kam tu brēci!

Beidzamā vārdu kārtā izredzama tad, kad kādam īpašvārdam piebiedrojas kāds apzīmētājs pielikums; sugas vārdi var beidzamā vārdu kārtā apzīmētāju pielikumus tik tad pieņemt, kad apzīmētājs lietas vārds tuvojas īpašības vārdam, tā sevišķi lietu vārdi ar galotnēm -ējs, -tājs, -is, -e: skrējējs zirgs, dzērājs puika, dziedātāja sieva, dancotājs kumeliņš; garastis tēvs, garaste māte (mikla), nelietis tēva dēls, draiskule meitene, zaļoksnis vīrs, strādnieces bites.

134. §. Ļoti bieži lietas vārds ģenitivā apzīmē tuvāki lietas vārdu: tēva mājas, māla trauks u. c.

*) Saikļa vietā var iestāties satiksmes vārds „ar“: Zile nesa vēsti tēvam ar māti. Tīri salikteni sabiedrojas divi nojēgumi teicienā: sviestarmaize.

Piezobodami kādu, sakām „jaunskungs Jēcis“ un nevis: Jēča jaunskungs. Jo Jēcis pielikuma ģenitīvā (Jēča jaunskungs) būtu vissvarīgākais nojēgums, kam jaunskungs pieslietos kā pakuplinājums; šinī piezobojumā atkal Jēcim nav nekāds svars piešķirams, bet vienīgi jaunkungam. Aiz tiem pašiem iemesliem viegli saprotams, kamdēļ kāds, par savu kungu istā nozīmē runādam, tik tā var sacīt: Mans pirmais kungs Krustiņš (nevis: mans pirmais Krustiņa kungs) bija man tiri tēvs. Tāpat nabags cilvēks ir tāds; kas nabags vārda istajā nozīmē, kam mantas nav, bet nabaga cilvēks = nožēlojams, nelaimīgs cilvēks; tāpat nabaga grēcinieks.

135. §. Pielikuma ģenitīvs saaug daudzkārt ar sekojošo vārdu saliktenī: nobučot saimniektētiņam un saimniekmammītei roku (Purapuķe), Steinmāte (Purapuķe). Pērkoņtēvam pieci dēli.

Nevien beidzamajos piemēros, bet vispāri pielikuma ģenitīvs sabiedrojas cieši jo cieši kopā ar savu pakuplinātāju, it kā saliktenī. Tas redzams a) no pareizrakstības nevienādības šinī ziņā, b) no balssvara, c) no nesaskaņas skaitļa un kārtas ziņā starp apzīmētāju un apzīmējamo.

a) Raksta šādos sakopojumos gan atsevišķi katru vārdu, tagad pa laikam bez biedru zīmes (piem. ganu puika), retumis ar biedru zīmi (ganu-puika), gan abus vārdus kopā (ganupuika) Zinātniski noteikt, kā šādi sakopojumi rakstāmi, nav iespējams; te jārikojas pēc apstākļiem un pēc parašas.

b) Kā saliktenos stāv balssvars uz pirmā vārda, tā arī bieži lietojamās sakopojumos uz pielikuma ģenitīva: bāra bērns, kalpa vīrs, Krastiņa kungs jāizrunā ar balssvaru uz pirmā balsiena, kā: bārabērns, kalpavīrs, Krastiņakungs. Bet ja tādi ģenitīvi nav pielikuma, bet piederuma ģenitīvi, tad abiem vārdiem katram savs balssvars: Krastiņa kungs, t. i. kungs, kuņa dienestā. Krastiņš atrodas.

c) Skaitli daudzkārt tautas valodā nesaskan apzīmētājs pielikuma ģenitīvā un apzīmējamais vārds: 1) apzīmētājs vienskaitli un apzīmējamais daudzskaitli, p. p. gana meitas, nabaga sērdienītes Ltd. 3716, 2) apzīmētājs daudzskaitli un apzīmējamais vienskaitli: bāru bērns, atraišu ligaviņa. Saskaņa skaitļu ziņā rakstu valodai ieteicama; tāpēc jāraksta: bāra bērns, kalpa meita, bāru bērni, kalpu meitas.

Pielikuma ģenitīvs sastopams pa laikam vīriešu kārtā, nelūkojoties uz to, vai apzīmējamais vārds vīriešu vai sieviešu kārtas; nelaiķa (reti nelaiķes) māte; kalpa vīrs un kalpa sieva, nevis kalpones sieva, nedz arī sieva-kalpone, kā tagad daži uzņēmušies rakstīt pēc krievu valodas parauga.

No tādiem nelatviešu vārdu sakopojumiem jāizvairās; nav jāņem par paraugu mūsu sabojātā laikrakstu valoda, kur tādu kļūdu liels daudzums, p. p. latvieši-katoļi (pareizi: latviešu katoļi, vai katoļu latvieši, kā nu kuŗu reizi), piesūtīt visiem neridzniekiem-biedriem (pareizi: neridznieku biedriem) rakstu krājumu, redaktors-izdevējs (redaktors un izdevējs). Salīdz. starpību starp krievu un latviešu valodu: рѣзунчикъ-мальчикъ, delveŗa puika, бѣсъ-дѣвка, velna meiŗa, золото-дѣвушка, zelta meitiŗa.

136. §. Vārdu kārtas ziņā latviešu valodā nodibinājies diezgan stingrs likums, pēc kuŗa apzīmētājs stāv pa laikam priekš apzīmējamā vārda. Tā kā pielikuma ģenitīva sakopojumos sastopami divu lietu vārdi, no kuŗiem viens otru tuvāki apzīmē, tad cieši jālūkojas, kuŗš no tiem apzīmētājs un kuŗš apzīmējamais, un pēc apzīmējamā sakara jāieriko vārdu kārtā. Nemsim, mēs pazīstam dažus mācītājus, dažus dakteŗus, dažus profesorus un trīs Kalniņus, no kuŗiem viens — mācītājs, otrs — dakteris, treŗais — profesors. Ja nu mūs kāds vaicā: kur jūs bijāt? tad varam atbildēt, pie mācītāja, vai pie dakteŗa, vai pie profesora. Bet pie kāda mācītāja, dakteŗa, profesora? Atbilde: Pie Kalniņa mācītāja, pie Kalniņa dakteŗa, pie Kalniņa profesora. Bet var atgādities arī pavisam otrāds apzīmējuma sakars; tādā atgādjumā iestājas arī tūliņ pavisam otrāda vārdu kārtā. P. p. mēs sakām: „bijām pie Kalniņa“. „Bet pie kāda Kalniņa?“ Atbilde: „Pie mācītāja, dakteŗa, profesora Kalniņa“.

Ja uzvārds vai vārds ir tuvāki apzīmējams, tad apzīmētājs var nostāties tam priekšā gan ģenitīvā, gan nōminatīvā, p. p. mācītāja un mācītājs Kalniņš, kurpnieka un kurpnieks Ķieris. To ievērojot, nevaram vis sacīt, ka jaunlaiku ieradums krustāmo vārdu priekš uzvārda nostādīt (Kārlis Kalniņš) pavisam pret latviešu valodas garu, bez kaut kāda parauga latviešu valodā. Pie kāda Kalniņa tu biji? Atbilde: Pie mācītāja Kalniņa. Tāpat: Pie kāda Kalniņa tu biji? Atbilde: Pie Kārļa Kalniņa. Senāk mēdza latviešu valodā uzvārdu ģenitīvu nostādīt priekš krustāmā vārda: Kalniņa jeb Kalniņu Kārlis; arī tagad vēl šī paraŗa nav gluŗi zudusi.

Seno paraŗu uzvārdu nostādīt ģenitīvā atmetot, valoda iekļuvusi lielā klizmā ar sievieŗu uzvārdiem. Īsti latviskās „Liepiņu Annas“ vietā pēc daŗu domām esot jāraksta „Anna Liepiņ“.

Bet vācu valodas valgos smok tie, kas pārvēŗš Liepiņu, Kalniņu Annu par „Annu Liepiņ, Kalnin“ — pēc vācu valodas parauga „Anna Berg“. Citi rakstnieki, sajutuŗi it pareizi tādā uzvārdu bezgalotnībā sveŗu iespaidu, pieliek ņiem sievieŗu uzvārdiem vīrieŗu kārtas galotni: Anna Liepiņš, Kalniņš. Bet tā rikodamies, tie pārlieku maz sajūt latvieŗu valodas smalkjūtību kārtas saskāŗas ziņā.

Uzvārdi ar sieviešu kārtas galotnēm (-a, -e, -s, ģen. -s) var paturēt savas galotnes visos locījumos: Anna Līpa, Egle; tāpat Anna Sirmā (Ansis Sirmais), kā tiešām tautā (p. p. Jaun-Gulbenē) dzirdams. Tāpat sieviešu uzvārdiem, kas cēlušies no vārdiem, kuŗi izšķir sieviešu un vīriešu kārtu ar sevišķām galotnēm, tā vārdiem ar galotnēm -ējs, -ēja, -tājs, -tāja, -nieks, -niece, -ietis, -iete, -is, -e, ir lietojama sieviešu kārtas forma: Ansis Kalējs, Ratnieks, Upmalietis, Baltgalvis, bet Anna Kalēja, Ratniece, Upmaliete, Baltgalve.

Sieviešu kārtas pamazināmie vārdi, izlietoti kā uzvārdi un attiecināti uz vīriešiem, dažkārt tiek lietoti ar vīriešu kārtas galotni, p. p. Mikus Auziņš (auzas), Eglītis (egle), Liepiņš (liepa), Priedītis (priede), bet tikpat labi ar sieviešu kārtas galotni: Kaudzīte. Ja šie vīriešu personām par labu vīriešu kārtā pārvērtie pamazināmie vārdi attiecināmi uz sievietēm, tad tie vairs nevar paturēt iegūto vīriešu kārtas galotni, bet tiem pienākas pirmatnējā sieviešu kārtas galotne: p. p. Anna Auziņa, Eglīte, Liepiņa, Priedīte, kā Anna Egle, Liepa u. c.

Latviešu valoda pieder pie tām valodām, kas savā dzīvā, neapbruņotā apziņā sajūt saskaņas jaukumu kārtas ziņā. Tāpēc tā groza dažreiz teikuma priekšmetam par labu kārtu pat tādos atgadījumos, kur izteicēja lietas vārds pa laikam ir tikai vienas kārtas vārds: Kas bij kāda badakāse (var.: kas kaut kāda badakāsis — uz sievieti attiecoties) BV. 4412. Es pati balode BV. p. 2083. Viņa ir mūsu biedrības locekle (Austr.). To ievērojot, ir iespējami sakopojumi: Marija Balode, Briede, Locekle u. c.; tā sevišķi visi vārdi ar galotni -iņa, kuŗi var rīkoties pēc tādiem paraugiem, kā: Anna Liepiņa; — pēc šī parauga arī Anna Akmentiņa, Ozoliņa.

137. §. Visciešākais divu lietu vārdu sakopojums meklējams saliktenos, kuŗos pirmais vārds, atmezdams galotni, saaug ar sekojošo nešķelamā vienībā: ārpuse, kājgalis, jūrmala, -e, -is. Divi lietu vārdi, saliktenī saaugdami, daudzkārt apzīmē viens otru tā, ka izeļas jauns nojēgums; p. p. kapsēta, astgals, zeltmatis (cilvēks, kam zelta mati). Ļoti bieži lieto mūsu jaunlaika rakstnieki, sevišķi dzejā, vienkāršā ģenitīva sakopojuma vietā saliktenus; p. p. „krievu asinis“ vietā „krievasinis“. Tā nav pareizi.

K ā r t a.

138. §. No trim kārtām latviešu valodā uzglabājušās tikai divas, vīriešu un sieviešu kārtā. Trešā, nekatra kārtā, pavisam iznikusi, atstādama tikai sikas pēdas lietu vārdos, tā p. p. divi simti ir nekatras kārtas divskaitļa nōminatīvs un akuzatīvs. Nekatras kārtas lielākā daļa vārdu pārgājuši vīriešu, mazākā sieviešu kārtā.

Viriešu kārtas ir a-, ja-, u- celmi, sieviešu kārtas ā-, ē-, i- celmi.

Daudz vārdu ar galotni -a, retāki ar -e, ieguvuši viriešu kārtas nozīmi, apzīmēdami tās darbības darītājus, kas vārda saknē izsacīta. Tā p. p. auša apzīmē gan aušību, gan cilvēku, kas aušojas, plāpa gan plāpāšanu, plāpājumu, gan cilvēku, kas plāpā, snauda gan snaudienu, gan snaudēju; tāpat nejēga, neprāša, paziņa, plukata u. c. Uz virieti attiecināti, šie vārdi ir viriešu kārtas: tāds nejēga (vīrs), tāda nejēga (sieviete). Tāpat: tāds lielība = lielitājies. Viņš liels tiepša, tiepums. — Loti reti pārvar te gramatiskā kārtā dabisko: Vienu mani tautas veda, kā putniņu noķērušas Ltd. 551 (pa parastam: noķēruši). Stambulovs apzīmējis zināmus vīrus par savām nākamām slepkavām (pa parastam: saviem nākamiem slepkavām, nereti: slepkaviem).

Pēc sieviešu kārtas sugas vārdiem: upe, sala, zeme, pilsēta rikojas pa lielu lielai daļai attiecīgie īpašvārdi, stādamies sieviešu kārtā: Gauja, Reina, Dona, Eifrata; Ceilona, Trinidata; Japana, Tibeta; Parīze, Londona; bet kur tā svešus īpašvārdus nav iespējams pārlatvināt, tur svešā galotne atstājama un sugas vārds pieliekams: Po upe, Bordo pilsēta.

Daudz vārdu svārstās starp viriešu un sieviešu kārtu. Uzņēmim te dažus piemērus, mazāk lietojamās formas iekavās uzrakstīdami: aizjūgs (aizjūga), aizgalds, aizgalda, aizgalde (beidzamā forma, kad tiešām par galdu runājam: vest līgaviņu no aizgaldes laukā); apavi, apavas, asins, atmata, atmats, bērzs (bērze), debess siev. k., bet: sacēlās melns debess (mākonis); dūre (dūris), dzīvoklis (dzīvoklīte BV. 3717, pieslienoties dzīvei), elkons (elkone DL. II, 148), iemavi (iemavas), iesms (iesma LP. VI, 455), gaigalas (gaigali BV. 3807), garaiņi (garaiņas), gruži (gružas Blaumanis), groži (grožas), jūrmalis, jūrmale, jūrmala; tā visi ar „malu“ salikti vārdi: sētmalis, sētmala, sētmale; kankars, kankara, pa laikam daudzskaitli; (kļavs) kļava, kuģis (kuģe), kupenis (kupena), (loms) loma, mākonis (mākoņa), mazgs, mazga, maurs (maura, maure BV.), milnis, milna, čuskas novalks, novalka, pagalvis (pagalve), pakavs, pakava, paliēka, paliēks, pamats (pamata BV. 3715), pavalgs, pavalga, sniega piki, pikas, pilsēta (pilsēts), puļķis (pulka), pulks, pulka, paeģle, paeģlis, paparde (papardis BV. 4311), (sejs) seja, sieksts (sieksta, siekste LP. VI, 207), sils (sila BV. p. 2589,2); siltums (siltuma), (smadzeņi) smadzenes, spals (spala); spuras, spuri (spures LP. VI. 788), svilpe (svilpis LP. VI, 585), talks, talka, (taps) tapa, (uzači) uzačis, uzkods, uzkoda, cinis (cins, ģen. cins).

S k a i t l i s.

139. §. No trim skaitļiem, vien-, div- un daudzskaitļa, latviešu valodā vēl isti dzīvotāji vien- un daudzskaitlis. Divskaitlis ar galotni -i sastopams tikai vēl pēc skaitļu vārdiem „divi“ un „abi“ un pēc šo skaitļu vārdu parauga arī pēc skaitļu vārdiem 3—9: Divi ietaļi (pa parastam: ietaļas) velējas Ltd. 2760. Divskaitlis diezgan bieži vēl sastopams akuzatīvā: Ko tu gribi? Divi ribi. Nabadzīte saraudāja deviņi dieni, deviņi nakti LP. VI, 362; septiņi pēdi garš. Biežāki kā no sieviešu kārtas vārdiem sastopams divskaitlis no vīriešu kārtas vārdiem: Došu divi bērni kumeliņi BV. 4976; redzēju trīs gulbji LP. VI, 1050. Šuj, meitiņa, pieci krekli Ltd. 727; deviņi gadi vecs LP. VI, 70. Divskaitļa pēdas visvairāk uzglabājušās pie mēra, svara apzīmējumiem, tāpēc ka šie vārdi pa laikam stāv sabiedrībā ar skaitļu vārdiem: Pirkt, pārdot divi pūri miežu, divi mārciņi sviesta — ir daudz parastāki nekā: pirkt, pārdot divus pūrus miežu, divas mārciņas sviesta. Tikai ja pārkam divus pūrus (bez satura, vienu kartupeļiem, otru labibai), tad daudzskaitļa akuzatīvs parastāks nekā divskaitļa forma.

Šie divskaitļu akuzatīvi tā sastinguši, ka tie nostājas nevien pēc akuzatīva, bet arī pēc ģenitīva un datīva satiksmes vārdiem: ar abi kāji, pēc divi dieni, no abi gali, ik pa pieci soli. Skat. 316. §. 1.

140. §. Daži lietu vārdi lietojami tikai, vai vismaz pa lielākai daļai daudzskaitli. Tādi daudzskaitlinieki ir:

1) Daudzuma, daudz priekšmetu savienojuma apzīmētāji: asaras, drupas, dūmi, garaiņi, kapi (= kapsēta), mēsli, milti, pakulas, pelni, pelus jeb pelavas, puņķi, pūžņi, pišļi, putekļi, putas, sakasas, salmi, samazgas, sanašas, saslaucas, siekalas, smadzenes, smaganas, sodrēji, smiltis, spaļi, sūnas; — auzas, griķi, kvieši, mieži, rudzi, kaņepes, lini. Rudzis, miezis apzīmē vienskaitli vienu augu. Tādu daudzuma savienojumu izsaka arī daudzskaitlis ļaudis. Tā arī kungi, grāfi nozīmē kungu, grāfu ar visu viņu dzimtu: Vai kungi mājā? Es toreiz kalpoju pie Elejas grāfiem LP. VII, 128. Pārgājis pie saimniekiem (= pie saimnieka un saimnieces); saimnieki ļoti izbijušies LP. VI, 443.

2) Dažādi riki, drēbes gabali, ievērojot riku sastāvdaļas: bēres (uz ko liek zārku), durvis, dzirkles, ecēšas, lamatas, laužņi, ļovenes, makstis, plēšas, kamanas, ragus jeb ragavas, rati, sakas, šķiltavas, svāri, titavas, trepes, vārti; — bikses, lindraki, svārki (retumis: svārks).

3) Miesas daļas, kas pēc savas dabas pa divām vai pa vairākām kopā sader, pa laikam, vai arī vienmēr sastopamas daudzskaitlī, daudzkārt iznikušā divskaitļa vietā: krēpes, krētes, krūtis, nāsis, plauši, uzacis.

4) Vietu nosaukumi: a) māju un dažu pilsētu vārdi: Tenķi, Druķi, Nāgas, Cēsis, Talsi, Limbaži, Pompēji, Atēnas, b) pa laikam pasaules puses: rietumi, austrumi, ziemeļi, dienvidi.

5) Svētku, sevišķi ievērojamu dienu, dažu ēdamlaiku nosaukumi: svētki, Jurgī, Jāņi, Mārtiņi, Miķeļi, Lieldienas; applāvības, apkūlības, kristības, derības, kāzas; brokastis (arī viensk.), vakariņas.

6) Dažu slimību nosaukumi, kuņas vairāk vietās pie miesām parādās: lēcenes, vātis, ienāši, iesnas, izsitumi.

7) Jūtu apzīmējumi: bēdas, bailes, blēņas, briesmas, draudi, dusmas, gaudas, meli, skumjas, vaidi.

8) Grūti izskaidrojams daudzskaitlis vienskaitļa vietā šādos vispār pazīstamos piemēros: Saule vēsti atsūtīja, jauni radi brālīšos; to vēl labi nezināju, vai brālītis, vai māsiņa. Dievs nupat devis jaunus dēlus, jaunas meitas (par vienu bērnu runājot).

141. §. Daži vārdi lietojami tikai vienskaitlī, daži pa laikam vienskaitlī. Vienskaitlinieki mēdz būt:

1) Īpašvārdi: Rīga, Jelgava, Krastiņš. Tomēr daži īpašvārdi p. p. Limbaži ir tikai daudzskaitlinieki. Bez tam īpašvārdi lietojami daudzskaitlī, ja runājam a) par vairāk personām ar vienādu vārdu vai uzvārdu: abi Krastiņi (tēvs un dēls), b) ja ar īpašvārdiem apzīmējam personas pēc viņu ievērojamām īpašībām: Kaut mums būtu daudz Kronvaldu, t. i. tādu vīru, ar tādām īpašībām kā Kronvalds.

2) Abstrakti vārdi: taisnība, mīlestība, lēnprātība, tiklība, pacietība, pazemība u. c. Bet abstrakti vārdi lietojami arī daudzskaitlī, a) ja tie iegūst konkrētu nozīmi: nerātnība (= īpašība), nerātnības (= nerātni darbi); tāpat muļķība un muļķības, neģēlība un neģēlības u. c., b) ja tie apzīmē dažādus zināma nojēguma pakāpienus, vai arī jo ievērojamu pakāpienu, vai arī zināmas darbības atkārtojumus: Savos dullumos tas viņu vairs nepazīna MVM. X, 481. Es nezinātu no kauniem, kur glābties MVM. X, 481; dzert^v uz jaunās Mālnieces laimēm MVM. IV, 247. Ātrumos nezināju, ko darīt. Ganu meita ganos gāja, palaidās kārumos (vai kārumā) BV. 20809. To darija lieli miegi, to lielie n osēdieni 16723.

3) Dažādu vielu apzīmējumi, kas aplūktas savā savienojumā, neievērojot daudzās daļas, no kurām savienojums sastāv: alus, gaļa, medus, piens, ledus, lietus, sniegs u. c. Daudzskaitlis

no šiem vārdiem lietojams, a) ja apzīmējamas dažādas priekšmetu pašķiras: dažādi vini, sieri. Maza, maza mucīņa, divējādi alutiņi (mīkla); b) ja daudzuma savienojums parādās sevišķi ievērojamā mērā; tā sastopam sevišķi bieži Vidzemes austruma daļā daudzskaitļus „lieti“, „sniegi“: Vakar bija silti lieti BV. 1785. Sasniguši lieli sniegi LP. VII, 118.

Metali pa laikam ir vienskaitlinieki; retumis tie sastopami daudzskaitli: dzelziem kalti ritenīši BV. 3353. Sudrabis laistīta tā istabiņa BV. 1523, uzplauks tavos zeltos (Teodors), zeltiem stūrus kaldināt. Bet bieži sastopams dažu metalu (sevišķi dzelzs, arī zelta) daudzskaitļa ģenitīvs, ja tie apzīmē tuvāki kādu lietas vārdu: dzelzu (blakus dzelza, dzelzs arī dzelzes) tapa; zeltu (blakus zelta) gredzens; bet tikai vienskaitlis: tērauda zobens, vara vārti.

Nevien dažu metalu nosaukumos, bet arī citos lietu vārdos daudzskaitļa ģenitīvam blakus vienskaitļa ģenitīvam ir jo plašas robežas, ja tas kā īpašības vārds, vai kā salikteņa pirmā daļa tuvāki apzīmē sekojošo lietas vārdu. Daudzskaitļa nozīme tādos ģenitīvu sakopojumos daudzkārt rokām taustāma. Tā p. p. pie vielas nosaukumiem, kā: glāžu logs, mālu trauks, vasku svece u. c. daudzskaitļa ģenitīvs aizrāda uz vielas daļām, no kurām pastāv zināmie priekšmeti. Tāpat viegli saprotams daudzskaitļa ģenitīvs tādos sakopojumos, kā: skolotāju, mācītāju, kurpnieku amats (= amats, kādu piekopj skolotāji, mācītāji, kurpnieki), ganu vilnainīte (= vilnainīte, kādu nēsā gani), apšu, dadžu lapa (= lapa, kāda ir apsēm, dadziem), cūku gaļa, t. i. gaļa, kādu dod cūkas; saimnieku meita, ceļu mala, tiltu grīda, lauku balodis, lauku pele. Visos nūle minētos piemēros lietojams arī vienskaitļa ģenitīvs. Vienskaitļa ģenitīvs tikai tad nekādi nav lietojams, ja zināmais vārds pieder pie daudzskaitliniekiem: linu (nevis lina) kreklis, salmu jumts, ratu riteni.

Tikai vienskaitli sastopams ģenitīvs no vārda „mežs“, ja tas apzīmē dzīvniekus pretstatā pret mājas kustoņiem: meža irbe, balodis, meža pele, cūka, bet lauku un lauka irbe. Še valoda izrādās par senatnes liecinieci. Senākos laikos latviešu lauki bija izkaisīti; tie atradās izklaidu pļavu un mežu vidū un kaimiņu lauku starpā; tāpēc pamatojoties uz šo lauku izkaisīto daudzumu ģenitīva daudzskaitlis: lauku irbe; salīdz. uz laukiem dzīvot. Netāļā pagātnē visapkārt latviešu mājām un ciemiem bija lieli kopā saderoši meži, tā ka latvietim varēja mežs izrādīties par kopā saderošu vienību, tāpēc vienskaitlis sakopojumos: meža balodis, meža cūka.

Daudzskaitļa ģenitīvs sakopojumos ar māti, kā vilku (blakus vilka), lāču (blakus lāča), medņu (blakus medņa) māte, dēlu, meitu māte pamatojās pirmatnē uz bērnu daudzuma. Par bērnu (blakus

bērna) aukli var saukt sievieti, kas zināmā laikā auklē tik vienu vienīgu bērnu, ievērojot aukles uzdevumu bērnu auklēt; tāpat bērnu māte. Tāpat izskaidrojami arī sakopojumi ar sugas vārdu „tēviņš“: pīļu, zosu jeb zošu tēviņš.

Blakus Jāņu bērniem, Jāņu naktij (nōm. Jāņi; Jāņos) sastopam, sevišķi Vidzemē, Jāņa bērnus, Jāņa nakti, blakus parastajai Jurgu dienai retumis arī Jurgā dienu.

Dažreiz daudzskaitļa nozīme vairs nav tik gaiši noskārstama: koku (blakus koka) tapa, t. i. tapa, kādas no kokiem taisa, siržu draugs.

4) Ne reti sugas vārds, vienskaitli stāvēdams, apzīmē visus šīs sugas piederīgos: Zivij aukstas asinīs. Blēdim blēža valoda. Latvietis mīl pamazināmus vārdus.

5) Lietu vārdiem ar galotni -šana, kas apzīmē darbības vārdā izsacīto darbību, nav daudzskaitļa, p. p. iešana, stāvēšana, mācīšanās. Tikai konkrētā nozīmē, p. p. parādīšana = pase, nodošana = nodoklis, maksāšana = maksājums, tie var daudzskaitli nostāties. Bet tādā nozīmē tos izlietot rakstu valodai jāizvairās.

Pamazināmie vārdi.

142. §. Pamazināmie vārdi apzīmē 1) kaut ko mazu, p. p. galdīņš = mazs galds, 2) kaut ko mīlīgu, patīkamu, košu, p. p. māmuliņa = mīļa māte, saulīte = mīļa, jaukā saule; 3) ar galotni -elis, -ele nicināšanu: vīrelis, zirģelis, muīzele.

Tautas dziesmās sastopam pamazināmos vārdus arī nojēguma pastiprināmā nozīmē: Ekur puika, puisēniņš BV. 13201. Brīnums bija, brīnumiņš ar tām ciema meitiņām BV. 11072, 12736.

Kā ikkatra tautas, tā arī latviešu valoda mīl pamazināmos vārdus. Arī rakstu valodā tos pareizi izlieto joku lugās un rakstos par ikdienišķām lietām. Bet rakstos, kuŗos attēlotas cēlas, sparīgas jūtas, lieli varoņu darbi, pamazināmie vārdi ir pavisam nevieta.

Īpašības vārds.

143. §. Īpašības vārdi lietojami:

1) Kā apzīmētāji. Ja lietas vārdaī vairāk apzīmētāju piešķirti, tad tie sakopojami gan bez saikļa, gan ar to: Zema, resna jumprava dienu nakti bucojama (mikla). Tievs, gaŗš koks jeb: tievs un gaŗš koks. Bezsaikliba nepieciešama, kad viens no apzīmētājiem stājies ciešākā savienībā it kā šalikteni ar lietas vārdu: labs sarkanais vīns jeb sarkanvīns, jauks sakāms vārds jeb sakāmvārds.

2) Kā pielikums: Dievs Augstais, Pēteris Lielais. Tautas valodā šis pielikuma īpašības vārds retumis nostājas aiz lietas vārda; pa laikam priekšā stāvēdams, tas sabiedrojas ar to salikteni; Liesais Ansiņš, Klibkriša, Dižkārlis.

3) Kā izteicēja īpašības vārds. Ļoti bieži īpašības vārds piebiedrojas kā pielikums lietas vārdam, ar šo saskanēdams kārtā un skaitli, bet pie tam attiekdamiem uz izteicēju: Balta gāju siena kastu, balta ganu pavadītu. Baltas zied ābelītes (Salīdz. ar to apstākļa vārdu: Balti zied ābelītes). Lai es tāda loka augu. Paskaties tīrumā, vai maizīte tīra auga. Ja tā malka klusa dega, tad mēs miļi dzīvosim BV. 18178. Īpašības vārds tādos piemēros lietojams tāpat kā divdabis: Ja tā dega sprēgādama, tad mēs grīni dzīvosim.

4) Kā izteicējs, saskanēdams ar teikuma priekšmetu kārtā un skaitli un pa laikam aiz tā, retāki tā priekšā stāvēdams: Sīva, barga mūsu māsiņa. Ja par teikuma priekšmetu ir nenoteicamā izteiksme vai vesels teikums, vai vietnieka vārds „tas“, kas nezīmējas uz zināmu priekšmetu, bet uz teikuma saturu, tad īpašības vārds kā izteicējs pieņem apstākļa vārda galotni: Tas ir labi. Skat. 348. §. — Ja nenoteicamā izteiksme ir teikuma priekšmets, tad nenoteicamās izteiksmes papildītāju varam pārvērst par teikuma priekšmetu, izteicēja īpašības vārdu lietot saskaņā ar šo teikuma priekšmetu un nenoteicamo izteiksmi nostādīt kā izteicēja apzīmētāju: Priežu durvis, egļu durvis, tās (teik. priekšm.) ir viegla virināt; kalponītes, bārenītes, tās (papild.) ir lēti maldināt Ltd. 321.

5) Īpašības vārds lietojams lietas vārda nozīmē: Atradies maziņš (= bērns). Ko varēs mazs lielam? Kas tad tur nu bij liels? Ko laba teiksi? Labajam laba diena, vai snieg sniegi, vai list lieti. Iztikt ar labu; ņemt par ļaunu. Pieci pliki bakstījās. Klibais dzen, aklais ķer, plikais iebāž azoti (mikla). Bērniņš būs bijis lieliem līdz ogās.

Ja īpašības vārds nekatras kārtas nozīmē, t. i. nezīmējoties uz zināmu priekšmetu, lietojams kā lietas vārds, tad īpašības vārda vietā daudzkārt iestājas lietas vārds, atvasināts ar galotni -ums no zināma īpašības vārda. Tā teikuma vietā: kāds labs no tā varēja atlēkt? pa parastam sakām: kāds labums u. t. t. Tā lietojami: ļaunums, baltums, biežums u. c.: Nevienam nekas ļauns jeb nekāds ļaunums nenotiks. Kur lācis tup, tur melnums paliek; plēsties vēl pa nakts melnumu. Aizšaušu pa nakts vēsumu līdz Elksnītim (Niedra).

144. §. Īpašības un lietu vārdi kā apzīmētāji savās robežās daudzkārt satiekas:

1) Piederuma un vielas apzīmējumus, kas dažās valodās parādās īpašības vārda formā, latvietis izsaka pa parastam ar ģenitīvu, nevis ar īpašības vārdiem: sieviešu kārta, miesas spēks, kaites; sudraba gredzens.

2) Jo iecienīti apzīmētāji īpašības vārdu vietā ir ģenitīvā sastopamie salikteni, kuŗu pirmā daļa ir īpašības, skaitļa, lietas, satiksmes vārds un otra — lietas vārds: baltabola kalniņš, dižvalodas māmuliņa, gaŗkāta izkopts, ilggađu (blakus ilggadējs) darbs. jaunpiena govs, kuplmatu zēns, lielkaulu, smalkkaulu lini, platmalas cepure; divgađu kumeļš, divriteņu rati, divlemešu arkls, vienjūga, divjūga rati, divkanšu, sešķanšu (blakus divkanšainie) mieži, pieczaru dakša, sešgalvu (blakus sešgalvju, sešgalvainis) velns; pugađa bērns, pustumža cilvēks; bezdibena ezers, arprāta cilvēks u. c.

3) Lietas vārds dažreiz pārvēršas pavisam īpašības vārdā, tā rakstu valodā: vientuļš, cēlies no lietas vārda vientulis: vientuļā vietā LP. VI, 1030.

Izloksnēs arī vārds „zelts“ pārgājis īpašības vārdu šķirā: Zeltā upē lejiņā, zeltā rožu dārzīņā BW. 5033. Divi zeltas („zelta“ vietā) adatiņas 2629, zeltajām māsiņām 3516,3.

4) Daudz pazīstamāka ir lietas vārda „lāgs“ pārvēršanās īpašības vārdā; lāga (ģen.) cilvēks daudz apgabalos izvērties par lāgu cilvēku (nōm. lāgs cilvēks).

5) Kā lietas vārds lietojamais skaitļa vārds „simts“ izloksnēs pārvērties par īpašības vārdu: nest simtus labus vakariņus (var. pareizi: simtu labu vakariņu) BW. 4384.

Arī „pulks“ šinī ziņā minams: otrs, kam tie pulkie bērni, atbildēja LP. VI, 701.

6) Kā dalāmais instrumentālis „simtiem“ izloksnēs pārvēršas par simtām, attiecoties uz sieviešu kārtas vārdu (piem. „no mums taisās simtām familiju“ Austr. XIII 531), tā arī „gabals“ izloksnēs pieņem, it kā īpašības vārds, sieviešu kārtas galotni, ja tas skaitot attiecināms uz sieviešu kārtas vārdu: Cik tur aitu ir? Trīs gabalas („gabali“ vietā).

7) Otrādi no īpašības vārda lietas vārdā pārvērties „pastars“. Ievērojot, ka otra tāda īpašības vārda ar galotni -ars kā „pastars*)“ nav latviešu valodā, nav ko brīnīties, ka šis kā vientulis stāvošais īpašības vārds piebiedrojies lietu vārdiem, pieņemdams lietas vārda pamazināmo galotni -ītis, -īte: pastarītis, -īte, blakus

*) Pastars = leišu pastaras, lat. posterus, ir sena pārākā pakāpiena forma; tāda pati forma ir izloksnēs sastopamie „katars“ (= katrs, krievu который), „otars“ (leišu antaras „otrs“).

pastariņš. Kā apzīmētājs „pastars“ parādās gan savā vecā īpašības vārda dabā: pastara diena, ģen. pastaras dienas, dat. līdz pastarai dienai, gan kā lietas vārds, nostādamijs pielikuma ģenitīvā: līdz pastara, arī pastaras dienai Tr. IV, 1. Mans pastara bāleliņš BW. 18001, 4.

Noteicamais un nenoteicamais īpašības vārds.

145. §. Īpašības vārds ar nenoteicamo galotni lietojams, kad tas piedrojas lietas vārdam sugas nozīmē, t. i. kad runājam par priekšmetu vispāri, bet ar noteicamo galotni tad, kad runājam par kādu runātājam un klausītājam jau zināmu priekšmetu, uz kuŗu aizrāda noteicamā galotne. P. p. Kāds zirgs tev vairāk patik? Vai melns, vai balts? Nenoteicamā galotne īpašības vārdam te tāpēc, ka jautātājs vispār vaicā, kādas spalvas zirgs vairāk patik. Bet kad vaicājam par redzamiem vai redzētiem, tā tad par zināmiem zirgiem, tad noteicamā galotne savā vietā: Kuŗš zirgs tev vairāk patik? Vai melnais, vai baltais?

Vispāri norādījuši uz starpību starp īpašības vārdu ar noteicamo un nenoteicamo galotni, aplūkosim nu drusku sīkāk šo jautājumu. Noteicamo galotni pieņem nevien īpašības, bet arī divdabji ar galotni -ošs, -oša, -ams, -ama, -ts, -ta, kārtas skaitļu vārdi un daži vietnieku vārdi.

146. §. Noteicamā galotne lietojama:

1) Kad īpašības vārdu priekšā stāv norādāmie (šis, tas) vai piederuma vietnieku vārdi, kuŗi norāda uz priekšmetu kā uz kādu zināmu, noteiktu: Šis grūtais darbs nu padarīts. Stāvēdama padziedāju tai mazajā birzītē. Manas jaunās drēbes nozagtas. — Nenoteicamā galotne stāv pēc vietnieka vārda „šis“ teicienā: šo baltu dien(u), līdz šo baltu dien(u), kur „balts“ lietots neistā nozīmē. *)

2) Noteicamā galotne viena pati bez iepriekšēja vietnieka vārda noteic ar īpašības vārdu apzīmēto lietas vārdu par zināmu, redzamu, pazīstamu: Ar balodi ziņu sūtu tāļajai māsiņai. Tik es roku neiedevu sīvajam tautietim (runātājam un klausītājam pazīstamajam tautietim), kad brālītis neturētu pie baltās villainītes (t. i. pie tās b. villainītes, kuŗu meita nēsā) Ltd. 1269. Ai,

*) Noteicamā galotne daudz, daudz jaunāka par nenoteicamo. Pantmērs, pēc kuŗa katram ceturtam balsienam jābūt isam, uzglabājis daudz tautas dziesmās nenoteicamo galotni, kur pēc tagadējās valodas attīstības jālieto noteicamā galotne: par to košu (= košo) dziedājumu Ltd. 691. Aiz tā miļa (= ā) auklējuma BV. 1977. Savus baltus (= os) paladzīņus JK. II, 143. Mani bērī (= ie) kumeliņi.

Jānīti, zirgu tavu, augstajām kājiņām, t. i. tām augstajām kājām, kuŗas runātājs runādams redz, vai kuŗas runātājam stāv dzīvi atmiņā). Svešā māte gaidītāja ar bargo valodiņu. Svētais dieva vārds.

3) Noteicamā galotne piešķirama īpašības vārdam, ja tas izšķir zināmu priekšmetu no citiem, tā sevišķi pretstatos: Zaļā ceturtdiena, Lielā piektdiena,*) sarkanais vīns, baltais, sarkanais āboliņš, pelēkais, melnais strazds, svešā, istā māte, istā māsa, pērmais, aizpērmais gads. Atrairnim roku devu, kreiso devu, ne labo.**)

Visspilgtāki atšķir zināmu priekšmetu no citiem īpašības vārds vispārākā pakāpienā; tāpēc tam pienākas noteicamā galotne: Taisnākais ceļš visisākais. Iznēmu māmiņai miļāko meitu, miļāko meitu, rakstīto pūru. Visdaļā mātes meita, vislabais jeb pats labais tēva dēls pieci graši nemaksāja BV. 988, 8, 9, 10. †)

4) Noteicamā galotne izsaka, ka īpašība piemīt zināmam priekšmetam lielā mērā, spēcina īpašības nojēgumu: guli, guli, bāliņ, maigo miedzīņu BV. 2061. Dod, dieviņ, man uzaugt ar gudro padomiņu BV. 1876. Nu jau vairs nāv labais gals LP. VII, 976. Zirgs citādi bijis mūžīgais stivnīca (turpat).

Ne retumis tāds īpašības vārds savā nozīmē iegūst vēl lielāku sparū sabiedrībā ar pastiprinātāju ģenitīvu vai apstākļa vārdu no tā paša celma, no kuŗa īpašības vārds: Vīrs esot iedzīvojies par lielu lielo kungu LP. VII, 917. Tanī ziņā viņam lielum lielie nopelni. — Dažreiz tautas dziesmās īpašības vārdu paceļ noteicamā galotne līdz vispārākajam pakāpienam: Diženais (var. pats labais, vislabais) tēva dēls maksā sieku pelaviņu BV. 988, 2.

5) Noteicamā galotne aizrāda uz jau minētu priekšmetu. To (upi) izdzēra melni vērsi. Kur palika melnie vērsi? Tie aizgāja gaŗu ceļu. Kur palika gaŗais ceļš? Tas apauga zaļu mauru. Kur palika zaļais maurs?

*) Lielo piektdienu latvieši mēcījušies svētit no krieviem (Великая Пятница), bet Zaļo ceturtdienu sebāki no vāciem (Gründonnerstag).

***) Tautas valodā, sevišķi tautas dziesmās, noteicamās un nenoteicamās galotnes robežas vēl nāv galīgi nodibinājušās. Tautā un arī rakstu valodā sastopam pa kreisi, pa labi, senas datīva formas ar nenoteicamo galotni; arī pa kreisu, pa labu roku, kur tagad jāsaka pa kreiso, pa labo roku jeb arī pa kreisi, pa labi. Tautas dziesmās sastopam arī bieži: ista, sveša māte istās, svešās mātes vietā BV. 4245, 3944, 2. 4; pat pēc vietnieka vārda „mans“: mana ista (= istā) māte 996.

†) Arī te pantmērs tautas dziesmās uzglabājis nenoteicamo galotni: pate laba (= ā) mātes meita BV. 988, 6. Sikas raibas, tās piekrāpa visraženu (= o) tautas dēlu Ltd. 1275; bet pret pantmēru: pate sliktā pļāvējiņa BV. 988, 1.

6) Ar vokatīvu uzrunājam zināmas personas, tāpēc viņu apzīmētājiem piekrit noteicamā galotne: Mīlais draugs! Draugs mīlais! Cienijamo biedri!*) — Pielikums, aizrādīdams uz zināmu priekšmetu, lietojams ar noteicamo galotni: Kārlis Lielais, Piektais, Dievs žēligais. Gaŗais Pēteris.

7) Kārtas skaitļa vārds norāda zināmu kārtu priekšmetu starpā, tāpēc tiem piekrit noteicamā galotne: Piektais ritenis; pirmā, otrā, trešā burtnīca.**)

Rakstu valodā lietojama nenoteicamā galotne, 1) kad kārtas skaitlim ir piebiedrots nenoteicamais vietnieku vārds „kāds“: Ekur lūdzamais, trešs kāds smēja (Sudrab. E.), daļu skaitļos: pustrēša gada, puspiektas olekts.

Ari „daudzi“ pieņem noteicamo galotni, kad runā par klausītājam un runātājam zināmiem priekšmetiem: Baidījušies tur zirgus likt daudzo vilkatu dēļ LP. VII, 881.

8) Divdabji, izņemot divdabi ar galotni -dams, kam nav noteicamās galotnes, noteicamās galotnes ziņā neizšķiras no īpašības vārda: Šis tekošais ūdens burbuļo. Pagājušajā gadā bija labi rudzi. Viņš nolika ietaupīto naudu uz augļiem.

Tikai vēl jāpiezīmē, ka pagātnes darāmās kārtas divdabim sieviešu kārtā piešķirama galotne -ušā: Enerģiskā, kū skudra izkaltušā sievietē. Daži rakstnieki lieto te nenoteicamo galotni noteicamās vietā: rasainā, sapuvusi (-ušā) zāle (Purapuķe); daži atkal mazāk ieteicamo galotni -usē, -usi: Tev zudusē laime mirdz (Mieriņš).

Divdabis ar galotni -ams pieņem vienmēr noteicamo galotni, 1) ja tas pastiprina tās pašas saknes darbības vārdu: Suns rej rejamo, zobi birst birstamo. Jāj, bāliņi, jājamo. Augt augamo; 2) ja tas lietots kā lietas vārds: Laist lūdzamo vaļā; ēdamais, sitamais. — Kad divdabis ar -ams ir teikumā apzīmētais, tad tas daudzkārt uzglabā nenoteicamo galotni: šis sakāms vārds = paruna; sakāmais vārds atkal ir tāds vārds, kas zināmā gadījumā jāsaka: Nepārmaini sakāmos vārdus, t. i. tos vārdus, kas tev jāsaka. Tādi divdabji daudzkārt saaug ar apzīmējamo vārdu salikteni:

*) Tautas dziesmās un arī tautas valodā ne reti pie vokatīva sastopama nenoteicamā galotne: Kur tu iesi, mīļš dieviņ? — Pantmēraņnozīme redzama sekosā dziesmā: Ziedi, maģa (= ā) ābēlīte, vasariņa ziedus gaida; audz, maģaja brāļa māsa, tautas gaida malējiņas Mag. VIII, 1141. Atstājies nost tu, nešķists (-ais) gars!

**) Tautas valodā atrodama te bieži nenoteicamā galotne: Divi stāvu, divi gulu, piekts (var. piektais) pa vidu tekalē RK. VII, 296. Ceturts (-ais) gads jau, kamēr sieva mirusi. Skat. RK. VII, 385. Sevišķi bieži tā ar nenoteicamo galotni sastopams „otrs“: Nabadziņš nāk otru dienu, nāk trešo LP. VII, 923. — BV. 552.

Strādā, gan tad cits viss rāsies, kļuva man par sakāmvārdu (Lautenbachs); guļam-, ēdamistaba. Tāpat arī ne retumis īpašības vārdi, kas apzīmē zināma priekšmeta pastāvīgu īpašību un tāpēc daudzkārt saaug ar lietas vārdu saliktenī, patur nenoteicamo galotni, p. p. balta maize, blakus baltmaize, melna maize, blakus melnmaize.

9) No vietnieku vārdiem pieņem noteicamo galotni „kuŗš“: kā nu kuŗo reizi dzīvē nenotiek. Dzīvojam kur kuŗais, katrs savu malu (Aps. J.).

Neparasta noteicamā galotne šos teikumos: Tagad brīvlaikos, kad katrs cits (pa parastam: cits) malu malas izstaigā (Neikens). Ko domā katrais (= katrs) locekļtis (Stenders); šitais (= šitas) šā padoms DL. II, 85. Ja būs kād(i)s nekāda(s) (= nekāds) BV. 206, 25.

Kad vietnieku vārdi manējs, tavējs, savējs, mūsējs, jūsējs lietoti kā lietu vārdi, tad tiem piekrit nenoteicamā galotne; manēji, tavēji u. c. P. p. Manēji visi sveiki veseli. Bet kad tie apzīmētāji kādam iepriekš minētam vārdam, tad tiem piekrit noteicamā galotne: Puika jūsējo (cepuri) ne par ko negrib atdot JK. III, 65.

10) Kad īpašības vārds lietots kā lietas vārds, tad tas pieņem pa laikam noteicamo galotni:

Lopi pa gabalu saoz, kad pelēkais (t. i. vilks) tuvojas LP. VII, 873. Drosais atnāk pie ķēniņa VI, 982. Laist vieglos (= kājas) vaļam LP. VII, 1062. Klibais dzen, aklais ķer, plikais iebāž azoti (mīkla). Plakanais ar apaļo kuļas (mīkla). Lielajam, garajam aiziet diena lūkoties; es mazais, es mazais, es apviju vijamo. Tā tikai: bērais = bērīs, baltais = baltis, tāpēc ka te runātajam stāv zināms zirgs prātā.

Bet kad lietas vārda vietā stāvošais īpašības vārds vispāri ņemams, bez noteiktas attiecības uz zināmu priekšmetu, tad tam nenoteicamā galotne: Akls aklam ceļu rāda. Dzīvs dzīvu ēdas, acis lūkojas (mīkla), t. i. kaut kas dzīvs kaut ko dzīvu ēd. Bet dzīvais dzīvo ēd = dzīvais, kas man un tev pazistams, ēd dzīvo (pazistamo). Tāda pati starpība starp: dzīvs nedzīvu velk un dzīvais nedzīvo velk.

11) Daži īpašības vārdi, pārvēzdamies par lietu vārdiem, zaudējuši pa daļai iespēju pieņemt noteicamo galotni: Pagastam jāgādā par saviem nabagiem = nespējniekiem; tāpat: ubags, vecāki (tēva, mātes nozīmē). Neparasts ir: tiklo vecāko (vecāku vietā) bērns. Tev būs savu tuvāku milēt. Tuvākie turpretim ir tie, kas mums vistuvākā tuvumā atrodas = tuvenākie. Piekta (= piektdiena) radusies tanī senajā laikā, kad noteicamā galotne vēl nebija attīstījusies, un uzglabājusi līdz šo baltu dien savu nenoteicamo galotni: lielās pietkas ritā DL. II, 120; lielo pietku LP. VII, 367.

12) Ja vairāk īpašības vārdu apzīmē kādu lietas vārdu un apzīmējuma ziņā vienādi, tad tiem visiem vienāda galotne: Simts man ir bāleliņu, padīzaju, pamazaju. Liela, gaŗa priede aug kalna galā. Bet kad apzīmējuma ziņā tie izšķīŗas, tad galotni noteic apzīmējuma daba: Silts sarkanais vīns. Koduma vietu var arī berzt ar dzīvu zaļo vardi DL. IV, 113. Blakus gāja skaistākās jaunās meičas Austr. X, 1, 541.

147. §. Nenoteicamā galotne lietojama:

1) Kad īpašības vārds un citi kā īpašības vārdi lietotie vārdi der teikumā par izteicēju: Spalvas vieglas. Bērns izsaleis. Darbs padarīts. Tev būs būt jeb tev jābūt godīgam. — Bet arī izteicējs pieņem noteicamo galotni, a) ja tas ir vispārākais pakāpiens: šis zāles pašas labīnās pie drudža; b) kārtas skaitlis: Es biju pirmais pie ugunsgrēka, viņš atkal beidzamais; c) ja īp. vārda svars pastiprināts ar „tik“, „tāds“, „kāds“, „nekāds“, vai ar tā paša celma ģenitīvu: Nu ja tik gudrais (pa laikam: tik gudrs) esi, pasaki savam tēvam LP. VI, 1002. Tu gan arvienu tāds ātrais (pa laikam: tāds ātrs). Diezin kāds krietnais viņš jau nu nav (Janševskis). Apgabals ir gan auglīgs, bet tomēr stipri smilšains un nekāds jaukais (Kaudzīte). Pūķim grābiens labu labais LP. VII, 830.

Arī citi apstākļu vārdi var izteicēja nojēgumu spēcināt, un dažreiz var izteicējs bez kaut kāda pastiprināma vārda pieņemt noteicamo galotni, tanī vien jau atrazdams spēcināmu līdzekli: Kalns bijis ievērojami augstais LP. VII, 1027. Bija jau brangi vēlais VII, 153. Caurais mans vainadziņš BV. 9011. Siti, gan palīks rāmais LP. VI, 611.

2) Kad īpašības vārds lietots kā izteicēja īpašības vārds: Sarkans auga āboltiņš. Atplēst muti platu. — Bet arī te iestājas noteicamā galotne, tiklīdz tam piemīt sevišķs spars: Aplaiستی cepeti ar samazgām, gan atmitis labu labais LP. VI, 702.

3) Kad īpašības vārds neapzīmē zināmu priekšmetu, bet kādu nezināmu, vai priekšmetu vispāri: Mazs cīnītis lielu vezumu gāŗ. Tā sevišķi, kad īpašības vārda priekšā stāv nenoteicamiē vietnieku vārdi „kāds“, „daŗš“ un arī „tāds“: Kāds svešs cilvēks atnācis. Daŗš labs (nevis: labais, kā daudzkārt lasām) sacīs. Vai tāds jauns, stiprs cilvēks nevar strādāt? Pie vietnieka vārda „tāds“ var stāvēt noteicamā galotne izsauamos teikumos, pie kam vietnieka vārds stāv aiz īpašības vārda: Stubie tādi! LP. V, 357.

4) Izsaukums akuzatīvā un ģenitīvā: Traku manu negudrumu! Tavu skaīstu dziedāšanu, tavas skaīstas dziedāšanas!

5) Dažos locījumos blakus parastajai noteicamajai galotnei sastopama īsāka, ar nenoteicamo galotni saskanoša forma*); skat. 95. §. Apstākļu vārdos, kas cēlušies no īpašības vārdiem, lietojama īsāka forma: gaṛām, lēnām, sveikā, tukšā (palikt); bet: sanākt lielajā (nevis lielā).

S a l i k t e n i.

148. §. Kad īpašības vārds ar lietas vārdu kopā noder viena nojēguma apzīmēšanai, tad tas pieņem pa laikam noteicamo galotni; p. p. Zaļā ceturtdiena, sarkanais vins, retāki nenoteicamo galotni: sakāms vārds, ēdama (blakus -ā) istaba.

Visciešāki savienojas īpašības vārds ar lietas vārdu saliktenī, p. p. ēdam-, guļam-, rakstāmistaba. Uzzīmēsim te dažus tādus salikteņus no tautas valodas, sevišķi no tautas dziesmām: baltautiņš BV. 5027, biezputra, baltaitiņa BV. 6924; dižblāvalis, dižozols, dižupe, lielupe, dziļupe, gaṛceliņš, zaļmauriņš BV. 2221, jaunbrālīši, liellaiva, lielceļš, mazbērniņš BV. 2047, mazmeitiņa, mazputniņš, melnzeme, mīlbērni, pirmdēliņš, skābputriņa 2955, smukmeitiņa, svešmāte 4444, ziluguns, smalklietiņš 2221, zaļozoli, manā vecpusē (Neikens), vectēvs, vecmāte, vecupe.

Arī piederuma vietnieku vārdi un skaitļu vārdi savienojas ar lietas vārdu saliktenī: Savviesiņus mīlēdami BW. p. 791, 2, savmāmiņas labumiņa 4715. Bajāriņa divdēliņi JK. I, 15.

Daži no šiem salikteņiem daudz neko neatšķiras no īpašības un lietas vārda sakopojumiem, bet daži izlietojami šaurākas nozīmes robežās, neba ikviena veca upe ir vecupe, neba ikviena bieza putra dēvējama par biezputru, neba jaunstrāvnīeks ir tas pats, kas jauns strāvnīeks.

Jaunākā laikā daži dzejnieki pārlietu lielā mērā aplaiduši latviešu valodu tādiem salikteņiem, daudzkārt nevietā tos lietodami. Retāki mūsu rakstu valodā kļūdās, īpašības vārdu un lietas vārdu lietojami salikteņa vietā: jaunais strāvnīeks „jaunstrāvnīeka“ vietā (Purapuķe), jo var būt ļoti veci jaunstrāvnīeki.

149. §. Daži no šiem salikteņiem neapzīmē saliktenī izsacīto nojēgumu, bet tā nojēguma īpašnieku: baltmugura = govš ar baltu muguru; zilactiņas = 1) zilās acis, 2) zilu acu īrašnieces, meitas ar zilām acim. Pa laikam tādā atgadījumā saliktenis pieņem galotni -is, -e: sirmgalvis, -e, grūtdienis, -e, bālvaidzis, -e = bālvaiģu cilvēks.

*) Kur gaṛāka galotne var sacelt pārpratumu, tur ieteicama īsākā, tā p. p. ciešamās kārtas divdabi ar -ts.

Pārākais un vispārākais pakāpiens.

150. §. Pārākajam un vispārākajam pakāpienam tas pats piedēklis, bet tie izšķiras savā starpā tānī ziņā, ka pārākajam pakāpienam ir arī nenoteicamā galotne, bet vispārākajam tikai noteicamā. Pārākais pakāpiens var pieņemt noteicamo galotni, ja tas kā apzīmētājs attiecas uz jau minētu priekšmetu: Mūsu mežā ir mazāki un lielāki koki: mazākos cirtisim malkai, lielākos balķiem.

151. §. Parastā pārākā pakāpiena vietā stājas tautas dziesmās 1) pamata pakāpiens: Miļi vārdi tautiešam, ne īstani brālīšam, 2) biežāki pamata pakāpiens, pastiprināts ar jo: Labs gan bija mūsu kundziņš, vēl jo laba (= labāka) gaspažiņa. — Arī parasto pārāko pakāpienu spēcina jo, bez tam: vēl, daudz: Man kājiņa jo (vēl) vieglāka kā (ne) jaunām meitiņām BW. 238.

152. §. Pārākā pakāpiena vietā lietojams dažreiz „vairāk“ ar sekojošu pamata pakāpienu, tā divdabjos ar -ošs, -a, -ts; p. p. vairāk paliekošs, rūdīts.

Kā apstākļa vārdu lietoto pārāko pakāpienu „labāki“ tautas dziesmās retumis pavisam atlaiž: Lai būtu mani brūni mati egļu skuju piebiruši, nekā mani balti vaigi asarās nomirkuši.

153. §. Kā salīdzināmie saikļi pie pārākā pakāpiena lietojami nekā, kā, ne: Kas saldāks nekā medus? Rugāji dārgāki nekā rudzi (mikla). Cilvēks niknāks kā zvērs. Dārgs bij mans zobentiņš, vairāk zelta kā sudraba. Es viņu labāki pazistu, kā nabags savu maizes kuli. Labāk mani ūdens nesa, ne atraiša kumeliņš. Še meitas vecākas, ne pati māte.

154. §. Minēto saikļu vietu var izpildīt satiksmes vārdi par, aiz (un izlokšnēs arī uz), pie kam jāievēro, ka, satiksmes vārdu „par“ (arī aiz) lietojot, īpašības vārds parastā valodā nestāv pārākā pakāpienā, bet pamata pakāpienā, ja īpašība apzīmēta vispārākā mērā: Tu esi mazāks par mani. Skaista auga bāreņite par (vai aiz) visām meitiņām BW. 4506.

155. §. Daudzkārt atlaižam vienu salīdzinājuma daļu: Tas būs prātīgāki, labāki (nekā eits kas). Dzivosim taupīgāki! (nekā līdz šim). Es tev lūdzu, mācītājs, laulā mani paciešāki.

156. §. Kad salīdzināmas kāda priekšmeta divi īpašības, tad 1) abas īpašības var stāvēt pārākā pakāpienā: Sivēns resnāks nekā gaŗāks, 2) tikai pirmais īpašības vārds pārākā, otrs turpretim pamata pakāpienā: sivēns resnāks kā gaŗš un 3) pirmā īpašības vārda priekšā nostājas „vairāk“: Skatuve ir vairāk plata nekā augsta Austr. XII, 402.

157. §. Vispārāko pakāpienu izsaka piemēram formas: 1) diženākais, 2) pats diženais, 3) visdiženais un visu jeb visdiženākais, 4) diženais (reti): Pats mazākais bāleliņš tautām gudri atsacīja. Tevis dēļ novalkāju vislabos gabaliņus.

158. §. Īpašību mazā mērā apzīmē pamazināmā galotne, priedēkli ie-, pa- un īpašības vārdam priekšā nostatīti apstākļu vārdi: drusku, cik necik, ne visai, mēreni u. c.: Esmu tieviņš un gariņš. Ar piemilības nokrāsu: Audzi driz lielīņa, lielīņaka; — patievs, ieliks, drusku, cik necik, ne visai, mēreni liels.

159. §. Īpašību pastiprina apstākļu vārdi aplam, briesmīgi, brīnum, gauži, ļoti, neganti, pasaul, vareni, visai u. c., tā izloksnēs sevišķi: dikti, stipri, cieši: aplam nerātns, briesmīgi, brīnum, ļoti, pasaul liels, gauži pikts, neganti nikns.

160. §. Īpašības pārmērs izsakāms 1) ar apstākļu vārdiem pārlieku, pārāk, 2) ar satiksmes vārdu „par“ un sekojošu īpašības vārda akuzatīvu (retumis ar neieteicamu nōminatīvu), 3) retāki ar pārāko, vēl retāki ar pamata pakāpienu: 1) Vezums pārlieku, pārāk liels, 2) par lielu, 3) lielāks, liels: neiet pa vārtiem iekšā. Diviem tādiem teicieniem, kā „vezums par lielu“ un „vezums liels: neiet pa vārtiem iekšā“ savā starpā jaucoties, izcēlusies jauna izteiksme, izteiksmju neieteicams, tomēr arī rakstu valodā jau sastopams mistrs „par“ ar pārāko pakāpienu: vezums par lielāku. Druseiņ par vairāk dievbijīga (Purapuķe). Tas satrūkas, ka par ilgāk(i) nogulējis DL. II, 176.

Vietnieka vārds.

161. §. Personiskie vietnieku vārdi. Ka pirmās un otras personas vietnieku vārdi jau darbības vārda galotnēs izsacītai personai piebiedrojami tikai tad, kad personai piešķirams sevišķs svars, par to runāts 286. §. Bez kaut kāda svara izlietojami pirmās un otras personas vietnieku vārdi, ja izteicējs tāds, kam nav personiskas galotnes: Viņš vaicāja, kurp es braucot. Pirmās personas daudzskaitli vienskaitļa vietā lieto 1) valdnieki, par sevīm manifestos runādami, 2) rakstnieki, runātāji, pievienodami lasītājus un klausītājus sev klāt: Šo jautājumu apcerējuši, piegriezīsim savu vērību citām lietām — tā var rakstnieks rakstīt, lai gan viņš viens zināmu jautājumu apcerējis.

Par otru daudzskaitļa personu pagodinājumos skat. 350. §.

Piederuma vietnieka vārds.

162. §. Piederuma vietnieku vārdi latviešu valodā ir tikai vienskaitļa pirmajai un otrai personai: mans, tavš; citu personu piederumu apzīmē ģenitīvi: mūsu (mēs), jūsu (jūs), viņa, viņas,

viņu (viņš): mans, tavs, mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu nams. Ir gan arī no daudzskaitļa pirmās un otras, tāpat no trešās personas piederuma vietnieku vārdi mūsējs, jūsējs, viņējs; tāpat manējs, tavējs, savējs; šie pa laikam nav lietojami kā apzīmētaji, bet 1) kā lietu vārdi: mīlēt savējus. Vēja māte skraidelēja gar mūsēju namdurim BW. 2109, 2) kā īpašības vārdi, un proti kā tādi, kam pa laikam neseko lietas vārds, bet kam lietas vārds piedomājams pēc sakara: kāds amats būtu grūtāks par jūsējo (Purapuķe). Dace ielika savu roku viņējā (Vilibalds). Kāds saņem abas bērna rokas savējās DL. III, 80. Bet arī: stāv viņējā kalngalā MWM. VIII, 257.

Pie ciešamās kārtas divdabja var personisko vietnieku vārdu ģenitīva vietā lietot attiecīgos piederuma vietnieku vārdus: Tā priedite mana dēta Mag. VIII, 2623, blakus: manis dēta. Dziesmas manas (manis) padziedātas, nava manas darinātas BW. 957, 3.

Piederuma vietnieka vārds savs un atgriezeniskais vietnieka vārds.

163. §. Piederuma vietnieka vārds „savs“ un atgriezeniskais vietnieka vārds sevis, sev, sevi, sevīm attiecas uz visām personām gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī: Es milu, tu mīli, viņš, viņa, viņi, viņas mīl, mēs mīlam, jūs mīlat savus vecākus; tāpat: man, tev, viņam, viņai, viņām, viņiem, mums, jums būs savus vecākus mīlēt. Man, tev, viņam u. t. p. jāgādā par saviem vecākiem. Es mīlu sevi, tu netaupi sevis, viņš, viņa, viņi, viņas kaitē sev; mēs esam, jūs esat mierā ar sevīm. Man tev, viņam, mums, jums būs par sevi rūpēties. Man, tev, viņam u. t. p. jāgādā par sevi.

Tautas valoda un pat rakstu valoda lieto tādos teikumos šad un tad zināmai personai piederošo vietnieka vārdu: Vajadzīgs, ka (mēs) no pašas jaunības iemācāmies svabadi lietot mūsu („savus“ vietā) locekļus MWM. II, 408. Tāda valoda peļama.

Ievērojot, ka „savs“, „sevis“, „sevi“, „sev“ var attiekties gan uz teikuma priekšmetu, gan uz papildītāju, p. p. vecākus viņi sirsnīgi aicināja apciemot viņus savukārt (Austr.), — tādos ar divkāršu attiecību sarežģītos teikumos uz zināmo personu attiecīgie vietnieku vārdi nav nevien pielaižami, bet visādā ziņā izredzami, ja ar tiem izgaisina pārpratumu iespēju. P. p. Kungs redzēja mani nākam ar visu savu saimi; šini teikumā nav skaidri uoteikts, kam saime pieder, vai kungam, vai pirmajai personai. Ja saime attiecināma uz pirmo personu, tad jālieto pirmās personas vietnieka vārds: . . ar visu manu saimi. Kur, nelūkojoties uz divkāršas attiecības iespēju, par pārpratumu nav ko baidīties, tur lietojams vietnieku vārds savs: Es tev piekodu apzinīgi izpildīt

savu (uz „tev“ attiec.) pienākumu. Māte atrada dēlu tērzejam ar savu ligavu, bet: viņš atrada brāli tērzejam ar savu ligavu — „savs“ attiecināms uz teikuma priekšmetu „viņš“. Ja gribam sacīt, ka brālis tērzejis ar savu ligavu, tad vietnieka vārds „savs“ atļaujams: viņš atrada brāli tērzejam ar ligavu*), jeb ar viņa ligavu. Tā arī 7. bausli: bet viņa mantu un maizi tam palīdzam vairot un sargāt, un nevis, kā agrākos izdevumos: bet viņam palīdzam vairot un pasargāt savu mantu (t. i. teikuma priekšmeta mantu, kas pret baušļa saturu). Ļauj man parunāties ar savu dēlu — šini teikumā „savs“ var attiekties gan uz pirmo (man), gan uz otru personu. Ja sakars pārpratumu neizgaisina, tad lietojams vai nu pirmās, vai otras personas piederuma vietnieka vārds: Atļauj man parunāties ar manu (tavu) dēlu.

Pie atgriezeniskiem darbības vārdiem stāv dažreiz liečis atgriezeniskais vietnieka vārds: Atjāj divi Dieva dēli sev rociņas mazgāties BW. 5037. Maza maza Līzite citam kalpo, pati sevi apēdas. Labi sevi turējos BW. 6871.

Par vietnieka vārdu „savs“ vēl jāievēro, ka tas lietojams bez attiecības uz teikuma priekšmetu, 1) piederuma nojēguma uzsvēršanai; savs = pašs: Neviens man tā nemil, kā mil sava (= manas pašas) māmuliņa BW. 3215. Ne Dieviņš mani ieredz, ne ar savi (= manas pašas) bāleliņi BW. Ne var vaira kungi šķirt, ne vairs savi (var. istie) bāleliņi BW. 15375. Pirks man savi bāleliņi (gredzentiņi) BW. 6383. Labāk mani tautas rāja nekā savi bāleliņi BW. 1010. Sava roka, sava kāja (var. savas rokas, savas kājas), tagad viņu pabarvoja 9027, 2) ar nozīmi „zināms“, „kāds“, laiku, mēru noteicot: Kamēr visus apmierina, aiziet savs laiks JK. III, 23; savā ziņā, laikā = zināmā z., l. Tas tev savā reizē (laikā) noderēs. Tu vēl droši dzīvoši savus gadus trīs; zēns ap saviem 18 gadiem Austr. XII, 387. Izdzēris savi (= kādi) nēši divi LP. V, 339, 3) ar nozīmi „savāds“, „sevišķs“, „cits“: Tā pavisam sava lieta. Bet sava lieta tur ir. Salīdz. tas ir par sevi = tas ir cits kas.

P a t s.

164. §. Piederuma nojēgumu pastiprina ģenitīvs no vietnieka vārda „pats“: Ta ir mana pašs (siev. k.: pašas) vaina. Viņa dara pēc savas pašas gribas. Viņi dzīvo savās pašu mājās. Es jums klausīšu kā savam pašs tēvam. Mēs brauksim, jūs brauksit ar saviem pašu zirgiem. — Daudz tādos teikumos var atļaut piederuma vietnieka vārdu: Viņi dzīvo pašu mājās. Mēs brauksim ar pašu zirgiem.

*) Kā pirmās un otras personas, tā arī piederuma vietnieku vārdi atļaujami, ja tiem nav sevišķs svars piešķirts.

„Pats“ latviešu valodā ir gan vietnieka, gan lietas vārds: Vai pats (= kungs, saimnieks) mājās? Pats (saimnieks) vēl sūdzējies patei (= saimniecei) LP. VI, 443. Šo seno lietas vārda dabu „pats“ uzglabājis daudz vidus izlokšņu apgabalos arī minētos teikumos, kur tas uzsver piederuma nojēgumu. Šos apgabalos piederuma vietnieka vārds neattiecas uz to lietas vārdu, kurū tuvāki apzīmē „pats“, bet uz lietas vārda kārtā lietoto „pats“: Manas pašas māmuliņa (Secē) Ltd. 1528. Tavas pašas vaina bija (Valmierā) 3559. Manas pašas bāleliņi BV. 300. Mana paša pēdas RK. VII, 332. Tava paša lūkojums, tikai mans pārvedums BV. 18701. Tava paša bērns, t. i. īsti: tavas patības bērns.

„Pats“ mīl pieslieties teikuma priekšmetam arī tad, kad tas viegli attiecināms uz papildītāju: Mīlē savu tuvāku kā sevi pašu, biežāki: kā pats sevi. Tā daridams, viņš kaitē sev pašam, biežāki: pats sev, bet nevienam citam.

Tāpat arī „pats“ labprāt piesienas, kur vien iespējams, teikuma priekšmetam, kad tas spēcina piederuma nojēgumu: Mēs brauksim, jūs brauksit paši ar saviem zirgiem. Viņi dzīvo paši savās mājās.

„Pats“ pastiprina 1) īpašības nojēgumu līdz vispārākajam pakāpienam: pats labais, pats labākais = vislabākais; 2) vietnieku vārdus: es pats, tu pats; 3) skaitļu vārdus „viens“, „neviens“: viens pats = tikai viens, neviens pats = it neviens; 4) lietu vārdus: pašā laikā jeb pašu laiku jeb pašulaik, no paša rīta, pašos divpadsmitos = taisni pulksten 12, pašā darba laikā, pašā koka galotnē.

„Pats“ izsaka, ka darbība notiek bez citu palīdzības. Durvis pašas atvērās, — pašas no sevis.

„Tas pats“ izsaka pilnīgu vienādību: Tie paši vēži citā kulisē. „Tas — tas“ teikuma sakarā daudzkārt apzīmē to pašu, ko tas pats: Tas lecams, tas dejams. To celiņu rītā gāju, to celiņu vakarā.

Viens — otrs, cits — cits.

165. §. Savstarpēju darbību izsaka: 1) savstarpēji darbības vārdi: gaiļi kaujas, zirgi speras; 2) lokatīvs „savā starpā“: izlīgt savā starpā, norunāt savā starpā; 3) tas pats lietas vārds, kas par teikuma priekšmetu, tikai citā locījumā: Brālis brāli mīl. Vārna vārnai acis nekūbj. Roka roku mazgā, abas baltas; 4) viens — otrs, pa laikam lietojams, kad runā par divēju attiecību: vai gribat viens otru ņemties? — bet tautas valodā un dažreiz arī rakstu valodā arī vairāk personu savstarpējas satiksmes izteikšanai: Velni viens pakaļ otra klūp iekšā LP. VI, 978,

labāki te: cits pakaļ cita; 5) cits — cits, kad runā par vairāk personu savstarpēju darbību: Kā diženi panākstiņi cits uz citu randzījās! Citam bija cita svārki, citam cita cepurīte. Tās, iedamas tautiņās, cita citu vadījās. Vēl cits citu bērēs aicinās LP. VII, 24. Nāks dienīņa pēc dienīņas, cita citu (var. cita aiz citas) vadīsim BV. 269,5. Piecas māmiņas cita citu dzenā (mikla). Visi brēe un skrien cits caur citu. Puika salicis krēslus citu cita galā.

Ar satiksmes vārdu „pakaļ“ „cits“ saaug daudzkārt saliktenī: Dienas citpakaļ citas aizteceja.

Pie laika apzīmējumiem nozīmē „cits“ 1) pagājušu, 2) nākošu laiku: Citām reizēm dzīvoja bagāts vīrs. Citrudeni atsūtišu vecākaju bāleliņu.

Viens — otrs bez tam lietojams, kad divi priekšmeti, cit s — cits, kad vairāk priekšmetu dalāmi: Manas baltas villainīte s cita īsa, cita gara. (Laime) citam (vai citiem) lēmi lētu mūžu, citu (vai citus) gauži rūdināji BV. 1218.

„Viens otrs“ arī nozīmē šo to, dažu: Viens otrs varbūt būs ar to nemierā. — Izšķīrami teikumi: Mums būs vienam otram (dažiem) palīdzēt, mums būs viens otram palīdzēt, t. i. mums diviem vajadzīgs, ka mēs viens otram palīdzam.

Norādāmie vietnieku vārdi.

166. §. Norādāmais vietnieku vārds šis norāda uz tuvākiem priekšmetiem, daudzkārt ar nievāšanas nokrāsu, tas turpretim uz attāļiem, viņš uz vēl attāļākiem: Visi šie vietnieku vārdi lietojami gan kā lietu vārdi, t. i. patstāvīgi bez pielikta lietas vārda, p. p. šis, tas, viņš man lec acīs, gan kā īpašības vārdi jeb apzīmētāji, p. p. šinī, tanī, viņā saulē.

Viņš ir īstais trešās personas vietnieka vārds; viņš nemēdz tuvāki apzīmēt lietu vārdus, kas nozīmē personas: viņam kalnam, bet nevis: dodī to viņam cilvēkam, bet tam cilvēkam.

Viņš nekad nav lietojams nekatras kārtas nozīmē, apstākļu vārdos; p. p. līdz šim,^{*)} līdz tam, pēc tam, bet ne: līdz viņam, pēc viņam. Tikai teikumā: velns viņu (= to, to lietu) zin — piemīt „viņam“ nekatras kārtas nozīme.

Vietnieku vārdu sakopojums šis tas apzīmē priekšmetu niecīgu dažādību: šo to pastāstīt, padarīt. „Ne šis, ne tas“ nozīmē līdzinās „nekam“: Ne šis, ne tas; — ne ko dara, ne laiž vaļā.

*) „Šis“ tā nekatras kārtas nozīmē lietojams tikai tādos teicienos kā „līdz šim“; „ne šis, ne tas“.

Šis un tas savienodamies salikteni norāda 1) ar jo lielu sparū uz tuvu stāvošiem priekšmetiem: Šitie puīši manis dēļ vai bijuši, nebijuši; 2) uz kaut ko sekojošu: Viņš sacīja šitā: „Paliecies!“

Tas.

167. §. Vietnieka vārds tas zīmējas gan uz dzīvām radībām, gan uz nedzīvām lietām, šis un viņš turpretim vairāk uz dzīvniekiem. „Tas“ tāpēc der nekatras kārtas apzīmēšanai: Tas (nevis: viņš, šis) ir labi; pēc tam, bez tam, no tam u. c.

Vietnieka vārdu „tas“ latvietis lieto 1) pilnā norādītāja spēkā: Tas to darijīs. Kam tā tada skuju būda tā celīņa malīnā? Tā, māsiņa, tava būda. Kam tie mieži lidumā? Kam tās rozes malīnā? — Ja beidzamo tautas dziesmiņu skandinām savā istabā, kur nav redzami nedz mieži, nedz rozes, tad vārdiņi „tie“, „tās“ atgādina vācu valodas artikulu; bet dziesmas sacerētājam bija tiešām mieži un rozes redzami, tā ka viņš uz šiem augiem varēja pareizi ar norādāmo vietnieka vārdu norādīt. Gluži tāpat lieto leitis savu vietnieka vārdu „tas“.

2) „Tas“ aizrāda uz kaut ko jau minētu: Dzīvoja vīrs. Tam vīram bija trīs dēli. Divi stakles, uz tām staklēm muca, uz tās mucas pods, uz tā poda mežs, iekš tā meža putni (mīkla). Aiz kalniņa dūmi kūp. Kas tos dūmus kūpināja?

Ja īpašības vārds tuvāki apzīmē lietas vārdu, tad īpašības vārda noteicamā galotne jau izsaka, ka zināmais priekšmets jau minēts; tomēr tautas valoda, mīlējama skaidri un plaši izsacīties un par liekvārdību daudzārt neko nebēdājama, piebiedro arī nereti noteicamai galotnei vietnieka vārdu „tas“: Reiz bijuši divi brāļi; viens pārticis, mantkārīgs, otrs nabadziņš, bet goda dvēsele. Tas mantkārīgais bij iedomājies u. t. t. Tā gandrīz pavisam lieki bez iemesla vietnieka vārdu „tas“ izlietot rakstu valodai nekādi nav ieteicams.

Kā latviešu valoda, lietas vārdu otrreiz minot, lietas vārda priekšā nostāda norādāmo vietnieka vārdu „tas“, tāpat rīkojas arī citas valodas, p. p. leišu, senindiešu.

Daži valodnieki izsacījuši domas, ka pārrunājamais sako-pojums izcēlies, vietnieka vārdam lietas vārdu kā pielikumu piebiedrojot. Un tiešām vēl šo baltu dien sastopam tā lietas vārdu izlietotu kā norādāmā vietnieka vārda pielikumu: Kur tie dzima, stalti viri? BW. p. 1147. Ko tā man laba dara, strauja upe lejiņā Ltd. 813; 1141. Tā man tika, miežu druva dzeltānām vārpiņām; tas man tika, arājiņš dubļainām kājiņām. — Daudzārt norādāmais vietnieka vārds stāv aiz lietas vārda: Griķu putra, pienā virta, tā māc manu dvēselīti JK. II, 152. Nedošu tēvam

(pādi), tam cietas rokas, māmiņai, tai es došu BW. 1574. Tam līdzīgi aizrāda „tas“ uz iepriekšējo nenoteicamo izteiksmi. Riju kult, to nemāku BW. 944.

3) „Tas“ aizrāda uz kaut ko dzirdamu. Ko tās vistas tur kladzina? Ko tie tēva suņi rēja pie māmiņas rožu dārza?

4) „Tas“ latviešu, kā arī dažās citās valodās aizrāda uz kaut ko pazīstamu, zināmu: Kumelām zelta zāle, man tā ciema zeltenīte.

Ja savām gara acīm redzam kādu atstatu priekšmetu tik skaidri un gaiši, ka uz to aizrādām it kā uz kādu tuvumā esošu, tad šā atmiņā dzīvi uzmodušās priekšmeta sevišķi ievērojamās īpašības šaujās mums prātā ar tādu taustāmu uzskatāmību, ka varam uz šīm priekšmeta īpašībām it kā ar pirkstu norādīt. P. p. tas klibais virs — rau — ar to lielo mēteli. Tas ar to lielo apkakli (Kaudz.).

Kaut ko zināmu latvietis daudzkārt izsaka ar sakopojumu: „tas un tas“: līdz tai un tai muižai LP. VII, 619; lai to un to šķirstu vaļā neslēdzot VI, 57.

5) „Tas“ aizrāda uz to, kas sekojošā teikumā paskaidrots. Tas, par ko gribam runāt, mums prātā jau zināms. Tā sevišķi bieži stāv „tas“ virsteikumā, ja palīga teikumā seko attiecības vietnieku vārdi kas, kurš, vai arī teikumi ar saikļiem ka, kad, kamēr, vai u. c.: Labs tas darbiņš, kas padarīts.*) Kur jau tas laiks, kamēr neesam redzējušies. To jautājumu, vai tas tā, vai citādi, te apcerēsim.

Tā ir nelaime, tas ir posts, tas ir joks — sakām a), kad mums par kādu nelaimi, postu, joku jārunā, b) kad vispār runājam par nelaimi, postu, p. p. tā ir nelaime (vienmēr), ka brāļi dzīvo savā starpā nesaticīgi. Bet ja sevišķā atgadījumā paskaidrojam, iekš kam pastāv zināma nelaime, posts, tad šie lietu vārdi apzīmējami ar norādāmo vietnieka vārdu „tas“: Tā jau ir tā nelaime, ka mēs, brāļi būdami, dzīvojam nesaticīgi savā starpā. Tas jau ir tas joks, ka viņš nesējis grib plaut.

6) Norādāmais vietnieka vārds latviešu, kā arī leišu valodā aizrāda uz runātāja un pārrunātāja tuvo, sirsnīgo sakaru, piešķirdams teikumam omulības nokrāsu: Tas saimnieks (= mūsu milais, laipnais s.) uz jokiem vien, uz jokiem vien. Tāpat pie īpašvārdiem: Tā nabaga Andreja man žēl (A. Alunāns).

Šini ziņā norādāmais vietnieka vārds savienojas, kā arī leišu valodā, ar piederuma vietnieka vārdu, kas tāpat kā norādāmais vietnieka vārds „tas“ aizrāda uz runātāja tuvo sakaru ar pārru-

*) Kad virsteikuma locekļus atšķir vidū iesprausts palīga teikums, tad „tas“ dažreiz tiek atkārtots: Tā, kas klāti aicināja, tā iedeva zidautiņu BW. 5036.

nājamo priekšmetu: Kur tā mana māmuliņa? Sniegi, vēji putināja ap to manu kumeliņu. Vai māsiņa, vai māsiņa! ko ta tava sirds saka? Ko tie mūsu suņi rēja?

Kā ar piederuma vietnieku vārdiem, tā arī ar piederuma ģenitīvu sabiedrojas vietnieka vārds „tas“: Ko tie tēva suņi rēja? Ko tie tautu sirmi zirgi smagi vilka kalniņā?

7) „Tas“ aizrāda uz ko nepatīkamam, uz īgnuma, nepacietības, nievāšanas priekšmetu: Jo tie ļaudis daudz runāja, jo es nieka nebēdāju. Tu gribi būt tas labais, bet es lai esmu tas suns.

Arvien šis tas gudrais un mēs tie niekuļi (Sudrab. E.).

8) Lai gan mums nav pazīstami visi cilvēki, visa pasaule, tomēr varam uz visiem cilvēkiem, uz visiem priekšmetiem norādīt, pēc pazīstamā nepazīstamo apsprieždami: tādi jau cilvēki jeb tie cilvēki: jo vairāk tiem ir, jo vairāk tie grib.

Vienu vienīgu priekšmetu uzlūkojam daudzkārt kā šo priekšmetu kopības aizstāvi: Tāds jau cilvēks ir, jeb ar vietnieka vārdu „tas“, kas latviešu valodai arī šini atgadījumā nav svešs: tāds jau ir tas cilvēks; jo vairāk viņam ir, jo vairāk viņš grib. Cik tas cilvēks neizmaksā uz pasaules pa visu laiku no pirmā brīža līdz pēdējam (Kaudz.). Še vietnieka vārdam „tas“ vairāk nekā jebkur nodilis un izdēdējis aizrādījuma spēks; tas te nenozīmē: tāds jau ir zināmais cilvēks, bet tāds ir cilvēks vispār, tāda ir cilvēka daba.

Daudz valodās norādāmais vietnieka vārds, zaudējis laika straumē savu norādītāja spēku, pieslejas lietas vārdam pa parašai bez aizrādītāja spēka kā neatkratāma ēna. Tā p. p. vācu valodā. Tādu savā nozīmē panikušu vietnieka vārdu sauc par artikulu.

Mūsu pirmie rakstnieki bija vāci, kas, vācu valodas gara pārņemti, rakstīja latviski vācu garā un latviešu rakstos nostādīja „tas“, kur vācu valoda savu artikulu. Šādu artikulu pilnu latviešu valodu sprediķoja un sprediķo vēl tagad latviešu draudzēm, tādas artikulu pilnas dziesmas latvieši dziedāja un dzied vēl tagad, tādu artikulu pilnu bībeli latvieši lasīja un lasa vēl tagad. Rakstos lasot un sprediķos vienmēr artikulu dzirdot, vispirms aprada bībelnieki ar artikulu un sāka to lietot arī ikdienišķā valodā. Ka artikulu visi latvieši nelieto vienā mērā, bet bībelnieki vairāk par citiem, to smalki ievērojuši Kaudzišu brāļi savos „Mērnīeku laikos“; jo šini ražojumā lieto Oliņš, kas „tos“ Dieva vārdus zina, bieži jo bieži artikulu, sevišķi kad viņš par tādām lietām runā, kur tas viegli var bībeles valodu izlietot.

Artikuls Infantijā nemaz nav sastopams, saprotams tāpēc ne, ka infantieši nav nākuši sakarā ar vācu valodu. Infantiešu valodā, kurā vācu valodas gars vēsturisku apstākļu dēļ nav spējis rīkot un grozīt, arī „tā Kunga“ vietā lieto vienkārši Kungu bez artikula.

Artikulu nesastopam vecās miklās, tautas dziesmās un sakāmos vārdos, tamdēļ ka tautas valoda te visvairāk patstāvīga, te visvairāk nesamaitāta atspoguļojas un uzglabājas. Tikai sabojātās jaunākās tautas dziesmās sastopams artikuls, kas pat jau vācu valodas diezgan apmuļinātām ausīm izklausās diezgan mežonisks: Sveša māte mani sauca par to (!) rupju rezgaliti Ar. t. dz. 185. Šinī tautas dziesmā „tas“ nav nekas cits, kā trūkstoša balsiena ielāps. — Dzer par labu, ne par ļaunu uz pādītes veselību! Liec to (!) krūzi pie tās (!) mutes, lai tas (!) alns iekšā tek!

Mūsu pirmajās 6 nošķirās „tas“ izlietots pareizi. Līdzīgi lieto arī leišu un citas valodas norādāmo vietnieka vārdu. Par septīto nošķiru jāšaubās, vai tā bez vācu valodas talka attīstījusies; par astoto jāsaka, ka tani parādās vācu valodas gars; tāpēc no šo šķiru teikumiem jāizsargās. Jāsargās arī vispārākajam pakāpienam piedrot vietnieka vārdu „tas“, lai gan tautā tas te diezgan parasts: Tas (!) taisnākais ceļš ir tas (!) isākais. Bez vācu valodas gara piejaukuma: Taisnākais ceļš ir isākais jeb visisākais. Ka pie vispārākā pakāpiena „tas“ ieviesies latviešu vālodā no vācu valodas, to pierāda tādi verdziski tulkojumi, kā: uz to (= auf das) negantāko, uz to (!) labāko.

Tas, viņš, šis.

168. §. Ja iepriekšējos teikumos vairāk priekšmetu minēti un sekojošā teikumā uz šiem priekšmetiem norāda ar vietnieku vārdiem, tad uz visiem priekšmetiem nevar norādīt ar to pašu norādāmo vietnieku vārdu, bet vietnieku vārdi jāizredz, uz viņu dabu lūkojoties: Saimnieks aizveda sviestu uz tirgu pārdot. Viņa ratiem pienāca virs. Šis (tāpēc ka attiecas uz tuvāko vārdu) nopirka to (tāpēc ka sviests pieder pie nedzīvām lietām) no viņa (tāpēc ka attiecas uz personu un bez tam visattālāko locekli teikumā).

Uz vaicājumu: kas to darījis? var pirmā persona, uz sevi norādamā, atbildēt: „šis“, t. i. es. Tāpat arī uz otru personu aizrāda ar „šis“. Tāpēc atkarīgā runā, kurā pirmā un otra persona pārvēršas trešajā, „šis“ attiecas uz virsteikuma priekšmetu, „tas“ un „viņš“ turpretim uz citiem teikuma locekļiem: Kungs prasa pamāti pēc bārenītes un pavēl viņai, ka viņa to tūliņ šim atvestu. Kad atkarīgā runā nesastopas vairāk vietnieku vārdu, tad var arī „viņš“, („tas“) uz virsteikuma priekšmetu attiekties: Tēvs sacīja, ka viņš drīz braukšot uz pilsētu.

Šāds, tāds.

169. §. „Šāds“, tāpat kā „šis“ zīmējas uz tuvāko, „tāds“, tāpat kā „tas“, uz tālāko priekšmetu. Šāds un tāds lietojami gan kā lietas, gan kā īpašības vārdi.

Šāds tāds apzīmē ar kaut kādu īpašību izrotātu, kaut kādu, dažādu, ļoti bieži ar nicināmu nokrāsu: Dziesmiņa mana šāda tāda, tā man kaunu nedarija. Dieviņ mīlais, dodī man šādu vai tādu dēlu, — kad tik būtu dēls! Jāja šādi, gan tādi, neviens neļēdza gredzenu princesei nomaukt. Gribēja mani šādi tādi, es tos (šos) tādus negribēju.

Laika nojēgumus tuvāki apzīmējot, „šāds“ līdzinās nozīmē „šim“, bet „tāds“ „kādam“, „neilgam“: Citu gadu šādu (= ap šo) laiku. Dēls dzīvojis tādu (kādu) laiku itin mierā. Pēc tāda britiņa, laiciņa.

„Tāds“ gan pie lietas, gan pie īpašības vārdiem apzīmē ievērojamu pakāpienu: Kas tā tāda dziedātāja? Ķēniņš brīnījies, kas tie tādi par spožumiem. Vai tu zini, kas es tāda? Ak tu muļķis tāds! Stulbie tādi! Viņš ir tāds bailīgs. — Tāds lietojams nicināmā nozīmē: Tāds ar tādu satiekas, tāds ar tādu ķīvējas. Šāds ar šādu, tāds ar tādu. Kur gan šis tāds aizies? Ja būs tāda (dzīve), kā nekāda (var. ne kaut kāda), tad paliks (dziesmas), kur kaisītas BV. 206.

„Tāds“ lietojams attiecībā uz vietnieka vārdu „kāds“: Kāds kungs, tāds kalps. — „Tāds“ daudzkārt paskaidrojams ar sekojošu „kā“: Būtu es tāda gājējīņa, kā māmiņa devējīņa. Tādas kāzas, kā kaķei krustības, t. i. nekādas.

„Tāds kā“ apzīmē kam ko līdzīgu: Lasītājam uznāk tādas kā šaubas, vai tikai viss patiesībā tā noticis Austr. XII, 155.

„Tāds“ nojēguma sparā pieņemams, saaugdams ar vietnieka vārdu „šis“ salikteni: Šītādus vārdus runāt par savām paša miesām un asinīm!

Jautājamie, nenoteicamie un attiecības vietnieku vārdi.

Kas.

170. §. „Kas“ var būt 1) jautājams vietnieka vārds: Kas nāks man biedram līdz? Kas (vīriešu kārtā izgaisušās nekatras kārtas vietā) saldāks par medu? — Tāpat atkarīgos jautājumos: Redzēsīm, kas tur izjuks; 2) nenoteicams: „Māja tukša“, kas sacīja (Vilibalds). Diezin, vai tur kas iznāks. Saimniecei visa kā bija diezgan; 3) attiecības vietnieka vārds, lietots attiecībā uz abiem skaitļiem un abām kārtām: Es nocirtu to kociņu, kas aug ceļa maliņā. Kas tie tādi, kas dziedāja? Kaut no Dieva izlūgtos divu lietu, kā vajag. Dziediet, meitas, kam ir luste!

Grūti nākas izšķirt vaicājumu, kurā nozīme vietnieka vārdam „kas“ pirmatnēja, vai jautājamā, jeb vai nenoteicamā. Attiecības nozīmi „kas“ bez šaubām ieguvis vēlākā laikā.

Attiecības vietnieka vārds cēlies gan no jautājamā. Kā jautājamais vietnieka vārds var laika straumē pazaudēt savu balsi izlocījumā, uz to aizrāda teikumi, kuŗos „kas“ sastopams atkārtota lietas vai īpašības vārda priekšā nojēguma pastiprināšanai: Jūsu dēls kungs kas kungs. Lapiņas kas lapiņas, kas pie kokiem neaug, un ko cūkas neēd (mikla). Glits kas glits = ļoti gl., viens kas viens = pilnīgi vienāds.

„Kas“ ar sekojošu dalāmo ģenitīvu nozīmē „cik“: Tu mužs, kas tur namu! Nekur likt, kas zelta LP. III, 72.

Vispārināma nozīme piemīt 1) vienkāršam „kam“ a) ar īstenības izteiksmi: Lai tie dara, ko tie dara, b) sevišķi bieži ar divdabi ar gal. -dams: Dievs labi dara, ko darīdams. Dod, Dieviņ, ko dodams, dod man labu arājiņu; 2) „kas“ pastiprināts ar „vien“, „vien tikai“: Azis iedeva Ansim tādu zobenu, ar kuŗu var apkarot, ko vien tikai gribot.

„Kas“ kā nenoteicams vietnieka vārds sastopams virsteikumos, vēl biežāki palīga teikumos: ja kas, vai kas, lai kas. Ja kas netic, lai nāk raudzīt.

Ievērojami ir teikumi ar „lai kas“, „vai kas“, kuŗos izteicēju mēdz atlaist: Lai tur vai kas (piedomājams iznāktu, būtu), man ar viņu jāsatiekas. Ko saimnieks pavēl, tas jādara, kad vai kas.

Nenoteicamo nozīmi piešķir „kam“ vārdiņi kaut, jeb, ne, nez: kaut kas, jebkas, kas nekas (ar balssvaru uz ne), nezkas: Dēls manijs, ka tēvam kaut kas prātā. Viņi bija labi pārtikuši: bija liels dārzs, kas nekas. Nezkas liels tur nav.

„Kas“ izlietojams vienmēr kā lietas vārds.

Katrs.

171. §. „Katrs“, pirmatnē nozīmēdams kuŗu no diviem, ir 1) jautājams vietnieka vārds: Katrs vecāks, vai māsa, vai brālis? Atkarīgā jautājumā: Iesim, lāci, pie kundziņa, katram auzas piederēs. Viņi, viens otrā skatīdamies, nevarēja zināt, katrs lielākās izbailēs (Kaudz); 2) nenoteicams = abi, ikviens no diviem: Tad viņi gājuši atkal gulēt(u), katrs savā gultā. Aug ābeļi pret ābeļi, katra kalna galiņā. — Tā sevišķi bieži sastopams noliegtais „nekatrs“, nozīmēdams nevienu, ne šo, ne to no diviem: Ne miegam, ne kaunam, nekatram neļāvos. Snaudūļa māte, snaudūļa meita, nekatra pūriņa nedarināja.

Tagadējā valodā „katrs“ attiecas uz vairāk personām, nozīmēdams ikvienu: Pašas kūmas domājiet, ko jūs katrs darīsiet BV. 1645. Tapat arī nekatrs = neviens: Man deviņi bāleļiņi, nekatram ligaviņas.

„Ikviena“ nozīmē vienkāršā „katra“ vietā bieži sastopami: ikkatrs, kuŗš katrs.*) Cienīgai piedzimst dēls, bet tāds, kā kuŗš katrs cilvēks.***) Tik gudrs laikam gan būs kuŗš katrs.

Kuŗš.

172. §. „Kuŗš“ ir 1) jautājams vietnieka vārds. „Kas“ vaicā vispāri. Kas to darījis? vaicājam, kad par darītāju nezinām, vai tas bijis suns, vai kaķis, vai cilvēks, jeb vai cits kas. Bet „kuŗš“ vaicā pēc kāda no zināmu priekšmetu zināma pulka: Kuŗš to darījis? vaicājam, ja gribam darītāju izzināt no zināma pulka, p. p. no bērnu pulciņa. Zināmo priekšmetu pulku daudzkārt izsaka a) satiksmes vārds „no“: Kuŗš no jums to darījis? b) vokativs: Kuŗš, ļautiņi, dzirdējāt? c) visbiežāki teikuma sakars: Te ir daudz puķu. Kuŗu lai es tev dodu? 2) „Kuŗš“ ir attiecības vietnieka vārds. Kā tāds tas a) pieslienās it kā ipašības vārds sekojošam lietas vārdam teikumā un pa laikam uz priekšējo attiecības vietnieka vārdu aizrāda norādāmais vietnieka vārds „tas“: Kuŗš puisītis atminēs, tas būs mans arājiņš. Kuŗa dziesma laba bija, to divreizēis izdziedāju (var. kuŗa laba dziesma bija; kas bij laba grezna dziesma BV. 592); b) attiecas, tāpat kā „kas“, uz virsteikumā stāvošu lietas vārdu: Laime, laime tai mātei, kuŗai meitas (var. kam jeb kur***) meitiņas) skaistas auga BV. 7701. Lai raudāja pašas tautas, kuŗas mani raudināja; c) „kuŗš“ zīmējas uz iepriekšēju lietas vai vietnieka vārdu, ar to saskanēdams skaitli un kārtā, virsteikumā seko „tas“: Viens grib manu lielu pūru, otr(i)s daiļu augumiņu. Kuŗš (var.: kas, kuŗais ar noteicamo galotni ļoti neparasti) grib daiļu augumiņu, pie tā iešu dziedādama BV. 9476.

„Kuŗš“, retumis arī „kas“, nereti sastopams jautājamās teikumos ar kādu citu jautājamo formu: Kas tad nu kuŗam par to jāzin? = Kas jāzina? Kuŗam par to jāzin Austr. XI, 102. Kas kuŗam bēdas bija? BV. 9876. Ko nu mēs kuŗam bijām ļauna darijuši? Apsk. I, 688. Cik tad tiem kuŗo reizi tās pašas naudas? Austr. XIII, 460. — Tāpat atkarīgos jautājamās teikumos: Es gan redzu, uz kuriem kuŗš ceļš iet (Kaudz.). Mēs kaujamiem ap pūriem, kuŗam kuŗu pūru paņemt. Lai tirgotāji dara, ko kuŗais grib Austr. XIII, 453. Runājiet, labi ļaudis, ko kuŗais zinādami BV. 8856. Kas kam bija lielas bēdas, ka man mazs augumiņš.

*) Viens katrs, katrs viens ir gan no vācu valodas ein jeder pārņemts: Mana gala viens katrs gaida (Sudr. Edž.).

**) Vecos rakstos un tagad vēl dažos apgabalos „katrs“ sastopams kā attiecības vietnieka vārds: Katra (= kuŗa) meita godu gaida, tai Laimiņa kroni pina BV 6621; BV. 8981.

***) Kā leišu valodā apstākļa vārds „kur“ aizstāv attiecības vietnieka vārdu, tā arī retumis latviešu valodā, diezgan bieži inflantiešu izloksnē: Tas bij jūsu virsinieks, kur ar kriju deguniņu BV. 20295.

Dažos no minētiem jautājamiem teikumiem, sevišķi minētos atkarīgos jautājumos, „kuŗam“ pirmatnējā jautājamā nozīmē izdēdējusi tādā mērā, ka to vairs nesajūtam, un „kuŗš“ mums nozīmē liekas līdzināmieš kuŗam katram, ikkuŗam.

Šinī nozīmē pat bez jautājamās nozīmes ēnas „kuŗš“ daudzkārt lietojams: Nomirst tēvs māmuliņa, mēs bērniņi malu kuŗš BV. 3939. Dzīvojam kur kuŗais, katrs savu malu. Viņi klausijas, kā kuŗš spēja. Un kas gan tur esot ko maksāt? Divdesmit kaņķikas kuŗai meitai (Kaudz.). Kāds kuŗais cilvēks, tāds kuŗam cilvēkam Dievs. Kāda kuŗa diena bija, tādu sedzu villainiti. Kādu kuŗo Dievs radījis.

Apcerējamā nozīmē „kuŗam“ piediedrojas jeb, kaut, ik, arī viens: ik, jeb, kaut kuŗš, kuŗš viens: Tas var atgādities kuŗam vienam (ikkuŗam, kautkuŗam) Apsk. I, 600.*)

173. §. Attiecības vārdus „kas“ un „kuŗš“ lietojot, jāņem šis likums vērā: Vienāda attiecība apzīmējama ar vienādu attiecības vārdu, t. i. ja attiecības vārds attiecas uz vienu un toŗpašu priekšmetu, tad izredzams tas pats attiecības vārds: Lapiņas, kas lapiņas, kas pie kokiem neaug un ko cilvēks neēd. Viņš aizrijās no putekļiem, kuŗus sacēla vējš, un kuŗi lida nāsīs un mutē, jeb: ko s. v. un kas l. n. un m., bet nevis: kuŗus s. v. un kas l. n. un m., nedz arī: ko s. v. un kuŗi l. n. un m.

Bet ja attiecība dažāda, tad izredzama attiecības vārdu pārmaiņa: Kāds saimnieks, kam piesūtīta vēstule, kuŗā pavēlēts zināmā vietā nolikt 1000 rubļus, nodevis šo vēstuli policijai, bet nevis: kuŗam — kuŗā. Tad vēl jāievēro, ka attiecības vietnieka vārds „kuŗš“ jāizredz 1) lokatīvā un pa laikam arī ģenitīvā: meŗu, kuŗā aug jauni koki, sauc par jaunmeŗu. Bērni, kuŗu vecāki miruŗi, ir bērņi, un 2) tur, kur „kas“ varētu pārpratumu sacelt, tā ja lietas vārds ar ģenitīvu tuvāki apzīmēts: cik jaukas uz kalniem ir prieka vēstneŗu kājas, kuŗi mieru sludina.

„Kas“ turpretim vienmēr lietojams, ja tas attiecas uz personiskiēm vietnieku vārdiem, pie kam jāievēro, ka apzīmētāja teikumā zināmos personiskos vietnieku vārdus mēdz atkārtot. Nāc palīgā, tu zelta Dieva māte, kas arī tu zini, kas tu redzi viņas bēdas Tr. IV, 45.

174. §. Jaunākā laikā daŗi lūko pārpratumus novērst, attiecības vārdam vārdu „pēdējs“ piediedrojot: Daudzreiz ir jāiztieks ar kausētu ledu vai sniegu, kuŗš pēdējais vēl nereti ir maisīts ar smiltīm MVM III, 496. Bet tāda valoda (kuŗš pē-

*) Infantijā kuŗš — kuŗš = viens — otrs: kura (= viena) adia, kura (otra) szyva Zbiór. XVIII, 335.

dējs) ir vācu valodas auglis; bez tam pēdējs minētā teikumā pilnīgi lieks; jo ja attiecības vārds neattiektos vienīgi uz pēdējo vārdu (sniegu), bet uz ledu un sniegu, tad attiecības vārdam „kurš“ būtu jānostājas daudzskaitlī.

Kāds.

175. §. „Kāds“ 1) jautā pēc priekšmeta īpašības: Kādu tad mūsu Dievam nav? Kā jautājams vārds „kāds“ ne visur parādās savā pilnā īpašības nozīmē, bet nozīmē to pašu, ko „kurš?“ „kas par?“ — Kāda diena šodien ir? Vai jauka, vai nejauka? tā vaicājam pēc dienas īpašības. — Kāda diena šodien ir? Vai pirmdienā, jeb vai otrdienā? = Kas par dienu.

2) „Kāds“ kā attiecības vārds ļoti bieži attiecas uz norādāmo vietnieka vārdu „tāds“: Kāda vārna pērta, tāda nepērta. Es tev nopirku zirgu, kādu tu vēlējies.

3) „Kāds“ kā nenoteicams vietnieka vārds: Senos laikos bija kāds vīrs. Lai man bija kāda dziesma, tā man kaunu nedarīja. Ko divi kādi sauc par jaunu, to trešais sauc par vecu. Īpašības vārda priekšā: Kas jau kāds negodīgs, driz sēdēja kaktiņā.

„Kāds“, kā nenoteiktas īpašības izsacītājs, var apzīmēt gan a) ar teicamām, gan ar b) neievērojamām īpašībām izrotātu priekšmetu: a) Priekšā ēdieni un dzērieni vai kādi (= dažādi, pie tam visi jauki) LP. VII, 1198. b) Ja būs kāda dzīvošana (var. slikta, ja nekāda, kaut nekāda, kāda jeb nekāda, lai sapuva (dziesmas) nātrienā BV. 206.

Pārrunājamā nozīmē sastopami arī: kaut kāds, kāds nekāds, kāds nebūt: Ja būs labs tēva dēls, pa vienai izdziedāšu; ja būs kāds nekādais (pa parastam: kāds nekāds), kur ieraku (dziesmu), lai palika BV. 206,25. Gadījās ezeriņš ar kādiem nekādiem kukaiņiem. Lai tas izstāsta man kādu nebūt (kaut kādu) atgadījumu.

„Nekāds“ (balssvars uz kāds) noliedz pavisam to priekšmetu, kuŗa priekšā tas stāv: Tagad nav nekāds vējš (= nav ne pavisam vēja). — Pēc satiksmes vārda bez stāv nekāds „kāda“, „kaut kāda“ nozīmē: Bez nekādām pūlēm, jeb: bez kaut kādām pūlēm. Tāpat neviens: Muļķis gāja bez nevieniem ieročiem LP. VI, 951.

176. §. „Kāds“ pie skaitļa vārdiem un mēra, izplatījuma, laika apzīmējumiem apzīmē šos nojēgumus par aptuvumiem saprotamiem: Tur būs kāds simts cilvēku. Izsēju kādi (= apmēram) divi pūri miežu; audekls kādu olekti plats; pēc kāda (neilga) laiciņa, britiņa.

Kurš, katrs, kāds lietojami gan kā lietas, gan kā īpašības vārdi.

177. §. Lai gan vārdus nekas, nekatrs, nekāds, neviens sajūtam par vienu vārdu, tomēr tie pilnīgi nav saauguši salikteni, kas redzams 1) no tam, ka balssvars neatrodas uz nolieguma ne, 2) no tam, ka satiksmes vārdi iespraužas starp noliegumu un vietnieka vārdu: ne par ko; ne ar kādiem līdzekļiem.

178. §. Līdzīgā nozīmē kā „kāds“ lietojams „dažs“, bieži pastiprināts: dažs labs. Rakstu valodā sastopams tai vietā dažs labais ar noteicamo galotni. Bet šī galotne te nevietā. Skat. 147. §, 3.

V i s s.

179. §. „Viss“ apzīmē, ka no zināmas kopības, no zināmu priekšmetu daudzuma neviena priekšmeta un no zināma priekšmeta nevienas daļas netrūkst. Pastiprināts „viss“ daudzkārt ar apstākļa vārdu it: Visa pasaule, it visi to zina. Ko, brālīti, tu lūkoji visu gaŗu vasariņu? Visā ceļā no viņa nebiju neviena vārda dzirdējis. Visā rīklē bļaut, visā balsī šķaudīt, visu kaunu pamest. Muļķi is aizgāja ar visu meiču uz savām tēva mājām.

Kā izteicēja īpašības vārds bieži sastopams „viss“: Visas (= pavisam) acis izraudāju. Visas tavas rokas tric Ltd. 1325. Šī izteicēja daba parādās arī vārdu kārtā; jo „viss“ nenostājas, kā īsts īpašības vārds, pēc piederuma un norādāmiem vietnieku vārdiem, bet priekš tiem: visas manas, visas šīs, tās, tādas bēdas.

Skaitļa vārds.

180. §. Skaitļa vārds lietojams 1) kā teikuma priekšmets (skat. 288 §), 2) kā izteicējs (skat. 289. §, 8), 3) kā izteicēja īpašības vārds: Kūlām pieci, kūlām seši, kamēr paaug mazajie (= piecatā, sešatā), 4) kā pielikums: Kārlis Piektais, 5) kā apzīmētājs (skat. 292. §, 4).

181. §. „Viens“ lietojams 1) kā skaitļa vārds: viens (ne vairāk) cilvēks.

2) Ja vairāk priekšmetu attiecas uz kaut ko vienu, tad viens var iegūt nozīmi: tas pats, viens un tas pats: Viņi dzimuši vienā dienā. Vai mēs neesam viens kas viens?

3) Viens daudzkārt apzīmē priekšmeta, stāvokļa, darbības nejauktu, nepārtrauktu vienlaidību: iet vienās skrandās, laistīties vienā zeltā, sabraukt zirgu vienās putās; dzīvot vienās bailēs, vienās raizēs, vienā laimē, vienos priekos; raudāt vienā raudāšanā, braukt vienā braukšanā. Kādēļ tu vienā gabalā tāds nolaidies?

4) Nūle apcerētai pašķirai stāv tuvu jo tuvu nozīme: tikai, vien, neviens cits: Es uzaugu ar tautieti; upe viena (pa parastam: vien) starpiņā Ltd. 1050. Bijām palikuši vieni paši. Mēs braucām vienas ar Olgu; vienos kreklos strādāt, t. i. bez citiem drēbes gabaliem.

5) Viens dažreiz cildina nojēgumu, to apzīmēdams par kaut ko sevišķu, savā ziņā vienīgu: Tas tik bij viens lietus! Viņš sāk lūgties no vienas tiesas. Spoži melni ērzeļi kā vienas bildes JK. III, 73. Ka tādos teikumos nav meklējamas vācu valodas pēdas, uz to aizrāda latviešu valodā ļoti pazīstamais sakopojums: no vienas tiesas, — sakopojums, kuŗam neko līdzīgu neatrodam vācu valodā.

6) Nojēgums savā vispārībā var sevī arī satvert nenoteiktu īpatnību: Bija reiz vīrs. Bet īpatnības nenoteiktību varam apzīmēt ar nenoteicamiem vietnieku vārdiem kāds, viens: Bija reiz kāds jeb viens vīrs. Tāpat izlietojams leišu vienas, krievu одинъ un vācu nenoteicamais artikuls. Varētu domāt, ka vācu valodas iespaids te parādās nevien latviešu, bet arī leišu un krievu valodā. Tomēr pareizākās domas gan tās, pēc kuŗām visās minētās valodās meklējama patstāvīga attīstības gaita.

7) Viens tuvojas aizrādāmā vietnieka vārda dabai, ja tas stājas attiecībā pret otru: ar vienu cirtienu vieniem sešiem galvas nost, ar otru cirtienu otriem sešiem LP. VI, 755.

182. §. P a m a t a s k a i t ļ a vārdi 2—9 un tāpat „abi“ lietojami un lokāmi kā īpašības vārdi. Tikai jāievēro, ka visos locījumos abējās kārtās blakus parastiem locījumiem lietojama forma ar -i, t. i. sastindzis divskaitļa nōminatīvs un akuzatīvs: nōm. un akuz. divas jeb divi aitas, divu jeb divi gadu vecs, pa deviņām jeb deviņi dienām (dieni).

183. §. D e s m i t n i e k i, s i m t n i e k i, t ū k s t o t n i e k i ir lietu vārdi, tāpēc no tiem atkarīgs ģenitīvs: desmit(s) vīru, simts zaldātu, tūkstotis ļaužu. Bet daudzkārt sastopams pēc šiem skaitļiem arī nōminatīvs: desmit vīri, sevišķi ja skaitļu vārdu priekšā kā apzīmētāji stāv vietnieka vārdi: Tie sešpadsmit gadi bij klāt LP. V, 375. Akuzatīvā ir pat parastāki sacīt: desmit vīrus, nekā ar atkarīgo ģenitīvu no desmit: desmit vīru.

Tas pats sakāms par nenoteiktiem nelokāmiem skaitļa vārdiem daudz, maz, vairāk, cik, tik: nōm. daudz cilvēku (cilvēki), ak. daudz cilvēkus (cilvēku).

Šie kā lietu vārdi izlietotie skaitļu vārdi pa laikam ir nelokāmi; tomēr nenoteiktos skaitļu vārdus „daudz“, „vairāk“ var arī locīt pat tad, ja tiem tūliņ seko lietas vārds: priekš vairākiem gadiem (pa parastam: vairāk); atturēt daudzus (pa parastam:

daudz) cilvēkus no nāves (Austr. XIV, 2, 18), daudzām (pa parastam: daudz) saimniecēm pienākas gods (Neikens). Tamlīdzīgi locīt arī desmits, simts, tūkstotis nav nekādi ieteicams, lai gan rakstu valodā šad tad tas notiek: vekseli atdot par divsimt sešdesmit rubļiem, un nevis: par diviem simtiem sešdesmit r.

Bet kad apceramie skaitļu vārdi stāv bez lietu vārdiem, tad tie visādā ziņā lokāmi: pēdējā gadu desmitā; viņš jau pie sešdesmitiem (= apmēram 60 gadu vecs). Pulkstens iet uz divpadsmitiem. Es to esmu no vairākiem, daudziem dzirdējis. Cikiem jāiet uz muižu?

184. §. Pie saliktiem skaitļu vārdiem lietas vārds rikojas pēc beidzamā skaitļa; tā tad: devis divdesmit vienu aitu*), trīsdesmit vienu zirgu.

185. §. Skaitļu vārdi nostājas pa laikam lietas vārda priekšā; bet dalāmus ģenitīvus var arī nostādīt skaitļa vārda priekšā: Jūsu ir divpadsmit. Edēju, dzērēju nebijis neviena. LP. VI, 722. Laiks isāks, ja brauceju divi.

Ši vārdu kārtā sevišķi iecienīta, kad skaitļa vārds apzīmējams aptuvumis: Tur būs pēdu astoņi. Bērns gadu četrus vecs. Aptuvenai skaitļa apzīmēšanai lieto arī vietnieku vārdus kāds, savs, satiksmes vārdu ap un apstākļu vārdu līdz, nostādītu skaitļa vārda priekšā: Tur būs kādi, jeb savi, jeb ap, jeb līdz pieci podi linu.

186. §. „Līdz“, nostādīts aiz skaitļu desmitniekiem, simtniekiem, tūkstotniekiem, apzīmē skaitli par pilnīgi noteiktu: desmit, simts līdz, t. i. neviens ne mazāk, ne vairāk kā 10, 100.

187. §. No pamata skaitļu vārdiem var pieņemt noteicamo galotni tikai viens un deviņi: Še redz, nav vis vienais cilvēks vien, kas klausās. Rauj tevi deviņais (arī devītais): Kad tevi deviņie! Tas jau smird kā deviņais velns.**)

188. §. Pie daudzskaitļiem lieto parasto skaitļu (no 1—9) vietā vārdus ar galotni — ēji: Teikšu vienu taisnību, vienējus melus (K. Kalniņš); divējas kāzas, treji vārti, deviņējas ragus; tāpat abējas bikses, abēji svārkī. Pārrunājamus skaitļu vārdus lieto arī tad, kad vairāk priekšmetus savieno kādā tuvākā vienībā: Četrējus gadus viņš bija nobijis par pagasta vecāko. Nu jau būtu piektēji, bet pats atsacījās (Janševskis) — te it kā

*) Izloksnis sastopams gan arī: devis divdesmit vienas aitas, divdesmit vienus zirgus.

**) Deviņais pa laikam lietojams velna nozīmē, vai kā velna apzīmētājs; bet retumis arī citur devītā (= devītais) vietā: deviņš kaŗa valditājs.

daudzskaitliniekā savienoti pagasta vecāko gadi (salīdz. latīņu quinquennium). Pie daudzskaitliniekiem lietot parastos pamata skaitļus, kā tautā šur tur dzirdams (divi rati, trīs vārti), nav nekādi ieteicams.

Skaitļa vārds ar galotni -ēji daudzkārt neapzīmē atsevišķu priekšmetu, bet priekšmetu kopību skaitu: Brālis norauj no abējiem augļiem, t. i. augļus no diviem kokiem LP. VI, 761. Zied puķītes trejis ziedis, t. i. puķei ir trejdažādi ziedi, p. p. balti, sarkani, zili. Tur ganija divēji (var. ciemu) gani*) (= divēju māju gani); tikai kopā nesalaida BV. 761,4. Šodien būs divēji dievvārdi (latviešu un vācu).

Kārtas skaitļu vārdi.

189. §. Par kārtas skaitļa vārdu galotni skat. 146. §, 7. Saliktos skaitļu vārdos tikai pēdējais var būt kārtas skaitļa vārds: divdesmit pirmajā, otrā, trešajā gadā.

Mēneša dienas apzīmējot, latvietis, tāpat kā vācietis, lieto ievērojamu saisinājumu, nostādīdams kārtas skaitļa vārdu un mēneša nosaukumu lokatīvā: 1906-tā gada piecpadsmitā jūlijā; tai vietā var arī sacīt: 15-tā jūlija dienā; bet tā ir ļoti neparasti.

190. §. Pie īpašības ģenitīva apzīmē pamata skaitlis apmēram to pašu, ko par vienu lielāks kārtas skaitlis: Divu gadu jeb: trešā gada kumelš, piecu gadu zirgs jeb: sestā gada zirgs.

Daļu skaitļu vārdi.

191. §. Daļu skaitļu vārdi lietojami 1) ar pilno galotni, pie kam daļu skaitlis visos locījumos lokāms un skaitāmais nostājas dalāmā ģenitīvā: nōm. trīs piektdaļas poda linu, ģen. triju piektu daļu poda linu, dat. trim piektām daļam poda linu u. t. t., 2) sastingušā divskaitļa nōminatīvā jeb akuzatīvā ar galotni -i: Te ir divi piektdaļi pūrvieta zemes, divi piektdaļi poda linu. Atdalījam divi piektdaļi pūrvieta lauka. Tāpat pie satiksmes vārdiem: No divi piektdaļi atņemt vienu piektdaļu. — Ja datīvam un lokatīvam piebiedrojas mēra apzīmējums, tad šis dalāmā

*) Dažos Vidzemes apgabalos, tā Piebalgā, Sausnējā, sastopamas sastingušas formas abej, divej, trejej, četrej, pieceej, sešej, septiņej, astoņej, deviņej ar sekojošu ģenitīvu: Divej kreklu mugurā BV. 20630,5. Tur ganija divej ganu. Viņš par gadu noplēš divej zābaku, trejej svārku, četrej bikšu (bet trīs cepures). Mums vakar braucot, abej slieču (= abēju ragu slieces) pārļuza. Retumis šī valodas parādība sastopama arī rakstu valodā: Divej bikšu kājā Vēr. II, 902.

Līdzīgi kā „abej(u)“, „divej(u)“ lieto „abeiš“, „diveiš“ dažos apgabalos Kurzemes vidienā, tā p. p. Naudītē, Pienavā, Lestenē: abeiš (blakus abēju) pušu ceļam, abeiš roku pirksti, diveiš (t. i. divēju, divējas) kāzas, divciš (divu) gadu vecs.

ģenitīva vietā nostājas daudzskaitļa datīvā vai lokatīvā: Piepirkt divi (jeb divām) piektdaļi olektim audekla vēl divi piektdaļi klāt; iestādīt divi (jeb divās) piektdaļi pūrvietās astoņi pūri kartupeļu.

Daļu skaitļi, kas salikti ar pus-, stāv, atkarīgi būdami no „pus-“, dalāmā ģenitīvā. Nōm.: tur ir pusotras olekts audekla, pūstreša poda linu; akuz.: nopirku pusotras olekts audekla, ģen.: pusotras olekts platumā. Akuzatīvā valoda daļu skaitļa atkarību daudzkārt vairs neievēro un nostāda to akuzatīvā, saskaņā ar skaitāmo: (Dosi) divus vecus kažociņus un pusotra kamzoliša (var. pusotru kamzoliņu, ari: pusotrus kamzoliņus) BV. 3756. Datīvā un lokatīvā pārrunājamie skaitļa vārdi saskan skaitli un kārtā ar daudzskaitļa datīvā vai lokatīvā stāvošo skaitāmo: dat. pūstrešām olektim, pūstrešiem podiem; lok. pūstrešās olektis, pūstrešos podos.

Darbības vārds.

I. Darāmā kārtā.

192. §. Darbības vārds darāmā kārtā izsaka, ka no teikuma priekšmeta iziet kāda darbība, vai ka tas atrodas zināmā stāvoklī, p. p. cilvēks strādā; puķe zied. Ka nepārejoši darbības vārdi pārvēršas par pārejošiem, ja tie salikti ar satiksmes vārdiem, par to runāts 301. §, 9.

II. Vidējā kārtā.

193. §. Vidējā kārtā izsaka: 1) ka darbība, kas no teikuma priekšmeta iziet, pie tā atgriežas atpakaļ (atgriezeniskie darbības vārdi), p. p. dāvāties, ģērbties, lielities, mazgāties, pušķoties, rādīties, segties, sildīties, slaucīties = dāvāt, ģērbt sevi u. t. t.: Tautu dēļ pušķojos = pušķoju sevi.

Minētos piemēros vidējās kārtas galotne -s parādās skaidri un gaiši akuzatīva nozīmē. Galotne -s (=sevi) minētos piemēros var apzīmēt gan visa priekšmeta ārieni, gan tikai priekšmeta daļas. Tā p. p. teikumā: iesim upē mazgāties — darbība zīmējas uz visām cilvēka miesas daļām, bet teikumā: ik rita cēlusies mazgājamies — darbība attiecas uz zināmām rītos mazgājamām miesas daļām, uz rokām, acīm, kaklu, ausīm.

Vidējās kārtas galotne -s, cēlusies no *si, ir atgriezenisks vietnieka vārds. Bez balssvara būdams, tas saaudzis vidējā kārtā ar darbības vārdu kopā. Vietnieka vārdam „sevi“ turpretim vienmēr ir balssvars. Šīni ziņā vidējās kārtas darbības vārdi atšķiras no darāmās kārtas darbības vārdiem ar vietnieka vārdu „sevi“ kā papildītāju. Tā tādi teikumi, kā: es mocu pats sevi,

es apģērbju pats sevi un es mocos, es apģērbjos izšķiras tani ziņā, ka viņos papildītājs (sevi) uzsvērts, šos turpretim bez balsvara -s izsaka, ka darbība, no teikuma priekšmeta iziedama, ap to darbojas.

Dažreiz teikumā sastopami pēc labas tiesas divi papildītāji: 1) -s, 2) sevi: Vai tad māja nespēj pati sevi apkopties (Purap.). Pati sevi apēdas RK. VII, 1058. Koši sevi turējos (t. dz.).

2) Daudz vidējās kārtas vārdos vēl gan -s sajūtams kā akuzatīvs, bet papildītāja nojēgums tajos tā izdilis, ka tā vietā nekad vairs nevar nostāties pilnīgais vietnieka vārds „sevi“: Celies (nevis: celi sevi), māte, pacel meitu! Liecies mierā! Liecies gar zemi! Liecies uz ausi! (Nekad: liec sevi uz ausi, gar zemi); bet gan: nelikšu vājo ķēvi, bet likšu pats sevi ilksis, arī: likšos pats sevi ilksis. Bet kāpēc gan varam sacīt: likšu pats sevi ilksis, bet nevaram vairs sacīt: likšu pats sevi gar zemi? Teikumā: likšu pats sevi ilksis — darbības vārds likt ir savā pirmatnējā nozīmē un tādā var pieņemt pilnīgo papildītāju „sevi“, bet teikumā: likšos gar zemi — darbības vārds saaugdams ar atgriezenisko vietnieka vārdu -s(i), ieguvis nozīmi apgulties, atkrist. Tāpat laika straumē vidējās kārtas darbības vārds likties parādās pārgrozītā nozīmes nokrāsā sekošos teikumos: Kur lai liekamies (=ejam)? Likās gudrs tēva dēls. Viņš neliekas ne zinot, ne dzirdot. — Ja likties nozīmē ļauties, tad atkarīgā nenoteicamā izteiksme arī nostājas vidējā kārtā. Viņš liekas, ļaujas pielūgties, arī: sevi pielūgties.

Tā tad minētos vidējās kārtas darbības vārdos pirmatnējais bezbalsvara vietnieka vārds -s(i), pazaudējis laika straumē papildītāja spēka pilnumu, ieguvis uzdevumu noteikt, ka darbība, iziedama no teikuma priekšmeta, nepāriet uz citu priekšmetu, bet paliek pie viņa paša, un tā tad pārejošus darbības vārdus pārvērst nepārejošos: baidīt — baidities, beigt — beigties, dzīt, dzenāt — dzities, [dzenāties, griezt — griezties, grozīt — grozities, kārt — kārties, ķert — ķerties, laist — laisties, liegt — liegties, liekt — liekties (lidzinās darbības vārdam likt), likt — likties, locīt — locities, maisīt — maisities, meklēt — meklēties, mest — mesties, plātīt — plāties, plēst — plēsties, purināt — purināties, remdēt — remdēties, sākt — sākties, atspiest — atspiesties, staipīt — staipities, šūpot — šūpoties, valstīt — valstīties, vazāt — vazāties, velt — velties, vilkt — vilkties, vilt — vilties, celt — celties, žaudēt — žaudēties u. c. Salīdz.: Paslēpies, mana māsiņa, aiz deviņi rožu krūmi, lai tautietis tevi meklēja līdz pat gaiļu laicinām, var. lai tautiņas meklējas (= nodarbojas ar meklēšanu) līdz rītam, līdz gaiļiem BV. 16832.

Visos nūle minētos piemēros teikuma priekšmets parādās kā darbības darītājs. Sajūtam teikuma priekšmetu kā darītāju

daudz maz arī tādus piemēros, kuŗos darbība notiekas bez teikuma priekšmeta gribas un ziņas: Cimdi paši kaktā adās. Zirgi baŗojušies acim redzot. Dots devējam atdodas. Durvis atvērās, daudzkārt ar pielikumu: pašas no sevis. Vezums apgāzās. Nauda taupās. Nauda glabājas skapī. Aizmirsās man dziesmiņa.

Tiesa gan, ka dažos piemēros teikuma priekšmets neliekas darbību izdarām, bet to it kā izeiešam. Tā: nauda glabājas — līdzinās: nauda tiek glabāta, aizmirsās man dziesmiņa — līdzinās ciešamai kārtai: dziesmiņa manis aizmirsta. Ja salīdzinām savā starpā teikumus, kā: zēns veļas no kalna lejā kā ritenis — ar teikumu: bērns izvēlās no gultas, tad teikuma sakars piešķir pirmā teikuma priekšmetam, zēnam, daudz lielāku darbības dzinuli nekā otra teikuma priekšmetam, bērnam, kur bērns vairāk parādās par darbības cietēju nekā tās darītāju.

3) Darītāja nojēgums var vidējā kārtā krievu valodā pavisam izzust no teikuma priekšmeta, tā ka šis parādās par cietēju, un darbības darītājs, kā darītājs pie ciešamās kārtas, nostājas instrumentāli, p. p. это слово имъ не употребляется. Latviešu valoda tik tālu nav gājusi.

Ir gan, kā jau otrā pašķirā aizrādīts, piemēri latviešu valodā, kuŗos vidējā kārtā atsitas ciešamā kārtā. Vairāk nekā minētos piemēros tuvojas vidējā kārtā ciešamai sekošos piemēros: Sakās lietus aizejot BV. 15745. Aiz upites redzas tēva mājas Austr. XVIII, 117, kā retos apgabalos runā parastā „redzamas“ vietā. Šinī šalkā dzirdas gaudas Apsk. I, 305. Tautā tādu „dzirdēties“ nekad neesmu dzirdējis. Abi stāsti patikami lasās (lasīties tādā nozīmē bez šaubām jaunlaika raŗojums — pēc krievu читается).

Daŗi no mūsu rakstniekiem, neievērodami latviešu valodas garu un smakdami krievu valodas valgos, lieto vidējo kārtu ne retumis ciešamās kārtas nozīmē: Galotne -in pie igauņiem lietojas (!) (pēc krievu употребляется) no substantīviem un adjektīviem Austr. X, 13. Daŗās latviešu gramatikās sastopams ne reti teikums: vārds lokās (pēc krievu склоняется) „lokāms“ vietā. No tādām svešām nezālēm jāizsargā rakstu valoda.

4) Nūle pat redzējam, ka teikuma priekšmets latviešu valodā var pieņemt tā kā cietēja nokrāsu un ka tas krievu valodā pilnīgi var pārvērsties par cietēju. Bet var arī atgadīties, ka par darbību runājam, darītāju pavisam pār galvu laizdami, to nenoteikti ar trešo personu apzīmēdami. Tā nokļūstam kā darāmā, tā arī vidējā kārtā pie bezpersoniskas nozīmes. Teikumā: kā tev darbs veicas? vidējās kārtas darbības vārds veikties piešķirams otras pašķiras darbības vārdiem; bet teikumā:

kā tev veicas, sviežas, klājas? veikties, sviesties, klaties ir bezpersoniski darbības vārdi. Bez šiem minami vēl: gadās, notiekas, man liekas, rādās, gribas, iekārojas, iežēlojas u. c.

5) Daudz vidējās kārtas darbības vārdu izsaka, ka viena un tā pati darbība, iziedama [no diviem vai vairāk darītājiem, atgriežas pie darītājiem atpakaļ tā, ka viena darītāja darbība ķer otru darītāju (savstarpējie darbības vārdi): badīties, bārties, rāties, bučoties, mutoties, skūpstīties, ēsties, grūstīties, kauties, plēsties, stumties, sveicināties, tiesāties; te pieder sevišķi daudz ar piedekli sa- salikti darbības vārdi: saieties, sarunāties, sarakstīties, satīkties, sastapties, sazināties u. c. Ka darbība tādos piemēros notiekas vairāk darītāju starpā, to izsaka a) darītāju daudzskaitlis: Kur divi rejas, tur trešais rij. Gaiļi plūcas; b) saiklis „un“ un satiksmes vārds „ar“, „uz“, kuŗi vienu teikuma priekšmetu piekopo otram: Māte un meita (jeb: ar meitu) dalījās. Ko ar pliku plūkties? Laime uz Laimes vaicājas; c) vienskaitlī stāvošu teikuma priekšmetu atkārtojot kā papildītāju: Roka roku mazgājas. Kas, mutīte, tevi mazgāja? Māsa māsu mīlojas. Kas, bāliņ, tevi mīloja? d) vairāk darītāju savstarpēju darbību apzīmējot ar: viens—otrs, cits—cits, savā starpā: Divas upes satekas (var. sagājas, satecēja), viena otru laistījās (var. laistidama); divi sērdienēs satikās, viena otru mīlējās.

Ievērojot savstarpējo darbības vārdu dabu, pēc kuŗas darbība, no darītājiem iziedama, pāriet uz darītāju pretiniekiem vai biedriem, saprotams, kāpēc pirmā kārtā savstarpēji darbības vārdi darināmi no pārejošiem darbības vārdiem.

No nepārejošiem darbības vārdiem darināmi savstarpēji darbības vārdi salikteņos ar sa-: Viņi saskrējās krūtīs. Es ar viņu sagājos, sadusmojos. — Šos piemēros darbības savstarpība izsacīta nevien vidējā kārtā, bet arī piedēklī sa-. Ievērojot, ka tādiem darbības vārdiem trūkst darbības pārejas no viena priekšmeta uz otru, darbības savstarpība te nav paskaidrojama ar „viens otru“, bet ar satiksmes vārdu „ar“: Divas upes satikās viena otru un: viena ar otru; bet: divas upes satekas viena ar otru (nekad: viena otru).

Satecēties, saskrieties u. c. ir gan jaunāki valodas augļi nekā no pārejošiem darbības vārdiem cēlušies vārdi; jo „divas upes satekas“ gan cēlies pēc tādiem paraugiem, kā: divas upes satiekas.

Savstarpējā darbība var būt tāda, ka viens darbības darītājs grib pārspēt otru zināmā darbībā: Iesim laužties, t. i. iesim viens otru lauzt; redzēsim, kuŗš no mums laušanas darbībā pārāks.

Tādos no pārejošiem darbības vārdiem darinātos savstarpējos darbības vārdos gan meklējams sākums un attīstības avots latviešu valodā jo parastiem sacensības vārdiem: Iesim adīties, arties, pļauties, braukties, jāties, teēcieties u. c. Pa laikam šie sacensības vārdi atkarīgi no iet, retāki tie lietojami patstāvīgi: Skrienies ar manu jaunāko brāli LP. VI, 387.

6) Atgriezeniskais vietnieka vārds -s lietojams nereti datīva nozīmē „sev“, „savā labā“: Ados (= adu sev) cimdus, ados zeķes, aužos smalkus paladziņus. Tautas mani lūkojās. Novijos pātadziņu. Nomaucos gredzentiņu. Atkal mežā taujājos.. — Datīva nozīme piemīt daudz vidējās kārtas darbības vārdiem, kuņi pirmā šķirā minēti: Upīte mazgājos (akuz. 1), bet: rokas mazgājos (= sev, dat.). Aunieties (1), bāleliņi; aunies (6) kajās. Datīva nozīme te tik dzīva, ka vidējās kārtas vietā varam lietot darāmo kārtu un atgriezenisko vietnieka vārdu datīvā: Jāju dienu, jāju nakti, sev līgaviņas meklēdams BV. 5119. Salīdz.: Nelabais tēva dēls tālu jāja līgaviņas meklēties. Dažreiz arī vidējās kārtas darbības vārdam piebiedrojas liečis „sev“: Nopirkos sev kumelju. Atjāj divi Dieva dēli sev rociņas mazgāties.

7) Kā akuzatīva (skat. 2), tā arī datīva nozīme nav vairs visos vidējās kārtas darbības vārdos gaiši nojaušama. Daudzkārt izsaka vidējā kārtā, ka darbība paliekas teikuma priekšmeta robežās, nepāriedama uz citu priekšmetu: Meitas velējās; viņas apkopušās; viņš atgaiņajās, bēdājas.

Darbība var būt tāda, ka teikuma priekšmets ar patiku tai nododas; p. p. airēties, peldēties.

Ne retumis izsacīts vidējā kārtā lielaks darbības spars; p. p. lūgties, runāties, sacīties, badīties, sperties, solīties, teikties: Vēl teicas (sakās) bāleliņi, kalt sudraba stūrišos BV. 5682. Sakās tautas mani panākt; tā sevišķi tādos darbības vārdos, kas apzīmē kādu troksni; p. p. klauvēt — klauvēties, klauzēt — klauzēties. Kas mežā klauzējās? Kas tik dīkti dimdējās? BV. 2744. Visās purvu purmalītes šļaukstēt vien šļaukstējās 2394. Skanējās, zvaudzējās 2273. Nauda vien žvakšķējās 2326. Brikšķējās, brakšķējās (var. klauzējās, būkšķējās) sieva ar tīni pakaļā BV. 21083,2.

Dažreiz nozīmes starpība starp darāmās un vidējās kārtas formu nemaz nav vairs izmanāma: kust, arī kustas kā ūdens zāle; aizdrāzt un aizdrāzties (aizskriet); atspirt un atspirties, palikt un palikties (vesels), likt, Vidzemē dažos apgabalos līkties. Līkties gan ieguvis vidējās kārtas formu ar nozīmē līdzīgā darbības vārda „liekties“ palīdzību.

8) Daudz darāmās kārtas darbības vārdu lietojami vidējā kārtā, ja tie salikti ar satiksmes vārdiem.

Darbības vārdi, kas izsaka kādu troksni, kādas skaņas, iegūst ar satiksmes vārda **aiz-** un vidējās kārtas palīdzību neilgas darbības sākuma nozīmi: aizaurēties, aizbrīkšķēties, aizkunkstēties, aizņurdēties, aizpikstēties, aizrieties u. c.

Ar **ap-** salikti darbības vārdi dažreiz pārvēršas no nepārejošiem pārejošos; p. p. apraudāt, aprunāt, apiet. Vidējās kārtas forma šo pāreju atceļ, p. p. apraudāties, aprunāties, apieties.

At- un vidējā kārtā sabiedrodamies piešķir dažam darbības vārdam nozīmi, ka darbība turpināta līdz apnikai, p. p. atdzerties, atēsties, atkaupties, atkulties, atlakties, atlasīties u. c. = līdz apnikai dzert, ēst, kaupt, kult, lasīt u. c.

Ie- ar vidējo kārtu sabiedrodamies piešķir 1) darbības vārdiem, kas apzīmē kādu troksni, kādas skaņas, neilgas darbības sākuma nozīmi, p. p. iebērkties, iekaupties, iekāsēties, iesvilpties, iezviegties, 2) kādā darbībā ierast, ievingrināties, p. p. iearties, ieieties, ieplauties: Kad zēns tik ieplausies, tad viņš būs labs plāvējs.

Iz- Vidējās kārtas darbības vārdi, salikti ar **iz-**, izsaka darbības pilnību un lielāku ilgumu, p. p. izdusēties, izmirkties, izskrieties, izieties, izmeklēties, labi izēsties, līdzīgi ar **no-**, p. p. nobristies, noskrieties, nomeklēties, pie kam vēl izsacīts, ka darbības pilnība savienota ar grūtībām. Darbības vārdi, kas apzīmē dažādas skaņas, izsaka, salikti ar **no-**, vidējā kārtā, ka zināmās skaņas atskanējušas neilgu laiku ar sparū un zināmu patiku: nokliegties, nosaukties, nosvilpties, nozviegties; salikti ar **pa-**, tie lietojami pamazināmā nozīmē ar zināmu omulības nokrāsu, p. p. pastaigāties, paskraidīties, padziedāties, pagulēties: salikti ar **pār-** tie apzīmē darbības pārmēru, pārskrieties, pārēsties, pārceļties; salikti ar **pie-** darbības pilnību: piedzerties, pieēsties; divdabī piedzēris, pieēdis, blakus piedzēries, pieēdis.

9) Daži darbības vārdi sastopami tikai vidējā kārtā, p. p. bities, brīnīties, kaunēties, priecāties.

III. Ciešamā kārtā.

194. §. Ciešamā kārtā latviešu valodā ne visai iecienīta; sevišķi ciešamās kārtas nepabeigtie laiki ļoti reti lietojami: es tieku, tiku, tikšu milēts; parastāki un veiklāki darāmā kārtā: mani milē, milēja, milēs. Aunies kājas, tautu meita, ka netieci basa vesta BV. 16861,1. Daudz biežāki sastopami ciešamās kārtas pabeigtie laiki: Kas darīts, padarīts. Kas bij darīts, bij padarīts. Kas būs darīts, būs padarīts.

Ciešamā kārtā bezpersoniski sastopami arī nepārejoši darbības vārdi: Nu jau sēdēts, gulēts, iets diezgan. Vai tad nav iets, kad varēts (Sudr. Edž.). Gudroja, kā te līdzams LP. VI, 860. Tev būs līdzēts JK. V, 44. Laikam gribēts aplaupīt (Aps. J.).

Nepareizi ir rakstu valodai uztipt retos apgabalos sastopamo ciešamo kārtu no vidējās kārtas darbības vārdiem; p. p. toreiz tika nepareizi rīkoties, — tai vietā jāsaka: toreiz nepareizi rīkojās. Nu ir diezgan ligsmoties(!); jāsaka: nu diezgan ligsmojušies. Vēl nepareizāki ir darināt ciešamo kārtu no vidējās kārtas darbības vārdiem, atlaižot vidējās kārtas galotni -ies: Līdz šim ir dažā ziņā kļūdīts (!); pareizi: (esam) kļūdušies. No sen laikiem ir rūpēts (!); pareizi: rūpējušies.

Nepareizi daudzkārt sastopam savā rakstu valodā ciešamo kārtu vidējās vietā: Precēts (precējies) cilvēks var dabūt vietu. Egoisms ir lielā mērā izplatīts („izplatījies“ vietā). Izbrīnītie („izbrīnījušies“ vietā) mežsargi ieraudzīja savā priekšā mācītāju. Tāpat stingri jāizšķir savā starpā: (citu) saderināts, saderinājies (pats), (cita) parliecināts, parliecinājies (pats).

Darbības veidi.

195. §. Latviešu valoda izšķir ilgstošas, nepabeigtas un neilgstošas, pabeigtas darbības veidu. Pabeigtais veids ceļas, darbības vārdam ar satiksmes vārdiem jeb priedēkļiem saaugot vienā vārdā, p. p. nākt, darīt, skriet ir nepabeigtas jeb ilgstošas darbības veidi, bet atnākt, ienākt, iznākt, nonākt, uznākt, izdarīt, nodarīt, padarīt, aizskriet, atskriet, ieskriet, izskriet, noskriet, paskriet, pārskriet, uzskriet ir pabeigtas darbības veidi. Nepabeigtās darbības veids rāda mums darbību tās gaitā, tās attīstībā, izsaka ilgstošu darbību, bet pabeigtās darbības veids izsaka darbības neilgstošu, acumirklēju darbības parādību.

Neilgstošai darbībai, protams, trūkst tagadnes. Tā p. p. sakot: brauciens nāca — apzīmējam pagātnē ilgstošu darbību, bet teikumā: „brauciens atnāca“ ar priedēkli at- izsacīts, ka nākšanas darbība sasniegusi savu mērķi, ka tā ir pabeigta. Tādiem saliktniem kā atnākt, ienākt, iznākt u. c. ir gan tagadnes forma, bet tiem trūkst tagadnes nozīmes.

Tie lietojami 1) pagātnes nozīmē, p. p. brauciens atnāk (= atnāca), visi izkāpj (= izkāpa) no vagoniem un dodas (= devās) katrs savu malu.

2) Vispārīgos teikumos, t. i. tādos teikumos, kuŗos darbība neattiecas ne uz kādu zināmu laiku, bet uz visiem laikiem, kuŗos izsacīts zināmu notikumu vispārīgs novērojums: Mums cūka uzaŗ, vējš noecē (vienmēr tā). Nelabs bērns padara tēvam sirmu galvu. No Jelgavas atnāk brauciens katru dienu pulksten sešos pēc pusdienas.

3) Krievu valodā, kā zināms, daudziem saliktiem darbības vārdiem tagadnē ir nākotnes nozīme: я сделаю, es padarišu. Retumis arī latviešu valodā, bet tikai palīga teikumos, salikto

darbības vārdu tagadnes forma sastopama nākotnes nozīmē. Pagaidi, kamēr brūtgāns atnāk (= atnāks) Tr. IV, 384. Sien, sien, kamēr nosien Tr. IV, 234. Kad es nomirstu (= nomiršu), tad jūms jāsargā mans kaps LP. VI, 665. Bet arī ilgstošas darbības vārdu tagadne šad un tad sastopama nākotnes nozīmē: Un tu, zagli, būsi stāvēt klusu, kamēr es nāku un tevi ar savu roku un mēli vaļā runāju Tr. IV, 576.

196. §. Ja īstā tagadne lietojama, tad satiksmes vārda jeb priedēkļa vietā jāizredz nozīmē līdzīgais apstākļa vārds. Uz jautājumu: ko tu tagad te dari? nevaram atbildēt: es tagad nokāpju no jumta; es tagad ieteku istabā, es tagad iznāku no istabas, bet jāsaka: es tagad kāpju no jumta zemē; es tagad teku istabā (iekšā); es tagad nāku no istabas ārā.

Atzīmēsim nu, kādiem apstākļu vārdiem atlīdzināmi, ilgstošu darbību apzīmējot, satiksmes vārdi jeb priedēkļi, kas, ar darbības vārdu salikteni saaugdami, apzīmē neilgstošu, pabeigtu darbību.

Satiksmes vārdiem saliktos darbību vārdos ir dažādas nozīmes; lūkojoties uz šo nozīmju dažādību, izredzami dažādi apstākļu vārdi:

Priedēkļi.

aiz: aiziet,
aiz: aizvērt,
ap: apgāzt,
at: atgaiņāt,
at: atnākt.

at: ataurēt,
ie: iesnigt,
iz: iznest,
no: nokāpt,
no: noņemt,
pār: pārjāt,
pār: pārplūst,
pār: pārplēst,
pie: pienest,
pie: pieplūst
sa: sapulcēties,
sa: saņemt,
uz: uzcelties,
uz: uzplīties,

Apstākļu vārdi.

projām: eimu projām.
cieti: veņu durvis cieti.
apkārt: gāž pasauli apkārt.
nost: gaiņāju suņus no ciemiņa nost.
atpakaļ: nāku atpakaļ.
šurp: viņš nāk šurp.
pretim, preti: aurēju pretim.
iekšā: sniegs snieg iekšā.
ārā: nesu mantas no istabas ārā.
zemē: kāpju no kalna zemē.
nost: ņemu cepuri nost.
mājā, mājās: jāju mājās.
pāri: traukam ūdens plūst pāri.
pušu: plēšu drēbi pušu.
klāt: bites nes vasku klāt.
pilns: glāze plūst ar asinīm pilna.
kopā: pulcējamies kopā.
cieti: ņemu tevi cieti.
augšā: ceļos augšā.
virsū: kāpēc plijies man virsū?

Daudzkārt piebiedrojas minētie apstākļu vārdi arī saliktiem darbības vārdiem: Viņš iznāca no istabas ārā, iegāja klēti iekšā, nometa maisu no pleciem nost un aizgāja no klēts uz lauku

projām. Daudzkārt atkal dzīvā tēlojumā atlaižams darbības vārds, tā ka apstākļa vārds viens izpilda izteicēja vietu, tā sevišķi bieži pavēles izteiksmē: Zaķis, ko vien mācēja, laukam pāri un krūmos iekšā LP. VI, 410; te uz reizi... vecene klāt 726. Skat. 220. §.

Kā gan tas izskaidrojams, ka satiksmes vārdi piešķir darbībai neilgstošu, acumirkļēju nozīmi, bet attiecīgie apstākļu vārdi tādu nozīmi nepiešķir? Šī starpība starp ilgstošu un neilgstošu darbību sajūtama sevišķi skaidri pagātnē: viņš nāca ārā un viņš iznāca. Pirmā teikumā darbība tēlota kā ilgstoša, tēlota savā gaitā, kā tā tiecas pēc sava mērķa, kas teikumā apzīmēts ar apstākļa vārdu ārā; bet otrā teikumā darbības (nākt) un mērķa (iz-) apzīmētāji saauguši nešķēlamā vienībā, tā ka darbība un mērķis nav viens no otra šķīrāmi. Te vairs nav runa par tiekšanos pēc zināma mērķa, bet par jau notikušu mērķa sasniegšanu. Tāpēc, lūk, apcerēto saliktu darbības vārdu šķirai nav un nevar būt istas tagadnes.

197. §. Jāievēro, ka minētie un līdzīgi apstākļu vārdi nesaug ar darbības vārdu kopā, kā to dara satiksmes vārdi jeb piedēkļi, p. p. projām iet, bet aiziet. Šie apstākļu vārdi stāv pa laikam nenoteicamās izteiksmes, daudzreiz arī divdabja priekšā, bet citur aiz darbības vārda, p. p. klāt stāvēt, klāt stāvēdams, projām iet, projām iedams, cieti ņemt, cieti ņemdams, bet es stāvu klāt, es stāvēju klāt, es stāvēšu klāt, es iemu projām, es gāju projām, es iešu projām, es ņemu cieti, es ņemu cieti, es ņemšu cieti. Tautas dziesmās te gan sastopama arī tāda vārdu kārtā, kāda pie nenoteicamās izteiksmes, bet tā ir neparasta ikdienišķā valodā un tāpēc nav ieteicama rakstu valodai. P. p. Vienu ņemu, otra nāca, trešā līdzī taisījās (pa parastam: taisījās līdzī). Es puišēli cauri redzu (pa parastam: redzu cauri), bet nekad: līdztaisijos, caurredzu, kā diemžēl daži rakstnieki jaunākā laikā raksta: Tā kāzas līdzsvinēja (pareizi: svinēja līdz) visas tās personas, ar kuņām gadus sešus atpakaļ biju kopā (Tēv.). Lai caurlūkotu (pareizi: lūkotu cauri) šo krājumu... Pirmajā pusgadā te iesūtītas un caurlasītas (pareizi: izlasītas) ne mazāk kā 412 lugas. Saule caurspidēja (jāraksta: spidēja cauri) plānājam ādīnai.

198. §. Visos apcerētos saliktos darbības vārdos satiksmes vārdu jeb piedēkļu istā nozīme skaidri un gaiši nojaušama, p. p. aizlauzt, aplauzt, atlauzt, ielauzt, izlauzt, nolauzt, pārlauzt, salauzt. Visi šie dažādie piedēkļi apzīmē dažādus darbības mērķus.

Daži piedēkļi salikto gan ļoti līdzinās cits citam nozīmē, bet tomēr pilnīgi savu pirmatnējo nozīmes nokrāsu tie ļoti reti pazaudējuši. Tā p. p. aiz-, no-, pa- salikto apzīmē attālināšanos no kāda priekšmeta, bet tie izšķīras savā starpā tā: aiz-

apzīmē projām virzišanos kaut kurp tālumā, p. p. aizmukt, aizdzīt uz mežu, no — virzišanos no augšas uz leju, no kāda priekšmeta nost, bez tāluma nozīmes, p. p. nomūci, es tevi meklēšu; ritenis nomucis, nodzīt vistas no lukts, nodzīt (nevis aizdzīt) bārzdū; priedēklim pa- piemīt pamazināma nozīme, p. p. zirgs pamucis. Sakām gan: pazudis, gan nozudis kā akā, t. i. pavisam, bez pēdām pazudis, nozudis. Te starp pazust un nozust nesajūtam nekādu sevišķu starpību; un tomēr nevar sacīt, ka tādos saliktoņos pa- un no- neapzīmē neko citu, kā vienīgi pabeigtu darbību; neba visur var lietot pazust, kur lietojam nozust, p. p. ja vēl pat prāts un gars no zemes nozustu; pazuduši (= garā panīkuši, nevis nozuduši) cilvēki. Sauli var bārenīte lūgt: aiznes jeb nones manai māmiņai simtu labu vakariņu; saule var nonest simtu labu vakariņu no saviem augstumiem zemē, bet no apakšzemes pasaulē var tik aiznest, bet nevis nonest; jo te trūkst virziena no augšas uz leju.

199. §. Priedēkļi aiz-, ie-, no-, pa- apzīmē darbības aprobežojumu laika un spara ziņā, p. p. aizkāsēties, iekāsēties, nokāsēties, pakāsēties. Starp aizkāsēties un iekāsēties, starp aizkliegties un iekliegties nesajūtam vairs nekādu sevišķu starpību. Bet priedēklis no — norāda uz darbības lielāku sparu, bez iesākuma nozīmes, daudzkārt ar omulības nokrāsu, p. p. nokliegties, paturpretim pamazina darbības spēku, daudzkārt arī piešķirdams darbībai omulības nokrāsu: Bērnis aizbrēcās, iebrēcās, nobrēcās, pabrēcās; tāpat aizbrikskšēties, iebrikskšēties, nobrikskšēties, pabrikskšēties.

Viesi uzaicinām apsēsties, atsēsties, piesēsties, — bez kaut kādas sevišķas nozīmes starpības.

Tā tad redzams, ka priedēkļi dažreiz savā pirmatnējā nozīmes nokrāsā nobālējuši tā, ka tie tagad parādās pabeigtas darbības apzīmētājiem, tā sevišķi pa-, p. p. padarīt: kas padarīts, tas padarīts.

Bez tam jāievēro, ka vienas pašķiras priedēkļu vietā, tagadni darīnot, nostājas attiecīgie apstākļu vārdi, p. p. no iznākt tagadnē: viņš nāk ārā, bet otras pašķiras priedēkļiem trūkst attiecīgo apstākļu vārdu, kāpēc tādi darbības vārdi tagadnē parādās nesalikti, bez kaut kāda apstākļa vārda, p. p. pagātnē: es padarīju darbu, bet tagadnē: es daru darbu.

200. §. Apcerējām līdz šim to darbības vārdu šķiru, kuŗi salikti ar satiksmes vārdiem, nosaka darbību par pabeigtu — pabeigtais darbības veids (I). Atliekas mums vēl ievērot otru (II) darbības vārdu šķiru, kuŗi, ar satiksmes vārdiem salikti, pārgroza nozīmi, p. p. vēlēt — pavēlēt, likties — izlikties slimš, ļauties — paļauties, laisties — palaisties (uz savu spēku), vest — pavest, pavedināt, mest — pārvest.

Daži no minētiem darbības vārdiem var piederēt gan pie pirmās, gan pie otras šķiras vārdiem, lūkojoties pēc domu sakara: Viņš mani uzaicināja sēsties ratos un pveda labu gabalu (I.). Viņš mani paved, pavedina uz nedarbiem (II.). Putniņš palaidās projām (I.). Es palaižos uz savu spēku (II.). Kāzu dienā pārmeta par juntu alus kannu (pāri) (I.). Ko tu man pārmeti? (II.). No šiem piemēriem varam redzēt, kāda starpība pastāv starp pirmās un otras šķiras salikteņiem: 1) pirmās šķiras salikteņiem trūkst istas tagadnes; jo nevaram sacīt uz jautājumu: ko viņš šinī acumirkli dara? Viņš paved mani savos ratos, bet vienīgi: ved; tāpat nevaram uz jautājumu: ko kāzinieki tagad dara? atbildēt: viņi tagad pārmet par juntu alus kannu, bet vienīgi: met par j. a. k. Bet otras šķiras salikteņiem visiem ir istas tagadnes nozīme. Ko viņš tagad dara? Viņš tagad paved, pavedina mani; es tagad palaižos uz savu spēku, es tagad pārmetu tev tavus grēkus; 2) pie otras šķiras salikteņiem nepie-biedrojas apstākļu vārdi, kuri tagadnē lietojami pie pirmās šķiras vārdiem; tā tad: es metu akmeni par upi pāri, bet nekad: es metu tev tavus grēkus pāri. 3) Otrās šķiras salikteņos, kā jau aizrādīts, piedēkļi mēdz pārgrozīt darbības vārdu nozīmi, bet pirmās šķiras salikteņiem nav tāda nozīmes pārgrozījuma: prie-dēkļi te norāda tikai, kādā virzienā, kādā ceļā darbība sasniegusi savu mērķi, savas beigas; p. p. aiz-, at-, ie-, iz-, no-, pār-, pie-, uzmet.

Minēsim te kādus otras šķiras salikteņus: aizbildināt, aiz-stāvēt, apmelot, aprunāt, apcerēt, atvainot, ienākties, ieteceities (ogas), ieskatīt, ieteikt, padoties, palikt (1) savā stāvokli un 2) kļūt jaunā stāvoklī), paturēt, pavadīt, pārdomāt, pārdot, pār-dzīvot, pieturēt (kādu cilvēku pie sevis), piederēt, piedot, pie-klāties, pienākties, pierādīt, piesacīt, pieteikt, piekodināt, sacerēt, uzturēties u. c.

Visi šie minētie darbības vārdi ar pārgrozītu nozīmi izsaka ilgstošu darbību, un tāpēc tiem visiem ir īsta tagadne. P. p. Viņš tevi šinī acumirkli aizbildina, aizstāv, aprunā, ieteic; es uzturos pie vecākiem, mēs tagad pārdzīvojam grūtus laikus.

Ir istā tagadne arī vārdiem **pazīt, patikt, palīdzēt**, tāpēc ka te attiecīgais nesaliktais vārds tagad vairs nav pazīstams (**zīt**), jeb lietojams tikai retumis (**tikt, līdzēt**).

201. §. Minētiem otras šķiras darbības vārdiem piemīt abstrakta nozīme. Bet ilgstošu darbību apzīmē ne retumis arī darbības vārdi ar konkrētu nozīmi, pie kam piedēkļi apzīmē darbības virzienu viņas attīstības gaitā uz gala mērķi, izsacidami, ka darbība attiecas vai nu uz vietu tās visumā, vai uz daudz

priekšmetiem: Mans brālis apceļo, apbraukā tagad Vidzemi. Cūka patlaban izraknā lauku. Ko dara kalps? Viņš patlaban izplauj krūmus.

202. §. Priedēklis pa- daudzkārt apzīmē, ka darbība notiek zināmu laiku teikuma priekšmetam par prieku, p. p. pastaigāties, pabraukāties; priedēkli aiz-, ie- izsaka daudzkārt darbības sākumu (nevis beigas), p. p. aizdedzināt, iededzināt. To ievērojot saprotams, kāpēc tādiem darbības vārdiem ir īsta tagadne: Es pastaigājos pa dārzu. Kāpēc tu neaizdedzini sveci? Priedēkli pie-, sa- daudzkārt izsaka kopošanos, p. p. pielaisties, sajāt, sanākt: Žogs pielaizas pilns putnu. Sajāj tautu pilna sēta. Redzot, ka viesi cits pakal cita nāk istabā, piepildidami to, sakām pa sanākšanas laiku: Viesu sanāk jeb pienāk pilna istaba. Tā tad te nav runa par pabeigtu, bet par tekošu, nepabeigtu darbību.

203. §. Daudzkārt priedēkli, sevišķi no-, iz-, sa- apzīmē darbību augstākā virziena pakāpē: izdzīvoties, izgulēties, izprieceāties, nobālēt, nodzeltēt, novīst, saost, sasildīties: Tagad tik labi krietni izdzīvojamies, izgulamies (sal. BV. 14364), sasildāmies, saozāmies jaukas puķu smaršas. Lapas tagad nodzeltē! Vai jūs nekā nesaožat? LP. VI, 509. Kādēļ nesasildies? LP. I, 13. Māsiņ, zelta drostaliņ, tev jāiet šoruden; sapel (īsta tagadne) mana sika nauda, sarūs mans zobentiņš BV. 14032. Aug liniņi Dievam grezni, sapūst žoga māliņā 17390, 1.

204. §. Ikdienišķā valodā saka gan: saule patlaban iet zemē, gan: saule patlaban noiet; tāpat: man noiet āda, mati, nags. Rit, rit rita rasa pa ābeļu lapiņām: tā norit (īsta tagadne) mans mūžiņš pa ļautiņu valodām. Tā tad redzam, ka arī dažreiz satiksmes vārds to pašu izsaka, ko nesalikts darbības vārds kopā ar virziena apstākļa vārdu, t. i. izsaka darbības virzienu savā gaitā un nevis sava mērķa galā. Bet nūle minētos piemērus apspriežot, nav jāaizmirst, ka te darbības vārdi nav lietoti pirmatnējā nozīmē un tāpēc tos var pieskaitīt otras šķiras salikteņiem.

Tautas dziesmas tā izlieto saliktus darbības vārdus savā virziena gaitā, tā tad nepabeigtā veidā, dažreiz tādos atgadījumos, kur rakstu valodā ieteicami nesalikti darbības vārdi: Atiet (var. atnāk) lietus, atiet lietus; kur tā mana villainite? Atjāj tautas, atjāj tautas, kur tie mani brāleliņi. Salīdz. BV. 14130,1. Rakstu valodā tādos atgadījumos būtu lietojami nesalikti darbības vārdi, tāpēc ka atnākt, atjāt pieder pie pirmās šķiras darbības vārdiem, kam pa laikam trūkst īstas tagadnes. Nūle minētā tautas dziesmā atrodam vecāku laiku atliekas.

Jo nav ko šaubīties, ka pirmatnē priedēkļiem nebija neviens eits uzdevums, kā vienīgi darbības virzienu norādīt. No virziena apzīmes attīstījies darbības pabeigtais veids.

205. §. Salīdzinot krievu valodu ar latviešu, redzam, ka krievu valoda saliktos darbības vārdos attīstījusi pabeigtu darbības veidu līdz galam, bet latviešu atrodas pusceļā; jo krievu valodā priedēkļi vienumēr piešķir zināmiem darbības vārdiem pabeigtās darbības veidu, p. p. я прибуду nozīmē es atbraukšu, bet nekad — tagadnes nozīmē.

Ievērojot latviešu salikto divējādo dabu, saprotams, kāpēc latviešu valodā arī pēc sākt var nostāties saliktu darbības vārdu nenoteicamā izteiksme: Sāk princesei uzbāzties (= bāzties virsū) LP. I, 64; sācis saimniekam uzstāt VI, 49; sāk sastāstīt briesmu lietas VI, 310, sācis izkņaut VI, 682.

Jo parasta ir ilgstoša nozīme salikto divdabjiem ar -ot, -dams, -ams gan tautas dziesmās, gan ikdienišķā valodā. Neredz saules uzlecot. Čaukst lapiņa nobirdama. Redzu tautas atjājām.

No visa sacītā redzams, ka latviešu (kā arī leišu) valodā ir kaut kas līdzīgs, lai gan ne tas pats, kas krievu valodā, — pabeigtais un nepabeigtais darbības veids (видъ совершенный и несовершенный).

Laiki.

I. Nepabeigtā tagadne.

206. §. Nepabeigtā tagadne izsaka, 1) ka darbība tagadnē notiekas un vēl nav pabeigta: Es mācos, tu raksti, viņš skatās.

2) Tagadne lietojama arī vispārīgos teikumos, t. i. tādos teikumos, kuŗu saturs attiecas uz visiem laikiem, p. p. sakāmos vārdos: Lepnība ceļ kaunu. Kas māc, tam nāk. Ko meklē, to dabū. — Tā kā tādos vispārīgos teikumos par zināmu laiku nav ko runāt, jo tie ir pēc labas tiesas bezlaika teikumi, ir viegli saprotams, ka tajos var lietot nevien tagadni, bet arī pagātņi un nākotni: 1) ko meklē, to dabū, 2) ko meklēji, to dabūji, 3) ko meklēsi, to dabūsi; saprotams arī, kāpēc tādos teikumos var tādu saliktu darbības vārdu tagadnes formas nostāties, kuŗi, neilgstošu darbību apzīmēdami, citādi tagadnē nav sastopami: Maza dzirksiņe nodedzina lielu mežu (tā tas vienmēr). Kad pavasaris atnāk, tad daba atmožas.

3) Daudzkārt izsakām pagājušu laiku notikumus ar nepabeigto tagadni. Pagājušie notikumi daudzkārt mūsu atmiņā tik dzīvi, ka tie rādās notiekoties it kā runātāju acu priekšā: Vecos laikos dzīvoja ķēniņš; tam bija teicams mednieks. Reiz mednieks, jūrmalā medīdams, ierauga trīs savādas pīles. Viņš tūlīn

grib šaut, bet domā: „Nē, lai sametas!“ Piles no metas pašā ūdens malā, un piļu spārni atkrit no rumpjiem, un šīs paliek par daiļām, daiļām meitām LP. V, 323. Liela migla, liela rasa, pazūd mans kumeliņš; nokrit rasa, nokrit rasa, atrodu savu kumeliņu. Sajāj tautas, norib zeme; es gulēju dienasvidu. Kā no minētiem piemēriem redzams, a) tagadne un pagātne mijas, par pagātnes notikumiem runājot, pie kam jāievēro, ka tie notikumi, kas dzīvāki attēlojami, izsakāmi ar tagadni, un valoda izsargāma no raibas, nedibinātas maiņas starp tagadni un pagātņi; b) gan nesaliktu jeb ilgstošu, gan saliktu jeb neilgstošu darbības vārdu tagadne lietojama kā pavēstāmā tagadne pagātnes vietā.

4) Retumis lietojama nepabeigtā tagadne pabeigtās tagadnes vietā: Es nāku (= esmu nācis) pie jums ar lielu lūgšanu. Tavš brālis, kā dzirdu (= esmu dzirdējis), aizceļojis uz ārzemēm.

Pār nepabeigto tagadni nākotnes nozīmē skat. 195. §, 3.

II. Nepabeigtā pagātne.

207. §. Tā dēvējamā nepabeigtā pagātne lietojama, 1) kad tēlojam kādu mūsu atmiņā atmodušos pagātnes darbību tās gaitā, kad izsakām, ka kāda darbība pagātnē vēl nebija pabeigta, kad cita kāda notikās: Aiz ko man sirds sāpēja, aiz ko mani vaigi bāla? Sirds sāpēja drauga dēļ, vaigi bāla asarām. Tēvam dārza ienākot, dēls stādīja ābeles*). Šī pagātne lietojama no ilgstošiem darbības vārdiem.

2) Kad noteicam, ka kāda darbība pagātnē notikusies, pabeigta: Kādam vīram nomira sieva. Zuda, zuda (nepabeigta darbība), līdz pazuda (pabeigta). Meklēju, meklēju, kamēr uzmeklēju pazudušo atslēgu. Grima, grima, nenogrima.

Pabeigto darbību izsaka apcerētie priedēkļi**). Dažu nesaliktu darbības vārdu celmi apzīmē gan ilgstošu, gan neilgstošu darbību, p. p. dot, ņemt, prasīt u. c. Tādu vārdu pagātne var apzīmēt gan nepabeigtu, gan pabeigtu pagātņi: Tēvs cirta koku (pagātnē ilgstoša, nepabeigta darbība). Viņš dusmās cirta (pabeigta darbība) savam ienaidniekam plīķi gar ausi.

3) Apceramā pagātne lietojama tagadnes nozīmē, sevišķi saliktos darbības vārdos: Visu gadu Jānītis nāca, nu atnāca šovakar (= ir atnācis). Kur tu augi, skaista meita, ka es tevi neredzēju? Es uzaugu (= esmu uzaugusi) pie māmiņas.

*) Šinī lietojumā latviešu nepabeigtā pagātne atbildzina grieķu imperfektu.

**) Tā lietota nepabeigtā pagātne atbildzina grieķu aoristu.

4) Ar apceramo pagātni dažreiz saliktos darbības vārdos izsaka, ka darbība pagātnē beigusies pirms citas kādas pagātnē notikušas darbības: Viens gans nomira (= bija nomiris), citi gani raudāja. Kad saule uzlēca (= bija uzlēkusi), devāmies ceļā.

5) Apceramo pagātni lieto bezlaika jeb vispārīgos teikumos, t. i. tādos teikumos, kas neattiecas uz zināmu laiku: Kas kaziņu lopu sauca? Sivēns sili neizēda, ka tas kaju neiecēla; bajārs kannu neizdzēra, ka nabagu neapsmēja. Kas no alkšņa lūkus plēsa, no brālīša miļus vārdus? No liepiņas lūkus plēsa, no tautieša miļus vārdus. Atradu gardu, apēdu pats.

Te jauca bezlaika teikumi ar piedzīvojumu teikumiem, t. i. ar tādiem teikumiem, kuŗu saturs dibinās uz agrākiem piedzīvojumiem: Kas kaitēja meitu mātei? Znoti viņu vizināja. Dēlu māte, nabadzīte, kajām tek baznīcā. Reti, reti tie dēliņi, kas māmiņai maizi deva.

6) Nevien vispārīgos, bet arī uz atsevišķiem gadījumiem attiecināmos teikumos tā dēvētā nepabeigtā pagātne zaudē pagātnes nozīmi, pieņemdamā teikuma sakarā a) nākotnes nozīmes nokrāsu, tā sevišķi palīga teikumos: Dievs žēlo to māmiņu, kur tā tapa jaunaviņa. Kad dzīvoju, tad dzīvoju, tad prēcīgi padzīvoju; kad nomiru (var. nomiršu), tad gulēju (var. gulēšu) kā kociņa gabaliņš. Uz kariņu aiziedams, dēstīju zaļu ozoliņu. Skaties, mana ligaviņa, vai zaļoja, vai lapoja. Ja zaļoja, ja lapoja sagaidi mani pārnākot. Salīdz. Ltd. 1885. Kas netilpa (= netilps) pūriņā, svied par kārti klētiņā. Kad atnāca svēta diena, tad iedod arājam... Ej, māsiņa, ej pie kalpa, ja tev kalps gadījās. Ritā agri cēlušies, tad mēs abi tiksimies; tu zirgiem auzas devi (var. dosi), es govīm āboliņu BV. 6528. Iemu laimes pirtiņā, aizvēros pirts durtiņas; Dievs to zina, miļā Laimē, vai izgāju (var. iziešu) saulītē BV. 1095, 2; b) pagātne vēlamās un pavēles izteiksmes nozīmē: Labāk manu sirdi rāva (= lai rauj), nekā manu jostu raisa Bl. 928; var.: Labāki manu sirdi izvelk, nekā manu jostu nojost 36. Izņem manu sirdi, nekā attaisi jostu RK VII, 60. Kad man tika (= tiktu), es iepūtu (= iepūstu) no smildziņas uguntiņu; kad man tika (= tiktu), es dabūju (= dabūtu) visrašanu tēvā dēlu. Dievs nedeva (var. nedod) lietum lit, man ejot tautiņās BV. 18154. 1. Dievs nedēvi (= nedodi) tādu klaju, kāda klaja tai sētā 19025.*)

7) Tautas dziesmās pārrunājamā pagātne satver sevi dažreiz pagātni un tagadni: Gribēja mani tautu dēls, kā ieraudzījis, tā dabūt, es nebiju (un nesmu) lauka irbe, vanagam notverama. Kāda rada tautu meita bija manam bāliņam, ka viņš to tik miļi sauca: „Sirsniņ, krūšu dvēselīte. Es biju (toreiz, kad brālis tautu meitu sauca par sirsniņu un esmu vienmēr) viņa ista māsa, tā vārdiņa nedzirdēju.

Daudzkārt, sevišķi Vidzemē, nepabeigtās pagātnes vietā lieto nepabeigto pagātni no „tikt“, „klūt“ ar pagātnes divdabi: Maz es tiku māmiņai vieglas dienas darījusi. Viņš ļauna vārda netika teicis (Kaudz.). Vai jūs to kļūvāt redzējuši? LP. VI, 103.

*) Indoeiropiešu valodās bij sevišķa forma, kas apzīmēja darbības savienību ar personu, nelūkojoties uz laiku un izteiksmi. Šo formu sauc par injunktīvu. Ievērojot, ka latviešu tautas dziesmās nepabeigtā tagadne tāpat lietojama kā injunktīvs, mums latviešu nepabeigtā pagātne jāuzlūko par injunktīva mantinieci. Tāpat arī nepabeigtā tagadne, sevišķi no neilgstošās darbības vārdiem, latviešu valodā lietojama injunktīva nozīmē: Labāk manu sirdi izvelk, nekā manu jostu nojost. Dievs mēlo viņa dvēseli.

III. Pabeigtā tagadne.

208. §. Pabeigtā tagadne izsaka kādu tagadnē sasniegtu stāvokli, tagadnē pabeigtu darbību: Viņš noskumis, iereibis, iesilis, saulē nodedzis, aizmidzis, iesnauadies; nazis nodilis. Mana balta māmuliņa, vai es tev apnikusi? Nakti sasnidzis pirmais sniegš. Mežā dzimis, mežā audzis, mājās nācis kārpieties (mīkla). Naba-gam tēva dēlam lielas raizes uznākušas.

209. §. Salīdzinot pabeigto tagadni ar tā dēvēto nepabeigto pagātņi, redzam, ka šī gan tēlo pagātņē notikušās darbības: raizes nāca, bērns nika; gan vienkārši nosaka, ka zināma darbība pagātņē notikās: raizes uznāca, bērns panika, pie kam nav noteikts, ka tagadnē raizes pārgājušas, bērns atspirdzis; bet ar nobeigto tagadni izsakām, ka pagātņē notikušās darbības sekas vēl tagadnē nojaušamas: bēdas dēlam uznākušas, un vēl tagad tās viņu māc, bērns panicis, un vēl tagad viņš atrodas panikušā stāvoklī. Tā tad svarīgākā starpība starp pabeigto tagadni un nepabeigto pagātņi ir tā, ka viņa aplūko darbības no tagadnes stāvokļa, bet šī, par pagātņes notikumiem runādama, dodas pagātņē.

210. §. Laiks, par kuru nepabeigtā pagātne runā, var dažādā attālumā būt no runātāja: Iesākumā Dievs radīja debesis un zemi. Nupat tēvs aizbrauca uz pilsētu. — Bet daudzkārt ar nepabeigto pagātņi izsacītā darbība var turpināties līdz runātāja runāšanas brīdim: Kāds Dievs tevi šādā laikā te atnesa jeb atdzina jeb atpūta— blakus: kāds Dievs jeb kāds vējš tevi atpūtīs šurp? Visu gadu Jānīts jāja, nu atjāja (= ir atjājis) šovakar. Steidz, māmiņa, steidz ar pūru, jau atbrauca (= -cis) tautu dēls. Kā atdosim kumeliņu? Kumelš skādi padarīja (= -ijis); man noēda (= -dis) rožu dārzu, bāliņam auzu lauku. Tā, māmiņa, tava vaina, ka tik liela neizaugu. Kam tu mani agri cēli, dziļi rasu bridināji? Vai, brālīti, pats audzēji (kumeliņu), vai no Dieva tapināji? Vai manu, vai manu tik zagļu ļaužu! Nozaga māsiņu gaismiņai austot.

Lai gan visos nūle minētos piemēros var nepabeigtās pagātņes vietā lietot pabeigto tagadni un no tam redzams, ka abu laiku robežas dažkārt sastopas, tomēr minētā starpība starp abiem laikiem arī pat šos piemēros sajūtama. Tā p. p. runātāja sacidama: kumelš skādi padarīja, man noēda rožu lauku — noteic bez kādas sāņu nokrāsas zināmus notikumus, bet sacidama: skādi padarījis, rožu lauku noēdis — viņa uzsver, ka minēto darbību sekas vēl redzamas runātājas tagadnē.

Minēsim vēl kādu tautas dziesmu, kurā tā paša darbības vārda pabeigtā tagadne stāv blakus nepabeigtai pagātnei: Silim spārni nodiluši (un ir vēl runātāja tagadnē nodilušā stāvoklī),

biezus krūmus ložņājot; tā nodila (vienkārši noteikts notikums, par darbības tagadnē ilgstošām sekām nav teikts) ļaužu mēles, gar manim runājot.

Ievērojot tuvās robežas starp pabeigto tagadni un nepabeigto pagātņi, nav ko brīnīties, ka dažs labs rakstnieks nespēj šos abus laikus nemaz izšķirt: Strādnieka meitiņa. Stāsts no pilsētas dzīves. Tulkoja (pareizi: tulkojis) NN.

211. §. Salīdzinot latviešu ar vācu valodu, pirmajā daudz retāki lietojama pabeigtā tagadne nekā otrā: Dievs palīdz, Dieva dēls, vai redzēji (hast du gesehen?) tēvu ar māti? — Tā vēstulēs vācu pabeigtās tagadnes vietā latviešu valodā jālieto nepabeigtā pagātne: Beidzamajā vēstulē Tev aprakstīju savu dzīvi jaunajā vietā. Šoreiz Tev pastāstīšu u. t. pr.

212. §. Reti pabeigtā tagadne sastopama vispārīgos teikumos, kuŗos darbība nav attiecināma uz zināmu laiku: Visi rudenos berus devuši, trīs vien nav devuši (mikla: egle, priede, kadiķis).

IV. Pabeigtā pagātne.

213. §. Ar pabeigto pagātņi izsakām, ka kāda darbība pagātņē beigusies pirms citas kādas pagātņē notikušas darbības: Es ar savu ligaviņu sen nebiju saticies. Segloju bērnu kumeliņu, jāju viņu apraudzīt. Kad bijām visu labi pārdomājuši, tad ķērāmies pie darba.

Ka pārrunājamā laika vietā daudzkārt stājas tā dēvētā nepabeigtā pagātne, par to jau aizrādīts: Sen dzirdēju (= biju dzirdējis), nu redzeju, Dievam daiļi kumeliņi. Kad saule nogāja (= bija nogājusi), mētām darbam mieru.

V. Nepabeigtā nākotne.

214. §. Nepabeigtā nākotne izsaka, 1) ka zināma darbība notiks tuvākā vai tālākā nākotņē: Drīz lietus līs. Nākošu gadu ceļošu uz ārzemēm. Pēc pusdienas aiziešu pie tevis.

Vienkāršās nākotnes formas vietā sastopama nākotne no „būt“, „iet“ ar sekojošo nenoteicamo izteiksmi: Es būšu iet (= iešu), ja man tik. Saējis, ka akmens pa stundu būs nākt zemē LP. VI, 436. Es tev būšu (var. iešu, gribu) palīdzēt miežiem list līdumiņu BV. 296. Es ar tevīm neiešu strīdēties.

2) Jautājamās teikumos nepabeigtā nākotne izsaka šaubas: Ko darišu? Ko iesākšu? Kur dosimies? Kā būs man tevi saņemt? Vai es tevi lūgties iešu? Vai viņš par savu mantinieci ies tādas lietas ticēt?

3) Pirmā daudzskaitļa persona izsaka uzaicinājumu: Iesim, brāļi, vienu ceļu; vienas domas domāsim! Pirksim bērus kumeliņus! Sēsim miežus tīrumā! — Retāki vienskaitļa un daudzskaitļa otrā personā: Tūliņ nāksi (nāci) istabā. Vai neiesi? = eji

4) Nepabeigtā nākotne sastopama, tāpat kā nepabeigtā tagadne un pagātne, vispārīgos bezlaika teikumos: Kā jūgsi, tā brauks. Kas sunim asti cels, ja pats necels. Kas tās ādas noplēs, tas raudas palaidis (mikla).

5) Nepabeigtā nākotne stāv daudzkārt pabeigtās nākotnes vietā: Kad paēdīšu (= būšu paēdis), tad iešu pie darba.

6) Ar nepabeigto nākotni tēlojam daudzkārt pagājušus notikumus: Priede krit un izgāžas ar visām saknēm. Bet tavu laimi! apakš priedes parakts liels pods zelta naudas. Muļķītis nu ņemsies naudu skaitīt. Bet naudas bezgala daudz. Beidzot ņems podu un stieps neskaitījies mājā LP. VI, 893. Šie aiziet un Priežurāvējs vāra putru. Te pret vakaru ienāks kāds sprīdi garš vīriņš un lūgsies arī paēst. Priežurāvējam sirds vietā — iesmels un dos: bet līdz šis palieksies pie katla, tā vīrelis no muguras puses čuprā un nu dot, cik ieiet. Pusdzivs Priežurāvējs iezvila kaktā LP. VI, 495.

VI. Pabeigtā nākotne.

215. §. Pabeigtā nākotne izsaka, 1) ka darbība būs jau notikusi, pabeigta pirms citas kādas nākamās darbības: Kad visi būs salasījušies, ķersimies pie darba. — Ka pabeigtās nākotnes vietā latvietis lieto nepabeigto nākotni, par to jau aizrādīts 214. §, 5. Retumis stāv pabeigtā tagadne pabeigtās nākotnes vietā: Tu būsi stāvēt kā koks, kamēr tu esi izskaitījis visas zvaigznes Tr. IV, 576.

2) Pabeigto nākotni lieto nedrošos, daudzkārt aiz pieklājbās jūtām nenoteikti izsacītos apgalvojumos un jautājumos: Tu gan būsi pārskatījis. Kādi laiki gan nebūs izplosījušies par viņu galvām, kamēr viņas nav tikušās! Vai tad tu par to nebūsi ierunājies? LP. V, 220.

216. §. Ja runājām par darbību, kas pagātnē vai nākotnē atkārtojas, tad šo darbību izsakām gan ar nesaliktiem, gan ar saliktiem darbības vārdiem: vīrs katru dienu gāja uz jūru zvejot . . . (Kādā dienā vīrs atkal aizgāja uz jūru zvejot LP. VI, 299); laidis . . . trīs reizes tiklu iekšā un ikreiz saplisis VI, 831. Tur agrāk raganas dedzinātas. Reiz gribējuši sadedzināt jaunu meitu LP. VI, 4. Ik svētdienas iešu baznīcā. — Ik svētdienas attecēja jaunas meitas kroņu pīt BV. 13250. Pa vakariem, kad sievas vērpušas, viņš arī izgājis pie viņām istabā LP. VI, 55. Kad iziešu, pavadīsi; kad pārnākšu, sagaidīsi BV. 13278.

Izteiksmes.

I. Īstenības izteiksme.

217. §. Īstenības izteiksme apgalvo, ka darbība īstenībā notiek, notika vai notiks: Ietin iešu tautiņās; Dieviņš zin, kā dzīvošu. Kājām gāju, rokā vedu nosvidušu kumeliņu.

II. Atstāstāmā izteiksme.

218. §. Atstāstāmā izteiksme lietojama, kad atstāstām cita kāda domas un valodas, par šo domu un valodu pareizību negalvodami: Tēvs nākot. Palūk, kas šis tāds neesot (pēc uzpūtīgā domām). Puiši esot čakli strādājuši. Sievas vērpšot. Drudzis būšot apstāties. Lācis būšot viņu saplēsis*).

Atstāstāmā izteiksme lietojama gan patstāvīgi, kā uzrakstītos piemēros, gan atkarā no darbības vārdiem ar nozīmi sacīt, domāt, arī lūgt, aicināt u. c.: Teic, tev esot pieci dēli. Viņš mani lūdz, lai es viņu apmeklējot.

Atstāstāmā izteiksmē daudzkārt atļauti divdabi esot: Ūpis (esot) lielījies. Šis „esot“ visādā ziņā jāatļauj atstāstījuma turpinājumā: Ūpis esot lielījies, kad viņš kliegšot, tad kalni plīsišot. Tāda lielība Dievam nepatikusi, viņš aizlēdzis ūpim virs zemes kliegt LP. VI, 194.

Te apcerējām tikai atstāstāmās izteiksmes formu ar nelokāmo galotni -ot, kas rakstu valodā ieviesusies un uzlūkojama par tagad klasisko formu; par citām formām ieminēsimies, par divdabi runādami.

Vidzemes dažos apgabalos, p. p. Sausnējā, lieto atstāstāmu izteiksmi ar galotni -umu: Dārzā bijumu (= bijuši) daudz koku.

III. Vēlamā izteiksme.

219. §. Vēlamā izteiksme izsaka 1) pa laikam a) neizpildāmu, retāki b) iespējamu vēlējumus: a) Es vēlētos (gribētu) labāk mēlē iekodis, nekā tādu neapdomātu vārdu izmetis. Mēs labprāt tevi savā pajumtā uzņemtum, bet nedrīkstam to darīt. Labāk būtu to britiņu apakš egles nosēdējusi, nekā mani balti vaiģi asarās nomirkuši. Dievs tiem dotu noskanēt (t. i. laudim, kas ap mani runā) kā baznīcas pulkstenim.

Šie vēlamie teikumi daudzkārt iesākas ar kad, kaut, lai: Kad tu izputētu! Kaut man būtu tik daudz spēka, cik labas gribas! Kaut viņu ne mūžam nebūtu redzējis! b) Lai tu sirmu mūžu nodzīvotu!

*) Šo teikumu atrodam Lercha-Puškaiša pasaku krājumā VI, 438 kādā Bilensteina uzrakstītā pasakā sekošā veidā: Lācis būšot „būt“ viņu saplēsis. Tāds lieks nesaprotams „būt“ sastopams tāni pašā pasakā 437. l. p.: Lācis būšot būt (!) viņu nokaut. Tāds „būt“ nekādi pabeigtās nākotnes atstāstāmā izteiksmē nav ciešams.

2) Nedroši izteiktos apgalvojumos un jautājumos ar vēlamo izteiksmi izsakām pieklājīgi iespējamību: Tu varētu man pie šī darba drusku palīdzēt. Par to es negalvotu. Vai tu man nevarētu izlīdzēt? Kā gan mēs uzdrošinātos to darīt? Kas to būtu domājis, ka viņš būtu spējīgs bijis tādus nedarbus padarīt?

3) Nosacījumu teikumos vēlāmā izteiksme lietojama, a) kad nosacījumam neizpildoties arī nosacījumu sekas neiestājas, b) kad runājam par iedomājamu nosacījumu un tā iespējamām sekām: a) Es nelauztu alkšņu riksti, ja es bērzu nedabūtu. Es nekurtu uguntiņu, būtu māmiņa nekūrusi. (Māmiņa kūrusi uguni, tāpēc es arī to daru). — Ja neizpildāmais nosacījums attiecas uz pagātņi, tad pa laikam lietojama pagātnes vēlāmā izteiksme: ja es būtu gribējis, tad es būtu varējis (es negribēju, tāpēc nevarēju); bet uz tagadni un nākotni attiecoties, lietojama tagadnes vēlāmā izteiksme: ja es (tagad, rītu) gribētu, tad varētu; bet es tagad negribu (rītu negribēšu), tāpēc nevaru (nevarēšu). Tomēr šad un tad tagadnes vēlāmā izteiksme attiecas uz pagātņi, stāvēdama pagātnes vēlāmās izteiksmes vietā: Tik es roku neiedevu sīvajam tautietim, kad brālītis neturētu (= nebūtu turējis) pie baltās vilnainītes.

b) Ko tu darītu, ja tu būtu manā vietā? Vai tu nedusmotos, kad tevi lūgtu nākt man palīgā? Ko tu darītu, ja mans brālis atnāktu? Es viņu milīgi uzņemtu.

Ne reti atlaiž „būtu“ nosacījumu teikumos: Tad būtu dziesma, kad bijusi (= būtu bijusi) otra puse.*) Tautā sastopama un jaunākos rakstniecības ražojumos lasāma atstāstāmās izteiksmes forma no tagadnes vēlāmās izteiksmes; teica, ka viņš darītot prātīgāki, ja mācītos par skroderi (Mākonis). Ja A. būtot šo grāmatu lasījis, tad viņš zinātot**) u. t. t. (Austr.) Būtot Ilze viņas aizkūrusi, tad viņas būtot pārvērtušās viena par podu, otra par naudu LP. VI, 234.

4) Kā nosacījumu teikumos, gluži tāpat lietojama vēlāmā izteiksme pieļāvības teikumos: Kaut skopolim visa pasaule piederētu, tomēr ir tad tam nepietiktu.

5) Nolūka teikumos: Liepu lapu ceļu klāju, lai es ietu (iemu) šo rudeni. Darišu tā, lai būtu, kas būdams. Tas tik dižājas vien, kad tik dabūtu skriet.

Beidzamais piemērs stāv uz nolūka teikuma un vēlāmā teikuma robežām: Tas tik dižājas vien (vēlēdamies), kad tik dabūtu skriet.

*) Neparasti ir, kā Purapuķe raksta: viņš bijis paliekot uz priekšu — parastā vietā: viņš būtu palicis

**) Kādā Lielvārdē uzrakstītā tautas dziesmā loka pat vēlamo izteiksmi: Ko, ļautiņi, runāti, ko jemtati valudās BV. 8534.

IV. Pavēles izteiksme.

220. §. Ar pavēles izteiksmi pamudinām citus kādu darbību izdarīt: Pavēles izteiksmē neizteicam vienīgi pavēli, bet arī uzaicinājumu un lūgumu, vārdu sakot: visu savas gribas saturu: Strādā! Palidzi līdzams man, Dievs; izglābi mani no manām bēdām. — Pavēles izteiksmi daudzkārt atlaiž, kur tā viegli piedomājama domu sakarā: Prom! Lēnām pa tiltu! Auzu, auzu kumelam par to jūdzu tecējumu!

221. §. Pavēles izteiksmes vietā lietojam nākotni: vai nāksi? Kad ne, ne; celsi tad mani vienu pašu pāri LP. V, 267; 2) nenoteicamo izteiksmi: čučēt, gulēt, mazie bērniņi! arī supīnu: kultu, maltu, ligaviņa BV. 7682 (piedomājams: eji); 3) no darbības vārdiem cēlušos apstākļu vārdus: Lidu, lidu, vanadziņi! Rietu, rietu, mana govsi! BV. 2931. Migu, migu, viena actiņa! Viru, viru, putriņa! BV. 2965. Ribu, ribu mans pūrinš atpakaļ bāliņos!

222. §. Pavēles izteiksme diezgan bieži sastopama nosacījumu un pieļāvības teikumos: Ielaidi (= ja ielaidisi) velnu baznīcā, viņš kāps uz kanceļi. Zirgs vairs tālāki neiet, siti (= lai arī nosistu) viņu nost.

223. §. Savu gribu, uzaicinājumu, lūgumu pa laikam attiecinām uz priekšā stāvošu personu, tā tad uz otru personu, kā no minētiem piemēriem redzams, bet bieži arī uz attālāki no mums stāvošu trešu personu: Parauj viņu Jupis! Dievs palīdz! Dievs svēti un pasargā tevi! Dievs mielo viņa dvēseli! Dievs dod man godā tapt BV. 4647. Dievs sod tevi, māmuliņa BV. 4170. Dievs piedod grēkus, es citādi nevarēju. Sapūst tavas liepu lapas; es neiešu šoruden BV. 5223.

Pa laikam iesākas tādi teikumi tagad ar lai: Lai viņu parauj Jupis! Lai Dievs mielo viņa dvēseli.*)

224. §. Ja runātājs ietver savā uzaicinājumā arī pats sevi, tad lietojama tagadnes pirmā daudzskaitļa persona: Padziedam, vecas sievas, jaunas sievas nevarēja. Šķīrāmieš, līgaviņa, nava laimes dzīvojot! Cērtam pušu, laužam pušu laulāmos gredzentiņus.

Še pieder arī protāmieš, paskatāmieš, no kuriem pirmo lietojam saikļu kārtā „proti“ nozīmē, otru it kā izsaucamu vārdu: Viņš protāmieš (= proti, jo) sāka dziedāt jauku dziesmu. Paskatāmieš (= pask.), kā viņa uzcirtusies.

*) Tāminieku izloksnē visu personu vietā iestājusies trešā persona, tā arī pavēles izteiksmē. Kaut kas līdzīgs ievērojams mūsu sabojātā rakstu valodā: Kristin, panāk šurp! Balt. Vēstn.

Arī pirmā daudzskaitļa personai piebiedro rakstu valoda saikli lai: Lai dzejam, lai dziedam, lai uzsākam diet! (Auseklis). Lai visai nenoskumstam! (Auseklis). Sevišķi ieviesies: lai Dievu lūdzam. Lai gan mūsu labāko rakstnieku rakstos un pat pasakās atrodam tādas teikumus, kā: lai eimam apraudzīt, kas tur iekšā LP. VI, 250, tomēr tautas mutē tādi teikumi nav sastopami; tie gan cēlušies ar vācu valodas talku: lai Dievu lūdzam, lai beten. Tāpēc tie nav ieteicami; to vietā lietojama tagadnes daudzskaitļa, vēl parastāki nākotnes daudzskaitļa pirmā persona: Dzejam, dziedam, uzsākam diet, jeb dzersim, dziedāsim, uzsāksim diet. Nenoskumsim! Lūgsim Dievu! Iesim!*)

225. §. Pavēles izteiksmei piebiedrojot noliegumu, izsakām aizliegumu: Nedari to! Lai Dievs nedod! Neiesim.

Aizliegumos latvietis mīl lietot nepabeigtās darbības veidu arī tad, kad darbība attiecas uz kādu zināmu gadījumu, t. i. ir vienreizēja: Neņem naudu, paņem ogles! (salīdz. Zbiør XVIII 348). Neuāci iekšā**) (nevis: neienāci)!

Apstiprināmos teikumos turpretim gan: nāci iekšā! gan: ienāci. Bet arī aizliegumos sastopams pabeigtās darbības veids, kad vienreizējas darbības nojēgums uzsverams: Neieteci (var. neteci) šai ciemā BV. 14000,19. Nepaņemi manu cepuri! (aiziedams, savas cepures vietā); neņemi manu cepuri = nemaz neaiztieci, neaizkari manu cepuri.

Ja darbības vārdu salikteņos priedēklis pa-pamazinā darbības sparū, tad tādu salikteņu pavēlamā izteiksme sastopama tikai apstiprināmos, bet nekad noliedzamos teikumos: Negaidi viņu! Lai viņš viņu negaida! Negaidīsim viņu! Nekad: nepagaidi viņu! nepagaidīsim viņu! Jo noliegums te noliedz darbību vispār, bet ne tikai zināmu darbības veidu pamazinātā mērā. Bet kur tāda darbības pilnīga nolieguma nav, tur pagaidīt savā vietā, p. p. šaubīgos jautājumos: Vai nepagaidīsim viņu?

*) Mūsu laikos lieto divskaitļa pirmo personu daudz apgabalos un arī rakstu valodā daudzskaitļa vietā no iet: eima = eimam, iesim! tāpat eita, divskaitļa otru personu daudzskaitļa vietā. Agrāki, tā Mancelija laikos, divskaitļa formas daudzkārt stājas daudzskaitļa vietā.

**) Kad pavēles izteiksmei nav piebiedrots vārds, kas aizrāda, uz kuriem darbība virzās, tad pa laikam apstiprināmos, bet vienmēr noliedzamos teikumos nav salikteņi lietojami: ej projām (nevis: aizej), ej ārā (nevis: izej), lieni klāt (nevis: pielien, bet gan: pielien viņam); tomēr saka arī: atnāci = nāci šurp, ienāci = nāci iekšā; jo šos teikumus, lai gan virziens nav vārdiem izsacīts, tomēr apstākļiem droši norādīts: atnāci (pie manis), ienāci (pie manis), tanis telpās, kur es atrodos.)

IV. Vajadzības izteiksme.

226. §. Vajadzības izteiksme izsaka vajadzību: tā lietojama trijos laikos, nepabeigtā tagadnē, pagātnē un nākotnē, īstenības, atstāstāmā un vēlāmā izteiksmē: Man (ir) jāstrādā, man bija jāstrādā, man būs jāstrādā; man esot jāstrādā jeb man jāstrādā, man esot bijis jāstrādā, man būšot jāstrādā; man būtu jāstrādā, man būtu bijis jāstrādā.

Vecos rakstos un vēl tagad dažos apgabalos vajadzības izteiksme izsaka nevien vajadzību, bet atlīdzina veselu teikumu. Piem. „man (ir) jāēd“ apzīmē 1) man vajaga ēst, kā to lietojam tagad rakstu valodā, 2) man ir, ko ēd, ko ēst, t. i. man ir ēdiens. Dažos apgabalos, tā Sausnējā un Vestienā, izšķir divus priedēkļus jā- un ju- (cēlies no jo-, vienskaitļa akuzatīvs un instrumentālis) ar nozīmes izšķirību: man jubrauc = man ir, ar ko brauc, t. i. man ir zirgi un rati. Devu savu kumeliņu rožu dārzu juecē (= ar ko ecē), citos apgabalos: jāecē jeb: ko ecēt rožu dārzu. Vec-Piebalgā piebiedrojas tā izlietotai jā- formai „ko“: Dod man puķes, ko kroni jāpin, blakus: dod man puķes ko kroni pīt, dod man puķes kroni jāpin, kroni pīt, ari: kroņu pīšanai.

Vajadzības nozīme attīstījusies dažādās valodās un dažādiem darbības vārdiem: leišu valodā turēti (= turēt) ieguvis laika straumē vajadzības nozīmi, bet latviešu valodā darbības vārds būt kopā ar piederuma datīvu; no pirmatnējās, vecos rakstos un vēl tagad dažos apgabalos sastopamās piederuma nozīmes: man bija jāēd = man bija, ko ēd, man bij ēdiens — attīstījusies nozīme „man vajaga ēst (jāēd)“.

Vajadzības nokrāsu pieņem darbības vārds būt arī tādos teikumos, kā: man ir liela steigšanās = man jāsteidzas. Ko nu gaidīt? Nu tik braukšana (= jābrauc).

Ievērojot doto izskaidrojumu, saprotams, kāpēc pie vajadzības izteiksmes nostājas nōminatīvs: Man (piederuma datīvs) siens (teikuma priekšmets) jāpļauj. Šis teikuma priekšmeta nōminatīvs daudz apgabalos pievelk pat papildītāju, kas atkarājas no vajadzības izteiksmes atkarā stāvošās nenoteicamās izteiksmes, tā ka arī šis papildītājs akuzatīva vietā nostājas nōminatīvā: man jāsteidzas rudzu („rudzus“ vietā) pļaut. Zēnam jābrauc mežā žagari („žagarus“, „žagaru“ vietā) lasīt. Dažos apgabalos sastopamais akuzatīvs pie vajadzības izteiksmes ir bez šaubām jaunākā laikā radies, kad vajadzības pirmatnējā nozīme jau bij izgaususi no valodas apziņas: Man jāpļauj sienu („siens“ vietā).

227. §. Tādu pat divējādu nozīmi, kā vajadzības izteiksmē (jāēd), atrodam arī pie darbības vārda būt kopā ar piederuma datīvu, ja no ta atkarā stāv 1) nenoteicamā izteiksme: man bija,

man būs ēst = a) man bija, būs ko ēst, t. i. ēdiens: Salīdz. jums būs ēst, jums būs dzert, man būs jauns arājiņš BV. 10200,4; b) man bija, būs jāēd. Salīdz.: Pazit bija (= vajadzēja, varēja pazīt) bāreniti BV. 4167. Tev būs savu tuvāku milēt; 2) nenoteicamā izteiksme ar priekšējo „ko“: man tur ir ko iet = a) tur man labs gājiens, b) tur man jāiet; salīdz. man ko iet tautiņās (var. man jāiet t.) BV. 6100; tāpat noliegtos teikumos: man tur nav jāiet; nav ko brīnīties = nav jābrinas.

228. §. Tādas pašas nozīmes divējādība novērojama arī divdabī ar -ams, p. p. vedams = 1) ko ved, 2) ko var, ko vajaga vest: Dzied meitiņas nevedamas (= kad viņas neved) BV., piel. 446, siens vedams (= sienu var vest, siens jāved). Tā zemīte man minama, tas mūžiņš dzīvojams BV. 113 (var. tā zemīte man jāmin, t. m. jādzīvo).

No sācītā redzams, kā bez tā dēvētās vajadzības izteiksmes latviešu valodā ir daži citi līdzekļi vajadzību izsacīt.

229. §. Bez jau minētiem līdzekļiem mināms darbības vārds „vajadzēt“. Nozīmes starpība ir diezgan maza, tā ka dažreiz šie līdzekļi pārmaiņām lietojami: Gudras tautas dēliņam noņemt manu vainadziņu BV. 5524. Var.: Tam bij (jeb būs arī) puisim būt, kas ņems manu vainadziņu. Varam arī sacīt: gudram tautu dēliņam vainadziņš noņemams. Gudram jābūt tautas dēlam, kas ņems vainadziņu.

Tomēr zināma nozīmes starpība nav noliedzama. Izskaidrosim ar kādu piemēru šo nozīmes starpību: Viram vairāk 1) strādāt, 2) vairāk ko strādāt, 3) jāstrādā, 4) vajag vairāk strādāt, 5) būs vairāk strādāt nekā sirmgalvim. Pirmā, otrā un trešā izteiksmē uzsvērts, ka vīram piekrit vairāk darbu nekā sirmgalvim, uzsvērts, ka tas tā dabiski, tas dibinās uz vīra un sirmgalvja dabām; tā tad šīs trīs izteiksmes izsaka dabisko, iekšējo vajadzību. Ceturrtā izteiksme turpretim (vajaga strādāt) apzīmē ārējo vajadzību, ārējo spaidu; salīdz. man vairāk jāstrādā nekā tev (= man ir vairāk darba nekā tev) un: man vajaga vairāk strādāt nekā tev (tāpēc ka esmu ārējas varas spiests). Tev jādzeļ tēja bez cukura (tāpēc ka cukura nav pie rokas); tev vajaga tēju bez cukura dzert (tāds padoms tev dodams, tāpēc varbūt, ka tā būtu derīgi tavai veselībai).

Piektā vajadzības izteiksme pirmatnē, kā arī vēl tagad, izsacīja tikai, ka nākotnē zināmai darbībai priekšmeta netrūks: man būs ēst, man būs dzert, man būs visa gan = man būs ko ēst, tāpat kā vācu valodā: ich werde zu essen, zu trinken haben. No šīs nozīmes latviešu valodā attīstījusies visstiprākā, sparīgākā nepieciešamības izteiksme. Tā lietojama sevišķi tikumības negrozāmos likumus izsakot: Tev būs savu tuvāku milēt. Tev nebūs

nokaut. — Tikumības likumi ievērojami visos laikos, attiecināmi uz visiem laikiem; kāpēc tad latviešu valoda te izlieto nākotni? Kāpēc nemēdz sacīt: tev milēt, bet: tev būs milēt savu tuvāku? Parasti pavēļu saturs attiecas uz nākotni; bez tam pārrunājamā vajadzības izteiksme nav vienīgi lietojama, vispārējos tikumības likumos izsakot, bet arī runājot par atsevišķiem vajadzības gadījumiem: Tam būs arī puisim būt, kas nems manu vainadziņu. — Tādos teikumos nākotne vispārīgos tikumības likumos: tev būs savu tuvāku milēt.

Ka nākotne šādos teikumos varējusi viegli ieviesties, tas jo vieglāki saprotams, ja ievērojam, ka arī nākotne, kā jau aizrādīts 214. § 4, lietojama bezlaika teikumos.

Salīdzinot tādos teikumus savā starpā, kā: man būs iet un: man būs jāiet, pirmajā vajadzības nojēgums paceļas līdz negrozāmai pavēlei, bet otrā teikumā vajadzības nojēgums izsacīts mērenā garā, tā ka tani it labi varētu šo mērenību apzīmēt ar apstākļu vārdiem laikam, gan, varbūt, rasi: man gan jeb laikam, rasi būs jāiet.

230. §. Pagātne „bija“ ar atkarīgu nenoteicamo izteiksmi izsaka 1) nepieciešamību, attiecinātu uz pagātņi: Tam bija tā notikt! Kā bij man neraudāt? 2) neizpildījušos vajadzību: Man bija tā šo lietu iesākt (bet es to tā neiesāku). Nebij man to darīt, ko es biju padarījis. Tāpat arī neizpildāmu nosacījumu teikumos: Bija*) man to zināt, tad tev bija (vajadzēja) aukstam palikt. To pašu izsaka pagātne „bija“ ar sekojošu vajadzības izteiksmi vai ar divdabi ar -ams (bet tikai pie pārejošiem darbības vārdiem): Man bija šī lieta tā jāiesāk, tā iesākama (bet es to iesāku citādi). Neizpildāmu nosacījumu teikumos beidzamie divi izteiksmes veidi nav lietojami; bet gan iespējams: biju es to zinājis, tad u. t. t.¹

Divdabis.

231. §. Divdabjiem piemīt divas dabas, gan darbības, gan īpašības vārdu. Viņu darbības vārdu daba parādās 1) atvasinājumā no darbības vārdu celmiem, p. p. ņemdams, ņemis, kā ņemu, ņēmu, 2) sabiedrībā ar to pašu locījumu, ar kuņu kopojas zināmais darbības vārds, p. p. ņemdams cepuri, kā: ņemu cepuri;

*) Tautas dziesmās sastopama pagātne „bija“ bezlaika teikumos iespējas un vajadzības nozīmē. Pazīt bija kunga riju, pilni vadži sprigulišu (var. pazīt var) BV. 6259.

bet īpašības vārda daba turpretim redzama 1) to izlietojumā par apzīmētāju, p. p. ziedošas puķes, 2) to locījumos un saskaņā ar lietas vārdu, uz kuŗu tie zīmējas: ziedošām puķēm, nopļautus rudzus u. c.

Divdabis ar galotni -ots, -ošs.

232. §. Divdabis ar galotni -ošs, -oša (retāki tagad ar -ots, -oti*) apzīmē 1) iedabātu pastāvīgu īpašību, šinī nozīmē pilnīgi līdzinādamies īpašības vārdiem, p. p. esošs, stāvošs, tekošs ūdens, t. i. tāds ūdens, kas vienmēr stāv. Cērtam pādītei likstošu kārti, cērtam likstošu, bet nelūstošu. Ligojošu laipu lika; 2) izsaka, ka lietas vārds, kam tas piebiedrojas, zināmā laikā atrodas zināmā stāvoklī, zināmas darbības aizņemts: augošs, dilstošs, nākošā nedēļa, pietiekoša alga, verdošs avots, gulošs, vīstošs, degoša svece, šaut skrejošu zaķi, kustošs tārps.

3) Retumis nozīmē šis divdabis līdzinās divdabim ar galotni -ams: Aug liepiņas, aug meitiņas augošā vietīņā Ltd. 89. Diķis dzied, akmens raud listošā dienīņā BV. 20746.

233. §. Šis divdabis pa laikam darināms no nepārejošiem darbības vārdiem; no pārejošiem tas tautas valodā ļoti reti sastopams: Protošam, mākošam, tam turēt tēvu zemi BV. 3815; 7975; 15072,2. Knipu knapu pa muguru, še tev sievas gribošam. Labāk mīļu Dievu lūdzu, ne bajāru daudzurošu Büttner 1875. — Jau nākā laikā darina bieži, pārlieku bieži divdabjus ar galotni -ošs no pārejošiem darbības vārdiem. Caur to latviešu valoda iegūst daudzkārt tādu vecuma nokrāsu, kādu tā savā jaunības spirtgumā nemil, tā top abstrakta: p. p. viņš to teica uzmudinošā, pamācošā, pārmetošā, pāvedinošā balsi; labāki: uzmudinātāja, pamācītāja, pārmetēja, pāvedinātāja balsi.

234. §. Divdabis ar -ots lietojams:

1) Kā apzīmētājs: nākošais gads.

2) Kā izteicējs: Lugas saturs sekošs**). Viņa acis palika redzošas JK. V, 92. Par ēku labošanu viņš nelikās protots (pa parastam: protot, protus) Doku Atis. Daudzi šķietas Dievam tuvu esoši, Dievam klēpī sēžoši (Mane. Post. II, 64). Ar savu peļņu abi teicas esoši mierā. Es apzinos pareizi darots. — Tagad te pa laikam lieto nelokāmo formu ar -ot vai -am: Viņš vēl palika gulot (gulam); paliek laiva ligojot (ligojam). Viņš bija redzēts stāvot.

* Pavisam neparastas ir tādas formas citos locījumos, kā: tekotim („tekošam“ vietā) kumeļam.

** Tagad mēdz izšķirt sekošs (no seku) = šis — no sekojoša (no sekoju): pēc īpašības vārda sekojošais lietas vārds.

3) Kā izteicējs sastopams apceramais divdabis sevišķi bieži atkarīgajā runā: Viņš nezina, ko tā sieva runājot Manc. Post. III, 63. Bet tagad šo divdabi tā kā lokāmu formu lieto tikai vēl izloksnēs. Rakstu valoda te lieto sastingušo formu ar -ot atiecībā uz abām kārtām un abiem skaitļiem: Viņš nezina, ko tā sieva runājot. Atkarīgā runa stāv atkarā no kāda darbības vārda, kas apzīmē sacišanu un tamlīdzīgu nojēgumu; saiklis „ka“, tāpat arī sacišanas darbības vārds var daudzkārt trūkt; tā tad: saka, ka saimnieks neesot mājās, saka, saimnieks neesot mājās, saimnieks neesot mājās. Kad vecā laikā cērpot aitas, tad neaugot bieža vilna (tā veci ļaudis saka). Tēvs sūtījis dēlus, lai ejot paši maizi pelnīties.

4) Pēc darbības vārdiem ieraudzīt, redzēt, dzirdēt, sacīt, atrast, šķīst, teikt, gaidīt u. c. nostājas pārrunājama divdabis kā papildītājs: Viņš atrada tos gulošus*). — Tagadējā rakstu valodā te pa laikam lietojama nelokāmā forma ar -ot, vai -am: Labāk redzu zelta naidu ugunī sadegot (-am), nekā savus radus, brāļus negodā paliekot (-am). Dzirdu tautas sajājot (-am). Šķiet irbīti iztekot (-am). Gaida manis uzaugot (-am). Neredz saules uzlecot (-am).

Ari pēc citiem darbības vārdiem sastopam divdabi ar -ot (-am) akuzatīva nozīmē: Šķīra mani mazu esot (var. esošu, esam). Kā godāji mazu esošu (var. esot, esam), godā lielu uzaugušu BV. 6618. Dziesmu dziedu kādu esošu (var. kāda bija). Nebij Dievs gan mani milējis kumeliņu sedlojot Ltd. 769.

5) Nōminatīva nozīmē divdabis ar -ot sastopams pie darbības vārdiem: Viņš apnik mājās vien stāvot JK. III, 71. „Stāvot“ vietā varam lietot divdabi ar -dams vai arī nenoteicamo izteiksmi: apnik stāvēdams, stāvēt.

6) Ļoti bieži lietojams nelokāmais divdabis datīva nozīmē, attiekdami uz kādu teikumā minētu, datīvā stāvošu personu. Tādos teikumos nelokāmais divdabis bez šaubām ir datīvs, kas galotni laiku straumē pazaudējis: Naktī man miegs nenāca uz druviņu domājot. Skan man pieši, skan zābaki no kumēļa nolēcot. Vilkam kājas nosalušas pa ciemiem staigājot. Atvēliet māsiņai labu mūžu dzīvojot. Grūti man bija svešu māti par māmiņu pasaucot.

Retāki apceramā datīvā nostājas nedzīvi priekšmeti: Gadās vēja mātei aizmiegot (var. ieņsausties). Gadās zagariem nokalstot. Gadās nazīsam nolūstot. Gadās kumeliņiem piekūstot. Gadās auziņām nobirstot BV. 2093, 1.

Dažreiz datīvs teikumā nav nostādīts, bet pēc satura viegli piedomājams: Vai, Dieviņu, nepieder (man) ar māmiņu rājoties

*) Izloksnēs vēl uzglabājusies vecā likumīgā forma: gulišus.

BV. 3348. Žēl (man) otram (māsiņu) atdodot, žēl pašam maldinot BV. 3511 (var. žēl bij man otram dot).

Retumis tādos piemēros var arī parādīties lokāmais datīvs: Nu viņam gribošam negribošam (parastāki: gribot negribot) bij jāklausa saimniecei LP. VI, 586. Tik jau man dziedošam, kā ir žēli raudošam.

7) No tikko apcerētā divdabja lietojuma izeļies tā dēvētais patstāvīgais datīvs, ar kuŗu izsakām kādu mazāk svarīgu darbību, kas galveno darbību pavada. Šis patstāvīgais datīvs lietojams, kad, tā vietā lietojot apstākļu teikumu, šini cits teikuma priekšmets kā virsteikumā: Birst bērnam zelta rasa, strazdiņam uzlecot (= kad strazdiņš uzlec); birst māsiņai asariņas, tautiņām bildinot.

Galveno darbību var vairāk sāņu darbības pavadīt, tāpēc var divi vai vairāk patstāvīgie datīvi to paskaidrot: Ja nomirstot bērns, tad saulītei laižoties, nevienam neredzot, jāņemot koks LP. VI, 15.

Ari šini patstāvīgajā datīvā var datīvs atkrist, kad darbība vispār izsacīta, vai kad datīvs pēc satura viegli piedomājams: Abelīte Dievu lūdza, lai ved meitu šoruden, visi zari nolikuši, dziļpariņus žāvējot (t. i. meitām). Sienu vedot (t. i. mums, viņiem), uznāca lietus. — Tā sevišķi lietojami bez datīva īsi sakot, vārdu sakot, acim redzot.

Pāreja no sestās šķiras šini septītajā piemēru šķirā ir tik nemanāma, tik pakāpeniska, ka dažreiz varam par dažiem piemēriem šaubīties, pie kuŗas šķiras zināmais piemērs pieskaitāms. Salīdz. Liktin lika vara tilts, man ejot tautiņās. Liktin lika man mugura, nesot lielu smagu nastu.

Starpība starp sestās un septītās šķiras piemēriem pastāv tanī ziņā, ka sestās šķiras datīvam var piebiedroties netik vien nelokāmais divdabis ar -ot, bet arī lokāmie divdabji, — darāmās kārtas pagātnes un ciešamās kārtas divdabis: Saulītē (man) cēlušai*) iedod maizes gabaliņu. Nakti miegs mar nenāca, drūmu domu mocītam. Patstāvīgā datīvā turpretim lietojams vienīgi nelokāmais divdabis ar -ot. Mūsu rakstu valodā gan ļoti bieži sastopam visādu divdabju datīvus arī patstāvīgajā datīvā, bet tās ir kļūdas, no kuŗām ikvienam jāsarģās. P. p.: Saimniekam baznīcā aizbraukušam (pareizi aizbraucot), puisis dabū grāmatu. Krūmiem izcirstiem un akmeņiem noveltiem (pareizi: kad krūmi bij izcirsti un akmeņi novelti), līda no daudz upuŗu vietām krupji āra. — Dažreiz mūsu rakstnieki neprot nemaz izšķirt sestās un septītās šķiras piemērus, pavisam nepareizi pieturas zīmes nostā-

*) „Celt“ latviešu valodā, kā arī tas pats vārds leišu valodā, dažos apgabalos lietojams vidējās kārtas nozīmē = celties. Celsim agri, gulsim sebu BV. 4720.

didami: „Kā tad tagad sviežas?“ jautāju, kāzniekiem pēc laulāšanas pārbraukušiem; te sestās šķiras piemērs ar nepareizu pieturas zīmi piejaukts kļūdainiem septītās šķiras piemēriem; pareizi: jautāju kāzniekiem, pēc laulāšanas pārbraukušiem.

8) Kad, divdabja teicienu apstākļu teikumā pārvērdami, kļūstam pie tā paša teikuma priekšmeta apstākļa teikumā un virsteikumā, arī tad (tāpat kā leišu valodā) lietojams divdabis ar galotni -ot. Te divdabis ar galotni -ot sacenšas ar divdabi ar galotni -dams, ar to vienā nozīmē parādīdamies: Esi klusu tautu meita, purvu malā staigādama (pareizi arī: staigājot); vēl tu manu sirdi ēdi, ir klusām staigājot (pareizi arī: staigādama). Saglaudiju gludu galvu, sēdot (sēdēdama) brāļu vidīnā (= kad sēdēju br. v.).

235. §. Lūkojoties uz darbību, kuŗu sastopam divdabja teicienā un virsteikumā, pa laikam abas darbības notiekas tai pašā laikā. Divdabis ar galotni -ot var attiekties gan uz tagadni, gan uz pagātņi, gan uz nākotni. Laiku nokrāsu nosaka virsteikumā atrodamais laiks: Saulei lecot, ķeramies pie darba. Saulei lecot, ķeramies pie darba. Saulei lecot, ķersimies pie darba. Tāpat: Tēvs no pilsētas braucot pārved, pārveda, pārvedis bērniem dāvanas.

236. §. Sakars starp divdabja teicienā un virsteikumā izsacīto darbību var dažreiz būt arī citāds. Par to runāsim sīkāk, divdabi ar galotni -dams apcerēdami. Te tikai aizrādīsim, ka divdabja teicienā izsacītā darbība var būt agrāki notikusi nekā virsteikumā izteiktā darbība: Lietum nostājoties (= kad lietus nostājās = bija nostājies), (tad) sākām atkal plaut.

Tāds teikums, kā: saulei noejot, metām darbam mieru — var apzīmēt: 1) kad saule gāja zemē, 2) kad saule bija nogājusi. Ja teikuma sakars cieši nenosaka darbības laiku, tad tadā atgadījumā jālieto apstākļu teikums: Kad saule bij nogājusi (bet nekad: saulei nogājušai), metām darbam mieru.

237. §. Pilnīgi apstākļu kārtā lietojams divdabis „beidzot“: Beidzot tas apdomājās.

Bez tam pārrunājami divdabji sastopami ar apstākļu vārdu galotni -i, p. p. tekoši runāt, nerimstoši pūlēties. Jaunākā laikā tā lieto arī pārejošo darbības vārdu divdabjus: Viņas acis lūkojās jautājoši draudzenē. Lielmāte purināja atraidoši galvu. Pacēla par viņu sargājoši rokas. Lūdzoši lūkojās uz mani dziļas acis. — Tā mīl sevišķi Purapuķe rakstīt.

Dažreiz šo nokrāsu tomēr veiklāki izsaka īpašības vārdi ar -īgs: zilās actiņas māc tik pavadīgi lūkoties.

Bet sevišķi jāsargās no tādas rakstu valodas, kā: Tu mani tik neizteicot (!) (neizsakāmi) milējis. Tagad nešauboties (nešau-

bāmi) pierādīts. — Savā valodā nesamaitāts latvietis sapratis zināmos teikumus, kā tie tiešām saprotami: Tu mani neizteicot milējis = tu mani milējis, savu mīlestību neizteikdams. Tagad nešauboties pierādīts = tagad pierādīts, pierādītajam nešauboties. Šī kļūda ir ļoti veca, jo sastopama tā jau pie vecā Stendera: debesis . . . neizsakot tālāki stāv.

238. §. Nākotnes divdabis ar galotni -šot, vidējā kārtā ar galotni -šoties, tagad lietojams tikai atkarīgā runā un vienmēr nelokāmā formā: Tēvs došoties ceļā, māte palikšot mājā.

Vecos rakstos un tagad vēl izloksnēs sastopams divdabis ar galotni -šot kā lokāms vārds: Noa būšots tas istens prieks (Mancel. Post I, 234.). Viņam šāvās prētā, ka viņa brāļi būšotī blēdīgi palikuši un to augšām nevilksšotī (Bārtā). Prūsijas latviešos pat vēl kā apzīmētājs uzglabājies šis nākotnes divdabis: atiešošais (nākošais) laiks (Mag. XVIII, 79.).

239. §. Attiecīgais vidējās kārtas divdabis sastopams gan tautas mutē, gan rakstu valodā kā apzīmētājs ļoti reti un pie tam ne visos locījumos. Lietojami tikai sekoši locījumi: viensk. akuzatīvs, p. p. atmostošos dabu, atrodošos vietu, mācošos jaunekli, retāki siev. kārtas viensk. ģenitīvs, p. p. atmostošās dabas, daudzsk. nōminatīvs biežāki sieviešu nekā vīriešu kārtā, p. p. uzmostošās jūtas, mācošies jaunekli, ģenitīvs, p. p. uzmostošos jūtu, akuzatīvs, p. p. mācošos jaunekļus. Šīs formas ir tik neveiklas, ka nav ko brīnīties, ja atrodam no vidējās kārtas darbības vārdiem divdabjus bez vidējās kārtas galotnes: vārošā (no vārities) ūdenī iemest sāli, kurošā (no kurēties*) krāsni iemest ādu JK. V, 143. Uz šiem divi paraugiem pamatodamies, tomēr nevaram attaisnot mūsu kļūdainā rakstu valodā bieži sastopamo kļūdu: atrodošs no atrasties, p. p. izraudziju jaukā vietā atrodošu (pareizi: atrodamu, esošu) lauku.

240. §. Ļoti parasts turpretim ir nelokāmais divdabis ar galotni -oties un nākotnē ar galotni -šoties atkarīgā runā: Tēvs jokojoities. Meita tūliņ celšoties.

Tikpat parasts tagadnes divdabis ar galotni -oties patstāvīgā datīvā un divdabja teicienos: Saulei zemē laižoties, tuvojāmieš pilsētai. Viņi gāja pa ceļu, draudzīgi savā starpā sarunājoties (jeb sarunādamies).

Divdabis ar galotni -its, -it piekrit vienīgi tiem darbības vārdiem, kuŗu tagadne beidzas ar -u, pagātnē ar -ēju un nenoteicamā izteiksme ar -ēt, gulēt, stāvēt, vēlē, un vārdiem: zināt, dziedāt, raudāt. Šī forma uzglabājusies tikai izloksnēs un tur tāpat lietojama kā divdabis ar galotni -ot: Tā viņa pavēlīt (-ot) (Nicā), atraduse ganiņu gulīt (= ot, LP. VI, 658, gulišu VI, 690). Es pajēmu ligaviņu, tēvam, māti (= ei) nezīnīt (= ot). Nicā. Anna mani mīļi lūdza, lai es viņu apdziedīt BV. 20945. Šīs minētās formas sastopamas retumis arī rakstu valodā: Kungs nelikās par viņu ne zīnīs (Niedra).

*) Blakus kurēties izloksnēs sastopams kurēt: Tautu dēla istabiņa piecas dienas nekurēj'se BV. 21058.

241. §. Divdabis ar galotni -us rakstu valodā sastopams 1) tādos teikumos, kā: viņš neliekas protus, dzirdus; 2) tagadnes divdabis ar galotni -us un nākotnes ar -šus*) sastopams reti arī atkarīgā runā: Gudrais sacītu, ka viņš to protus (pa parastam: protot). Zalam. māc. 8,17. Cilvēks nopūšas, domādams viens pats esus (Niedra).

Dažos apgabalos, p. p. Bārtā, Aucē šis divdabis atkarīgā runā jo parasts, bet te, kā visur, tikai attiecībā uz viriešu kārtas vienskaitli: Teica, lai par to gādājus, ka viņ(t)š augšām tiekus, un ja viņ(t)š ar labu negribēšus darit, tad viņ(t)š to sašķaidišus, un ir viņa pili drupu drupas sasitišus**). Mag. XVIII, 21 (Bārtā); bet attiecībā uz sieviešu kārtu un daudzskaitli: rasi laime viņu tur gaidoti (nevis gaidus) 14; visi tai patikoši 16.

242. §. Divdabis ar galotni -is tagad vēl sastopams tikai tādos teicienos, kā: Viņš neliekas ne zinis.

Bārtā, kur divdabis ar -it vēl pilnā spēkā, sastopams bieži arī divdabis ar galotni -is: prasīja, lai vēlīs sasildīties (Bārtā). Bet iekšā radās pie galda sēdis lielbārdu virs LP. VI, 26. Ar šo divdabi galotnē saskaņā izloknes nākotnes divdabis ar galotni -šis (-škis): Šis atdošis tam pirmdzimtibas tiesu LP. VI, 937.

Divdabis ar galotni -u atkarīgā runā sastopams tikai no būt, cik mums zināms: Tev teic esu pieci dēli BV. 4574; viņš esu solījies LP. VI, 646.

Divdabis ar galotni -dams.

243. §. Divdabis ar galotni -dams, -dama, vidējā kārtā ar galotni -damies, -damās***) nekad nav lietojams kā apzīmētājs, bet gandrīz vienmēr attiecībā uz teikuma priekšmetu (ļoti reti uz papildītāju) un vienmēr saskaņā ar to.

Šis divdabis lietojams pārmišus ar divdabi ar galotni -ot apstākļu teicienos, kuri atļdzina apstākļu teikumu saturu.

Kādu apstākļu teikumu divdabja teiciens atļdzina, to nosaka domu sakars.

1) Divdabis ar galotni -dams, tāpat kā ar -ot, apzīmē ilgstošu, gan atkārtotošu, gan vienkārtēju darbību notiekam vienā laikā ar to darbību, kas izsacīta ar galveno izteicēju: Dzīvojam, kā pliki pa nātrām kuldamicis. Staigā puīši dziedādami, jaunu meitu meklēdami. Uzaugdama kungos gāju. Nomi-rusi sieva, atstādama mazu puisēnu. Ko dziedāšu malt iedama, ko no druvās pāriedama (var. pārejot) BV. 13,1.

*) Dažos apgabalos ar galotni -šis, Vidzemes austrumos ar galotni -škis.

**) Nākotnes divdabis ar -šus saskaņā daudzkārt pilnīgi ar apstākļu v.; p. p. braukšus, lūgšus, krēpšus ir gan nākotnes divdabji, gan apstākļu vārdi, bet vešus ir apstākļa vārds, vedišus turpretim nākotnes divdabis LP. VI, 928.

***). Tautā un retumis arī rakstu valodā sieviešu galotnes -damās vietā sastopam galotni [-damies: gaļa, plata kļava lapa krit zemē griezdamies BV. 17442, pareizi: griezdamās.

2) Divdabī izteiktā darbība notiekas pirms galvenā izteicēja darbības: To dzirdēdami (= kad to dzirdēja = bija dzirdējuši), laupītāji norunāja LP. VI, 245. — Biežāki tā lietojami saliktu darbības vārdu divdabji: Tautietis lūdza tēvu, māti, cepurīti noņemdams (var. noņemies) BV. 15062,5. To es biju pelnījusi, tēvam kājas noaudama (var. noaunot) 16418. Velns piesmeldams (= kad piesmēla = bija piesmēlis) lielos spaiņus, pats pārnesis ūdeni LP. VI, 398. Tie diedelnieki apmelojuši mani vēl, tur alā atstādami (pēc tam kad atstājuši). Vecītis pārnākdams un putru strēbdams (= kad būs pārnācis un strēbs), iestrēbs mani (drudzi) līdz.

Tāpat, kā jau aizrādīts, lietojams divdabī ar galotni -ot: Dēlam mājā pārbraucot (= kad pārbrauca = bija pārbraucis), viss tā atgadījās, kā brālis bij teicis.

3) Divdabī izteiktā darbība notiekas pēc galvenā izteicēja darbības: Velns iznāca no kalna, uzklupdams pavāram LP. VI, 702. Velns atgāzies augšpēdu, galvu uzlikdams uz akmeņa. Jānis uzkāpa zirgam mugurā, iejādams pilī lepni jo lepni un uzteikdams biedrus 465.

4) Divdabī izsacīta darbība, kas taisās, gatavojas parādīties: Zobinus paņēmuši līdz aizjādami (= taisīdamies aizjāt) LP. VI. 477; pie velna aiziedams, paņēma nazi līdz 383. Aizejot visi trīs krusttēvi novēlējuši krustdēlam katrs savu laimi 589.

5) Ar nūle minēto divdabja nozīmi ir tuvu rada un no tās gan attīstījusies nolūka nozīme: Nesauc māte milēdama, sauc tautām rādīdama (= gribēdama rādīt, lai rādītu) BV. 10231. Iesim pa mājām noklausīdamies (= noklausīties jeb noklausītos). Kungs gājis pa mājām apkārt, ratiņus saeirzdams un sadedzinādams VI, 995. — Tādi teikumi jo parasti; parasts te arī vienkārša divdabja vietā lietot divdabī ar galotni -dams no „gribēt“ ar nenoteicamo izteiksmi: Atriebdamies jeb gribēdams atriebties, ļaundaris apcirtis kaimiņa jaunās ābelītes. Reti šini nozīmē sastopams divdabī ar galotni -ot: Viņa miegu nodzenājot (= gribēdama nodzīt) dzied LP. I, 103.

6) Divdabī apzīmē iemeslu: Nesauc māte milēdama (= tāpēc ka viņa mil). Zēns, slims būdams, nevarēja skolu apmeklēt.

7) Divdabī paskaidro izteicēju, izsacīdams, kādā ceļā galvenā darbība notiekas, notikusies vai notiksies, vai arī kādā ziņā tā saprotama: Aizbēgdams izmucis sodam LP. VI, 124. Virs, ar ādu apsegdamies, bij laimīgi izglābies no velna nagiem 238. Tu padariji man lielu labumu, manus bērnus no negaisa paglābdams 468.

8) Divdabī ar galotni -dams pastiprina un uzsver tā paša celma darbības vārda nojēgumu: Pauts aug augdams, lops klie dz

kliedgams (mikla). Viņš nevarēja mātes izturēšanos ne prazdams izprast; saukdams saukt u. c. Daudzkārt divdabis te parādās kā saliktenis, pieņemdamies ar priedēkļa palīdzību pastiprināšanas spēkā: Šis sauc uzsaukdams, lai velkot atpakaļ, — esot bail LP. VI, 581. Velns plijas uzplidamies: „Mainisim, mainisim!“ Situ knipi uzsizdama uz knēvera deguniņu BV. 15206. Dod, māmiņa, uzdodama, ne tu man vaira dosi BV. 16526. Krauj, māmiņa, uzkraudama triju zirgu vezumiņu. Nu min atminēdamies LP. VI, 1015.

244. §. Šis divdabis pastiprina arī nozīmē līdzīgu darbības vārdu, izsacidams, kādā kārtā darbība notiekas: iet lēkādams, skriet aulekšodams.

Sevišķu spēku dažreiz iegūst tāds divdabis, ja tas salikts ar priedēkli pa-, pie kam vismaz dažos apgabalos, p. p. ap Kandavu, balssvars nestāv uz priedēkļa, bet uz celma patskaņa: Viņš nogāja uz augšu palēkdams; iet pasmiedamies.*)

Nozīmē līdzīgi divdabji, izsacidami, kādā kārtā darbība notiekas, mil savā starpā pastiprināties: iet krizdams klupdams, kliegdams brēkdams, pūzdams elsdams, pukstēdams stenēdams, vaidēdams šņākdams, krākdams; kaukdams, sprūslo dāms šķaudīdams.

245. §. Kā izteicējs lietojams divdabis ar galotni -dams a) jautājamās teikumās, tagadnē ilgstošās darbības izteikšanai, pie kam saitiņa nekad nav lietojama: Kur tu laba iedams, — staigādams, — jādams, — braukdams? Kur iedama tautu meita? Kam nesdama launadziņu? b) vispārināmos attiecības teikumās, kas iesākas ar kur, kas, kam, ko, kā, cik, kāds: Kur iedama svešā māte, sietu nesa padusē BV. 4801. Kur iedama, tecēdama, es brāliņu pašūpošu 1702 (var. lai tie mani bāleliņi, kur iedami, pašūpo). Kur ēzdams launadziņu, tur viņš mani pieminēja 8210. Iet meitiņas, kur iedamas, iet tās koši dziedādamas 231. Guli, kur gulēdams, visur Dieva zemīte. Lai nāk, kas nākdams. Dod, māmiņa, kam dodama, kalējam manis nedod. Dari, ko darīdams, apdomā galu. Lai būtu, kā būdams. Viņš pūlējas, eik varēdams JK. III, 75. Kādu gaisu redzēdama, tādu sedzu villainiti Ltd. 135. Izlocīju valodiņu, kādu pati gribēdama. Sodi, Dievs, tautu dēlu, kuņu dienu gribēdams.

Šis divdabis sevišķi tad lietojams, kad virsteikums ir pavēles teikums, pie kam pavēle, skubinājums, var būt izsacīts gan otrā, gan arī trešā personā ar saikli „lai“. Dzeniet, gani, kur dzīdami; lai dzen gani, kur dzīdami.

*) Daudzkārt priedēklis pa- pamazina darbības sparā: ar šīm slotām abi papelnidamies ēd savu maizi LP. VI, 310.

Divdabja vietā lietojama, lai gan ne visai bieži, personiskā darbības vārda forma: Dariet labu, kam dariet, dariet labu kumelam BV. 16352,1. Lai es daru, ko es daru (var. lai dariju, ko dariju) 17656,3. Lai gājām, kur gājām 17368; 15908; 16352,1; 17875,2. Tāpat: Lai tur būtu, kas tur būtu 16760,1 (pa parastam: kas būdams).

Bez tam to pašu varam izsacīt, personisko formu ar nolie-gumu atkārtodami: Kur gājām, negājām (var. lai gājām kur gājām, iedamas), gājām abas dziedādamas 17368.

Lai gan mūsu valoda dažādi spēj vispārināmos teikumus izsacīt, tomēr daži rakstnieki aplam mil tos izsacīt krievu valo-das garā, rakstīdami: kā arī nebūtu (pareizi: lai būtu, kā būdams), ko tu arī nedarītu (pareizi: lai tu darītu, ko darīdams), kas arī neiznāktu.

Latviešu valodā sastopam gan līdzīgus teikumus: Kāds neauga lauka koks, vēji viņu purināja; kāds nebija bārenītis, ļaudis viņu aprunāja BV. 4794. Bet tāda izteiksme nav visur pazīstama; tāpēc tai nekādi neder priekšroku dot par isti lat-viskajām vispār pazīstamām izteiksmēm, kā: lai būtu, kā būdams u. c.

246. §. Divdabī ar galotni -dams, -damies lietojams kā darbības vārda papildītājs blakus nenoteicamai izteiksmei: Klausu jaunu, klausu vecu, nepiekusu klausīdama (arī: paklausot). Apniku gaidīdams (gaidīt, gaidot).

Rakstu valodā daudzārt sastopam divdabī ar galotni -dams, kā apzi-mētāju, p. p. plūzdamais*) ūdens (= plūstošais).

Ši klūda ieviesiesies no garīdznieku valodas pat tautas valodā, tā ka to nereti atrodam tā dēvētās tautas gara mantās: Visas zīdīdamas(!) (= zidošas) mātes Tr. IV, 371. Augstais Dievs, kāds zemodamies (!) Dieva lūdzējs! Tr. III, 46. Tricēdamām (!) (= tricošām) rokām nekā nepadarīsi. Sveši ļaudis norāvuši plaukdamo (pareizi: plaukstošo) magoniti BV. 17686. Visi minētie piemēri māca mūs, ka ne visās uzrakstītās gara mantās meklējama tīra, pa-reiza valoda. Kāds teicējs, uzrakstītājs, tāda valoda.

Pavisam nepareizi dara arī tie, kas darina apstākļu vārdus no apcerē-jamā divdabja. Tas nepiekusdami! (= nepiekusdams) pētīja.

Arī tādas klūdas sastopamas rakstu valodā, kas divdabī ar galotni -dams nōminatīvā attiecināms uz kādu citu locījumu: Pūsim paliek pliekana dūša, arvien to pašu ēdienu ēzdams! (= ēdot) LP. VI, 439. Nevarēdams! (= neva-rot) to dabūt gatavu, viņam iešāvās prātā. Austr. XII, 91. — Tā ir ista tām-nieku valoda; jo šim izloksnē, kur divdabī ar galotni -dams pārvērties, tāpat kā divdabī ar galotni -ots, par nelokāmu vārdu, tāda attiecība tiešam sasto-pama: Jānīts jāņ vis gad, atjāj Jāņ vakare; ribej zem atjādam, skanej pieš, nolokdam (Ancē).

247. §. Retumis apceramais divdabī sastopams arī attie-cībā uz citu locījumu, bet tikai tad, kad tam apstākļa vārda

*) Apzīmētāju apzīmējam ar divdabī ar galotni -ots, vai ar lietu vārdiem ar galotni -ējs, -tājs: tekošs ūdens; dzērājs puika.

daba: Mirdamu mani citi plosa, nomiris citus ķeru Tr. piel. 52; RK. VII, 1224. Visas meitas klusu ved, sērdieniti raudādamu BV. 5251. Man māmiņa mazai būdamai (= mazai esošai) ārdos kāra šūpoliti 411.

Lai gan kaut ko līdzīgu sastopam arī leišu valodā (Anksti rytā keldamai, balta burnā prausdamai, stov bernytis prie šalies. Nesselmann 191), tomēr, tā šo divdabi lietojot, vajaga būt uzmanīgam un atturīgam.

Pagātnes divdabis.

248. §. Divdabis ar galotni -is, -usi (-use), vidējā kārtā ar -ies, -usies, (-usēs) lietojams: 1) kā apzīmētājs: izsaleis, izbadis, piedzēris, iereibis, izlepis cilvēks, sasalusi zeme, sasilis ūdens, — noskrandājieš, iedzēries nabags, precējies kungs. Nosūnojis akmens grūti kustināms. Sen angusi tautu meita gaidīja mana bāleliņa. Pieēdušai cūkai milti rūgti. Izlijušu ūdeni nesasmelsi.

No uzrakstītiem piemēriem redzams, ka pārrunājamais divdabis apzīmētāja kārtā lietojams, kad tas apzīmē kādu sasniegtu stāvokli, p. p. sasilis = silts. Šī nozīme piemīt divdabjiem, kas atvasināti no nepārejošiem un vidējās kārtas darbības vārdiem. Tie divdabji turpretim, kas darināti no pārejošiem darbības vārdiem, apzīmē pabeigtu darbību, un var tikai zināmos atgadījumos par apzīmētājiem uzstāties: daudz piedzīvojis cilvēks (= piedzīvojumiem bagāts), daudz cietušais vīrs.

2) Kā izteicējs sastopams divdabis nepabeigtā tagadnē, pabeigtā nākotnē un pagātnē, vēlamā izteiksmē un atstāstāmos teikumos, par pagātni runājot. Nu es ēdis, nu es dzēris, es biju paēdis, būšu paēdis; es esot bijis paēdis. Būtu ļautīni zinājuši, valodām izšķirūši.

249. §. Kā tagadnes divdabis ar galotni -ots, tā arī pagātnes divdabis ar -is lietojams kā izteicējs a) pēc dažiem darbības vārdiem, kam piemīt palīga darbības vārda daba: Es paliku negājusi BV. 1294. Rāceņi jau rādījās cepuši LP. VI, 171. Viņš sakās to redzējis. Es šķītos nogrimusi apakš ļaužu valodām BV. 8310,2. Neliecies izmākusi, ne visai nemākusi 17734 (var. nemākot).

Minētiem teikumiem latviešu valodā daudz līdzīgu, jo iecienītu teikumu: Neviena cilvēks neatcerējas to redzējis. Es zinās dzīvojusi liksmu mūžu. Zināju tēvu klausījusi. Es cerēju viegli gājis; man zemīte rībēt rīb. Medīnieks, domādams šāvis vilku, nošauj vilkaci LP. Nevaru atstāt neminējis šo notikumu. Kādu vainu māte deva, savu meitu nedevasi? Divi lieli lielījās abi z emu pārcietuši. Viņš nevar atturēties neņēmis arī to LP. VI, 948. Viņš nevarēja nociesties atpakaļ neskatījies (tā vienmēr ar

noliegumu). Saimnieks neliedzās Ažu grūdis (Aps. J.). Arī ar noliegumu: Neliedzos negājis BV. 1294. Es aizmirsu brālīšiem krustiem dvieļus nekārsi (tā arvien ar noliegumu). Bajāriņš žēlojās, mani ņēmis nabadziņu. Labāki būtu vēlējies zemē ielidis.

Šie divdabju teicieni piešķir valodai veiklu īsumu un tāpēc bieži lietojami. Salīdz. teikumus savā starpā: Vēlētos nedziedājis; vēlētos, ka nebūtu dziedājis.

Šinī pašķirā apcerētie divdabju teicieni pa daļai saskan ar 252. §. ievietotiem piemēriem; jo tādus teikumus, kā: bajāriņš žēlojās, mani ņēmis nabadziņu — var, uz ko, komatu divdabju teiciena priekšā nostādīdami, aizrādām, uzlūkot par divdabju pielikumiem: bajāriņš žēlojas, pēc tam, kad viņš ņēmis mani nabadziņu.

Bez šaubām tā daži no apcerējamiem divdabju teicieniem cēlušies, kurus tagad uzlūkojam par izteicēju divdabjiem, p. p. viņš nostāja braucis (Subatā) = nostāja, kad bija braucis; bet tagad valoda sajūt kā: viņš nostāja braukt.

250. §. Dažos teikumos var pagātnes divdabja vietā lietot nenoteicamo izteiksmi bez sevišķas nozīmes dažādības; p. p. viņš nevar nociesties paskatīties jeb nepaskatījies, kas tur iekšā. Nezināja no kauna, kur slapstīties, jeb: kur slapstījušies LP. VI, 523. Kurū dienu māte aizmirsa mani klēpī neņēmusi? BV. 3059; arī: klēpī ņemt.

Bet pa laikam izšķiras divdabja teiciens no nenoteicamās izteiksmes tanī ziņā, ka divdabis attiecas pa savai dabai uz pagātni, bet nenoteicamā izteiksme uz nākotni un tagadni. P. p. Ozoliņš lielījās, saulei saknes nerādīt BV. 2799 = ka viņš saulei sakneš nerādīs; bet: ozoliņš lielījās saulei saknes nerādījis = ka viņš saulei nav saknes rādījis.

Izloksnēs sastopams pārrunājamais divdabis, kur rakstu valodā lieto nenoteicamo izteiksmi: Lūkosim dziedājušas (pa parastam: dziedāt) ar bāliņa ligaviņu BV. 306. Viņš nostāja braucis (braukt, — Subatā).

251. §. Kā papildītājs lietojams šis divdabis pēc visiem tiem darbības vārdiem, pēc kuriem nostājas tagadnes divdabji ar galotni -ot un -am. Divdabis ar galotni -ot, -am izsaka, ka zināma darbība notiekas, bet divdabis ar galotni -is, -ies, ka tā jau notikusies: Teica jeb šķita tautas aizjājušas (aizjājam, aizjājot). Pazinu māsiņu darijušu Ltd. 2350. Es šķitu māršīņu gulējušu Ltd. 515. Atradām saimi jau uzcēlušos. — Tā solija, tā iedeva, nebij žēl devušai BV. 1801.

252. §. Divdabis ar galotni -is lietojams kā izteicēja īpašības vārds, un divdabja teiciens izsaka darbību, kas agrāki notikusies nekā darbības vārda personiskā formā minētā darbība:

Nu es jājis vairs nejāšu. Vienu sieku samalusi, staigā rokas salikusi. Guli, mana māmuliņe, cietu miegu aizmigusi.

Nevien laika nozīmē lietojams šis divdabis, bet domu sakars tam var piešķirt arī iemeslu un pieļāvības teikuma nozīmi: Zēns, ar kaklu sasirdzis (= tāpēc ka), nevarēja skolu apmeklēt. Centīgais zēns, (lai gan) ar kaklu sasirdzis, tomēr nebija no skolas atturams.

Retāki pagātnes divdabis līdzinās nozīmē attiecības teikumam: Mēs bijām divi brāļiņi, neņēmuši (= kuņi) ligaviņu. Kur jūs mani glabāsit, bēdīgās nomirušu (kas jeb kad būšu nomiris jeb nomiršu).

Ja galvenais izteicējs nostājas nākotnē, tad domu sakars var pagātnes divdabim, kā jau no beidzamā piemēra redzams, piešķirt pabeigtās nākotnes nozīmi: Apkopuši mājas soli, iesim pie miera.

253. §. Ja divdabja teicienā tas pats teikuma priekšmets, kas piekrit personiskai darbības vārda formai, tad tikai šie divdabju teicēji lietojami. Mūsu pasakās gan sastopam arī tādus teikumus, kur teikuma priekšmeti pilnīgi nesaskan, p. p. nonākuši pie ķēniņa pilsetas, muižnieka dēls saka saviem biedriem LP. VI, 638. Gabalu pabraukuši, lapsa saka zaķim VI, 280. Bet tas nav teicams. — Pagātnes divdabis „ticis*”), tikusi“ pārvērties pilnīgi par īpašības vārdu, savu darbības vārdu dabu pazaudēdams. Tāpēc arī no šī divdabja sastopams apstākļu vārds „tikuši“: tikuši strādāt, t. i. tieģi, krietni. Tāpat noskumis: Priekš Dieviņa apņēmos noskumuši nedzivot.

Divdabis ar galotni -ams, -āms.

254. §. Daudzkārt valodās novērojams, ka tā pati forma satver sevī gan iespējamības, gan celšanās kārtas nozīmi.

Tas redzams arī pie apceramā divdabja nevien latviešu, bet arī leišu un slavu valodās.

255. §. Tīru ciešamās kārtas nozīmi latviešu valodā šis divdabis nav uzglabājis lielā mērā. Minēsim te dažus divdabjus ciešamās kārtas nozīmē: tā saucamais, dēvējamais dižtilts. Lai stāv mieži neplaujami. Teci, mans kumeliņ, auziņām barojams Ltd. 291. Žēli raud ozoliņš, jauns jostiņu apjožams 883. Zviedz kumeliņi ecējami. Apšu lapa nedrebēja, maza vēja purināma. Ne no krēsla necēlos, mazu tautu bildināma 1261. Veņas paši neverami (vārti) BV. 3713. Laba biju labināma 3608.

Ciešamās kārtas nozīme piemīt arī divdabim „lūdzams“ tādos teikumos, kā: Raksti man lūdzams drīzi. Lūdzami ļautiņi,

*) „Ticis“ nōminatīvā nav parasts, bet gan visos citos locījumos: Tikušam sēnes aug, nētikušam kāti vien.

neskaistaties. Bez tam bez šaubām ciešamās kārtas nozīme atrodama divdabja nōminatīvā pie darbības vārdiem gribēt, gaidīt: Nauda gribas skaitāma. Tu gribies saldi sveicams, ar muti, sirdi teicams. Es teicama negribēju BV. 6877. Ir tad vēl negribēju svešu ļaužu bildināma (var. bildināta) 5146. Grib zemīte labi aņama, vēl grib labi ecējama. Gaidu tautu pieceļama.

256. §. Totiesu jo vairāk attīstījusies latviešu valodā iespējamības nozīme. Šī iespējamība var būt dažāda, lūkojoties uz priekšmetu dažādību, uz kuņiem divdabīs attiecināms.

a) Divdabī izsacītā darbība var zināmu priekšmetu veikt: pļaujami mieži = ko var pļaut, ēdama zāle = ko var ēst un ko lopi labprāt mēdz ēst, dzeņams ūdens, jājams, braucams zirgs, aņama zeme, neizsakāms prieks, neizskaitāms daudzums, nebeidzami smieklī, duņamas, metamas ķeseles, metams tikls.

b) Ar zināmu priekšmetu var divdabī izsacīto darbību izdarīt: ēdama kaņote = ar ko var ēst, dzeņams trauks, braucami rati, pūšami, buņami, atlaiņami, ļautājami vārdi, ļautājамie teikumi, rakstāma spalva, maisāmais koks, dzeņama nauda, šujama adata, peņama, slaukāma slotā.

c) Zināmā priekšmetā, pie zināmā priekšmeta vai ziuāmā laikā var darbību izdarīt: var darbība notikties: ēdama, guļama, rakstāma istaba, ēdams, rakstāms galds, iebraucama, noliekama, guļama, mirstama vieta, sēdama, raudama vieta BV. 17474; 18920. Kalnā vārti ieejami, lejas vārti izejami BV. 3831; — dzimstama, mirstama, tautās eņama, derama diena, ēdams, pļaujams, mēslu vedams, gulēt eņams laiks, pļaujami svētki. Tā (cepure) aņama, ecējama, tā bij sievas lūkojama BV. 20479,2.

257. §. Iespējamības un vajadzības robežas tuvu kopā. Tāpēc nav ko brīnīties, ka divdabīs ar galotni -ams latviešu valodā ieguvīis vajadzības nozīmi, izskauzdams seno divdabī ar galotni -tīns (sk. 265. §.), kas leišu valodā, vēl pilnā spēkā būdams, nav ļāvis attīstīties vajadzības nozīmei divdabī ar galotni -ams: Siens vedams = 1) var vest, 2) vajaga vest. Tāpat: mieži pļaujami; krekli mazgājami.

258. §. Retu nepārejošu darbības vārdu divdabjos valodas apziņā nesajūt nedz iespējamības, nedz vajadzības nojēgumu: nākamā nedēļa (= nākošā), tikams, patikams tēva dēls, mirstams (= mirstīgs) cilvēks, nevīstama (nevīstošā) slava.

Tikai reti divdabji nav ievietojami vienā vai otrā no minētām pašķīrām: paceļamā nauda = nauda par pacēlumu; pārceļamā zāle (Veronica beccabunga) = zāle, kas lietojama, kad kāds pārceļies; guldāmā maize Ltd. 505 = maize par guldīšanu. Te divdabīs nozīmes ziņā stāv tuvu lietas vārdiem ar -ums: paceļamā nauda = pacēluma nauda, guldāmā maize = guldījuma

maize; tā arī delamā kaite, t. i. kaite, ar ko var dilt = diluma kaite.

259. §. Teikumā lietojams apceramais divdabis:

1) Kā apzīmētājs: Teicams darbs darītāju slavē.

2) Kā izteicējs: Apēsta maize grūti pelnāma. Daža diena sieviņam neēdama, nedzeņama BV. 1240. Tas lecams, tas dejams.

3) Kā papildītājs pēc darbības vārdiem redzēt, dzirdēt, klausīties, šķīst, gribēt, atrast, cerēt, gaidīt, sacīt, teikt u. c., pārmaiņus ar divdabi ar galotni -ot lietojams: Tur redzēju Dieva dēlu kumeliņu sedlojam (-ot). Dzirdu savu augumiņu tuvu, tāļu nicinām (-ot). Ko pats negribi sev darām, to nedari citam. Dēlu mātei daiļi dēli, cerē mani bistamies. Saka lietu nenākam; lietus nāca kūpēdam.

Mancelija frakstos te sastopam tagad lietojamo nelokāmo formu vietā akuzatīva formu: jūs gaidiet(a) to pašu Elia no debesu atnākam (P: I, 44) un pēc „Lotavicas gramatikas“ apgalvojuma agrāki lietojuši te arī daudzskaitļa akuzatīvu: Dzirdēju kaimiņus runājamus. Akuzatīvu sastopam arī BV. 2767: Es atradu ganu meitu ar bērziņu baņamos (var. parastais: baņamies, rājoties).

Tā par papildītāju leišu valoda nekad nelieto savu divdabi ar galotni -ams, bet vienmēr divdabi ar galotni -nt (= latv. -ot). Arī latviešu valodā bez šaubām agrāki te bija vienīgi divdabis ar galotni -ot lietojams.

Apceramais divdabis latviešu valodā, kā jau aizrādīts, pa labai daļai pazaudējis ciešamās kārtas nozīmi, sevišķi tas sakāms par to kā papildītāju. Bet ciešamās kārtas nozīme vēl arī uzglabājusies: Kad tikai tu ko vēlies māļejamu, tad uz reizi būs LP. VI, 586. Tad vecākais brālis gaidījis ķēniņa meitu atvedam 727. Pirmatnē šo teikumu saprata tā: gaidījis meitu atvedamu, t. i. gaidījis, ka viņa tiktu atvesta, t. i. gan akuzatīvs „-mitu“, gan „atv.-damu“ pirmatnē atkarājās no nogaidīt. Bet ar laiku tādās teikumos teikumu locekļu sakars sašķobījās valodas apziņā: no galvenā izteicēja gaidīt likās atkarīgs esam „atvedam“, ar neoteiktu teikuma priekšmetu un no „atvedam“, kas sajaucās valodas apziņā ar „atvedot“, nostājās atkarībā akuzatīvs „meitu“. Tādējādi teikumu locekļiem sašķoboties, divdabis ar galotni -am ieguva darāmās kārtas nozīmi, kāpēc no tā laika varēja sacīt: es redzēju Dieva dēlu kumeliņu sedlojam (sedlojot), es redzu viņu nākam (nākot).

Bet kad jau šis divdabis kā papildītājs ieguva darāmās kārtas nozīmi, tad varēja celties 258. §. apcerētie divdabji: patikams, nākams u. c. Tādu divdabju ar darāmo nozīmi, kā „nākams“, latviešu valodā nav daudz, Fūrekera mēģinājums šo skaitu palielināt. Sajuzdams, ka nepareizi sacīt: iet apkārt kā rūkdams lauva, viņš lieto „rūkdams“ vietā „rūcams“. Bet šis Fūrekera mēģinājums palicis bez sekmēm; jo sakām: iet apkārt kā rūcošs lauva, jeb: iet apkārt rūkdams kā lauva.

Dažos apgabalos divdabis ar -ams piesavinājies vēl plašākas robežas, ielauzdamies -ot divdabja tiesā un nostādamies 1) atkarīgā runā: lai nākam (-ot vietā) māja; — viņš neesam dusmīgs LP. VI, 407. Pat nākotnes divdabi te dažos apgabalos iespiedusies galotne -ams: lai steidzamies (= -oties) palīgā, citādi būsim (arī bušam = būšot vietā*) pagalam; 2) patstāvīgā datīvā:

*) Galotne -ims pirmatnē piekrit tiem darbības vārdiem, kam galotne -its darāmās kārtas divdabi (skat. 240. §.): ieraudzījis smuku sievišķi logā sēdim LP. VI, 332; ieraudzījis mazu unguntiņu kurimies 744. Dzirdēja mani saderim BV. 760, tāpat gulims, milims. Lai gan šie i daudz vecāks nekā a, tomēr tas rakstu valodā nav lietojams. Jo ne vecums, bet valodas paraša nosaka valodas pareizību.

Mājā braucam (-ot vietā), kučieris redzēja LP. VII, 824. Irbei spārni nodiluši, egļu mežus lodājam (-ot vietā). Saprotams, ka tādas izlokšņu salašņas neder rakstu valodai; tomēr bieži lasāms „beidzam“ apstākļa vārda kārtā — „beidzot“ vietā: beidzam (beidzot vietā) viņš piekāpās. Tāpat: Tas tikai pierāda, ka Zirniņam nav pirmais gads zogam! (Purapuķe).

260. §. Ja 259. §., 3 pašķirā minētie darbības vārdi nostājas ciešamā kārtā, tad divdabis ar galotni -ams parādās nōminativa dabā; tāpat pie likties, palikt: Un no torņa loga redzama spīdam vāja gaismiņa. Nevieni vēl tagadējos laikos nav dzirdēts nomirstam badā JK. III. 51. Dienasvidos dzirdēts bērns raudam (LP. VII, 443). Likos nieku nemākam Tr. I, 809. Viņš neliekas ne zinām. Māte palika vēl gulam. Arī te divdabis ar galotni -ams pārcirzdamies par savām robežām, iezadzies -ot divdabja tiesā.

No šiem teikumiem izšķirami teikumi, kuŗos divdabim pieņākas ciešamās kārtas nozīme. Salīdz. „viņš palika ļaujām“ ar: labs gabals vēl palika ļaujams; viņš nelikās manām = viņš likās, it kā viņš nemanītu; viņš nelikās ne manāms LP. VI, 706 = viņš nelikās manīties, t. i. neļāva, ka viņu manītu.

261. §. Arī šis divdabis lietojams kā izteicēja īpašības vārds: dzerves kliedz nešaujamas, — un ar to varam to pašu izsacīt, ko ar apstākļu teikumiem.

Lūkojoties pēc domu sakara, divdabja teiciens var atlīdzināt a) laika, b) iemesla, c) pielāvēības, d) nosacījumu, retumis arī e) attiecības teikumu: a) Gailis dzied, aiz zarnām raustāms (mīkla). Gauži raud purva zāles, kājiņām samīnāmas. b) Jau rudenī (meitas) noskumušas, svešu ļaužu bildināmas. c) Pret kalnu iet pats, no kalna neiet ne dzenams (mīkla). Lai ceļas tās meitiņas, kas ceļamas neceļas. Strādāt viņš nevīzo ne lūdzams. d) Raud meita vedama, raud nevedama. e) Tā nav raiba vilvainīte, uzsedzama, nosedzama (kuŗu var uzsegt), tā ir jaunā līgaviņa, visu mūžu dzīvojama (= ar kuŗu vajaga dzīvot).

262. §. Kā lietu vārdi lietojami gan arī divdabji ar galotni -ots, -is, nekad tā divdabis ar -dams, bet visbiežāki tā lietojams divdabis ar galotni -ams, tāpat drīzumā apceramais divdabis ar galotni -ts: ēdamais, dzeramais, metamais, kuļamais, sitamais, maļamais, vedamais, teicamais, lūdzamais u. c. Šie divdabji, protams, teikumā lietojami pilnīgi tāpat kā lietu vārdi: Tev labs teicamais. Kas tam par teicamo? Atmini manu minamo.

263. §. Šos divdabjus labprāt lieto kā satura akuzatīvus, atkarīgus no tā paša celma darbības vārda. Te izšķiramas divi pašķiras: 1) divdabis lietots savā istā nozīmē, p. p. samalt maļamo LP. VI, 404, kult kuļamo, t. i. malt, kas jāmaļ, kult, kas jākuļ, 2) divdabis pastiprina tās pašas saknes darbības vārdu,

izsacīdams nepārtrauktu darbības sparū: Kungi dzen dzenamo Tr. I, 921. Tautietis nākt nedrīkstēja, laiž valodu laižamo Ltd. 211. Es pasaucu saucamo. Suns rej rejamo, zobi birst birstamo (mikla). Sunitis rēja rejamo, es parīdu rīdāmo. Tava dēla mīļi vārdi, tie man midza midzamo Ltd. 1473. Es pabēgu bēgamo BV. 4993.6. Es meitiņa kā niedrīte, es palieku liekamo. Bet lai tā steidz sev steidzamo (Rainis). — Pāreja no pirmās otrā šķirā ir tik nemanāma, ka dažreiz pie pārejošo darbības vārdu divdabjiem var šaubīties, pie kuņas pašķiras zināmais divdabīs pieskaitāms: Dod citiem dodamo LP. VI, 95. Pūķītis velk velkamo.

Arī nōminatīvā stāvēdams, dažreiz divdabīs ar galotni -ams pastiprina tās pašas saknes darbības vārdu: Tēvs dilst delams, māte briest briestama Tr. III, 983. Seija krāca krācamā BV. 2324. Pats es dzeru dzeramaju, aste kust kustamaja. — Pa parastam te lietojams divdabīs ar -dams: dilst dildams, briest briedzams jeb briedumā, krākt krākdams.

Šis divdabīs lietojams kā apstākļa vārds: dzirdami atņemtū elpu, pacelt nesasniedzami augstī gaisā; tur neizsakāmi jauki.

Vidējā kārtā šis divdabīs parādās tikai tad, kad tas kā papilditājs lietots: es atradu viņus rājamies, plēšamies. — No retiēm vidējās kārtas darbības vārdiem sastopams divdabīs ar galotni -ams, p. p. bīstams no bities, vēlams no vēlēties — jaunākā laikā. / Bet labāki sacīt: jāvēlas, ka... nekā: vēlams, ka... Bet it pareizi var sacīt: vēlamā izteiksme, vēlamī teikumi, t. i. izteiksme, teikumi, ar ko kaut kam ko vēlam.

Dažos apgabalos, tū Kandavā, sastopam gan arī sieviešu kārtā vidējās kārtas galotni -amās: mazgājamās (= peldū) vieta. Kā izteicēju sastopam divdabi klausāmieš: Mums tiesa dalāma, jums klausāmieš (= jums jāklausās) BV. 964.

Beigās piezīmēsim, ka darītāja persona, kā jau ciešamā kārtā, var stāvēt gan ģenitīvā: lapa lēna drebināma, gan instrumentāli: auziņām barojams, bet arī, kā jau pie vajadzības izteiksmes, datīvā: Es nebiju lauka īrbē, vanagam notverama. Gan tu bijī apņikusi, bagātam vārdzināma.

Divdabīs ar galotni -in, -tin.

264. §. Indoeiropiešu valodās sastopam divdabi ar galotni -nos, -enos, -onos pa laikam ar ciešamās kārtas, retāki ar darāmās kārtas nozīmi. Leišu valodā saskan ar šo divdabi no darbības vārdiem atvasinātie īpašības vārdi ar galotni -inas, -enas, p. p. tekinas, vedenas, latviešu valodā apstākļu vārdi ar -in (izloksnēs ar -en, -an, -ien*); rāten rāt BV. 212, triecan trie 428,5, saucien sauc 598, pircin, pircen, pirkan, pircien pirt 1031.

Šo apstākļu vārdu tagad lieto, 1) pastiprinot tās pašas saknes darbības vārdu: Līcin lika vaļa tilts, audzin augt lielumā, dūcin dūkt, lūdzin lūgt, dedzin**) degt; 2) norādot uz darbības kārtu: aitas nesin (= nesus, nesdami)

*) Galotne -ien gan attīstījusies, pieslēdamās lietu vārdiem ar -iens; -iņ turpretim, p. p. d-dziņ, neesmu nekur dzirdējis; šī galotne gan gramatīku rāžojums, kas šo galotni sajaukušī ar pamazināmo galotni -inja.

**) Līdzīgi īpašības vārdi ar -in pastiprina nelokāmā formā tās pašas saknes īpašības vārdus: bālin bāls, melnin melns, raibin raibs, rūgtin rūgts, caurin caurs. Salīdz. leišu aklinis no aklas.

sanesuši kūfi LP. VI, 626; BV. 3053; palēcin (= palēkdami) mutes dot; 3) izloksnēs nenoteicamās izteiksmes vietā pēc darbības vārda sākt, p. p. Gaujenē: Tad jau no prieka (lopi) lēcin sāk (Stenders). Zāle sāk audzin (nekad: augtin), lietos sāk lījn, locekļi sāk tirpin. Nelaime jau man sāk brucin virsū (Blaum.). Sniegs sāk kusan (Vec-Piebalga). Tāpat nenoteicamās izteiksmes nozīmē: Pūrs jau pieplāts, bet no preceniekiem ne jutin*) (= ne just, ne jausmas). Pavēles izteiksmes nozīmē lieto šo formu Stenders: Sargien (sargies vietā), puīš, ka tev nepieviļ. — Īstā divdabja sejā parādās „vilcins“ sekošā Bārtā uzrakstītā pasakā: mazais bārdainelis bij gŗjis to ozola kluci līdz vilcins Mag, XVIII, 20. Bet te laikam meklējamās leišu valodas pēdas.

Ciešamās kārtas nozīmē, līdzinādamies divdabim ar galotni -ams, sastopams šis divdabis kādā Lubānā uzrakstītā tautas dziesmā: Pircien ira man mieziši, jo pircieni apeniši, var pār nauđuņu mieži pirkti BV. 19613.

Kad pagātnes ciešamās kārtas divdabim piebiedrojas galotne -inas, -enas, -anas, tad kļūstam pie vajadzības divdabja ar galotni -tina, -tena, tana. Šis leišu valodā vēl dzīvais divdabis bija vēl apirgts dzīvotājs Mancelija laikos: Bet kur tas meklētins? Kur (ir) tas atrastins? (P. I, 136.). Kādas moks tam ciestinas? — Ari Adolfa gramatikā minēts šis divdabis. Šo seno divdabi no latviešu valodas izskaudis divdabis ar galotni -ams, attīstāms no tam piemētošās iespējamības nozīmes vajadzības nozīmi: bet kur tas meklējams? Kur tas atrodams? Atliekas no šā divdabja uzglabājušās vēl tautas dziesmās: Dzerans (var. dzertens, dzerams) būtu alutiņš, kaut varētu aizmaksāt, ņemtana (var. ņemtena, ņemama) būtu ligaviņa, kaut varētu saderēt BV. 11099, 1, 2.

No Infantijas šai tautas dziesmai variants: dzertyns byutu oluteņu, jimtins byutu ļaudaveņu, kur „dzertyns“, „jimtins“ lietoti nekatras kārtas nozīmē = iespējams dzert, ņemt, un no šiem atkarīgi akuzatīvi oluteņu, ļaudaveņu.

Ari šī forma ar galotni -tin izloksnēs lietojama it kā nenoteicamā izteiksme: Dzerstin (= dzert, dzeršanai) būtu alutiņš 11099,1 tāpat kā leišu valodā: duoti žemĕ gyventinai — dot zemi dzīvot, dzīvošanai. — Nenoteicamās izteiksmes†) vietā ar vajadzības nozīmi arī sastopama forma ar galotni -tin: Ietin man pie tā puīša BV. 9600. Ietin (var. ietan, ieti) man to celiņu, kur es biju negūjusi, ēstin (var. ēdin, ēsti) man to maiziti, ko bāliņi nearuši BV. 17780,6. — Pavēles nozīmē: Šautin (var. šaut) mani, māmuliņa, ar liepiņas žagariņu.

Rakstu valodā no apceramā divdabja uzglabājusies tikai vēl nelokāma forma ar galotni -tin, kuņu lietojam 1) tās pašas saknes darbības vārdu pastiprinādami: sauktin (saucin) saukt, augtin (audzin) augt, diltin dilst, celtin celt, ietin iet, jātīn jāt, ņemtin**) ņemt u. c., 2) darbības kārtu apzīmēdami: Likis tiek no baznīcas līdz kapsētai nestin (= nešus, nesin) nests (K. Müllers); 3)

*) Šī paraša formu ar -in lietot kā nenoteicamo izteiksmi atgādina senindiešu nekatras kārtas lietas vārdus ar -anam, kuji daudzkārt lietojami kā nenoteicamā izteiksme un grieķu valodas „archomai“ ar divdabi. Salīdz. „viņš nostāja braucis“ un „viņš sāka braucin“.

†) Nenoteicamā izteiksme pastiprina tās pašas saknes darbības vārdu tāpat, kā divdabji ar -in un -tin; tāpēc nav ko brīnīties, ka, šis vienādās nozīmes pabalstīti, šie divdabji varējuši iekļūt nenoteicamās izteiksmes tiesā.

**) Ari vidējās kārtas darbības vārdiem šī pate galotne, p. p. steigtin steigties, tiektin tiekties; bet dažos apgabalos sastopama vidējā kārtā galotne -tinies, -tinās, tāpat kā arī -inies, -inās: Pirktinies (var. pircinies, pircinās) iepirkās tā Annīte panākstos BV. 21015. Lūdzinies ielūdzās muīžas kungs vidējos. — Ievērojot, ka apstākļu vārdos, atvasinātos no ipašības vārdiem, pārmišus lietojama galotne -in un -um, p. p. melnin melns un melnum melns, viegli saprotams, ka pēc tādas pārmaiņas parauga izloksnēs varējuši izcelties galotne -tum blaku -tin: Pirktin (var. pirktum) pirka valodiņu 21050.

divdabis ar galotni -tin, retumis arī ar galotni -in apzīmē to, ko sacitum ar vārdiem: kas attiecas uz: Ietin (var. iešanu) iešu šo rudeni, t. i. kas attiecas uz iešanu BV. 9593. Mirtin viņš gan nemirs, bet paies ilgs laiks, kamēr viņš atspirs. Cirtin liepu neizcirta, vadin meitu neizveda.

Ap Kuldīgu nelokāmās formas ar galotni -tin vietā sastopama forma ar -tins. Māte mani rātins rāja BV. 87, 1. Ietens iešu šo rudeni 9593. — Formas rātins, ietens nav vīriešu kārtas vienskaitļa nōminatīvs, bet daudzskaitļa instrumentālis ar izkritušu i; tā tad *ietinis, *rātinis vietā, līdzīgi kā: tecinis tecēt. Salīdz. Kam, māmiņa, tu nerāji, kad es biju rātenē BV. 3280.

Divdabis ar galotni -ts.

265. §. Divdabim ar galotni -ts, siev. kārtā -ta, pa laikam ciešamā, retumis darāmā nozīme, p. p. dzimti laudis, no būtu dienu (no senseniem laikiem); daži divdabji pārvērtušies pilnīgi par īpašības vārdiem, p. p. spirts, silts, salts u. c. Retumis šis divdabis līdzinās nozīmē divdabim ar galotni -ams, apzīmēdams 1) priekšmetu, ar kuŗa palīdzību kas izdarīts, p. p. laulāti (pa parastam: laulājami, laulības) gredzeni BV. 8610, 2) vietu un laiku, kuŗā kas noticis: Daudz dieniņu mūziņā, ne tās visas labas bija; cita smieta, cita dieta, cita žēli noraudāta BV. piel. 981; dzimta vieta (kur dzimis).

Ciešamās kārtas divdabis teikumā izlietojams kā īpašības vārds:

1) Kā teikuma priekšmets: Dots devējam atdodas.

2) Kā apzīmētājs: Bāreniti tautās veda nepušķotu vilnainīti.

3) Kā izteicējs: Visi trauki apmazgāti, pavarnīce nemazgāta. Paliks dziesma nedziedāta. Diezgan smiets, diezgan diets.

4) Kā papilditājs: dzird sērdieni saderētu; saujā ņem salocītu.

5) Kā izteicēja īpašības vārds, atlīdzinādams apstākļu un attiecības teikumus: Zaķis aizšauts aizkrēja projām. Ienaidnieki, no visām pusēm ielenkti, bija piespiesti padoties.

266. §. Sevišķi uzsverams, ka gan citi divdabji, gan šis ļoti jauki un veikli atlīdzina noliegtos seku teikumus, kur mūsu kļūdainā rakstu valoda līdz apnikai lieto no vācu valodas patapināto nelatvisko „bez kā“ (= ohne dass): Lieli vilki uzauguši nešūpoti, neloloti (nevis: bez kā tie šūpoti un loloti). Kam tu nesi neliekama? (nevis: bez kā tev lika). Tāpat: Ceps maizīti nemalusi (nevis: bez kā tu būsi malusi), šūs krekliņi neaudusi. Viņš aizgāja, ne vārdu nesacidams jeb nesakot, nesacījis (nevis: bez kā viņš kādu vārdu sacītu, vai būtu sacījis). Bāliņš veda līgaviņu, man ne vārda nesacījis BV. 15888.

Ja virsteikuma izteicējs noliegts, tad vācu saikli „ohne dass“ latviešu valodā var atlīdzināt saiklis „ka“ (nevis: bez kā): Sivēns sili neizēda, ka tas kāju neiecēla; bajārs kannu neizdzēra, ka nabagu neapsmēja.

Neoteicamā izteiksme.

267. §. Latviešu neoteicamā izteiksme ir bez šaubām sens locījums — laikam dativs. Daudz piemēros vēl tagad pazib datīva (nolūka) daba: Tā (priede) palika siliņā vējiņam vēcināt (= vēcināšanai) BV. 18341,6. Došu savu kumeliņu rožu dārzu noecēt (= rožu dārza ecēšanai). Kūmas lauzā žagariņus pādei pirti kurināt. Lūgšus lūdzu bāleliņu, lai seļ agri kaņepītes ieteēt māsiņai, kad atjāja precinieki. Es nebiju lakstīgala locit savu valodiņu BV. 348. Liepa ligo, auseklis gaudo visiem dzirdēt, vienam saprast RK. VII, 142 (mikla). Putras nav ne paost (= ne paošanai) LP. VI, 495. Dod man ko ēst = ēšanai. Pieniņš ēst (ēšanai) nederēja. Izrunājis zirgu, ko sudmalās braukt = braukšanai. Līcis tēvam nūju nokalt, ko līdzņemt pa pasauli = līdzņemšanai. Mans virs tik daudz kā redzēt (= redzēšanai) augšām pie ķēniņa JK. II, 156. Jauka bija uzskatīt (= uzskatīšanai) BV. 17658. — Tā lietotās neoteicamās izteiksmes vietā tiešām nereti sastopam lietas vārda (-šana) datīvu: Lapsas mēle vilšanai, lūša nagi ķeršanai 16177,3.

268. §. Pavēles teikumos daudzkārt izlaists izteicējs, p. p. auzas, auzas kumelam! Piebiedrojot tādām teikumam neoteicamo izteiksmi „ēst“, kļūstam pie teikuma: auzas, auzas kumelam ēst! = auzas, auzas kumelam ēšanai! Tā tad no neoteicamās izteiksmes pirmatnējās nozīmes izejot, mums top saprotama neoteicamā izteiksme pavēles un vajadzības nozīmē (skat. 221,2; 227. §.). — Latviešu valodā svarā cēlies ar laiku darbības vārds būt apceramos teikumos. Tagadnē gan būt (ir) nav lietojams*): Ko man darīt? Pie sliexsnīša tev gulēt! Kā man neraudāt? Kā mums neskumt! Kurp mums bēgt? Tam pašam vecam būt BV. 3250. — Bet pagātnē un nākotnē „būt“ nav atlaižams: Pazīt bija bārenīti! Tev nebūs zagt. — Un šini darbības vārdā „būt“ sajūtām tagad vajadzības un pavēles nojēgumu. Darītāji šādos teikumos stāv datīvā. Bet šis dativs daudzkārt atlaižams: Ko tur teikt? Ko iesākt?

Datīvu mēdz atlaist palīga teikumos, kad no virsteikumā minētā teikuma priekšmeta darītājs skaidri saprotams: Nezinu, kur dēties (t. i. man). Pavaicāju māmiņai, kāda koka liksti cirst BV. 1676. Viņš gudroja, ko ar brāļiem iesākt (viņam). Gudroju, kā to iesākt (t. i. man). Bet saki, kā to (man, mums) iesākt.

269. §. No apcerētās neoteicamās izteiksmes lietojuma nebūt neizšķīras tā dēvētā patstāvīgā neoteicamā izteiksme: Ja nu jaunās audzes raksturs sakropļots, tad jau, man tā domāt,

* Tādi piemēri, kā: kūmām man ir ietin (var. jāiet bij) BV. 1294 ir pavisam neparasti.

tālu nebūs jāmeklē cēloņi (Austr.). Bez darītāja dativā: Bet kad zeme bija radīta, tad — ko domāt? — negājusi apakš debess velves LP. V, 50. Tam, domāt, cita nav ar ko nodarboties (Aspazija). Kādās mājās bij tāda pirts, kur vēlā vakarā ne domāt viens pats rādīties LP. V, 209. Bet tas nebijis iespējams atrast tamdēļ, ka nevienas meitas ne iedomāties atrast V, 110. Kāds duņķis, teikt, par skādi nebūtu vis Austr. XVIII, 296. Tā tā lieta nebūt nav saprotama. Viņš ne ēnoties tam nevar pielīdzināties.

270. § Kad nenoteicamās izteiksmes teikumam ar darītāju dativā nostājās saiklis „lai“ priekšā, tad tāds teikums pārvēršas par vēlamu teikumu: Lai nu kungam tās dienas redzēt, ko mana māmiņa, mani auklējama BV. 3018, 2.

271. §. Pilnīgi pavēles izteiksmes dabu iegūst nenoteicamā izteiksme, ja darītājs apzīmēts vokatīvā: Uš gulēt, melnā cūka! Tr. VI, 23. Tētiņ, tētiņ, dālderī mest! BV. 1745. Čučēt, gulēt, mazie bērniņi! — Kā pavēles, tā arī nenoteicamā izteiksme pavēles nozīmē lietojama, darītāju neapzīmējot: Mežā! Tūlīņ meklēt LP. VI, 440. Ķert dzīvu! Dzīvu ķert! (Sudr. Edž.). Trisreiz apiet ap ugunsgrēku un sacīt šos vārdus! Tr. IV, 625. Tad saraust tās (skudras) kulītē un galu aizsiet cieti; tad atnest mājas, pieliet katlu ar ūdeni un likt kulīti ar skudrām iekšā DL. IV. 62.

272. §. Ar nenoteicamo izteiksmi izsakām nevien vajadzību un pavēli, bet arī iespējamību: Sauli nekur manīt LP. VI, 301. Neko būt, neko darīt. Nekor tikt uz priekšu. Ķēniņa dēli tuvumā ne rādīties VI, 687. Izvalstās uz vienu pusi, izvalstās uz otru pusi, nemaz ne aizmigt V, 308. Bet zēns nekā laba pateikt 244. No tās reizes velna ne redzēt VI, 162. Tagad nemaz paiet 186. Lielskungs, to redzēdams, nemaz vairs saprast VI, 398. Zīrgs tādu vezumu ne par ko pavilkt 463. Kā nu kungs iesāka lādēties, ne atklausīties 315.

Ļoti bieži tā palīga, sevišķi seku teikumos: Āmuru sviedis tik augsti, ka gandrīz ne saredzēt VI, 387. Viņam viss tā vedas, ka nemaz izteikt: liels pods, ka ne panest V, 310. Puisis brīnījies, ka nemaz samalt 118. Nu visi tik priecīgi, ka ne izteikt 148.

Kā nūle minētos piemēros prātā šaujas darbības vārds varēt, tā citos atkal gribēt: Nu māte ne par ko viņu laist VI, 961. Medinieks no tam ne dzirdēt V, 323. Bet jaunkungi ne dzirdēt VI, 186. Ķēniņš gandrīz nemaz ne ticēt 582. Salīdz. 274. §. Kā uzzīmētie piemēri pierāda, iespējamības un gribas nokrāsa sastopama noliedzamos teikumos, kur noliegums daudzārt pastiprināts ar nemaz, ne par ko, ne (= pat ne.).

273. §. Ar pavēles nozīmi tuvu rada ir nenoteicamās izteiksmes tēlojamā jeb stāstāmā nozīme: Ko nu gaidīt! Nu tik braukt! (pavēle, skubinājums). Viņš ratos iekšā un nu tik braukt! (tēlojums). Ar nenoteicamo izteiksmi tēlojam, stāstām dzīvi jo dzīvi savus novērojumus. Nenoteicamā izteiksme nekad neiesāk stāstīt, bet seko kādam stāstāmajam laikam vai arī apstākļu vārdam: Kad sacīju, ko šī meklējot, tad tikai man kļūpt virsū un vai kauties (Vizulis). Šis tūliņ no dūkstes ārā, zirgam mugurā un skriet uz mājām LP. VI, 353. — Daudzkārt stāv tā nenoteicamā izteiksme pēc „nu tik, tikai“: Ragana izskrēja, sagraba meiteni un nu tik bēgt. Uzvilkuši kažokus un tad tikai skriet pa purviem, mežiem LP. VII, 1241. No tās reizes vilku ne redzēt, ne dzirdēt 878 = nebija vilku ne redzēšanai, ne dzirdēšanai.

274. §. Daudzkārt nenoteicamā izteiksme neizsaka notikušu darbību, bet tikai gatavību, gribu zināmu darbību izdarīt: Necik ilgi — skrien divas stirnas. Dēli tūliņ šaut; bet stirnas lūdzas LP. IV, 137. Bet tikko vilki bij pamanījuši cilvēku, tūliņ virsū krist VII, 934. Sahdz. 272. §.

275. §. Ja tēlojamo nenoteicamo izteiksmi izrunājam izsaucēja balsī, tad kļūstam pie izsaucēja nenoteicamās izteiksmes: E, niekus, tas sūdzēt! (Aps. J.). Tā mūs pievilt un aprānit! (Aps. J.). Kas tad tev par nelaimi? — tā raudāt! LP. VI, 507.

276. §. Nenoteicamā izteiksme papildina daudz darbības vārdus, kā: drikstēt, gribēt, varēt, vajadzēt, domāt, šķīsties, apņemties, solīt, pavēlēt, skubināt, mudināt, piespiest, lūgt, prasīt, raudzīt, pūlēties, censties, dzities, sākt, beigt, rīmt, mācīt, mācīties, prast u. c.

a) Pa laikam galvenās darbības darītājs uzlūkojams arī par nenoteicamā izteiksmē izsacītās darbības darītāju: Es gribu, varu, domāju tev palīdzēt. Es šķītos šo dieniņu nesegt baltu vilnainīti. Bērns prasa ēst. — Teikuma priekšmetu pie nenoteicamās izteiksmes neatkārt. Bet kā sevišķs nenoteicamās izteiksmes teikuma priekšmets parādas „pats“: Leiši nosprieda jo projām paši sāli sēt.

b) Kā nenoteicamā izteiksmē izsacītās darbības darītājs parādās datīvs: Saimnieks deva kalpiem zirgus uz tirgu braukt. Lai paliek galotnīte putniņiem uzmeties. Tev vajag uzmanīgam būt.

c) Nenoteicamā izteiksmē izsacītās darbības darītājs var būt akuzatīvā nostādīts nojēgums: Saimnieks sūtīja puisi krūmus izplaut. Mans draugs mani lūdza viņu drizumā apciemot. Cerē (meita) manu bāleliņu ar sevīm lūdzi skriet Ltd. 2374. Nedomāju, necerēju to būt manu arajiņu 1150. — Beidzamajos piemēros sastopam digli nenoteicamai izteiksmei ar akuzatīvu, kas

latiņu un grieķu valodā plaši attīstījusies. Tāds akuzatīvs ar nenoteicamo izteiksmi lietojams tikai tad, kad tas attiecas uz nākotni: cerē manu bīleliņu ar sevīm līdzī skriet = ka viņš līdzī skries. Bet ja darbība attiecas uz tagadni, tad lietojams divdabī ar galotni -ot (-am) = cerē mani uzaugot (-am), ja uz pagātņi, tad pagātnes divdabī: cerē mani uzaugušu, vai arī pagātēja teikumu, kas iesākas ar „ka“. Salīdz.: Šķitu viņu neredzēt (nākotnē), neredzot (tagadnē), neredzējis, viņu neredzējušu (pagātņē).

277. §. Daudzkārt sastopama latviešu valodā parādība, ka tas nojēgums, kas izliekas nenoteicamās izteiksmes papildītājs esam, piebiedrojas kā teikuma priekšmets: Man netika nekas darīt (Janševskis). Netik man dubļi brist. Malka tam vedas skaldīt. Man tik vēl atliekas piezīmēt viens vārds. Jārauga Paulīne mierināt (Austr.). Vesels lēti izārstēt, paēdis viegli pieēdināt.

Ja nenoteicamā izteiksme stāv atkarā no vārdiem, kas kopojas ar ģenitīvu, tad šķietamais nenoteicamās izteiksmes papildītājs nostājas daudzkārt ģenitīvā: Žēl bij viena zara (ģen. atkarīgs no žēl) dot, ne vēl visa ozoliņa. Jurgu dienā vajaga*) miezu sēt (ģen. atkarīgs no vajaga) DL. II, 127. Negribu tā (tā atkarīgs no negribu) atmet, kas man bijis mīļš un dārgs (Aps. Jēk.).

278. §. Nenoteicamā izteiksme daudzkārt atkarīga a) no īpašības vai apstākļu vārdiem: Kuģi gatavi ceļā doties. Paiebrauktu ceļu nav grūti braukt. Durvis viegli virināt. Sudraba apkalts zirgs bij labs tumsā jāt. Saulīte silta sildīties, māmiņa jauka parunāt (= parunāšanai). Viņš slinks pacelties; b) no lietu vārdiem: Nu jau laiks celties. Tīri bailes skatīties. Griba, kārē citu uzmanību uz sevi griezt. Dāvanas, spēja jauki rakstīt; slinkums pacelties. Ruds pelēks akmentiņš sieviņām apsēsties BV. 1083. Ne tie rati pūru vest, tie nabagu vizināt 16390.

279. §. Nenoteicamā izteiksme izsaka izteicējā izsacītās darbības nolūku: Vecākais dēls gribētu uguni dabūt iekurt uguns-kuru sasildīties LP. V, 342.

Tā sevišķi pēc darbības vārdiem, kas apzīmē virziņanos: Iešu ēst paraudzīt. — Pēc šiem darbības vārdiem stāv dažos apgabalos supīns. Skat. to.

*) Tāda atkarība no galvenā izteicēja ir bez šaubām veca jo veca. Dažos apgabalos pie „vajadzēt“ nenostājas ģenitīvs, bet nōminatīvs: man vajaga nauda (naudas vietā). Šos apgabalos nōminatīvs paliek arī tad, kad no vajadzēt atkarīga nenoteicamā izteiksme: Vajag sākt darbs DL. II, 155.

280. §. Nenoteicamā izteiksme teikumā ieņem teikuma priekšmeta vietu: Labāki dot nekā ņemt. Melot ir grēks. Man ir ēst, man ir dzert, man ir jauns arājiņš.

281. §. Nenoteicamā izteiksme nostājas tā paša celma darbības vārda priekšā nojēguma pastiprināšanai: Biksas kā liet uzlietas (Aps. J.). Vai redzēt paredzēja kunga vergu paliekam BV. 1902. Dzied ar mani, tautas mēita, ja runāt nerunāji. Ikdienu raudāt raudu; tā sevišķi a) noliedzamos teikumos: Vilks ne pakustēt nekust LP. VII, 875. Šis no dūsmām ne ēst neēd I, 39; b) pretstata teikumos: Solit sola, bet nedeva. Adit adu raibus cimdus, bet nedošu bāliņam.

Tāpat lieto formas ar -in un -tin; skat. 264. §., tāpat arī akuzatīvu no lietas vārda ar „-šana“: Mirt (= mirtin, miršanu, kas attiecas uz miršanu) ar drudzi vis nemiruši un vaļā tikt no viņa arī nevarējuši DL. III, 30. Dziedāt (zīmējoties uz dziedāšanu) viņa dzied brangi.

Jāievēro, ka divdabis ar galotni -in, -tin pastiprinātāja lomā mēdz parādīties vienbalsienu nenoteicamās izteiksmes priekšā, p. p. lūdzin, lūgtin lūgt, dedzin, degtin degt, nevis: lūgt lūgt, degt degt, nenoteicamā izteiksme turpretim vairākbalsienu nenoteicamās izteiksmes priekšā, p. p. raudāt raudu, runāt runāju. Vienbalsienu nenoteicamā izteiksme pastiprinātāja nozīmē sastopama, ja pastiprinātais darbības vārds ir saliktenis, p. p. liet uzliets. Bez tam jāņem vērā, ka nenoteicamā izteiksme kā nojēguma spēcīgātāja lietojama pa laikam 1) bez piedēkļiem, p. p. ja tie mani neredzēja, jel minēt pieminēja BV. 17656,1, redzēt paredzēja 1902, — retāki ar piedēkli, p. p. ja tie mani neredzēja, pieminēt pieminēja 17656,4; 2) pa laikam darāmās kārtas formā — arī pat no darbības vārdiem, kam citādi tādas formas nemaz nav, p. p. es prēcāt prēcājos; retāki vidējā kārtā: pūlētis pūlējās mani balti bāleniņi.

282. §. Pēc dažiem darbības vārdiem, kam noliedzama nozīme, var noliegums nostāties pie nenoteicamās izteiksmes: Kas kait man nedziedāt? jeb: Kas nekait man dziedāt? Aizmirsās, aizmirsās, mātei roku neiedot BV. 3059, var. man mātei roku dot. Grib noliegt suņus neturēt jeb: turēt. Dieva dēls man aizliedza ne zariņu nenolauzt BV. 4978,4.

Bārtā, Lejniekos saikļa „līdz“ vietā lieto satiksmes vārdu „līdz“ ar nenoteicamo izteiksmi: Nu to var domāt, ko tas līdz paaugt būs apēdis. — Tā arī „līdz kamēr“: Es strādāšu līdz kamēr beigt DL. II, 155. — Ka „būšu“ un „iešu“ kopā ar nenoteicamo izteiksmi apzīmē nākotni, par to runāts 214. §. Par datīvu pie nenoteicamās izteiksmes skat. 268. §.

Supins.

283. §. Supins nostājas pēc darbības vārdiem, kas apzīmē virzišanos, kā: iet, jāt, doties, steigties: Vilks nu esot gājis pie Dieva sūdzētu un lūgtos LP. VI, 292. Viņš puiku dzinis gulētu VI, 431, iet gulētu 437 (Valkā). Supins uzglabāties vēl dažos apgabalos, kā ap Valmieru, Valku, Burtniekos. Nenoteicamās izteiksmes un supina galotnēm -i un -u atkritot, supins sāka saskanēt ar nenoteicamo izteiksmi; kāda galotne atkritusi, to var tikai dažos apgabalos pie tiem darbības vārdiem redzēt, kuŗu saknē atrodas patskanis e; jo galotnei -i atkritot, tas ir šaurs, bet galotnei -u (supinā) zūdot, tas ir plats: es iešu gulēt (ar platu e); es gribu gulēt (ar šauru e). Tā p. p. Rūjenē. Lielākā daļa izlokšņu nenoteicamā izteiksme izskaudusi supīnu, tā p. p. ap Jelgavu un Dobeli, kur saka gan: es gribu ēst, gan: es iešu ēst (ar šauru e, tā tad te ēst stāv „ēsti“ vietā), bet ap Kandavu: es gribu ēst, es iešu ēst (ar platu e); tā tad ēst, te „ēstu“ vietā stāvēdams, ir supins pēc labas tiesas.

Ģenitīvs, kas pie supīna sastopams, atkarīgs gan no virzības vārda: Tēvs aizgāja bišu kāpt, māte ogu palasīt. Es eimu stipu cirst. — Ja no virzības vārda vajadzības izteiksmē atkarīgs supins vai nenoteicamā izteiksme, tad šķietamais papildītājs ir stāvēt nōminatīvā, ģenitīvā un akuzatīvā: man jāiet rudzi, rudzus, rudzu pļaut. Parastākais te: jāiet rudzu pļaut.

Supins lietojams dažos apgabalos pavēles nozīmē: Kūmiņ, kūmiņ, nau-diņas mestu BV. 1762 (var. mest, mesti 1745, 2, 3). Dzīparotu, madarātu, ne gulētu, meitu māte! 1989 (var. dzīparot, dzīparoti). Kultu, maltu, ligaviņa! 7682 (Kēčos), 7685 (Nītaurē, Kuldīgā), 7683 (Jaun-Rozē), 7684 (Valles muižā), 7686 (Rēzeknē). Supins pavēles nozīmē sastopams pa lielākai daļai Vidzemē, kur supīnu vēl izšķir no nenoteicamās izteiksmes. Šie supīni izskaidrojami gan tā, ka tie atkarīgi no runātājam prātā stāvoša virzības vārda. Variantos šis virzības vārds tiešām arī lasāms: Ej tu maltu, ligaviņa 7686,3.

Vēlamā izteiksme ar galotni -tu, man šķiet, nav čits nekas kā supins: Kad tu izputētu! — Kā supins pavēles nozīmē, tā arī vēlamā izteiksmē tas, man domāt, izskaidrojams, pieņemot, ka te arī supins pirmatnē atkarājās no virzības vārda vēlamās izteiksmes. Kad senā vēlamā izteiksme izmira, tad supins valodas apziņā pārvērtās par vēlamo izteiksmi.

II. Teikuma mācība.

284. §. Teikuma mācība māca, kā vārdu mācībā aprādītās vārdu šķiras sakopojamas un iegrozāmas teikumā, un apskata teikumu sakopojumus.

285. §. Pilnā teikumā mēdz būt vismaz divi locekļi: izteicējs un teikuma priekšmets. Teikuma priekšmets ir tas nōminatīvā stāvošais loceklis, par kuŗu izteicējs izteic, ko tas dara, kāds tas, kas tas. P. p. Māte vērpj. Spalvas vieglas. Līdaka ir zivs.

286. §. Tādi teikumi, kā piem. saki! dziedat! skriesim! pastāv no viena paša vārda un tomēr tie pilnīgi saprotami. Šos teikumus atrodas vienā vārdā gan izteicējs (uzaicinājums uz solīšanu, dziedāšanu, skriešanu), gan teikuma priekšmets, kas tajos jau skaidri apzīmēts ar darbības vārdu galotnēm: saki = saki tu; dziedat = dziedat jūs; skriesim = skriesim mēs;

runā = viņi, laudis runā. Tādi piemēri, kuŗos vienā pašā vārdā meklējams gan izteicējs, gan teikuma priekšmets (ar galotņu piepalīdzību) latviešu valodā bieži sastopami: Vai brauksi? (= Vai tu brauksi) Braukšu (= Es braukšu). Vai brauksit? (= Vai jūs brauksit?). Brauksim (= Mēs brauksim). Tādus teikumus latviešu valoda lieto pa laikam bez personiskiem vietnieku vārdiem, nostādīdama tos pa laikam tikai tur, kur pirmajai un otrai personai sevišķs svars piešķirams, p. p. pretstatos: Iesim mēs; lai viņi paliek. Palieci tu; lai viņš iet. Tu strādā daudz, es diemžēl maz.

287. §. No nūle minētiem teikumiem jāizšķir teikumi, kuŗos tiešām nav noteikta teikuma priekšmeta; tā piem. bezpersonisko darbības vārdu trešā persona: Līst. Snieg. Aust. Salst. Tumst. Dažiem bezpersoniskiem darbības vārdiem varam piebiedrēt teikuma priekšmetu: lietus līst; sniegs snieg; diena, gaisma aust. — Tāpat teikuma priekšmets nav atrodams sekošos piemēros: Man netrūkst nekā (Izloksnēs ar teikuma priekšmetu: Man netrūkst nekā). Tev to nevajaga (Izloksnēs: Tev tas nevajaga). Viņai iekārojās cepeša (Izloksnēs: cepetis). Viņam iežēlojās cietumnieka. (Izloksnēs ar teikuma priekšmetu: Viņam iežēlojās cietumnieks) Gramatikās izšķir gramatisko teikuma priekšmetu no loģiskā. Gramatiskais teikuma priekšmets vienmēr stāv nōminatīvā, bet loģiskais apzīmē darītāju arī citos locījumos. P. p.: Viņam iežēlojās cietumnieka, t. i. viņš sajuta žēlabas; tā tad „viņš” šinī teikumā būtu loģiskais teikuma priekšmets. Bet valoda savās izloksnēs spriež pavisam citādi par šo lietu, uzlūkodama papildītāju „cietumnieka” par teikuma priekšmetu un šitā teikumu pārgrozīdama: Viņam iežēlojās cietumnieks.

288. §. Par teikuma priekšmetu var būt:

- 1) Lietas vārds: Lopi ēd. Gans sēž. Suns plosās.
- 2) Vietnieka vārds: Tu raksti. Es lasu. Viņš klausās. Kas vainīgs? Pats vainīgs.
- 3) Īpašības vārds: Labs nāk ar gaidīšanu, silts ar sildīšanu. Jaunie rotaļājās, vecie skatījās.
- 4) Divdabīs: Pieaugušie tērzēja. Aizdots nepelēs. Siena-
mais pārtrūcis.
- 5) Skaitļa vārds: Četri taisa gultu, divi rāda uguni, viens pats apgulstas (mīkla).
- 6) Ikviena vārdu šķira, arī vesels teikums: Pie ir saktismes vārds. Katram zināms, ka zeme griežas ap sauli.

289. §. Kā izteicēji lietojamas šis vārdu šķiras:

- 1) Darbības vārds: Puķe plaukst, aug, zied, vīst. Putni laidās, dziedāja, lēkāja, ēda.

2) Ipašības vārds: Tēvs taisns, māte lika, meita plakana, dēli apali (mikla).

3) Divdabis: Kur iedama tautas meita? Kur nesdama launadziņu? Kur tu jādams? Kur jūs jādami? Bērns izsalcis. Tas lecams, tas dejams. Darbs padarīts. Ogas ienākušās.

4) Lietas vārds: Pats vilks, pats gans. Kūts ir ēka. Bardzība ir krusa, laipnība rasa.

5) Vietas, īpašības, sākuma, piederuma ģenitīvs: Seši galdiņi vara, septītais sudraba. Galva dzelzs, kājas koka. — Jaunākā laikā tādu vienkāršu ģenitīvu vietā mēdz lietot satiksmes vārdu „no“; bet vienkāršais ģenitīvs ieteicams: Tira goda tā meitiņa. Abas viena augumiņa. Bārenīte lielu radu. Abas dzied vienu dziesmu, vai bij vienas māmuliņas. Es jau biju tādu ļaužu: dziedātāju, runātāju. Met miedzīņu maliņā, ja gribēji ļaužu kļūt.

6) Īpašības un izteicēja instrumentālis: Upe, upe, meita, meita, abas vienu daiļumiņu. Vai tu mulķa prātu? Asiņu tēvs likām kājām (mikla). Siku rakstu, sikis rakstis (rakstu valodā pa laikam: sikiem rakstiem) mans pūriņš. Mēs esam vienis prātis. Viņa vēl meitām.

7) Vietnieka vārds: Mans miedzīņš, mans darbiņš. Tava diena, mana nakts. Tādā man diena, tāda man nakts.

8) Skaitļa vārds: Divas vien mēs māsiņas. Neba mēs daudz bijām.

9) Apstākļa vārds: Gads jau apkārt. Gals klāt. Robežas tuvu.

10) Kā apstākļu vārdi lietojami lokatīvi un satiksmes vārdi ar piederošiem locījumiem: Ļaundaris klētī, labdaris sētmalē (mikla). Koks vienā pusē, koks otrā pusē, spalvainis vidū (mikla). Teļš ar divām astēm (mikla). Divi āži pie siena kaudzes (mikla).

290. §. Ja teikumā par izteicēju lietas, īpašības, vietnieka, skaitļa vārds vai divdabis, tad šīs vārdū šķiras var bez kaut kāda palīga nostāties par izteicējiem, bet var arī **saitiņu** (darb. vārdu būt) ņemt palīgā: Zēns ir palaidnieks. Viņš nepaklausīgs. Jāsargās pārlietu bieži lietot saitiņu. — Visbiežāki lietojama saitiņa tad, kad par izteicēju lietas vārds nōminatīvā; bet arī te mērs ievērojams: Lidaka (ir) zivs. Nekad turpretim nav lietojama saitiņa, ja izteicējs ir divdabis ar galotni -dams, tāpat atstāstāmā izteiksmē. P. p. Kur skriedams? (Nevis: kur esi skriedams?). Tēvs gulot (Nekad: tēvs ir gulot). Pagātnē un nākotnē saitiņa vienmēr nepieciešama; p. p. tēvs bija, būs vesels. Tagadnes formas no būt nav ikvienā teikumā par saitiņu uzlūko-

jamas; daudz teikumos tām piemīt pilnīgs izteicēja svars, p. p. Dievs ir = Dievs pastāv.

Teikumu, kas pastāv tikai no teikuma priekšmeta un izteicēja, sauc par **vienkāršu nepaplašinātu**.

Paplašināts teikums.

291. §. Teikuma priekšmetu vai izteicēju, jeb vai abus, gan teikuma priekšmetu, gan izteicēju tuvāki apzīmējot, izceļas paplašināts teikums.

Teikuma priekšmeta apzīmētāji.

292. §. Teikuma priekšmetu var apzīmēt:

1) Īpašības vārds: Ass cirvis driz atcērtas. Sveša maize miksta.

2) Divdabis: Gulošs suns zaķi neķer. Nosūnojis akmens grūti kustināms. Teicams darbs darītāju slave. Apēsta maize grūti pelnāma.

3) Vietnieka vārds: Katram patik sava dziesma. Mana mīla māmuliņa gul zem zaļas velēniņas. Pati govys pienu deva, pati izspēra.

4) Skaitļa vārds: Viens brālis saplēsa podu, otrs brālis bļodu. Divi kaķi vienā maisā nesatiek. Pirmie kuceni jāsliecinā.

5) Lietas vārds tani pašā locījumā, kā apzīmējama vārds: a) lietojams līdzīgi īpašības vārdam, kā šis apzīmējamā vārda priekšā stāvēdams: Sauss, dedzinātājs vējš dzina smiltis acīs. Tāpat: dancotājs kumeliņš, garastis tēvs, garaste māte (miklās); zaļoksnis vīrs; b) tā dēvētais pielikums, kas stāv aiz apzīmējamā vārda: Sērdienite, nabadzīte, sūri pūru pielocēja. Kaņepīte, gaļandzīte, gaļa auga vasarā. Kārlis Piektais.

6) Lietas vārds ģenitivā: Ciema kukulis gards. Mūža pūrs, pūsmūža vāks (mikla). Ozola koks ciets.

7) Lietas vārds instrumentāli: Vecais tēvs sirnu galvu (instr.) nelaiž bērnu baznīcā. Aiz Daugavas melni meži sarkaniem ziedīņiem (instr.)

8) Lietas vārds lokatīvā: Baltas maizes ēdējiņa, spilvenos gulētāja. Man pašam (kumeliņa) glaudītāja, mugurā sēdētāja.

9) Apstākļu vārdi tuvāki apzīmē visbiežāki lietu vārdus, atvasinātus no darbības vārdiem: Es papriekšu dziedātājs Ltd. 322. Gailis agri cēlējiņš BV. 4726; augsti dziedātāja, augsti lēkatāja DL. IV, 13. Atpakaļ gados = senākos g.

10) Satiksmes vārds ar piederošo lietas vārdu: Tēvam melns kažoks ar zaļām siksnām (mikla). Cerība uz Dievu mūs nepievils.

11) Nenoteicamā izteiksme: Laiks celties jau pienācis. Izdevīgs brīdis mācīties aizlaists garām.

12) Izteicēja īpašības vārds: Viņš sēž krēslā sveiks, vesels. Balta zied griķu druva aiz visām druviņām; daiļa gāja meitu māte aiz visām sieviņām. Skaista augu, netikusi. — Retāki tā lietojamas citas vārdu šķiras: Puisītis auga, ne meitiņa. Kundziņš auga tavš dēliņš. Laima mana viešņa naca. Par to laiku puķelis bij izaudzis stalts zēns LP. VI, 499. — Izteicēja īpašības vārdam piemīt izteicēja daba un pastāvība. Viņš nesabiedrojas tādā ciešā sabiedrībā ar teikuma priekšmetu kā citi apzīmētāji, neizsacidams nepieciešamu, vienmēr piemītošu īpašību, bet nejausu un grozāmu stavokli. Šī patstāvība valodā parādās vārdu kartas lielākā patstāvībā: Sēž ķēniņš sveiks, vesels; ķēniņš sveiks, vesels sēž u. c.

Izteicēja apzīmētāji.

293. §. Izteicējus tuvāki apzīmē:

1) Papildītāji: a) Papildītāji akuzatīvā: Lēna cūka dziļas saknes rok. Solitu ir vilks neēd.

b) Papildītāji ģenitīvā: Viens grib ziemas, otrs vasaras. Es gaidīju tevis.

c) Papildītāji datīvā. Bagāti palīdz nabagiem. Bērns pieglaužas mātei.

d) Papildītāji instrumentāli: badu mirt. Bērni raud asarām. Mijat, kūmas, cimdiem, zeķēm (instr.) Liniem (instr.) sēju to druviņu, magonēm (instr.) noziedēja.

e) Papildītāji lokatīvā: Viņam bija miežus iesalā iztaisīt. Es klausijos putnu jaukajās dziesmās.

g) Papildītāju sastāda satiksmes vārds ar piederošu locījumu: Viņš palaujas uz savu spēku, kā vērsis uz saviem ragiem. Mēs runājam par pagājušiem laikiem. Visi ilgojas pēc laimes.

2) Nenoteicamā izteiksme: Bads māca strādāt, aukstums tecēt. Sliņķi nevižo mācīties.

3) a) Apstākļu vārdi, b) kā apstākļu vārdi lietoti lozījumi, c) no satiksmes vārda locījumi atkarīgi: a) Iesmu jau drāž, mednis vēl kokā. Niknas zāles visur ielasās. Apdomā labi un padari gudri. Es māmiņu lūgšus (lūdzin, lūgtin) lūdzu. — b) Viņš strādā caurām dienām un naktīm. Visi nevar viena krēslā sēdēt. Viņš dzīvo priekos un līgsmitībās. — c) Pēc lietus saule spīd. Pa iebrauktu sliedi viegli tek. Strādā ar apdomu. Aiz lepnības nedziedāju, aiz barguma nerunāju.

4) Apstākļa divdabis: Es tekot piekusu. Zāle aug acim redzot.

294. §. Ja izteicējs lietas vārds, tad to var tuvāki apzīmēt visi apzīmētāji, kas tuvāki apzīmē teikuma priekšmetu; jo minētie teikuma priekšmetu apzīmētāji var tuvāki apzīmēt nevien teikuma priekšmetu, bet arī ikvienu citu teikuma locekli, ja tas

ir lietas vārds: Veci laiki labi laiki. Dievs ir mans gans. Aukstums slīpku ārsts. Baltu muti (instr.) līgaviņa istabā sēdētāja. Nedod, Dievs, nedod, Laime, zābakos (= zābakainu) arājiņu.

Bet ja izteicējs darbības vārds, tad tas pieņem, kā jau sacīts, vai nu apstākļu vārdus, vai papildinātājus. Daudz darb. vārdi kopojas ar vairāk papildītājiem. Sevišķi parasti ir teikumi ar personas papildītāju datīvā un lietas papildītāju akuzatīvā: Akls aklam ceļu rāda. Blēdība sev pašai rīkstes griež.

Paplašināts teikums pieņemams jo lielā kuplumā un plašumā, ja teikuma priekšmets un izteicējs pieņem vairāk apzīmētājus, un šie apzīmētāji atkal izrotāti sīkākām apzīmētājiem. P. p. Ļaudis priecājas. — Teikuma priekšmetu noteicot ar apzīmētāju „visi“ un izteicēju ar papildītāju „par bagātību“, dabūjam paplašināto teikumu: Visi ļaudis priecājas par bagātību. Tālāk apzīmējot teikuma priekšmetu ar apzīmētāju „mūsu“ un izteicēju ar kārtas apstākļa vārdu „loti“, kļūstam pie teikuma: Visi mūsu ļaudis ļoti priecājas par bagātību. Vēl tālāk varam paskaidrot apzīmētāju ģenitīvu „rudens“, tad izeļas teikums: It visi mūsu puses ļaudis priecājas par gaidāmo rudens bagātību u. t. t.

Locījumu mācība.

Nōminatīvs.

295. §. Par papildītājiem un apstākļu vārdiem lietojami, kā no jau minētiem piemēriem redzams, gan vienkārši locījumi, gan locījumi ar satiksmes vārdiem. No visiem locījumiem tikai nōminatīvs (un vokatīvs) nekad nevar teikumā ieņemt nedz papildītāja, nedz apstākļa vārda vietu, bet tikai nostāties kā teikuma priekšmets un izteicējs, vai arī kā apzīmētājs. Teikuma priekšmetu saista nevien darbības vārds būt, tā saucamā saitīņa, bet arī tapt, tikt, kļūt, mesties, nākt: Tu kļūsi bagāts. Rudzi metas zaļi. Govis nāk slaucamas. Dieviņš zina to dieniņu, kad es nākšu līgaviņa. — Tāpat arī darbības vārds palikt, kas apzīmē gan darbības stāvokļa vai īpašības pārmaiņu, p. p. kas daudz grib zināt, paliek ātri vecs; tu paliksi sērdienīte, gan pastāvēšanu, p. p. labs paliek labs. Es paliktu negājusi. Pirmajā nozīmē, sevišķi ja izteicējs ir lietas vārds, var lietot arī satiksmes vārdu „par“ ar akuzatīvu, p. p. tu paliksi par sērdienīti.

Bez tam nōminatīvā nostājas izteicēja vārds pēc darbības vārdiem likties, rādīties, šķīsties, sacīties, lielīties, vēlēties, domāt, domāties: Viņš neliekas ne zinis. Kartupeļi jau rādījas cepuši. Tas pie tam derīgs un vajadzīgs šķietas. Es šķītos nogrimusi apakš ļaužu valodām. Viņš teicas bagāts. Viņš sakās nokusis. Es vēlētos mēlē iekodis. Domādams šāvis vilku, nošauj vilkaci. Par izteicēja īpašības vārdu skat. 292. §, 12.

¶ Vokatīvs

296. §. Vokatīvs nav nekāds teikuma loceklis; bet tas, zināmu patstāvību paturēdams, nostājas vai nu teikuma priekšā, vai tā beigās, vai arī iespraužas teikuma locekļu vidū: Antīn, pūt stabulīti; prātīn, nāc mājā! Še, sērdiene, nēzdodziņš! Kur tu augi, daiļa meita?

Ja vokatīvs stāv teikuma sākumā, tad uz tā balssvars, citādi tas piesienas iepriekšējam teikuma loceklim bez balssvara.

Vienbalsienu vārdos tagad lieto pa laikam nōminatīvu: Kungs un Dievs! Vokatīvi, ka: Diev vai Dievu — neparasti.

Īpašības vārds kā apzīmētājs stāv gan nōminatīvā blakus lietas vārda nōminatīvam — pa laikam ar uoteicamo galotni, p. p. žēligais Dievs! mīlā māsa! tikai ļoti retumis ar nenoteicamo galotni, p. p. Kur tu iesi, miļš Dieviņ? Žēlo mani, žēligs Dievs! BV. 5059. Kur tu augi, smuka meita? — gan vokatīvā p. laikam ar noteicamo galotni: brālīti miļo, bet diezgan bieži arī ar nenoteicamo galotni: Dēliņu miļo! LP. VI, 2746. Īpašības vārds ar vokatīva galotni -u, -o sastopams pa laikam pie vīriešu kārtas vārdiem, tikai retumis arī pie sieviešu kārtas vārdiem: labo meitiņ LP. IV, 113, miļo krustmāt MVM. III, 481.

Ja īpašības vārds stāv aiz vokatīva, tad tam piemīt pielikuma daba: Dievs augstais! Dzeiņiņ, manu ražano!

Vietnieka vārds kā vokatīva apzīmētājs stāv gan nōminatīvā, gan vokatīvā: Kur tad tu bijī, kundziņ(u) mans? Neļāj, manu bāleliņ. Dieniņ, manu ļaundienīņu.

Vokatīva priekšā nostājas daudzkārt izsaukumu vārdiņi ai, aile, vai arī no vācu valodas patapinātais ak: Ai upīte, olainīte! Vai māmiņ, vai māmiņ! Ak nelieti!

Tāmniekos retumis lieto vokatīvu nōminatīva vietā: tas, pūk (= pūķis) LP. VII, 759. Tāpat arī Inflantijā. Zbiōr XVIII, 247.

Genitīvs.

297. §. I. Ģenitīvs pie darbības vārdiem.

Ar ģenitīvu kopoņas darbības vārdi, ja darbības vārdā izsacītā darbība neaptver un neapņem priekšmetu pavisam, bet tikai pa daļai.

Tā izlieto ģenitīvu 1) pēc darbības vārdiem ēst, dzert, dot, nest, p. p. maizes, gaļas ēst; ūdens, alus dzert, putras strēbt; atnes tīra ūdentiņa; maizes, mutes dot.

Ne retumis šis ģenitīvs sastopams pavēles teikumos ar izlaistu darbības vārdu dot: Auzu, auzu kumeļam! Tauku, tauku ratiņam! Jāpiedomā pavēles izteiksme dodī, dodiet.

Šis ģenitīvs sastopams sevišķi bieži pie darbības vārdiem, kas salikti ar priedēkļiem at-, iz-, pār-, pie-, sa- un apzīmē, ka

darbība nēmusies gar priekšmetu pilnā, pārpilnā mērā, līdz apnikai, p. p. tie dzied, alus piedzēruši; grūti pūta sila priede, smalka lietus (ari: smalku lietu instr.) pielijusi; atdzerties ūdens; atēsties ogu; tie tikai grib izēsties mūsu labuma; pārstrēbties putras — vai izsaka, ka darbība ķērusi priekšmetus lielā daudzumā, p. p. plāvā pieķērām varžu, pielauzām zaru, piegriezām rikšu; sadeva līdz gan zelta, gan sudraba; viņš sagrabies zelta, salasījies, saēdies ogu, sarāvies puķu.

Visi šie darbības vārdi var biedroties arī ar akuzatīvu. Tikai akuzatīvs lietojams tad, kad darbība sagrābj priekšmetu pilnīgi savā varā, p. p. veselu nuku apēst, vienu rubuli dot.

2) Ar ģenitīvu biedrojas iežēloties, kaunēties: Viņam iežēlojās nabadziņa. Vai tu manas draudzības kaunies. — Tāpat ģenitīvs pie lietas vārda kauns: Kauns man ļaužu (parasti: no ļaudim). Kannēties arī ar akuzatīvu: Es veco bālelīņu kā tētiņu kaunējos.

3) Darbības vārdi trūkt, nebūt, netikt, vajadzēt biedrojas ar ģenitīvu. P. p. Man trūkst padoma. Tev nav naudas. Viņam neticis mēslu. Izkapšu vajaga sieniņu plaut. Gosniņu vajaga pieniņu slaukt. Vietnieka vārdus „kas“, „tas“ lieto Kurzemē akuzatīvā pie darbības vārda vajadzēt: Ko tev vajaga? To man vajaga. Vidzemē turpretim dažos apgabalos, p. p. ap Valmieru, ģenitīvā: Kā tev vajaga? Tā man vajaga.

Tāmoieku izloksnē: Kas tev vajaga? Tas man vajaga. Arī pie trūkt, nebūt, netikt izloksnēs, sevišķi tāmoieku apgabalos, ģenitīvs pārvēršas par teikuma priekšmetu: Kas tev trūkst? Man nav nauda.

Ja „nav“ neapzīmē trūkumu, bet teikuma priekšmeta nesaderību ar izteicēju, tad tikai nōminatīvs lietojams: Tā nav tiesa. Viņš nav blēdis.

4) Ģenitīvs stāv blakus akuzatīvam pēc darbības vārdiem atcerēties, atgādāties, atminēties: Es visa tā (blakus: visu to) labi atceros; klausīties dziesmu, arī dziesmas, — dziesmās (uzmanīgi, ilgi).

5) Ģenitīvs lietojams pēc lūgt, prasīt, gribēt, brēkt, kliegt, raudāt, saukt, nākt, iet, braukt, kārot, iekāroties, gaidīt, taujāt, meklēt, dabūt: Viens grib (lūdz) ziemas, otrs vasaras. Nabags lūdza maizes. Vai auns prasis vēzīm vilnas? Man iekārojās zemeņu. Kungi gaida karavīra, tēvs, māmiņa arājiņa. Staigā, ceļa vaicādami. Kungi taujā (var. jautā) gudra vīra. Tiras maizes, daļa puīša meklēt. Viņš izmeklējies zobena. Noplēs ādu, dabū sudraba; ligaviņas, vīra dabūt. Jēri brēca smalka siena; brāļa kliegt; mātes, tēva raudāt. Sveši ļaudis laivas sauc. Vai tu māvī brāļa kūts? Vai tu blāvi pilnas siles? Bite dūca saldu ziedu. Bite sica saldumiņa. Secumu skatās zobīņu bakstīt BV. 19331. Pie kaimiņa rauga tekū, pie kaimiņa uguntiņas.

Nu es braukšu uz Jelgavu dziesmiņai ielāpiņa; ūdens, zāļu iet. Nedomā, tautu meita, ka es tevis vienas nācu BV. 17142.

Visi te minētie darbības vārdi izsaka tiekšanos pēc kāda mērķa. Pie daudziem no tiem ģenitīva vietā sastopams arī a) akuzatīvs, tā pie lūgt, prasīt, gribēt, kārot, gaidīt, meklēt, arī pie kliegt, raudāt: Gulbis savus bērnus kļiedza, es kļiedzu savu māmuliņi BV. 4057; raudu savu arājiņu, b) satiksmes vārds „pēc“ ar piederošu locījumu, tā pie prasīt, gaidīt, meklēt: Tik es veca nepaliku, pēc bajāra gaidīdama; sevišķi pie brēkt, kliegt, raudāt, saukt: nemaz neraud pēc jaunām dienām. — Pie virzības darbības vārdiem iet, nākt, braukt mērķi tagad pa laikam apzīmē ar satiksmes vārda „pēc“ piepalīdzību: tecēt pēc rauga, iet pēc ūdens.

6) Ģenitīvs pie supīna: Puīši gāja zirgu (ģen.) pītu. Ausklītis agri lēca saules meitu (ģen.) lūkotos. — Supīns stāv pēc virzības darbības vārdiem; tas uzglabājies tikai vēl dažos Latvijas apgabalos un rakstu valodā reti sastopams. Tā vietu ieņēmusi nenoteicamā izteiksme, kas paturējusi supīna parašu ar ģenitīvu biedroties: iesim līnu plūkt, zemes art, plēsuma plēst. Blakus ģenitīvam sastopams te arī akuzatīvs: iesim vēžus ķert.

7) Ģenitīvu lieto daudzkārt apstiprinātos teikumos nōminatīva vietā, tā sevišķi pie darbības vārda būt: Ir gan pasaulē bēdu šādu un tādu. Ogu, riekstu tai mežā, nav nekādu rāvējiņu. Kauna, kauna tev, meitiņa! Kam draugu, tas bagāts. Nu man vaļas. Treju tautu sajājuši, vēl deviņu taisijās. Pietrūka tautiņu, atlika pūriņa. — Sevišķi parasts šis ģenitīvs, ja teikumā atrodas vārdi, kas aizrāda uz priekšmetu daudzumu: Sanāca bez gala ļaužu. Bija prieku bez gala. Istabā dūmu stāvēja vai biezs. Nu šoruden gan jau būs kāzu kā biezs. Nu riet, nu tek manu govju tesmeņos piena kā jūra, kreima kā mālu skrīni, sviesta kā vasku ripas. Kēniņa pili viesu bez apziņas.

8) Ja papildītāji ir sieviešu kārtas vietnieku vārdi viņa, šī, tā, sieviešu kārtas īpašvārdi un arī sugas vārdi, kas apzīmē sievietes, kā: māte, meita, līgava, tad izloksnēs, sevišķi Ziemeļ-Kurzemē, tie nostājas pēc pārejošiem darbības vārdiem ģenitīvā (akuzatīva vietā): Es milu, kopju, glaudu viņas, šīs, tās, Annas, mātes (viņu, šo, to, Annu, māti vietā). Ieņem pašas (pašu vietā) laiviņā.

9) Personisko vietnieku vārdu ģenitīvi manis, tevis, sevis sastopami šad un tad akuzatīva vietā: Manis sauc atpakaļ (Niedra). Ko mēs sevis gaudinām? BV. 17596.

10) Retumis latviešu valodā sastopams satura ģenitīvs. Tev trūkst triju trūkumiņu Ltd. 830. Kaunies kauna (parasti: kaunu), tautu meita. Ko tas kauna kaunesies? BV. 19:05,1.

11) Ģenitīvs latviešu valodā sajaucies ar ablatīvu, — ar locījumu, kurā nostājas tas priekšmets, no kurā darbība iziet. Tādā nozīmē stāv ģenitīvs:

a) pēc virzības vārdiem iznākt, izlēkt, izlist, atvest u. c.: Kuŗas elles tu izlēci (iznāci)? Kuŗas zemes tu atvedi raŗeno li-gaviņu? Vai tu ņķiet to zemes (= no z.) ņemtu (Viŗmanis). Ta-gad pa laikam te lieto satiksmes vārdu „no“ ar ģenitīvu: Vai no elles tu izlidi?

b) Pēc darbības vārdiem, kas apzīmē kaut ko no kā paga-tavot, tagad mēdz no priekŗmetu, no kā ko pagatavo, izsacīt ar s: tiksmes vārdu „no“ ar piederoŗo locījumu, bet senāki, kā tas redzams no tautas dziesmām, te pietika vienkārŗais ģenitīvs (abla-tīvs): Tai Laimīte kroni pina tira zelta, sudrabiņa. Es noviju vainadziņu ņādu puķu, tadu puķu. Zelta kalu kamaniņas. Vijiet man (vainadziņu) tā vītola (var. vijiet no tā vītoliņa), kas aug upes maliņā.

c) Ģenitīvs stāv pēc darbības vārdiem bijāties, bīties, trīsēt, tricēt, vairīties, bēgt: Acis darba bijajās. Bīsties grēka, sveŗa māte. Bēdz, meitiņa, pati kauna. Viņŗ manis trīsēja (Rainis). Izgudrēm vairījos tevis.

Bēgt, bijāties, baidīties biedrojas arī ar akuzatīvu vai arī ar satiksmes vārdu „no“ ar ģenitīvu.

d) Ablatīva daba piemīt tautas dziesmās sastopamajam iemeslu ģenitīvam: Pats priecīņa (var. aiz priekŗa) nevarēju Mani tautiņas pazinuŗas izŗrdīgas valodiņas. Ko, māmīņa, es darīŗu savas lielas liksmas dabas. ņodien kanna nevarēju vakarēŗas valodiņas. Neatvēli tautiņām vienas reizes ņjumiņa. BV. 1082.

298. §. II. Ģenitīvs atkarā no lietu, skaitļu, vietnieku vārdiem.

1) Dalāmais ģenitīvs apzīmē dalāmu vairumu. Dalītājs, t. i. tas vārds, no kuŗa dalāmais ģenitīvs atkarīgs, var būt a) lietas vārds, p. p. liela daļa bazniŗēnu, pulks ļauŗu, puse*) iedzīvotāju, divi rindas zaldatu, gabals gaļas.

Ja dalāmais priekŗmets ir kautkas ēdams, dzerams, mēri-jams un dalītājs atkal kāds trauks, mērs, tad dalāmo ģenitīvu nosaucam par satura ģenitīvu, p. p. muesa alus, bļoda putraiņu, pods līnu, ass malkas, vezums rudzu b) Kā lietu vārdi lietoja-mie skaitļu vārdi, p. p. desmit, divdesmit, simts, tūkstots cilvēku. c) Apstākļu vārdi daudz, maz, cik, tik, reti: Daudz galviņu, daudz padomu. Liela brēka, maz vilnas. Cik gaisos zvaigŗņu, tik zemē caurumu (mīkla). Reti, reti to meitiņu (var. tā meitiņa), kas mātēi vietu taisa. d) Vietnieku vārds „kas“ un no tā cēluŗies apstākļu vārdi „kur“ u. c.: Kas tev vainas? Kas tev varda?

*) „Puse“ bieŗi savienojas ar dalāmo ģenitīvu salikteni: puskukuļa maizes. Manos griestos trejāda maltīte: puscīreņa, pusvamboles, pusdevītas muŗas desas. Es savu pāditi pusplāna didu, lai mana pādīte pusgada (var.: pusgadu, pusgadā) staigā. Es redzēju bāliņos pusvakarā (var. pusvakaru) pirti kūra.

(blakus vārdu instr. jeb vārdā.*) Ko tu laba teiksi. Kur tu laba biji? Uz kurieni laba iesi?

Pēc nōminatīva „kas“ īpašības vārds nestājas ģenitīvā, p. p. redzēs, kas labs tur izjuks.

Ļoti parasts no īpašības vārdiem ir dalāmais ģenitīvs „laba“; pēc „ko“ stāv arī citu īpašības vārdu ģenitīvi, p. p. vai zini ko jauna? jeb: vai zini ko no jauna?

e) Pie īpašības vārdu vispārākā pakāpiena nostājas dalāmais ģenitīvs „visu“ nojēguma pastiprināšanas dēļ: visu labākais, jaukākais, t. i. labākais, jaukākais no visiem, — pa laikam salikteni saandzis: vislabākais, visjaukākais.

Dalāmā ģenitīva vietā dažās vietās sastopams pielikums, t. i. dalāmais stāv tāni pašā locījumā kā dalītājs P. p. Divi sanjas n^{tr}as (nātru vietā) liku. Cik dienīņu tu iedevi savu tiesu launadziņu (launadziņa vietā). Izbrūvēju saldu alu mazu, mazu vērpelīti. Izsēju pieci pūru rudzus (rudzu vieta). Sujāj tautas (tāntu vietā) pilna sēta.

Dalāmā ģenitīva vietā daudzkārt iestājies satiksmes vārds „no“ ar piederību locījumu, tā sevišķi vietnieku daudzskaitļa ģenitīva vietā; p. p. kas no mums? ikkatrs no viņiem, bet nevis: kas mūsu? ikkatrs viņu, kam līdzīgi vēl šo baltu dienu mēdz runāt leišu valodā.

2) Pie dalāmā ģenitīva pieder arī pastiprināmais ģenitīvs, lietots nojēguma pastiprināšanai, uzsvērsanai: Atskanēja malu malas, mežu meži, kaktu kakti, purvu purvi; likumu likumi. Paldies Dievu Dieviņam. Tāpat pie īpašības vārdiem: labu labais, vecu vecais.

3) Dalāmā ģenitīva daba piemīt arī izsaukuma ģenitīvam: Tavu brīnumu! Va(i) ļaužu! To māju un dārzu! Ai tu veca māmuliņe, tavas greznas dziedāšanas!

4) Arī vielas ģenitīvs ir dalāmā ģenitīva nozaris: māla zeme; zelta, sudraba gredzens. Glāžu skapis, koka durvis. Dzelzu čūka, līnu aste.

5) Piederuma ģenitīvs: Cilvēka mūžs, tēva dēls, tāntu meita, kunga kalpi, sievas vīrs; tāpat pie īpašvārdiem: Anša Anna, t. i. Anna, Anša sieva, Kristapa Mikus, t. i. Mikus, Kristapa dēls; Krūmiņa Indriķis, Marija, t. i. Indriķis, Krūmiņa dēls, Marija, Krūmiņa meita vai sieva; Nurmuižas kungs, Firksa kungs; — eiema puīši, alus meca, kaislibas vara; — Vidzemes Jaunpils.

6) Kā piederuma ģenitīva atvasis uzlūkojams pasugas jeb pielikuma ģenitīvs, p. p. trijgalvu velns = velns, trijgalvis, jeb kas ir trijgalvis, pēc labas tiesas: velns, kas pieder pie trijgalviem. Pasugas ģenitīvā nostājas pasuga, kuŗa paskaidro sugas vārdu, no kuŗa pasugas ģenitīvs atkarīgs. Pasugas ģenitīvs latviešu valodā ļoti iecienīts: Bērzu koks, vizbuļa puķe, govš lops, vīveļu sāpes, skaņu ļaudis, nelaika māmuliņa, strādnieka meita,

*) Saka arī: Man Jānis vārda. Paldies saku māmīņai, kas Jāniti vārda lika, — kas man deva Jāni vārda.

gājēja, kalpa cilvēks, kalpa puisis, kalpa meita, gana (arī ganu) puika, bāra (bāru) bērns, nabaga sērdienīte, baņokļu cūkas, kverpju bērni, kaimiņu saimnieki, deviņgalvju čūska, kvekšu, kurtu suns, meitu zeltenītes, zagļu ļaudis, nelieša, delvera, bezgoža zēns, zvēra, velna cilvēks, vārguļa bērns, muļķa zēns. Tā arī pie ģeografiskiem īpašvārdiem: Rīgas pilsēta, Ventas upe, Alpu kalni.

7) Rada ar piederuma ģenitīvu ir ģenitīvs pie ciešamās kārtas divdabja: Tēva dotu, mātes dotu (= devumu, dāvanu), to sasēju nastīnā. — Divdabis lietojams gan kā apzīmētājs, p. p. vēja lauza ābelīte, mātes austas vilnainītes, gan kā izteicējs, p. p. ļaužu pelta tā meitiņa; drebi, drebi, apšu lapa, lēna vēja purināma. — Vienkāršā ģenitīva vietā te daudzkārt nepareizi lieto satiksmes vārdu „no” ar ģenitīvu; p. p. no salnas kosta bērzu lapa.

8) Ģenitīvs bieži sastopams noliegtos teikumos. Kurzemē mēdz te biežāki lietot akuzatīvu nekā ģenitīvu, Vidzemē turpretim otrādi: Ikdienas mātē raušus jeb raušu necep. Kalpam dot (meita) negribēja, saiminieka neradās. No tā laika nav manīta neviena spoka šai rījā. — Diezgan parasti ir personisko vietnieku vārdu vienskaitļa ģenitīvi manis, tevis, sevis: Ja tie manis neredzēja, jele mani pieminēja; bet ļoti neparasti šo vietnieku vārdu daudzskaitļi mūsu, jūsu: Es jūs (Vidzemes izloksnēs jūsu) nepazīstu. Tāpat parastāki: es to nezinu, nekā dažos Vidzemes apgabalos sastopamais: es tā nezinu. Dažos apgabalos lieto ģenitīvu pat tad, kad nenoteicamā izteiksme, ko papildina papildītājs, nav noliegta, bet darbības vārds noliegts, no kuŗa stāv atkarā nenoteicamā izteiksme: Siena ļaut neinācēju BV. 944.

9) Īpašības ģenitīvs: Negoda amats melot. Goda vīrs; naida vīrs, blēņu dziesmas, briesmu lietas.

Pa laikam piedrojas īpašības ģenitīvam īpašības, vietnieku, skaitļu vārdi, divdabji: augstas (mūsu) kārtas cilvēks, dārgas naudas kumeliņš, sešu dienu teļš, divu dienu ceļš. Viņi abi viena stipruma.

Bieži savienojas īpašības, skaitļa vārds ar šo ģenitīvu salikteni: siksprogu aitas, dižvalodas māmuliņa, platmalas cepure, jaunpiena govs, garkāta (garkāte) izkaptis, divkanšu, seškanšu mieži, divlemešu arklis, trijzaru dakša, divgadu kumelš.

Īpašības ģenitīvs savienojas ar lietas vai satiksmes vārdu salikteni: dzelzasu, kokasu rati, pusmūža vīrs, ārprāta, bezspēka cilvēks, bezdibena ezers.

10) Par teikuma priekšmeta un papildītāja ģenitīvu nosauc tos ģenitīvus, kas, teikumā pārvērsti, izpilda vai nu teikuma priekšmeta, vai papildītāja vietu. Teikuma priekšmeta ģenitīvs tuvu rada piederuma ģenitīvam, p. p. klausī Laimes liegumiņu, ne ļautiņu teikumiņu (= ko Laimē liedz, ko ļaudis teic). Vecāku

mīlestība (= vecāki mīlē bērņus) — teikuma priekšmeta ģenitīvs), bet vecāku mīlestība (= (bērni) mīlē vecākus — papildītāja ģenitīvs).

Papildītāja ģenitīvs visbiežāki sastopams papildītāja vietā, t. i. pie tādiem lietavārdiem, kas atvasināti no pārejošiem darbības vārdiem. P. p. Dieviņš arī godu grib par maizītes devumiņu; siena plāvējs, rudzu vešana; ne retumis a) laika, b) satura, c) virziena akuzatīva un d) pat citu locījumu vietā: a) šis nakts sargājums, b) maiga miega gulētājs, c) gara ceļa staigātājs, d) tautietis kroga dzērējiņš.

299. §. III. Ģenitīvs pie īpašības vārdiem.

Ģenitīvs pie īpašības vārdiem pilns, kāriģs, cienģis: Man sirsniņa bēdu pilna. Viņš mantas kāriģs. Tu esi uzslavas cienģis. Tā arī: Man tevis žēl.

Tad vēl pie īpašības vārdiem vecs, liels, augsts, gaŗš, plats u. c., vecumu un mēru apzīmējot: gada vecs bērns; kumeļš triju mēnešu vecs; olekts gaŗa, plata drēbe; grāvis divu pēdu plats, dziļš jeb platumā, dziļumā. Te akuzatīvs ļoti parasts. Skat. 301. §, 6. Par ģenitīvu pie satiksmes vārdiem skat. 317. §.

Datīvs.

300. §. Datīvā nostājas tas nojēģums, kam nolemta darbības vārdā izsacītā darbība — vai nu par labu, vai par ļaunu. Kā pie daudz darbības vārdiem papildītājs daudzkārt svārstās starp akuzatīvu un ģenitīvu, p. p. viens lūdz, grib ziemas jeb zīmu, tā arī datīva un akuzatīva robežas satek daudzkārt kopā. Akuzatīvs un ģenitīvs sacenšas savā starpā pa laikam pie lietavā papildītāģiem, t. i. pie papildītāģiem, kas apzīmē kādu lietu, kaut ko nedzīvu, akuzatīvs ar datīvu turpretim pa laikam pie personas papildītāģiem; jo datīvā visbiežāki nostājas personas par papildītāģiem. Starpība starp akuzatīvu un datīvu šīnī ziņā ir šī: akuzatīvs pa savai dabi izsaka, ka darbība sagrabusi zināmu personu pilnģi savā varā, ar sevišķu šparu to aptverdama un turēdama, datīvs turpretim izteic, ka darbība notiek zināmai personai vai par labu, vai par ļaunu; p. p. sist suni, zirģu = daudz, briesmģi sist, slānit; bet sist sunim, zirģam = vienu vai vairāk cirtienus, sītienuš uzģāzt sunim, zirģam. Salidģini: lūģt Dievu (nekad: Dievam); bet lūģt tēvam (tēvu), lai viņš zirģus dod; klausģt tēvu un tēvam, arī tēva; visi mani mģlģt mģl; mģl (= patģk) kungam zelta nauda.

1) Persona stāv datīvā a) pie darbības vārdiem: kaitģt, derģt, glaimot, patģkt, mģlģt (= patģkt), iztapt, palģdzģt, kalpot, ticģt, klausģt: Tas man kaitģ, der, glaimo, patģk, mģl. Viņš gģrb

visiem iztapt, palīdzēt, ticēt*), klausīt; b) pie bezpersoniskajiem darbības vārdiem: man salst, slāpst, niez, rūp, šķiet, rādās, laimējas, sokās, vedas, atšķiras, veicas, trūkst, vajaga; c) pie vajadzības izteiksmes: Tas man jādara; tas man darāms. Ko man darīt? Ko man bija darīt? Ko man būs darīt?

2) Ar datīvu biedrojas brīnīties, smieties: Brīnās ļaudis dziesmām manām, brīnās manai valodai. Es ļaudim brīnījos. Brīnumam (brīnumiem) brīnījos. Ko smeļies, tautu meita, tu manai dziesmiņai. Neapsmeļies man, tētīt. — Tagad pa parastam raksta brīnīties, smieties „par“ ar akuzatīvu.

3) Nevien pie pierast, bet arī pie aizrast, mācīt, mācīties sastopams lietas papildītājs datīvā: pierast darbam, aizrast daudz lietām (= atradināties no d. l.). Māci mani, māmuliņa, visādam darbiņam (var. visādā darbiņā — parastāki.) Bet arī: Māte man darbu māca. Ar lokatīvu: Muižas meita ieradusi slinkumā, kārumā.

4) Pie darbības vārda būt nostājas datīvā tas, kam kas ir, pieder: Kam ķēve, tam kumeļš. Lielam kokam — lieli zari.

5) Pie daudz pārejošiem darbības vārdiem stāv blakus lietas papildītājam akuzatīvā personas papildītājs datīvā, p. p. dot, atņemt, laupīt, solīt, sacīt, teikt, lūgt, prasīt, jautāt, vaicāt, vēlēt, pavēlēt, rādīt u. c. P. p. Dod, Dievs, man labu mūžu. Bērni prasa tēvam padomu, arī: padoma. Akls aklam ceļu rāda.

6) Datīvā stāv persona vai priekšmets, kam (kā labā) darbība notiekas: Kurpnieks šuj zābakus nevien sev, bet arī citiem. Kalpa sieva strādā šodien saimniekam. Kokus eirst malkai, nokaut gaili vakariņām, brokastim. Sviķim cirtu to priedīti, kam sarkana galotnīte, brālim vedu to meitiņu, kam sarkani vaigu gali. Ne es tevi (priede) skaliem cirtu; tevi cirtīšu pamatam. Vilks plēs aitas uzturam. Es to savu māmuliņu padomam vien turēju. Lustei ņemu, ne darbam savu jaunū ligaviņu. Kam der liefi (dat., var. lietai) veca zeme? — Šī jaukā, valodas apziņā pilnīgi vēl dzīvā datīva vietā daži rakstnieki pārlietu iecienījuši satiksmes vārdu „priekš“ ar pieredzošo locījumu: kokus eirst priekš malkas u. c.

7) Loti tuvu ar šo datīvu rada ir nolūka datīvs, kurā stājas tas nojēgums, kas izsaka, kādam nolūkam kas notiek: Laipai metu zobentiņu. To cepsim cepetim. Svešai mātei viesi nāca, cēla mani mielastam (var. mielastā). Viņš soliņa gada algai sieku naudas. Ko atstāšu piemiņai jeb piemiņām? Še tev piedevām pūrs auzu! To saku jautājuma paskaidrošanai.

*) Klausīt arī ar akuzatīvu: klausīt tēvu; tāpat ticēt ar lietas papildītāju akuzatīvā: Tīci māņus.

Ari lietu vārdi, kas apzīmē darītājus, sastopami nolūka datīvā: Vergam tur māmuliņu. Kas man nāca biedram līdz? Bij man māsa palīgam. Vai tādēļ dēla māte neņems mani vedeklai (var. vedeklām, vedeklās)? — Sevišķi bieži lietojams šādā nozīmē datīvs „kam“: Kam tu to dariji? Kam tu nenāci?*) Nolūka datīva vietā jaunākā laikā lieto satiksmes vārdu „par“ ar piederošo locījumu, vai arī „kā“, p. p. ko atstāšu par piemiņu, kā piemiņu. — Sestā un septītā pašķirā apcerēto datīvu robežas saiet bieži tā kopā, ka par dažiem piemēriem var šaubīties, pie kurās pašķiras tos pieskaitīt. Par vadoni šinī jautājumā var uzlūkot satiksmes vārdus „priekš“ un „par“, no kuriem pirmais jaunākā laikā iestājies sestā pašķirā apcerētā datīva un otrs nolūka datīva vietā.

8) Personiskie vietnieku datīvi, sevišķi „man“, „tev“, izsaka daudzkārt līdzdalību vai sašutumu: Ko gan man dara tagad mans dēliņš svešumā? Vai tu man neiesi? Es tev iešu gan! Lai bļauj un kliedz sev kritikas (Rainis).

9) Dažreiz viens datīvs otru paskaidro, pie kam vienā datīvā nostājas visuma un otrā daļas nojēgums: Stiprais izgriez sev kājai ikrus. Ja tev tik prātiņam, nāc pie mana bāleliņa. Man gan puīši sirdij mil (= patik).

10) Ja teikumā darītājs, tā dēvētais loģiskais teikuma priekšmets, stāv datīvā un izteicējs pastāv no īpašības, vietnieka, lietas vārda un darbības vārdiem: būt, tapt, kļūt, palikt, tad lokāmais izteicējs nostājas datīvā, saskanēdams ar datīvā stāvošo darītāju skaitli un kārtā: Viņam jābūt paklausīgam. Viņai būs brīvai kļūt. Lai jums izdotos sveikiem tēviju sasniegt. Tam vajaga būt lielam gudriniekam (tai — gudriniecei).

Retāki šis izteicēja datīvs lietojams attiecībā uz darītāju akuzatīvā vai bez attiecības uz noteiktu darītāju: Tēvs skubina bērnus paklausīgiem un čakliem būt. Bagātam (arī: bagāts) būt nav tas pats, kas laimīgs būt. Aplama ir kāre bez pūļiem tikt pārtikušam.

Ja no „vajadzēt“ atkarīgs „piederēt“, tad nostājas gan piederums, gan piederuma īpašnieks datīvā: Ansim vajadzēja piederēt divi mājām (arī: divi mājas) un muižai (arī: muiža).

11) Retumis atkarīgs datīvs no lietas vārda, kas cēlies no darbības vārda: Tēvs tautām vēlētājs. Kungam tiesas devējiņš.

12) Datīvs stāv pēc īpašības vārdiem: patikams, nepatikams, miļš, paklausīgs, pateicīgs, uzticīgs, neuzticīgs, derīgs,

*) Kā „kam“ beidzamā teikumā izsaka iemeslu: kam tu nenāci — kāpēc tu nenāci, tā arī datīvs „miļumam“ sekošās tautas dziesmās: Miļumam nevarēju tam ciemam garām iet BV. 383,6. Es nevaru tās pusītes miļumam nolūkot. — Te datīvs izlietots līdzīgi instrumentālim: Žēlumiem nevarēju uz māsiņu raudzīties.

kaitīgs, līdzīgs u. c. P. p. Ikvienam sava dzīvība mīla. Dēls tēvam līdzīgs.

13) Datīvā stāv darītājs netik vien pie ciešamās kārtas divdabja ar galotni -ams, p. p. es nebiju lauku irbe, vanagam notveŗama, gan tu biji apnikusi, bagātam vārdzināma, bet retumis arī pie pagātnes divdabja: ābelīte vējam lauza BV. 4778 (pa parastam: vēja). Celiet koku vējam lauztu (var. vēja) BV. 8546. Sēta dzelžam (pa parastam: dzelzu) kalta. Büttner 876. Tā sevišķi tāmnieku valodā, kur piederuma ģenitīva vietā vispār mēdz lietot datīvu: pašam (paša vietā) audzēts zirgs. Viļķeniešos DL. II, 37.

14) Kā laika datīvi minami par laika apstākļu vārdiem pārvērtušies datīvi: mūžam, brižam, šimbrīžam.

15) Datīvs stāv pie apstākļu vārdiem blakām, blakus, līdz, garām, pakal, pretim, cauri: Sēdies man blakām! Tai sētai garām gāju.

16) Darbības vārdi, kas, salikti ar pie- un uz-, apzīmē tuvošanos, biedrojas ar datīvu, p. p. pienākt, pieiet, pielist, uzbrukt u. c. Mēs ienaidniekiem pielidām un uzbrukām.

17) Datīvam daudzkārt piebiedrojas divdabja datīvs: Pie vaļējām durvim notikušam, viņam no istabas atskanēja sēras dziesmas. Dēlam, mājās pārnākušam, tēvs izrīkoja mielastu. — Šis datīvs nodereŗjis par pamatu tā dēvētam patstāvīgam datīvam. Skat. 234. §, 7.

18) Datīva, piederuma ģenitīva un piederuma vietnieka vārda robežas dandzkārt teikuma sakarā saiet tuvu kopā. Salīdz. Atslēgai pazudis bērns; atslēgas bērns pazudis. Galdam nolūzusi kāja; galda kāja nolūzusi. Es mātei pirmā meita; es mātes pirmā meita. Man nomira māmuliņa; mana māmuliņa nomira. Tāpēc nav ko brīnīties, ka Vidzemes rietumos un Kurzemes ziemeļos attīstīties sevišķs piederuma datīvs. P. p.: Dēls valkā tēvam cepuri (tēva vietā); man („mans“ vietā) tēvs. Visā Kurzemē gan ievi sies datīvs „kam“ piederuma ģenitīva „kā“ vietā: Kam (Vidzemē, p. p. Lubānā kā) dēls tu esi?

Akuzatīvs.

301. §. Akuzatīvā stāv, kā jau aizrādīts, tas priekšmets, ko darbības vārdā izsacītā darbība pilnīgi aptver un satver.

1) Ar akuzatīvu biedrojas visi pārejošie darbības vārdi: Māte, meitu audzināja. Tēvs rāja dēlu. — Daži pārejoši darbības vārdi ne retumis lietojami bez papildītāja; p. p. runāt, zināt, dzirdēt, redzēt, ēst u. c. P. p. Es dzirdu, t. i. es neesmu kurls; es dzirdu (ko?) skaņas. — Par dažu darbības vārdu svārstīšanos starp akuzatīvu, ģenitīvu un datīvu esam jau runājuši, ģenitīvu un datīvu apercēdami.

2) Ja papildītājs akuzatīvā no tā paša vai no cita, bet nozīmē līdzīga celma, kā darbības vārds, no kuŗa tas atkarīgs, tad tad tādu akuzatīvu nosaucam par satura akuzatīvu. Šis akuzatīvs lietojams gan bez apzīmētāja, gan ar to: Bij man biju bijāties, bij kauniņu kaunēties. Bēdā, Dievs, manu bēdu. Kādu

domu es domāju? Riebu, riebu tautiešam, riebu lielu riebumiņu. Saucu lielus saukumiņus. Ezers zied zilus ziedus. Kas godiņu godinātu? Kaŗu kaŗot, sviedrus sviedrot; jauku sapni sapņot, ripu ripot, bungas bungāt, kokles koklēt, taures taurēt. Ēd tavu ēšanu. Guli nu, pādīte, cūciņas miedzīņu. Tad vienu asariņu tā raudās žēlabās.

3) Daudzkārt akuzatīvs izsaka darbības panākumu; p. p. līdumu list, plēsumu plēst, caurumu cirst, miltus malt u. c.

Ļoti bieži panākums apzīmēts ar ipašības vārdu, kas, protams, tāpat kā lietas vārds stāv akuzatīvā, — izteicēja akuzatīvā: atplēst muti, rikli platu, acis platas; nojāt zirgu slapju; saglaudīt galvu gludu; kreklu baltu velēt, mazgāt; sāpes veselas dziedēt; pasist kāju klibu; sasist muguru zilu, melnu; īsu laiku kavēt; acis sarkanas izraudāt; izmalt sieku tukšu; sakult zēnu gaudenu. Gosniņ, mana raibulīte, kas tev raibu izraiboja? Pilnu vedu sev pūriņu, tautās tukšu izdāvāju. Kas tevi lielu audzināja? Mani labu labināja. Reti bija tie brālīši, kas māsiņas mīlas tur.

Ciešamā kārtā akuzatīvs pārvēršas par nōminatīvu: zirgs slapjš nojāts; tāpat pie nepārejošiem darbības vārdiem: Lai teletes lielas auga. Viņa slapja nobridusies.

4) Virziena akuzatīvu sastopam pie dažiem nepārejošiem darbības vārdiem, kā: iēt, staigāt, tecēt, dusēt, sēdēt, dzīvot, kāpt: Tie aizgāja gaŗus ceļus BV. piel. 2221,5. Jāsim rāmu novadiņu, rāmu meitu lūkoties. Lai dus vieglu smilti (ari: vieglas smiltis), spožu sauli! Bites kāpt. Sēd, Laimiņa, divus krēslus! Sēdam, kūmas, vienu beņķi! Dzīvojam kur kuŗais, katrs savu malu. Ai kūmiņas, ai kūmiņas, vienu vietu, vienu vietu! Arājiņi, ecētāji, satekam vienu vietu*). Ko dziedāšu, ko runāšu, svešu zemi staigādams (Skat. 302. §).

5) Izplatījuma akuzatīvs: Man irbīte ceļu veda. — Sevišķi lietojams pie ipašības vārdiem augsts, dziļš, gaŗš, plats, resns, smags u. c.: Griesti astoņas pēdas augsti. Sprīdi gaŗš vīriņš, olekti gaŗa bārda (mīkla). Grāvis piecas pēdas dziļš, asi plats; vezums divi birkavus smags. — Pat pie lietu vārdiem angstums, gaŗums, platums, resnums u. c. sastopams akuzatīvs (parastāka ģenitīva vietā): Tur dega svece, mazākais pēdu resnumā LP. V, 375. Aste asi gaŗumā VI, 48. Cits ūdens divi verstes platumā V, 267. Skat. 299. §.

6) Laika akuzatīvs pirmatnē piebiedrojās darbības vārdam kā satura akuzatīvs: Dievs dod mūsu darbiniekiem sirnu mūžu nodzīvot. Viņš tur sabija divus gadus. — Ka valōda šo sakaru starp laika akuzatīvu un darbības vārdu sajūt, tas redzams no vajadzības izteiksmes, kur laika akuzatīva vietā pie vidējās kārtas

*) Var būt instrumentālis.

un nepārejošiem darbības vārdiem var nostāties nōminatīvs, p. p. vēl viens gads*) tev jāpabarojas LP. VI, 391. Ar laiku akuzatīvs iegūst vairāk patstāvību un nostājas arī tur, kur par atkarību no darbības vārda nav ko domāt: Tas bijis pašu Miķeļa vakaru LP. VI, 9. Pašu laiku rietēja saule. Toš laikus dzīve bijuse pavisam citāda. Mazs, mazs zirdziņš dienu nakti jājams. Ziemu treknus, vasaru vājš (mikla).

Akuzatīvs, savienodamies ar darbības vārdu, izsaka, ka darbība izpilda zināmu laiku: strādāt augu, visu cauru dienu. Bet akuzatīvs apzīmē dažreiz arī tikai zināmu brīdi garākā laika sprīdi: Citu gadu šādu laiku (var. c. g. ap šo laiku) liksmos tautas sētiņā.

Daudzkārt laika akuzatīvs pārvēršas pilnīgi par apstākļa vārdu, galotni atmetot un ar apzīmētāju vienā vārdā saaugot: šodien, tolaik, viendien, pirmdien u. c.

Pie īpašības vārda „vecs“, stāv akuzatīvs (arī ģenitīvs, skat. 299. §): Gadu, mēnesi vecs bērns, kumelš divus gadus, divi gadi (divskaitl.) vecs.

7) Izsaukuma akuzatīvs: Tavus brīnumus! Tos priekus abiem! To laimi mātei! Ai Dieviņ, tādu laimi! Traku manu negudrumu! Ai zvejnieka māmūlite, tavu drošu lolojumu! Tavu skaistu dziedāšanu! E! ko niekus! — Izsaukuma akuzatīvs sastopams arī sekošos piemēros: Kādu jodu (= ko, pie joda) tas dziedās? Ko šī tur, velnu, dara? Salīdz. Ko velna (dalāmais ģen.) jūs te daudzāties? Kas, velns, lai tik ilgi gaida?

8) Pie dažiem no pārejošiem darbības vārdiem atvasinātiem lietu vārdiem darbības vārda nojēgums valodas apziņā vēl tik dzīvs, ka tie dažreiz vēl tautas dziesmās biedrojas ar akuzatīvu ģenitīva vietā: Brālītis, alu dzērējiņš; naidu cēlējiņa, ļaunu vēlētāji, māsiņa, svaini sūtītāja; augļus briedinātājs Dievs.

9. Daži nepārejoši darbības vārdi, savienojušies ar priedēkļiem aiz-, ap-, iz-, no-, pa-, pār-, pie-, uz-, var kopoties ar akuzatīvu: Vai priedite, vai eglīte tavu ceļu aizkritusi? Gan māmiņu aptecēšu. Izstaigāju svešus ļaudis. Viņš visus noskreja, — visus panāca; piedzīvot priekus. Skudra ceļu pārtēcēja. Uzjāt pili, uziet apraktu naudu.

10) Divkāršs akuzatīvs latviešu valodā sastopams tikai tad, kad viens no tiem ir izteicēja akuzatīvs: Lai šķiet tevi ceļa vīru, ne meitiņu lūkotāju. Māti teica gudru sievu. Nu vienu puisiti vīriņu sauca. Patik man znotu saukt tās meitiņas bāleliņu. Lācis ēda manas auzas, savas auzas dēvēdams. Nu vienu meitiņu sieviņu cēla. Redz tā mani prāvu vīru. Zināju Anniņu bagātu meitu. Tur es došu, tur neliegšu savu māsu malējiņu.

*) Pa laikam: vienu gadu. Visu dienu jākaunas BV. 12574.

Pievil̄ puis̄i arājiņu. Audzē, Dievs, krustameitu lielu rakstu rakstītāju. Negribu, nejemšu atraikni vīru.

Tādi piemēri sastopami vecajās tautas dziesmās. Ikdieniškā un arī rakstu valodā izteicēja akuzatīva vietā lieto satiksmes vārdu „par“ ar piederošo locījumu: Negribu, nejemšu atraikni par vīru. Ievērojot, ka izteicēja instrumentālis slavu valodās pa lielai daļai un leišu valodā gandrīz pavisam izskaudis izteicēja akuzatīvu, iespējams vismaz labā daļā šķietamo izteicēja akuzatīvu meklēt instrumentāli.

Instrumentālis.

302. §. Instrumentāli nostājas jēdziens, ar kuŗu kopā teikuma priekšmets izdara zināmu darbību.

1) Tāds darbības līdzdarbonis jeb pavadonis var būt persona vai cita kāda dzīva radība; tādu instrumentāli saucam par pavadona instrumentāli: Es uzaugu pie māmīņas deviņiem bāliņiem (= ar d. b.) BV. 3399. Meitām (= ar meitām) auga viegla diena, dēliem (= ar d.) gaužas asariņas. Tautas stāv aiz durvim nosvīdušu kumeliņu BV. 16293. Māte iedeva raibu govi trim četrām aitiņām 16431. Vista tekā uz stalliti deviņiem cālišiem Tr. IV, 481. — Personas un dzīvas radības nostājas tā pavadona instrumentāli tikai vēl tautas dziesmās un izlokšnēs; rakstu valodā tagad te lieto satiksmes vārdu „ar“ ar piederošo locījumu.

2) Nevien personas un dzīvas radības, bet arī priekšmeti un apstākļi var pavadīt darītāja darbību un instrumentāli nostāties: Kur, Laimiņa, tu tecēji liepas slotu padusē? Pāditi dancinu šautuvi rokā. Ziedu, ziedu Jānītis nāca, pušķu pušķiem Pēterītis. Eimu govju laidarā deviņām slauktuvēm- Atej, tēta, kliņģeriem. Sveša māte sagaidīja rikšu sauju rociņā. Tišām gāju melnu kreklu, nopelējušu vainadziņu. Ozols auga uz akmeņa deviņiem žuburiem. Nedod manis tautiešam pirmās reizes nākumiņu (var. ar pirmo nākumiņu) BV. 15082. Ej gulēt, vāverīte, vakarēju ēdumiņu (var. vakarēja ēdumiņa) BV. 2897,3. Kālab mans kumeliņš vakarēju jūgumiņu? Es nebiju pie bāliņa aizpērno bijumiņu.

Arī šī instrumentāļa vietā stipri vien jau ieviesies satiksmes vārds „ar“ ar piederošo locījumu. — Daži šīnī šķīrā piederošie instrumentāli pārvērtušies pilnīgi par kārtas apstākļu vārdiem: klusām, lēnām, tiešām, tišām, tišu prātu, aplinkām, aumaļām, tečiņiem, aulekšiem, soļiem, rikšiem, vāciskis runāt (parastāki = vāciski) u. c.

3) Īpašības instrumentālis apzīmē priekšmeta pastāvīgu īpašību: Vecais tēvs sirnu galvu nelaiž bērņus baznīcā. Melns āzis

sirmu bārzdu iekāpis kublā brēc. Visas vienu skaistumiņu (var. skaistumiņa, skaistumā). Aiz Daugavas melni meži sarkaniem ziedīņiem.

Brīžam īpašības instrumentālis nostājas priekš apzīmējamā vārda; Melnu galvu (jeb: baltu muti) līgaviņa, tā ienaida cēlējiņa. Jānīšam, brālīšam, strupu asti kumeliņš.

Retumis instrumentālis ar priekšā stāvošo īpašības vārdu saaug saliktenī; p. p. platmuguru tēvs, parastāks ģen.: platmuguras t.

Īpašības instrumentāli varam tagad lietot gan ar satiksmes vārdu ar, gan bez tā: Kuŗa meita baltu seju (jeb ar b. s.) bez paļām nogājusi? Bet jāievēro, ka šis instrumentālis tikai tad bez satiksmes vārda lietojams, ja to tuvāki apzīmē apzīmētājs; tāpēc tikai: es rudeni pārvedišu ar karpēm (nekad: karpēm) plūcējiņu. Māsai, brāļi, neliedziet ar iemauktis kumeliņu.

Īpašības un (otrā pašķirā apcerētais) pavadoņa instrumentālis ir tuvu jo tuvu rada savā starpā; tāpēc daudzkārt nemaz nav viegli droši nosacīt to robežas.

Pavadoņa instrumentālis, no kuŗa attistījies īpašības instrumentālis, pirmatnē vienmēr stāvēja sakarā ar darbības vārdu, pa laikam ar kustības vārdu. Bet ar laiku instrumentāli stāvošais jēdziens sabiedrojās tuvā sakarā ar teikuma priekšmetu, pārraudams sakaru ar darbības vārdu, un tādējādi izcēlās no pavadoņa instrumentāļa īpašības instrumentālis. Tā p. p. tautas dziesmā: lai aug krustdēls sprogainu galvu (jeb: sprogainis matis) — varam vēl sprogainu galvu, sprogainis matis uzlūkot par pavadoņa instrumentāli; jo te sakars starp instrumentāli un darbības vārdu „augt“ vēl nav pilnīgi pārtraukts, un krustdēls sprogainis matis te neatlīdzina sprogmatu krustdēlu, bet teikums: es nemšu ligavu sprogainis matis — ir pilnīgi līdzīgs teikumam: es nemšu sprogmatu ligavu, tā tad te ir īpašības instrumentālis.

Īpašības instrumentālis vēl pilnīgi dzīvs valodas apziņā. Tas līdzinās īpašības ģenitīvam; bet šim ir tikai šaurākas robežas nekā viņam, jo ģenitīvs apzīmē tikai īpašību, bet instrumentālis bez tam arī pastāvīgu piederumu. Ģenitīvā nekad nenostājas miesas daļas, bet kā miesas piederumi, pavadoņi, vienmēr instrumentāli: Skolā viņš bija savāds zēns; vidēja auguma (retāki: vidēju augumu) un branguma (ari: brangumu), tumšu seju, platu pieri, paliku degunu, dzīvām acīm, gaŗiem matiem. Ģenitīvs te lietojams tik i tad, kad īpašības vārds saaug ar lietas vārdiem saliktenī: gaŗastes, platmuguras tēvs (miklās).

4) Dalāmais instrumentālis bieži lietojams latviešu valodā: Nav vēl viena izdziedāta, simtiem (izloksnēs simtām) jaunas prātiņā. Simtiem lopus skaita. Trim pulkiem puīšu jāja. Rindām

auga ozoliņi. Putai laižas bariem. Es sacirtu velna galvu deviņiem gabaliem (jeb gabalu gabaliem). (Tēva zemi) stūru stūrīs izdalīja BV. 3770,1.

Sos instrumentāļus valoda vairs nemaz nesajūt par tādiem, tā ka tie tagad var ieņemt pat teikuma priekšmeta vietu: Simtiem jā, simtiem brauc (mīkla).

Bet pirmatnē teikums „simtiem jā” nozīmēja = (viņš vai viņi) jā simtiem pavadīti, jeb ar simtiem. Ievērojot, ka simts, tāpat tūkstotis, apzīmē nevien zināmu skaitu, bet daudzkārt vispār lielu daudzumu, pavadītais teikuma priekšmets varēja arī pieskaitīties saviem pavadoniem, un tā gan izeļās no pirmatnēja pavadoņa instrumentāļa apcerējamais dalāmais instrumentālis: Viņi jā simtiem, tūkstošiem.

5) Izplatījuma jeb vietas instrumentālis arī rada ar pavadoņa instrumentāli; jo arī izplatījumu var uzlūkot par darbības pavadoni: Skrej, ragana, šķērsu gaisu. Gāju ceļu dziedādama. Saulīte dievu noiedama (= norietēdama pie debesim) BV. 4384,6. Strazdiņš lēca lagzdu krūmu. Laime gāja auzu lauku. Māju no mājas grāmatu nest.

Tādā pat nozīmē lieto akuzatīvu; tāpēc vienskaitlī nav droši noteicams, kādi piemēri pieskaitāmi akuzatīvam, kādi instrumentālim. Daudzskaitlī šini nozīmē sastopam gan akuzatīvu, gan instrumentāli: Lai tek tautu kumeliņš deviņiem celiņiem. Tie aizgāja garus ceļus. Man tek sviedri matu galu (var. galus). Tas noskreja augstis mežis. Tu, māsiņa gan bijī tāli, es noiešu vēl jo tāli; tu bijī piecis ezeriņis, es būšu sešis novadiņis BV. 18127. Tagadējā valodā te ieviesies satiksmes vārds pa: iet pa ceļu, skriet pa gaisu. Skat. 301. §, 4.

Apstākļu vārdos pārgājuši vietas instrumentāli: blakām (arī blakis), krustis, krustiem, šķērsām, šķērsiem, šķērsis, sānis, vietām, vietāmis u. c.

Arī izplatījuma mērs nostājas instrumentāli: Meitas, mani mīlēdamas, jūdžēm vada dziedādamas. Zirgus aizbaidījuši dažreiz pat verstim tāli; asim augsts. Ievērojot, ka šiem mēra instrumentāļiem nav piebiedrots noteikts skaits un tajos nostājas lielāki mēri, saprotams, kāpēc šie instrumentāļi ieguvuši dalāmā instrumentāļa nozīmi, līdzinādamies savā nozīmē dalāmiem instrumentāļiem „simtiem”, „tūkstošiem” ar sekojošo mēra vārdu ģenitīvā; jo asim dziļš ūdens tuvojas nozīmes ziņā simtiem asu, kur simts nenozīmē zināmo skaitu „simts”, bet vispār ievērojamu daudzumu.

Izloksnēs, p. p. ap Kandavu, instrumentālis „simtiem”, „tūkstošiem” pieņem īpašības vārda dabu un ģenitīvā stāvošais mērs pārvēršas par instrumentāli, tā tad tur „simtām asim dziļš” izeļās no „simtiem asu dziļš”. Pēc tādiem paraugiem gan izeļušies izloksnēs mēra instrumentāli ar not iktu skaitļa vārdu kā apzīmētāju: Sešām asim gara josta RK. VII, 752. Divpadsmit asim garš tilts. Trim asim garī lini DL. IV, 28. Tādi instrumen-

tāļi neparasti, viņu vietā lietojami akuzatīvi, vai arī ģenitīvi: sešas asis jeb sešu asu garš.

6) Tāpat arī laiku var uzlūkot par darbības pavadoni un to lietot laika instrumentāli: Gudrie steidzas uz mežu mazu, mazu gaismiņu. (Tagad lieto te bieži satiksmes vārdu „ar“: Ar gaismiņu Rīgā tiku, ar saulīti Vāczemē). Nedzird vairs trikojam kā eītām vasarām. Rudeņiem bieži uznāk migla. Lec, saulīte, rītiem (rītis) agri. Trim rītiem rasa stāv tavu matu galiņā. Ik vakaris (var. ikvakaru, ikvakarus, ik vakara, ģenitīvs „vakara“ atkarīgs no „ik“) es dziedāju BV. 481; caurām dienām un naktīm strādāt. Par apstākļu vārdiem pārvērtušies: brīžiem, arī brīžis, reizām, lāgu lāgām u. c.

* Vienskaitli nav droši nosakāms, kādi piemēri pieskaitāmi laika akuzatīvam, kādi laika instrumentālim; p. p. bāreniši gauži raud tumšu nakti staigādami. Šī izšķirība tāpēc jo grūta, ka tagad starp vienskaitļa laika instrumentāli un akuzatīvu nav vairs sajūtama nekāda sevišķa starpība.

Bet daudzskaitlī šī starpība daudzkārt viegli notverama. Ar daudzskaitļa instrumentāli izsacīts, ka darbība, lai cik atkārtotāmās, sakrīt kopā ar zināmu laiku, notiek zināma laika pavadoņbā: Lec, saulīte, rītiem agri, t. i. lec saulīte, līdz ar to ikkatru rītu. Šinī piemērā laika akuzatīvu nekādi nevaram lietot; tāpat arī nevietā būtu akuzatīvs teikumā: rudeņiem uznāk bieži migla. Ievērojot sacīto, saprotam, kādā ceļā laika instrumentālis varējis iegūt dalāmā instrumentāļa nozīmes nokrāsu: Te jau var cilvēks stundām gaidīt.

7) Darbības pavadoņi var izrādīties par darbības palīgu, līdzekli. Pavadoņa un līdzekļa instrumentāļa robežas dažreiz grūti noteikt. Tā tautas dziesmā: kur, kūmiņas, braukājat nosvīdušis kumeliņis — stāv instrumentālis „nosvīdušis kumeliņis“ uz līdzekļa un pavadoņa robežām. Bet ievērojot, ka dzīvas robežas tagad tikai ļoti reti nostājas pavadoņa instrumentāli, latvietim tagad izrādās minētais instrumentālis „nosvīdušis kumeliņis“ par līdzekļa instrumentāli.

Tautas dziesmās sastopam gan līdzekli vienkārši ar līdzekļa instrumentāli bez satiksmes vārda „ar“ izsacītu, un daudzkārt pie tam vēl blakus papildītājam akuzatīvā: Tautas pina kumeliņu manu vara vainadziņu. Vienu roku vārtus cēla, otru slauka asariņas. Velns ņemās dūri priedi sist LP. VI, 429; bet vienskaitlī līdzekļa instrumentālis, saskanēdams formā ar akuzatīvu, latviešu valodas apziņā ir nedzīvs, ka tam par pabalstītāju tagad pa laikam piebiedrojas satiksmes vārds „ar“: Stīvos izklāj, ar lunkano (nevis: lunkano) sit. Ar adatu nevar kaņu apkaņot. Ar puķīti laivu iru. — Tikai pie ciešamās kārtas divdabja, kur instrumentālis nekādi nav sajaucams ar akuzatīvu, varam, pārpra-

tumu nebaidīdamies, lietot arī vienskaitli līdzekļa instrumentāli: Aile manu vainadziņu, vienu roku noņemams. Istabīņa bērza malku kurināta.

Daudzskaitli līdzekļa instrumentālis turpretim daudz dzīvāks un tāpēc bez satiksmes vārda „ar“ bieži lietojams: acim skatīties, ausim klausīties, rokām sist, kājām iet. Dziesmiņām, valodām es dabūju ligaviņu. Gani tevi šautriem sviēda. Mijiet, kūmas, cimdiem, zeķēm. Puķēm pinu vainadziņu. Tītarus baŗot ķilķeniem. Logu aizbāzt salmiem, grāvi pildit asēm. Tā arī pie īpašības vārda pilns (= pildīts): pilnas acis asarām (blakus ģenitīvam).*)

8) Darbības vārdam dažreiz piebiedrojas tās pašas saknes vai līdzīgas nozīmes lietas vārds instrumentāli, paspēcinādams darbības vārdā izsacīto darbību: Saukumiem Laime sauca BV. 5070. Būšanu viņš būs. Zied puķītes trejis ziedis BV. 576. Bērni raud asarām BV. 2883. Ari te instrumentālis ir darbības pavadoņis.

9) Līdzīgi pastiprina tās pašas saknes vai līdzīgas nozīmes instrumentālis īpašības vārdus: lielum liels, baltum balts, melnum melns, milzum liels. Pa laikam šie instrumentāļa galotne -u tiek atmešta. Bet Lercha-Puškaiša pasakās atrodam vēl šo galotni uzglabātu: vecumu vees V, 393, pilnumu pilns V, 393 (Tīrzmālē), kuplumu kupls V, 82 (Bērzaunē), treknumu trekns VI, 136 (Iecavā) jēlumu jēls VI, 258 (Vilcē).

10) Šis instrumentālis pie īpašības vārdiem atgādina tā dēvēto attiecības instrumentāli, kas leišu un sevišķi slavu valodās bieži, bet latviešu valodā reti sastopams un kas izsaka, ar ko, ar kādu savu pavadoņi teikuma priekšmets iegūst tiesību uz zināmu īpašību: Sika seju man māsiņa Ltd. 2273. Ka „seju“ te ir instrumentālis un nevis attiecības akuzatīvs, kādu sastopam dažās indoeiropiešu valodās, to pierāda satiksmes vārds „ar“, kas šim instrumentālim var piebiedroties: Otrā laivā ir bijis melns sievišķis — melns ar visu vaigu, ar visām drānām LP. VI, 335 (Jaun-Aucē). Viņš akls ar (arī: uz) vienu aci. Attiecības instrumentāļa tiesā ielauzies lokatīvs: melns vaigā. Skat. 307. §.

11) Pie pārākā pakāpiena nostājas instrumentāli tas vārds, kas apzīmē mēru, kādā priekšmeti cits citu pārspēj: Viņš par

*) Tautas dziesmās sastopams retumis vienskaitli līdzekļa datīvs instrumentāļa vietā. Dzelzam (var. dzelziem, dzelziem, dzelzim) pūru kaldināju BV. 16826,3. Tas laikam tā izskaidrojams: Latviešu valodā dažu celmu senais vienskaitļa instrumentālis ar galotni -imi (salīdz. leišu instr. akmenimi) saskanēja ar vienskaitļa datīvu ar galotni -im. Instrumentālim ar galotni -im latviešu valodā pamirstot, valoda varēja šo instrumentāli (akmenim) par datīvu uzlūkot un tā tad arī no citiem celmiem datīvu instrumentāļa vietā lietot.

mums bija visu galvu garāks Austr. XVII, 717; mazu lietu jeb saīsināts: mazliet lielāks, labu tiesu, to tiesu, drusku (instr. no druska) mazāks; tā sevišķi vietnieku vārdu instrumentāli „jo — jo“, izloksnēs to vietā „ko — to“: Jo vairāk ir, jo vairāk grib. Ko skaitāki zied, to siltāka, to jaukāka (vasariņa). Arī šinī instrumentāli atspoguļojas pavadoņa instrumentāļa daba. Tā teikumā: viņš visu galvu lielāks — instrumentālis izsaka, ka teikuma priekšmets lielāks, ja to ar visu galvu, ar tā pavadoni ievēro.

12) Cēloņa instrumentālis bieži sastopams: Badu mirt. Žēlumiņu nevarēju gar māmiņas sētu iet. Asarām neredzēju. Vaigi bāl asarām. Skumjām acis nepacēlu. Miltiem lika dzirnaviņas.

Tuvo sakaru starp šo instrumentāli no pavadoņa instrumentāli pierāda satiksmes vārds „ar“, kas vienam, kā otram piebiedrojas: mirt ar kaklu, asinskaitī. Ar (pa laikam: aiz) dusmām neredzēju, kur piesēju kumeliņu.

13) Izteicēja instrumentālis sastopams leišu un slavu valodās pie darbības vārdiem būt, kļūt, saukt, pārvērst u. c. Latviešu valodas izloksnēs arī atrodami tādi instrumentāli: Kundziņam kungu būt. Kalpu, kalpu tu, brāliti, es māsiņa kalponīte; miļš Dieviņš kalpu (var. kalpiem) gāja, miļa Māra kalponiti (var. kalponītēm, kalponēs) BV. 11776. Dieviņš mani paturēja trīs gadiņi kalponēm. Ai tautieti, man bij žēl, tev ejot otra vergu BV. 9329. Nabagiem 20677,5, pa laikam: nabagos iet. Lejas Kuilitis bija priekšsēdētāju! LP. VI, 452. Mēs māsiņas nebijām, māsiņām saucamies (BV. 10792). Tas sadedza smalkis pelnis BV. 2221.

Teikumos ar pārejošiem darbības vārdiem izteicēja instrumentālis nav izšķirams no izteicēja akuzatīva: Patik man znotu saukt tās meitiņas bāleliņu. Pazinu Jāniti bagātu puisi. — Vienkaitli parastā valodā izteicēja instrumentāļa vietā lieto nōminatīvu vai satiksmes vārdu „par“ ar piederošo locījumu: Tu esi vergs vai: par vergu. Izteicēja nōminatīvs izsaka, ka izteicējā ievietotais nojēgums piekrīt teikuma priekšmetam, bet „par“ ar piederošo locījumu izsaka tikai vietniecību: tu esi par vergu (patiesībā varbūt vergs nemaz nebūdam).

Arī izteicēja instrumentālis nav pēc labas tiesas gan cits nekas kā pavadoņa instrumentālis: Tas sadedza smalkis pelnis = ar smalkiem pelniem. Kalpu, kalpu tu, brāliti = tu ar kalpu. Tā uz izteicēja instrumentāļa izcelšanās lūkodamies, varam viegli izteicējā instrumentāļa daudzskaitli izskaidrot: vēl biju pušiem; māsa vēl ir meitām = biju ar pušiem, meitām, pats puišis būdams, pati meita būdama. Kūmām iešu, neliegšos. Salidz. izteicēja lokatīvu: kūmās iet; viņa vēl meitā, meitās. Skat. 304. §.

Bez šī instrumentāļa bieži lietojams īpašības instrumentālis kā izteicējs: Vai tu muļķa prātu? Abas vienu daļumiņu.

Austrumu Vidzemē, Sausnējā, Bērzaunē, Kalsnavā, Stukmaņos, Odzienā leeto atkarīgā runā izteicēja instrumentāli no lietu vārdiem ar galotni -ums darāmās kārtas pagātnes divdabā vietā: Dārzā bijumu („bijuši“ vietā) daudz visādu koku. Migla bijusi tik bieža, ka to būtu varējum(u) rokām sataustīt (= būtu varējums, t. i. iespēja).

14) Izsaukumu instrumentālis: Ak taviem skaudīgiem vārdiem! Ak pūcīt, taviem smukiem bērniņiem DL. II, 12.

Instrumentāli apcerēdami, izšķīrām 14 instrumentāla pašķiras. Bet, kā jau aizrādīts, daudzkārt grūti noteikt starp šīm pašķīrām robežas. Tā p. p. tautas dziesmā: bēritis, mans kumeliņš, spožu spalvu laistījās — instrumentāli spožu spalvu var izskaidrot 1) par pavadoņa instrumentāli; laistījās ar spožu spalvu, 2) par līdzekļa instrumentāli: laistījās ar spožas spalvas palīdzību, 3) par cēloņa instrumentāli: laistījās aiz spožas spalvas, 4) par attiecības instrumentāli: laistījās, attiecoties uz spožu spalvu. Par tādu dažādu izskaidrojumu iespēju nav ko brīnīties, ievērojot, ka visas instrumentāla nozīmes gan attīstījušās no pavadoņa nozīmes.

Lokatīvs.

303. §. Lokatīvā nostājas tie jēdzieni, a) iekš, b) uz, c) pie, d) starp kuriem darbība notiekas. Lokatīvs stāv gan uz jautājumu kur? gan uz jautājumu kurp? Lokatīvā visbiežāki nostājas konkrēti, diezgan bieži arī abstrakti, bet retāki personu vārdi:

a) Mežā dzimis, mežā audzis, mājās nāk kārpīties. Viņš paslēpās aizdurvē, — pagultē. Maizītē bagātība, ne zeltā, sudrabā. Divi māsiņas godā tapa. Lielas meitas nedziedāja arājiņa žēlabās. Tā man tika prātiņā. Es lētumā uzaugusi. Kas griezni, kas griezni? Spures vien, spures vien. Kas puīšos, kas puīšos? Spāļi vien, spāļi vien BV. 12240,1. Jānī nav neka (Kauliņš). Kaŗa-vīrs, kaŗa-vīrs jaunajā bāliņā. Te drosmi sevī matu (Rainis).

b) Labāk zīle rokā, nekā mednis kokā. Kalnā, zirgā, jumtā kāpt; krēslā, zirgam mugurā sēdēt, zirgā celt, ceļot lūgties; ceļos, kājās mesties.

c) Zirgs zirgā, loks lokā pa lielaju tīrumiņu BV. 18406. Kar nu zobus vadzi! (Salīdz. Pie viena vadža pakaŗ daudz zagļus). Atspiedās veca liepa jaunajā ozolā. Dziŗas nāk beigās LP. VI, 914. Es meitiņu nolūkoju dziesmiņā, valodā. Dziesmiņā vien pazīnu, kuŗa meita bārenite. Zirdziņa, dēliņa, tur mātei lieli prieki.

d) Ļaudis ir teika, ka ... Es uzaugu brālīšos. Vilks lopos. Uzaugdama kungos (var. gaitās) gāju. Iešu tev biedros. Ķēve ar lāca dēlu sametās draugos.

304. §. Ja teikuma priekšmets pieder pēc savas kārtas, pēc saviem dzīves apstākļiem pie tiem, kuŗu starpā tas atrodas,

tad tādējādi izceļas izteicēja lokatīvs: Zile, žūbe panākšņos, cielaviņa vedējos = cielaviņa ir vedēju starpā; bet vedēju starpā būdama, viņa pati ir vedēja. Es biju viesos, kalpos. Īsti draugos ar Dieviņu nekad mēs neesam bijuši (Purapuķe). Tu esi vēl bērņā, puikā, puisī (= neprecējies), meitā, meitās (= neprecējusies). Kāds labums meitā dzīvot? (Janševskis). Kumeliņā viņš to (zirgu) bija nopircis (Saulietis); algādžos, ietaļās, kūmās, uzkuros, iegātņos, viesos, nabagos, ubagos, večos, zaldātos iet; raganās, spīganās, vilkačos skriet; braukt, lūgt, sūtīt vedējos.

Valodas apziņā dzīvais lokatīvs pārcirties te par savām pirmatnējām robežām nedzīvā instrumentāļa tiesā, tā ka tagad izteicēja lokatīvs latviešu valodā daudz parastāks neka izteicēja instrumentālis: kūmās iet, retāki kūmām iet; bet vienu labumu: es esmu mierā un ar mieru (instr.).

305. §. Arī īpašības instrumentāļa vai ģenitīva vietā, ja tas ieņem izteicēja vietu, sastopams lokatīvs: Es būtu liepas kuplumā (var. kuplumiņu, -ņa). Velku tēva kažociņu, nav manā mēriņā. Abi vienā vecumā, vienā labumā (blakus vienu vecumu, labumu, viena vecuma, labuma). — Lokatīvs izšķīrās no instrumentāļa 1) tanī ziņā, ka tas nav lietojams, ja runājam par vienmēr piemītošām (miesas) īpašībām, p. p. jauneklis slaiku augumu jeb slaika auguma, ieliku degunu, bet nekad: j. slaikā augumā, ielikā degunā; 2) lokatīvs attiecas pa laikam uz darbības vārdu, bet instrumentālis uz lietas vai vietnieka vārdu, kā tā pavadonis, p. p. lai uzauga mūsu pādīte zemes bērza kuplumā (blakus: kuplumiņu) BV. 2023. Četri nabagi tek pa ceļu, visi vienā ātrumā (mikla), t. i. visi vienā ātrumā tek; bet: visi vienu ātrumu = visi ir vienādi ātruma ziņā.

306. §. Arī ar izteicēja īpašības vārdu sacenšas īpašības vārda lokatīvs: Saimniece sveikā (sveika) nebūs palikusi LP. V, 130; atstāšu tevi sveikā VI, 370. Viņi savu dēlu tukšā (tukšu) vis neizlaidīs. Viņš tagad skaidrā (skaidrs, neiedzēries). Es būšu tāds, gluži kā dzīvā (Blaumanis). Ja pūķis skrienot tukšā, tad esot gaiši sarkans, ja pilnā, tad tumši sarkans. Tagad viņi lielajā (= ienaidā); viņi sanāca lielajā. — Beidzamajam lokatīvam piemīt jau apstākļa vārda daba. Tāpat: sēdēt sausā (Blaumanis) = nedzert.

307. §. Arī citādi lokatīva robežas tuvojas instrumentālim, pat varam droši apgalvot, ka lokatīvs stājas daudzķārt panikušā instrumentāļa vietā: Kas tev vārdā (vārdu, vārda)? Mirt badā — mirt badu, būt vienos prātos — viensis prātis. Bērniņi apsirga vēdera sērgā (ar v. sērgu) BV. 2898. Kas puisīti vīrā (par vīru) cēla? Vienā zirgā (ar vienu zirgu) neaizvedīsi maļamo LP. V, 318. Salīdz. kamanās un kamanām braukt.

Attiecības lokatīvs izsaka, kādā ziņā izteicējs pienākas teikuma priekšmetam: Viņš bija stiprs spēkā. Kāpēc Jānītis sarkans vaigā? BV. 20182. Salīdz. attiecības instrumentāli: Sika seju man māsiņa. Skat. 302. §, 10. Ko līdz rudzi gaļumā? (pa parastam: rudzu gaļumiņš); augt lielumā.

308. §. Lietu vārdi, kas apzīmē mēru, izplatījumu, lielumu, stāv lokatīvā, mērs turpretim ģenitīvā, retāki akuzatīvā: galds divu pēdu (divas pēdas, divi pēdi) platumā; triju vīru resnumā, zirgs simt rubļu vērtībā. Kaut man būtu avitiņa jele bites lielumā. — Retumis sastopams mērojamais lokatīvā un mērs nōminatīvā: Spridis virā, olekts bārdzā Tr. III, 784.

309. §. Kā akuzatīvs, tā arī lokatīvs (no tās pašas saknes, kā darbības vārds) piebiedrojas darbības vārdam, apzīmējams darbības nepārtrauktu turpināšanos: Jumprava dej dejumā, vēders briest briedumā (mikla); augt augumā; tā sevišķi lietojami lietu vārdi ar galotni -šana, piebiedrojot tiem bieži kā apzīmētāju skaitļa vārdu „viens“: blaut vienā blāušānā; iet vienā iešanā. Krāsns kurējās pilnā kurēšanā.

310. §. Lokatīvs kā vietas apzīmētājs attīstījies latviešu valodā par nolūka apzīmētāju: Ogās, riekstos, sēnēs iet — apzīmēja pirmatnē: iet tur, kur ogas, rieksti, sēnes aug. Bet ievērojot gājiena nolūku, minētie teicieni tagad apzīmē: iet ogu, riekstu, sēņu (lasīt). Tādi nolūka lokatīvi vispār, bet sevišķi dažās izloksnēs ļoti bieži lietojami: malkā, sienā braukt. Sūti, māmiņa, citus bērņus uz kaimiņu uguni (tai vietā tagad pa parastam: pēc uguns). Kās aizgāja ritā agri uz avotu ūdeni? BV. 11480; palīgā, talkā, vakariņās iet, nakt, lūgt. Bērņi nesuši lielu putras trauku brokastī LP. V, 338. Saulīt, mīļa māmuliņa, teči drīzi vakarā. Pārdzīt lopus pusdienā.

Šis lokatīvs stāv jo tuvu nolūka datīvam, un abu robežas daudzkārt saplūst kopā. Salīdz. nest putru brokastī un brokastim; paladzīņš man apsegā (var. apsegam) (BV. 5173). Kas man nāca biedram (biedros) līdz? Mājiņu malkā saskaldīt; priedi skaliem un skalos cirst. Starpība starp datīvu un lokatīvu ir tā, ka ar datīvu skaidrāki izsacīts nolūks.

Lokatīvs lietojams tur, kur runājam, ka kāds priekšmets pārvērsts otrā ar kādas darbības palīdzību: Viņa man visus salmus dzijās savērpusi JK. V, 77. To pārdevu naudiņā (pa parastam: par naudu) BV. 2221,15; visus līnus vīrvēs savīt JK. V, 53; nātrītes sasienu slotiņā V, 56; lodes pumpas liet V, 58; miežus iesalā iztaisīt V, 68; sist zirgu maitās LP. V, 68. Augat mazas atvašiņas jele ganu rikstītēs BV. 1887. Izceps tevi cepetī BV. 2625; savas bruņas lemešos izkaluši.

311. §. Lokatīvs apzīmē zināma laika brīdi, kurā kāda darbība notiekas, kamēr akuzatīvs noteic laika ilgumu. Tāpēc lokatīvā vienmēr stājas gads, mēnesis, laikmeti, kuŗos darbība notiekas: 1906. gadā, pirmajā maijā, pulksten desmitos; Miķeļos, gavēni; rītā, vakarā, nakti; vecos, tagadējos, mūsu laikos; šinī acumirkli. Gaismiņu vēl nemanija, bet bija jau labi rītā LP. VI, 103. Gaismā pārbraukuši majā. Lietus lija saulītē (t. i. saules laikā, saulei spidot) BV. 4109; sēt ziemēļa vējā, t. i. ziemēļa vējam pūšot. Salidz.: Auzas jāsej augošā mēnesī, t. i. mēneša zināmā daļā, ar jāstrādā augošu mēnesī = visu augu mēnesī. Dažreiz akuzatīvs nostājas, kur pēc labas tiesas lokatīvs sagaidāms, p. p. viņnedēļ(u) viņš atbrauca, blakus: viņā nedēļā; tā sevišķi tādi akuzatīvi, kas sastinguši pilnīgi par apstākļu vārdiem, kā: šodien, šoreiz, pērn-gad(u) u. c.

312. §. Pamata skaitļa vārdi stājas lokatīvā, lai izsacītu, cik lielā sabiedrībā teikuma priekšmets izdara zināmu darbību: Ja vakar viņš viens pats mani sadauzīja, kur nu vēl tagad, kad tie astoņos LP. VI, 61. Skaitļu vārdu 1—6 vietā lieto lokatīvus no lietu vārdiem, atvasinātiem no šiem skaitļu vārdiem: vienatā, divatā, trijatā, četratā, piecatā, sešatā, tāpat pārā: sarunāties divatā jeb divati, braukt trijatā. Melnām aitām pārā jēri Austr. XIII, 231.

313. §. Lokatīvi bieži sastopami 1) kā vietas apstākļu vārdi: apakšā, ārā, augšā, iekšā, kopā, priekšā, starpā, zemē, vaļā, virsū, līdzās, tepatas, šeitānās, visurās, 2) kā laika apstākļu vārdi: laikā, nelaikā, tūlītās, tūlinās, 3) kā kārtas apstākļu vārdi: Dusmās (reibumā, apmulsumā) tā viņš izrunājies. Zirnis auga kāsitē, kaņepīte cekulā; rikšos, aulekšos, tecīņos braukt.

314. §. Lokatīvs stāv pie daudz darbības vārdiem: klausīties dziesmās, lūkoties, raudzīties manī (blakus akuz.), es paņēmu līgaviņu, darbinā raudzīdams; mācīt, mācīties, p. p. amatā (amatu). Māci mani, māmuliņa, visādā darbinā (var. visādam darbinam) BV. 6676. Ierast slinkumā; izlaisties vēderā; palaisties dzeršanā; saulītē sildījās, maizītē baŗojās BV. 4379; atsisties, atlēkties tēvā; tāpat pie „būt”: lai bērns būtu krusttēvā; šitas dēls manī; nu esmu virā; pieņemties spēkā, gudrībā; barība iet spēkā. Pie „iet” sevišķi bieži sastopams lokatīvs; bez jau minētiem teicieniem: iet ogās, viesos, ievērojami teicieni: iet gaŗumā, plašumā, resnumā. Kaķis iet vecumā, nagi asumā.

Ar lokatīvu kopojas daudz darbības vārdu ar priedēkli ie: iemīlēties, iekosties, iezīsties u. c. Viņš tevi iemīlējies.

315. §. Dažreiz personiska vietnieka vārda lokatīvs līdzīgi izlietojams datīvam (dat. ethicus). Es sevi esmu izdomājis domu domas. Brālis sevi noskumis.

Satiksmes vārdi.

316. §. Satiksmes vārdu attīstība stāv ciešā sakarā ar locījumu nīkoni. Locījumu nāve ir satiksmes vārdu dzīvības spēka avots. Latviešu valoda var lepoties ar savu locījumu bagātību: tāpēc viņa izsaka ar locījumiem vien to pašu, ko citas valodas ar satiksmes vārdu palīdzību.

Latviešu valodā attīstījušās dažas savādības, ar kuņām vispirms mums jāiepazīstas.

1) Sieviešu un vīriešu kārtas vārdi, ja tie tuvāki apzīmēti ar „abi“ vai skaitļu vārdiem (sevišķi 2—9), var pēc visiem satiksmes vārdiem pieņemt galotni -i: ar abi kāji, par divi dieni, pa deviņi vasariņi, pēc divi dieni, pieci līdz seši pēdi garš; ar abi zirgi, uz trīs gadi, no abi gali, pie abi koki, bez trīs pūri kviešu, aiz deviņi ezeriņi, ik pa pieci soļi.

Tādi teiciensi visā Latvijā sastopami un arī rakstu valodā lietojami. Ši i- forma ir divskaitļa nōminatīvs un akuzatīvs no nekatras kārtas a- celmiem un no ā-, ē-, un i- celmiem.

Kad divskaitlis izzuda no valodas apziņas, tad akuzatīva forma ar -i*), kas pirmatnē varēja tik nostāties pēc tiem satiksmes vārdiem, kas kopojās ar akuzatīvu, ieviesās kā sastingusi, vairs nesaprasta forma arī pie citiem satiksmes vārdiem pat tad, kad lietas vārds nebija tuvāki apzīmēts ar „abi“ un „divi“, bet ar citiem skaitļa vārdiem (3—9). Skat. 139. §.

2) Vietnieku vārdu datīvi „kam“ un „tam“ stāv gandrīz pēc visiem satiksmes vārdiem: bez kam, bez tam, no kam, no tam (dēļ kam, dēļ tam), pēc kam, pēc tam, priekš kam, priekš tam, kamdēļ, tamdēļ, kamlabad, tamlabad; — par kam, par tam, caur kam, caur tam.

Šie teiciensi labi pazīstami Kurzemē. Tie lietojami apstākļu vārdu nozīmē; ar tiem iespējams smalkāki izšķirt vārdu sakaru un attiecību: bez tā = bez viņa, bez tam = tad vēl; pēc tā = pēc viņa, pēc tam = pēcāk, tad.

Jāievēro, ka šie datīvi sevišķi piebiedrojas satiksmes vārdiem, kas citādi kopojas ar ģenitīvu. Daudz apgabalos, p. p. ap Kandavu, nekatras kārtas jeb apstākļu vārdu nozīmē saka vienīgi: bez kam, bez tam, pie kam, pie tam; bet satiksmes vārdi, kas mēdz biedroties ar akuzatīvu jeb instrumentāli, pa laikam savienojas ar šo locījumu: ap ko, ap to, gar ko, gar to, caur ko, caur to, par ko, par to (blakus caur, par kam, par tam), ar ko, ar to.

Retumis dažos apgabalos, p. p. ap Kandavu, nostājas datīvs kam, (bet nekad tam) pēc satiksmes vārdiem arī tad, kad „kas“

*) Retumis sastopama pēc satiksmes vārdiem forma ar galotni -u, t. i. divskaitļa nōminatīvs un akuzatīvs no vīriešu a- un u- celmiem: par deviņu novadiņu; caur deviņu glāžu logu; ar deviņu bāleliņu.

attiecas uz personu: No kam (kā vietā) tu to dzirdējis? Ar kam (= ko) tu runāji? Bet tādas diezgan reti sastopamas izlokšņu savādības nav rakstu valodai ieteicamas.

Kā izskaidrojama pārrunājamā valodas parādība, tas grūti noteicams. Es šo jautājumu esmu lūkojis tā izskaidrot: Ievērojot vienādo nozīmi, kāda piemīt „kādēļ” un kam, p. p. teikumos: „kādēļ tu nenāci?” un „kam tu nenāci?” varēja no „kādēļ” un „kam” kā mistra forma „kamdēļ” izcelties. Pēc „kamdēļ” rīkojās „tamdēļ” un arī gan: bez kam, bez tam, no tam u. c. Drusku citādi šo vaicājumu izšķīr Zubatijs. „Kam” jau no seniem laikiem piemīt apstākļa vārda nozīme „kāpēc”. Šo „kam” valoda sajūt par apstākļa vārdu un ne par datīvu; tāpēc tam var pievienoties satiksmes vārdi kā apstākļu vārdiem, p. p. bez vien, bez maz, no citur. Visjaunākā laikā Endzelīns mēģinājis šo jautājumu tā izskaidrot: Ievērojot, ka leišu valodā sastopami līdzīgi datīvi: potām = pēc tam, priegtām = pie tam, lai gan citādi po un prie(g) kopojas pa laikam ar ģenitīvu, Endzelīns domā, ka leišu priegtām, latviešu „pie tam” cēlies jau tānī laikā, kad satiksmes vārdiem vēl bija apstākļu vārdu nozīme. No apstākļu vārdiem atkal vēl šo baltu dienu stāv atkarā datīvi; p. p. iesim pāri Daugavai.

3) Personisko vietnieku vārdu instrumentāli manim, tevīm, sevīm (=leišu instr. manimī, tavimī, savimī) var pēc visiem satiksmes vārdiem nostāties: ar, ap, gar, pret manim, tevīm, sevīm [blakus mani, (man), tevi (tev), sevi (sev)]; līdz manim, tevīm, sevīm (blakus man, tev, sev); aiz, apakš, bez, no, pie, pēc manim, tevīm, sevīm [blakus manis (man), tevis (tev), sevis (sev)].

Instrumentāli manim, tevīm, sevīm, kas pirmatnē nostājās vienīgi pēc instrumentāla satiksmes vārdiem, p. p. ar manim, tevīm, sevīm (= leišu su manimī, tavimī, savimī), panika ar laiku, citiem instrumentāliem ar akuzatīvu saskanot, un netika vairs par dzīvās formas piebiedroties visiem satiksmes vārdiem, un 2) iegūt vienskaitļa datīva nozīmi, sabiedrodamies valodas apziņā ar datīvu ar galotni -im: saki manim, kā: saki brālim. Manim, tevīm, sevīm tautas valodā diezgan reti sastopami kā datīvi.

4) Pēc visiem satiksmes vārdiem stāv vietnieka vārda „kas” un „tas” akuzatīvs, tā sevišķi Kurzemē un Rietum-Vidzemē: aiz ko, aiz to, dēļ ko, dēļ to, pēc ko, pēc to, bez ko, bez to, no ko, no to, pie ko, pie to; saprotams, tā arī pēc akuzatīva satiksmes vārdiem: ap ko, ap to, caur ko, caur to u. c.

Akuzatīvs pēc ģenitīva satiksmes vārdiem izskaidrojams gan tāpat, kā datīvi „kam”, „tam” pēc tiem. Tādos teicienos, kā: izstāstījis, ko nācis, ko tai (irbei) bija netecēt — piemīt akuzatīvam „ko” tā pati nozīme, kā sakopojumiem: aiz ko, dēļ ko,

pēc ko. Tāpēc varēja izcelties mistru teicieni aiz ko, dēļ ko, pēc ko. Šie sakopojumi nodereja par paraugiem tālākai akuzatīva attīstībai. Pēc „aiz ko“, „dēļ ko“, „pēc ko“, parauga attīstījās gan: aiz to, dēļ to, bez ko, to, no ko, to, pie ko, to u. c. Uz šī izskaidrojuma pareizību aizrāda 1) Sausnējas izlokšne, kur aiz ko, aiz to, kas tāpat kā vienkāršais akuzatīvs „ko“ apzīmē iemeslu, gan sastopams, bet nepazīstams akuzatīvs pēc satiksmes vārdiem, kas iemeslu neapzīmē, p. p. pie tā, 2) tās izlokšnes, p. p. Nicās izlokšne, kur tikai vietnieka vārda „kas“ akuzatīvs ieviesies pēc ģenitīva satiksmes vārdiem.

Šis valodas diglis attīstījies dažās vidus izlokšnēs tālāki. Pēc „aiz ko“, „aiz to“, „pie to“ parauga sāka arī lietu vārdus pēc ģenitīva satiksmes vārdiem akuzatīvā nostādīt, ja tie apzīmēti ar vietnieka vārdu „tas“, p. p. es biju pie brāļa, — pie to brāli, kas Jelgavā (Apšupē), es braukšu uz meža un es braukšu uz to mežu (Lestenē). Retumis dažās vidus izlokšnēs sastopams akuzatīvs pēc ģenitīva satiksmes vārdiem arī tad, kad tas nav tuvāki apzīmēts ar vietnieka vārdu „tas“, p. p. pie savu brāli, blakus pie gaiļa, pie galda.

Tāmnieku izlokšnē visi satiksmes vārdi kopojas ar viriešu kārtas vārdu akuzatīvu, izņemot satiksmes vārdus, kas kopojas ar datīvu: līdz galam, pa prātam. Arī mūsu visvecākos rakstu pieminekļos šī valodas savadība ievērota: no to, no ko, no savu sodu, bez galu, priekš dēļu (Mancelijs).

5) Visi satiksmes vārdi kopojas tagadējā rakstu valodā daudzskaitli ar datīvu jeb instrumentāli: ar, ap, gar, pret, līdz, bez, no, pie, pēc, priekš vīriem, sievietēm, ļaudim, izņemot dēļ, labad, pēc, kas aiz daudzskaitļa ģenitīva nostājas: jūsu dēļ, labad.

Daudzskaitļa ģenitīvs pie ģenitīva satiksmes vārdiem vidus izlokšnēs vēl šur tur sastopams, diezgan parasts tas Inflantijā un Nicā, Bārtā, Rucavā, Krūtē, Kalētos, Gramzdā. Vecos rakstos sastopam reti arī akuzatīvu pēc satiksmes vārdiem daudzskaitli. Arī tagad vēl sastopam tautā daudzskaitļa akuzatīvu pēc akuzatīva satiksmes vārdiem, bet tikai tad, kad akuzatīvs tuvāki apzīmēts ar skaitļa vārdu: par deviņas vasariņas BV. 2848, par deviņi kungu valstis BV. 426, uz divi kājas RK. VII, 220. Bet šie akuzatīvi nav valodas senās atliekas, bet jaunākā laika angļis, izaudzis no vairs nesapratā divskaitļa akuzatīva; no sakopojuma „par deviņi vasariņi“ izcēlas „par deviņas vasariņas“. Ka divskaitlis, šo jautājumu izšķīrot, ievērojams, to pierāda 1) tas, ka daudzskaitļa akuzatīvi sastopami sevišķi tad, ja tie tuvāki apzīmēti skaitļa vārdiem, un 2) tas, ka daudzskaitļa akuzatīvi pēc satiksmes vārdiem sastopami no sieviešu kārtas vārdiem; jo tādi sakopojumi, kā: par deviņi vasariņi, neatrada vairs pabalstu valodas apziņā kārtas ziņā, un tāpēc tos pārvērtā, kārtu ievērojot: par deviņas vasariņas.

Ka visupirms daudzskaitļa akuzatīvs pēc satiksmes vārdiem izmiris, tam bijuši par iemeslu latviešu valodas skaņu likumi, pēc kuriem dažu celmu akuzatīvi vienskaitli ieguva vienādu formu ar

instrumentāli un pēcāk visu celmu instrumentāli formas ziņā pielīdzinājās akuzatīvam: akuz. un instr. to viru, tāpat akuz. un instr. to akmeni. Tāpēc ka vienskaitlī nostājas viena un tā pati forma gan pēc akuzatīva, gan pēc instrumentāla satiksmes vārdiem, rīkojās arī daudzskaitlis pa vienskaitļa paraugam, kopodamies ar vienu locījumu, ar instrumentāli: ar, ap to viru — ar, ap ties vīris, ar, ap to meitu — ar, ap tām(is) meitām(is). Tā runā vēl šo baltu dienu vecākā nīceniņu paaudze.

Te izceļas jautājums, kāmdēļ gan ciņā uzvarējis daudzskaitļa instrumentāli akuzatīvu un nevis otrādi.

Šo uzvaru gan piešķirusi vēl zināmā laikā kā instrumentāli sajusti personisko vietnieku vārdu instrumentāli manim, tevīm, sevīm: „ar to viru“ valoda sajuta par instrumentāli dēļ sakopojumiem „ar manim“, „ar tevīm“, „ar sevīm“; bet ievērojot, ka starp ar to viru (instr.) un starp akuzatīviem ap, gar, par, pret to viru formas ziņā nav nekādas starpības, varēja šie akuzatīvi valodas apziņā nevien pieslieties instrumentālim (ar to viru), bet tanī pilnīgi pārvērsties, tā ka arī instrumentāli manim, tevīm, sevīm varēja kopoties ar satiksmes vārdiem, kas pirmatnē biedrojās ar akuzatīvu. Pēc tam kad tādā ceļā akuzatīva satiksmes vārdi vienskaitlī bija jau pārvērtušies par instrumentāla satiksmes vārdiem, daudzskaitļa akuzatīvs vairs nevarēja turēties; tam bija jāpadodas arī instrumentāla varā: pēc „ar to viru“, „ap to viru“, „ar, ap manim“ izcēlās „ar ties vīris“, „ap ties vīris“, „ar, ap mums(i)s“.

Vēl atliekas mums izskaidrot jautājumu, kā gan nācies, ka tagadējā valodā, izņemot dažas izloksnes, nostājas pēc visiem satiksmes vārdiem formas ar galotni -m: ar, ap, bez, no vīriem, meitām, zālēm, acīm, ragum. Formas meitām, zālēm, acīm, ragum nav daudzskaitļa datīvi, bet divskaitļa datīvi jeb instrumentāli. „Ar abām acīm“ (divskaitļa instrumentālis) sacīja tanī senajā laikā, kad divskaitļa nozīme vēl nebija izgaisusi no valodas apziņas. Bet ievērojot, ka vienskaitlī, kā jau aizrādīts, pārvērtās visi akuzatīva satiksmes vārdi par instrumentāla satiksmes vārdiem, bija tikpat labi iespējams arī sacīt „ap, gar, pret abām acīm“. Laika straumē senos instrumentālus manim, tevīm, sevīm valoda vairs nemaz nesajuta par instrumentāliem, bet par satiksmes vārdu locījumiem, tā ka tie, kā vēl šo baltu dienu, varēja nostāties pēc visiem satiksmes vārdiem; ar, ap, pret manim, tevīm, sevīm, tāpat arī: bez, no, pēc manim, tevīm, sevīm. Vienādas formas dēļ šie satiksmes vārdu locījumi savienojās valodas apziņā ar i- celmu divskaitļa datīviem un instrumentāliem: acīm, ausīm, klintīm, tā ka visi satiksmes vārdi (arī ģenitīva) varēja biedroties ar šiem i- celmu datīviem jeb instrumentāliem: bez, no, pie acīm — tāpat kā: bez, no, pie manim, tevīm, sevīm.

Pēc i- celmu divskaitļa datīva un instrumentāļa parauga rīkojās citu celmu datīvi jeb instrumentāļi: bez, no, pie kājām, zeķēm. Bet ar laiku divskaitlis latviešu valodas apziņā pavisam panīka, tā ka divskaitļa formas ieguva daudzskaitļa nozīmi; senie datīvi ar -ms uz reizi neizbeidzās, un divskaitļa un daudzskaitļa formas lietoja labu laiku vienu blakus otrai, tā Mancelija rakstos, tā vēl tagad dažās izloksnēs, p. p. Dundagā. Divskaitļa un daudzskaitļa formām sajaucoties varēja abējas formas nostāties pēc visiem satiksmes vārdiem: ar, par, bez, no meitāms, zālēms, ļaudims, zirgiems — tāpat kā: ar, par, bez, no meitām, zālēm, ļaudim, zirgiem.

Bet vai šis izskaidrojums tik saskan ar latviešu valodas vēsturi? Vai tam nepretojas mūsu vecākie rakstu pieminekļi no XVI. gadasimteņa (Katechismus, Undeutsche Psalmen), kur daudzskaitļa datīvam un instrumentālim vēl senā galotne -ms un kur tomēr pa laikam visi satiksmes vārdi kopojas ar šo -ms formu, t. i. ar daudzskaitļa datīvu un instrumentāli? Bet tāda iebilde tik niecīga, ka tā mūsu izskaidrojumu nekādi nevar pašķobīt. Jo nav ko šaubīties, ka jau mūsu rakstniecības tēvu laikā daudzskaitļa datīvs un instrumentālis tika lietots blakus divskaitļa datīvam un instrumentālim un proti daudzskaitļa nozīmē, tāpat kā tagad. To skaidri un gaiši pierāda mūsu pirmajos rakstu pieminekļos sastopamie apstākļu vārdi augšām, tiešām. Šie apstākļu vārdi ir seni instrumentāļi. Kad divskaitļa galotne vēl nebija ieviesusies daudzskaitļa vietā, tad šie apstākļu vārdi beidzās ar -amis: tīšāmis, saīsinātā veidā tīšāms Prūsijas latviešos = leišu tyčiomis.

Bet ka tiešām senie instrumentāļi manim, tevim, sevim sabiedrojušies ar i-celmu div- jeb daudzskaitļa datīvu un instrumentāli ar -im, pamatojoties uz formas vienādību, to gaiši pierāda tas, ka visos tos apgabalos, kuŗos daudzskaitļa galotne -im ieguvusi gaŗumu, arī senajos instrumentāļos manim, tevim, sevim sastopams gaŗums: no ļaudīm — no manīm, tevīm, sevīm (ap Jelgavu); tāpat kur runā no ļaudiem, tur saka: kur maniem, p. p. Kandavā, kur no ļaudem, tur no manem.*)

6) Kurzemes ziemeļrietumu daļā un Vidzemes rietumos nostājas pēc visiem satiksmes vārdiem 1) vienmēr vienskaitļa ģenitīvs no vietnieku vārdiem viņa, šī, tā, pati: ap, pret, gar viņas, šīs, tās, pašas, 2) ļoti bieži no ipašvārdiem: ar, ap, pret Ann(a)s, 3) brīžam arī no sugas vārdiem, kas apzīmē sieviešus: ar, ap, pret māt(e)s; retumis arī no sieviešu kārtas vārdiem, kas apzīmē nedzīvus priekšmetus: ar sauliņas.

Tos pašos apgabalos, kur pārrunājamā valodas savādība sastopama, kopojas arī visi pārejošie darbības vārdi ar minēto vārdu akuzatīvu: es redzu

*) Līdzīgi vienskaitļa instrumentālis viršum (= leit. viršum) dažos apgabalos pieslēģies div- jeb daudzskaitļa datīvam un instrumentālim: viršum kā raģum (p. p. Nigrandā).

viņas, šis, tās, Annas, mātes. Ievērojot, ka latviešu valodā ļoti attīstīties daļamais ģenitīvs, ievērojot, ka latviešu valodā daudz darbības vārdu biedrojas gan ar ģenitīvu, gan ar akuzatīvu, ievērojot, ka noliegtos teikumos un pie supina lieto gan ģenitīvu, gan akuzatīvu, p. p. dodī man maizes un maizi, es gaidu tēva un tēvu, ikdienas mīte raušu un rausus necep, es tecēju vārtu un vārtus vērt, — ievērojot visu to, nav ko brīnīties, ka akuzatīva un ģenitīva robežas latviešu valodā varenī tuvojušās. Sieviešu un vīriešu kārtas akuzatīvs „viņu“ pilnīgi saskan. Tāpēc dažas izlokšnes izšķirības dēļ savi no pārejošus darbības vārdus ar sieviešu kārtas ģenitīvu: es redzu viņu, t. i. viru, es redzu viņas, t. i. sievu. Pēc „viņas“ parauga lieto akuzatīva vietā arī ģenitīvus šis, tās, Annas, mātes. Ka tiešam pārrunājamais ģenitīvs cēlies savā pirmā sākumā no trešās personas vietnieka vārda „viņa“, to pierāda tas, ka ģenitīvs „viņas“ bez izņēmuma vienmēr nostājas pēc pārejošiem darbības vārdiem. Formas viņas, tās, Annas, — ieguvušas tāmnieku valodā akuzatīva nozīmi, varēja, protams, arī nostāties pēc akuzatīva (— instrumentāla) satiksmes vārdiem: ap viņas, Annas, mātes.

7) Man, tev, sev nostājas pēc visiem satiksmes vārdiem; tā jau visvecākos rakstos un tā vēl tagad dažos apgabalos. Man, tev, sev ir gan tās pašas formas, kas leišu manē, tavē, savē. Šīs formas ir ģenitīva un akuzatīva formas; tāpēc saprotams, ka tās var nostāties tiklab pēc akuzatīva, kā pēc ģenitīva satiksmes vārdiem.

Dažās anstrumu izlokšnēs sastopam pēc ģenitīva satiksmes vārdiem personisko vietnieku vārdu formu ar galotni -i: no, pie mani. Šīs formas ir tās pašas, kas leišu manē, tevē, t. i. ģenitīvi un akuzatīvi, tāpēc saprotama to nostāšanās gan pēc ģenitīva, gan pēc akuzatīva satiksmes vārdiem.

317. §. Satiksmes vārdi ar ģenitīvu: aiz, apakš, zem, bez, dēļ, iekš, iz, lab, labad, no, pakal, pie, pēc, pirms, priekš, vidū, virs; apakšpus, augšpus, ārpus, iekšpus, leļpus, otrpus, šaipus, šīpus, šīnīpus, viņpus, virspus.

318. §. Aiz izsaka:

1) Ka viens priekšmets atrodas vai virzās aiz otra: Aiz Daugavas melnī meži. Aiz kalniņa aizlaidās divi pelēki vana-dziņi. Sevišķi ievērojami teicieni turēt, ņemt, grābt, raut, vilkt u. c. aiz: turēt aiz valga, grābt aiz apkakles, raut, vilkt aiz kājām no gultas ārā, ņemt aiz matiem.

2) Iemeslu: Aiz kalniņa meitas dzied, aiz migliņas neredzēju. Dažu labu purvamaļu aiz ūdeņa nearām; dažu labu mātes meitu aiz barguma neņēmām.

3) Vietas aizstāvēšanu: Aiz māmiņas maltu gāju, ne aiz brāļa ligaviņas. Es būtu pati kaļā gājusi aiz jaunā bāleliņa; pa parastam: jaunā bāleliņa vietā jeb: jeb par jauno bāleliņu.

4) Pārākumu pie salīdzināmā pakāpiena: Augsti dzied cīrulītis aiz visiem putniņiem. Dievam gudrs padomiņš aiz visiem cilvēkiem.

319. §. Apakš, zem apzīmē, ka viens priekšmets atrodas vai virzās otra priekšmeta apakšā: Apakš zemes tēvs, māmiņa. Daudz zemītes neturēšu, bāliņos dzīvodama: zem pūriņa, zem krēslīņa, zem savām kājiņām.

Neistā nozīmē satiksmes vārdi apakš un zem ļoti reti sastopami: Divas vien mēs māsiņas zem tām ļaužu valodām. Zem bāliņa pastāvēju kā zem zaļa ozoliņa BV. 17610.

Jaunākā laikā gan šos satiksmes vārdus lieto daudzkārt neistā nozīmē: zem tāda numura, virsraksta, zem tādiem apstākļiem, nosacījumiem, zem viņa vadības, apakš viņa rīcības. Bet visi tie ir svešaugļi (vācu unter, krievu подъ); no tiem jāizsarga mūsu valoda; jālieto gan satiksmes vārds ar: ar tādu virsrakstu iznākusi grāmata, ar tādiem nosacījumiem, gan lokatīvs: viņa rīcībā, tādos apstākļos, gan patstāvīgais datīvs: viņam vadot.

Izloksnēs sastopams „ap“ ar nozīmi „apakš“: Ap zemītes tēvs, māmiņa BV. 4821,8.

320. §. Bez apzīmē trūkumu: Kur es iešu bez pūriņa? Kur pūriņš bez manim? No visiem satiksmes vārdiem visvairāk uzglabājies daudzskaitļa ģenitīvu satiksmes vārds bez: Nebraukšu projām bez sava laika, bez triju dienu (saprotams arī: bez trim dienām).

321. §. Dēļ apzīmē iemeslu, cēloni, nolūku un pa laikam stāv aiz sava lietās vārda: Darba dēļ noskumuši. Dziesmu dēļ, šveši laudis, ienaidiņu neceļat. Manis dēļ tu, tautiet, neaunies zābakos. Bij man viena rieksta dēļ tādu lielu lazdu liekt? Bij man vienas meitas dēļ tādu tāļu ceļu jāt?

„Dēļ“ dažreiz apzīmē „par“, cik attiecas, zīmējas uz zināmu personu: Šitie puīši manis dēļ vai bijuši, nebijuši? „Kādēļ“, „tādēļ“ attiecas uz personu, daudz apgabalos arī uz lietu, bet „kamdēļ“, „tamdēļ“ tikai apstākļu nozīmē: aiz ko, kāda iemesla dēļ.

Jaunākā laikā pārāk bieži nevieta lieto dēļ; piem. iesniedzu lūgumu dēļ uzņemšanas augstskolā (= iesniedzu lūgumu uzjēmt mani augstskolā); pieprasījums dēļ (= par) nekārtībām; atnācu dēļ miltiem (= atnācu pēc miltiem jeb atnācu miltu dēļ jeb atnācu miltu).

322. §. Iekš reti lietojams satiksmes vārds, tāpēc ka dzīvais lokatīvs viens pats izsaka to pašu, ko „iekš“ ar ģenitīvu: Met iekš ūdens (parastāki un labāki: ūdenī), nenoslīkst; met iekš uguns (ugunī), nesadeg; met iekš salmiem (salmos), nečab (mīkla). Rētumis arī laika apzīmēšanai: iekš septītās desmits; iekš divām nedēļām; labāki: divās nedēļās, divu nedēļu laikā.

323. §. Iz sastopams kā satiksmes vārds tikai vēl austrumu izloksnēs; tas apzīmē virzišanos no iekšienes: Saimnieks nav iznācis iz (pa parastam: no) istabas ārā. Ceļas irbe iz (var. no) ezera, es iz (var. no) ļaužu valodām. Tas izvila mūsu māsiņu iz (var. no) bāliņiem. — „Iz“ tagad lieto pārlieku bieži,

ne reti pavisam nevietā: Rakstišu tev iz (no vietā) jūrmalas; viens iz (= no) labākiem; ziņas iz (= no) ārzemēm.

324. §. Labad, lab sastopams visbiežāki sakopojumā kālabad, ari: kamlabad, tamlabad, kālab, tālab (sk. dēļ), retāki citos sakopojumos, kur to vietā lieto pa laikam dēļ: Liniņu labad līgot gāju.

325. §. No apzīmē 1) virzienu no augšas uz leju, un tad arī vispāri kustības izejas vietu: Līst no gaisa, kāpt no koka, jumta, no zirga lēkt. — Pils izcēlusies no zemes apakšas. No saknēm lazda zied. No tēvijas aizceļot. Šķiries, mana līga- viņa, no citām meitiņām.

2) Sākumu laika ziņā: No rīta līdz vakaram, no mazām, jaunām dienām, ļoti bieži ari: no mazu dienu, no Miķeļiem.

3) a) Iemeslu, b) darītāju ciešamā kārtā, c) personu, no kuņas ko prasa, lūdz, gaida, dzird, pērk, dabū, ņem, sarga, bēg, kaunas, d) vielu, no kuņas ko taisa, e) pazīmes, pēc kuņām jeb no kuņām ko pazīstam: a) No lepnuma nerunāju. Ne no prieka es dziedāju. No siktuma tas baidās pat precēties. Skani skaļi, bērzu birze, no manām dziesmiņām. b) Balti man vaidziņi, ne ūdeņa balināti; asarām balināti no nelieša; raud sērdienīte, no bajāra (var. bajāriņa) bildināma. Te ieteicams ģenitīvs bez satiksmes vārda „no“. c) Lai tautiņas neprasi, a no māmiņas malējiņas. No celmiņa gremzdu gaida. Jautājies no māmiņas padomiņu. Ko tu gribi no manis. Ko varam no tam mācīties? No vilka bēgt, glābties, slēpties, būties. d) No miega maizi necep. No smilgas piekrauj lielu siena vezumu. No liepiņas kokles šķeļu, no zariņa stabulītes. Mazajām meitiņām riekstu čaulu dzirnaviņas; lielajām, resnajām no pelēka akmentiņa*) (var. bez satiksmes vārda: pelēkā akm.). e) No lizda var redzēt, kāds putniņš iekšā. No kājām tautas rauga, ne no tava vainadziņa. Neskaties viru no cepures.

4) „No“ sastopams parastākā „par“ vietā pie darbības vārdiem spriest, runāt, zināt u. c.: Dziedāsim no ošiem, no kļaviem, no arāja ozoliem. Tu dziesmiņu daudz zināji no sālītes, no maizītes.

5) Dalāmā ģenitīva vietā ieviesies satiksmes vārds „no“: No viņa sešiem bērniem pieci jau apmiruši. No visiem miļākais. Liela daļa no klausītājiem (labāki ģen.)

6) Pie īpašības vārdiem satiksmes vārds „no“ reti sastopams: Nabags no mantas, bagāts no prieka (labāki: mantā, priekā); plīks no drēbēm.

*) Ja viela teikumā izlietota kā apzīmētāja, tad lietojams vielas ģenitīvs bez satiksmes vārda: zelta gredzens; nevis: gredzens no zelta.

7) Attiecības un īpašības instrumentāla vietā ieviesies satiksmes vārds „no“: mazs no auguma; tu, puisīti, sārts no vaiga; no acim neredzīgi, no ausim nedzirdīgi BV. 12939. — Vai te tik tādiem teicieniem nav vācu valoda biedros bijusi? Droši vācu valodas pēdas redzamas bībeles valodā: liels no žēlastības — attiecības lokatīva vietā: liels žēlastībā. Tāpēc labāki: mazu augumu, sārta vaigu, jeb sārta vaigā; acim neredzīgi.

Tāpat gan pēc vācu valodas cēlušies arī tādi teicieni: zelts no vecenes (= zelta vecene); zvērs no cilvēka, labāki: zvēra cilvēks.

326. §. Pakal apzīmē 1) vietu = aiz, pēc: Viens pakal otra iet; pakal (aiz) kroga kaņepēs, 2) retumis laiku: pakal svētku, pa parastam: pēc svētkiem, 3) mērķi, pēc kuŗa tiecas: pakal brāļa dzīdamies (var. brālam pakal). Peldu pakal vainadziņa (parastāki: vainadziņam pakal).

327. §. Pie apzīmē, 1) ka viens priekšmets atrodas vai virzās, otra priekšmeta tuvumā: Es uzaugu pie māmiņas. Zirgs pie zirga, loks pie loka. Teicu vārdu pie vārda. Gāju dienu pie dienas (= dienu dienu galā). Cilvēks jau pie miršanas, pie beigām, bieži: pie beigu. Simtiem tādu nedabūja... pie jāšanas, pie kumelū barošanas (var. uz jāšanu). Visi tagad pie siena (strādā). — Pie ābeles piestājos. Iet pie vīra = precēties; iet pie tēva, kaimiņa, pie miera. Tā arī pie darbības vārdiem ņemt, grābt, ķert, turēt, siet (blakus aiz): ņemt pie (aiz) matiem, ķerties pie (aiz) krūtim.

2) Uz vietas nozīmes pamatojas arī tādi teicieni, kā: pie tam (tā) viņu var pazīt. Nerangi vīru pie (no) cepures. Pie (ap) simtu gadu vecs.

3) Laika nozīmē „pie“, laikam kā ģermānisms, ļoti reti sastopams: gan pie laika (= laikus) ceļu griezu. Tas darbs vēl padarāms pie dienas (= dienu).

4) Bieži lieto izsaukumos „pie“, varbūt pēc vācu parauga (zum Teufel): pie joda, pie kāķa. Kur pie joda ciema gani. „Pie joda“, „pie velna“, „pie kāķa“, vārētu būt cēlušies no labi pazīstamiem teicieniem: ej pie velna, joda, kāķa, bet bez šaubām vācu valodas pēdas redzamas sakopojumā „apliecināt“, „zvērēt pie“.

5) Kurzemes ziemeļrietumu daļā, p. p. Nicā, lieto „pie“ mērķa apzīmēšanai, kur pa parastam satiksmes vārdam „pēc“ vai arī vienkāršajam mērķa ģenitīvam vai lokatīvam istā vieta: pie (= pēc) zuvu braukt, pie zāļu iet (= pēc zāļu, zāļu, zālēs iet).

Apceramais satiksmes vārds pieslēžies dažreiz vārda beigām un ar to saaudzis vienā vārdā, p. p. ārūp, augšup, kājup, vienup, otrup, šurp, turp.

328. §. Pēc apzīmē to jēdzienu, aiz kuŗa, kuŗa pēdās kaut kas seko vai notiekas; tā 1) vietas nozīmē: Nebrauciet blakus pa ceļu, bet cits pēc (arī pakal) cita.

2) Laika nozīmē: Pēc dārba maize lied; pēc Jāņiem, bieži arī pēc Jāņu; pēc pusdienas: pēc tam (tā) = tad.

3) Kārtas, pakāpiena nozīmē: Pēc Dieva es milēju visvairāk savus vecākus.

4) Piemēribas, līdzības nozīmē: Tautas loka kumeliņu pēc (pa) tavam balstiņam. Pēc likuma, pēc cita parauga rīkoties. Vai bērns pēc tēva, vai pēc mātes? (tēvā, mātē). Viņš izskatās, izģērbies pēc ķēma; ļauj pēc teļa.

5) Pēc stāv pie tā jēdziena, kuŗu grib rokā dabūt: Pēc uguns vien aizgāju. Es atnācu pēc māsiņas; braukt pēc daktera, pēc žagariem. Vecākā valodā un vēl tagad dažās izloksnēs to pašu izsaka vienkāršais ģenitīvs un lokatīvs.

6) Pēc stāv pie daudz darbības vārdiem, kas izsaka tiekšanos, ilgošanos: Tā mana māmiņa pēc manis raud. Kas pēc manis klausījās? Pēc lietus lūgties. — Uzrakstītos piemēros pietiek vienkāršais ģenitīvs; arī alkt reti kopojas ar ģenitīvu, bet biežāki ar satiksmes vārdu pēc. „Pēc“ nepieciešams pie sēroties, ilgoties, tiekties u. c.

7) Iemesla nozīmē, pa laikam aiz pārvaldāmā vārda: manis, tevis, sevis pēc, kāpēc, tāpēc (pēc kam, pēc ko, pēc kā).

8) Dažās izloksnēs stāv „pēc“ pie darbības vārdiem ņemt, grābt, ķert, turēt (parastā aiz, pie vietā).

329. §. Pirms (izloksnēs primš, pirma) apzīmē laiku = priekš: pirms saules lēktas, pirms lieldienām.

330. §. Priekš 1) vietas nozīmē — zināmās vietas vai lietas priekšā: Priekš Dieviņa apņēmos noskumuši nedzīvot. Es priekš savas māmuliņas noņēmos vainadziņu. Priekš (var. pie, pret) ļaudim es vēliga; priekš tiesās jeb tiesas priekšā.

2) Laika nozīmē = pirms: Priekš saules, gaismas. Lai man pādīte priekš gada staigā; priekš Jāņiem; daudz apgabalos: priekš Jāņu. Nepareizi daži lieto laika nozīmē „priekš“ vietā „iepriekš“.

3) Priekš sastopams daudzkārt vienkāršā datīva vietā: Es nevaru vairs iztapt priekš tās vecās māmuliņas (var. dat., bez satiksmes vārda) BV. 3274. Šinī piemērā varētu satiksmes vārdam „priekš“ piešķirt vietas nozīmi, bet tomēr līdz ar vietas nozīmi satiksmes vārds te izsaka to jēdzienu, kam par labu notiek darbība. Lielum lielā daļā teikumu no vietas nozīmes vairs nav ne ziņas, bet satiksmes vārds, vācu valodas veicināts, ieviesies datīva vietā, — un proti nevien laikrakstu, bet arī tautas valodā: Es priekš savas ligaviņas līdz pirtij tiltu grīdu (var. vien-

kāršais pareizais datīvs). Kas labi piesavināsies datīvu, tas satiksmes vārdu „priekš“ neizlietos pēc vācu „für“ parauga.

331. §. Vidū lieto vairāk tautas dziesmās, nekā ikdienšķīgā valodā kā satiksmes vārdu: vidū jūras, sētas, brāļu. Parastā valodā te lieto kā dzīvu lokatīvu sajusto formu aiz lietas vārda: jūras, sētas, brāļu vidū.

332. §. Virs apzīmē 1) vietu = uz: Zvejnieciņa dvēselite virs zemes lidiņāja. Gul, brālīti, virs ēziņas. Ne es dziedu, ne runāju virs vējiņa stāvēdama; apakš vēja dēlu māte manu balsi klausījās.

2) Izloksnēs stāv „virs“, tāpat kā „uz“, pēc dažiem darbības vārdiem: apskaisties, randāt, runāt: Virs manim gauži raud.

Virsi reti lietojams satiksmes vārds; ieteicams tikai dažos teicienos: virs zemes (zemes virsū), virs vēja.

Kuldīgas aprīņķi sastopams satiksmes vārds vez, laikam cēlies no virs, līdzīgi lietojams kā virs un uz.

333. §. Satiksmes vārdi, kuŗu otra daļa ir pus: Apakšpus, lejpus dzirnavām; augšpus lizda. Iekšpus savas tiesas dari, kā tikams, ārpus tās, kā atļauj citi (Stērste); otrpus meža; šaipus, šīpus kalna; viņpus; virspus koduma.

Retumis -pus vietā sastopams -mal: Šaimal grāv(j)a tautas jāja, viņmal grāv(j)a bāleliņi BV. 10617.

Tautas dziesmās sastopams arī satiksmes vārds pušu, pus: Jau sietiņš pušu ritā (BV. 6272,9). Es izaugu pus mežiņa BV. 5313,2.

334. §. Par dažiem satiksmes vārdiem, p. p. aiz, apakš, iekš, pie, virs — māca daži gramatiķi, tā sevišķi Adolfs un Hugenberģers, ka tie kopojoties uz jautājumu kur? ar ģenitīvu, bet uz jautājumu kurp? ar akuzatīvu. Arī Bilensteins atrodas pa daļai šīs mācības valgos. Bet valoda pretojas tādai mācībai. Šinī mācībā nomanāms vācu valodas gars, kur ģenitīvs vai akuzatīvs atkarājas no minētiem jautājumiem pie satiksmes vārdiem hinter (aiz), unter (apakš, zem), in (iekš), an (pie), auf, über (virs).

Satiksmes vārdi ar akuzatīvu (instrumentāli).

335. §. Akuzatīva un instrumentāla formām vienskaitlī pilnīgi saskanot, nav iespējams droši nosacīt, kuŗiem satiksmes vārdiem kuŗā nozīmē piekrit akuzatīvs un instrumentālis. Ievērojot satiksmes vārda „ar“ nozīmi un dabu, nav ne vismazāko šaubu, ka šim satiksmes vārdam pieder instrumentālis, tomēr arī šo satiksmes vārdu apcerēšu akuzatīva satiksmes vārdu starpā: ap, ar, gar, par, pār, pret, starp, caur.

336. §. Ap apzīmē 1) vietas nozīmē, ka darbība notiek vai virzās kādam priekšmetam visapkārt: Ap pili bijis dārzs.

Saule griežas ap zemi. Sēdēt ap galdu, ap ozolu. Ap Jelgavu = Jelgavas apkārtnē.

2) Laika ziņā ap nenosaka zināmu laiku, bet laika apkārtni, laiku apmēram, tuveni: ap jaunu gadu; ap pusnakti; ap šo laiku.

3) Ap nostājas tā jēdziena priekšā, gar kuŗu nodarbojas mūsu mēle, prāts, mūsu tieksme: Ap otru runāt. Ap sevīm vien dziedāju, ap saviem bāļņiem. Tik ļaudim valodiņas, kā ap mani bāreniti. Ko, bāļņi, baŗaties ap to vienu ozoliņu? Brinums bija... ap tām muižas meitiņām. Parastā valodā tagad šī vecā „ap“ vietā lieto „par“; bet Infantijā šis ap vēl pilnā dzīvības spēkā.

Apkārt tautas dziesmās pilnigi tāpat izlieto, kā nūle apeerēto ap: 1) Apkārt kalnu saule tek; 2) apkārt (= ap) to laiku; 3) apkārt: mani runānot.

Aplik izloknsēs izlietojams vietas nozīmē = ap, apkārt: Aplik kalnu saule tek.

337. §. Ar ir instrumentāļa satiksmes vārds; tas der panīkušajam instrumentālim par atbalstu:

1) Pavadoņa instrumentālim visplašākā nozīmē: Ikdienīgas druvā gāju līdz ar savis bāleliņis. Pūtin pūta, dūcin dūca melnais strazds ar balodi. Ar sauliti lietūs lija. — Es uzaugu sērdienite ar vītola vainadziņu. Labāk nabags ar godu, nekā bagāts ar negodu. Lai sadega zelta nauda ar zilām ugunīm (var. instr. bez satiksmes vārda: ziluguni). Aiz kalniņu linus sēju ar apkaltu kumeliņu; es rudenī pārvedīšu ar kurbēm plūcejiņu. Vecs vecs vīriņš ar baltu bāŗzdu; velns ar sešām galvām.

Īpašības instrumentāli vienu pašu var tikai tad lietot, ja to tuvāki apzīmē kāds apzīmētājs, citādi jāņem palīgā satiksmes vārds „ar“: ar iemauktis kumeliņš.

2) Kā pavadoņi uzlūkojamās miesas daļas un slimības: Vīrs saslimis ar kaklu, sirgst ar vēderu. Jaunas meitas saslimušas ar to gūžu nelaimīti. Viņš miris ar diloni, asinskaiti; viņš slimis ar drudzi.

3) Pavadoņi var būt darbības cēloņi: Tā ar savu lepnumiņu sēdēs ilgi vainagā. Ar maizīti (var. „no“ ar ģen.) nolikušas (galdam kājas), ne ar zeltu, sudrabiņu BV. 1425.

4) „Ar“ pabalsta līdzekļa instrumentāli; vienskaitli satiksmes vārds gandrīz vienmēr lietojams, bet daudzskaitli to var atlaist: Es ar savu dziedāšanu (bet: savām dziesmām jeb ar savām dziesmām) raudulīti smidināju; ar cirvi cirst; bet cirvjiem un arī: ar cirvjiem cirst; ar kājiņu (var. kājiņām) mididama. — Arī īpašības vārds „pilns“ biedrojas ar satiksmes vārdu „ar“: pilns kaktis ar olām (arī: olām, olu, — kā pildīt ar olām).

5) Attiecības instrumentāli: klībs ar vienu kāju; kurls ar vienu ausi.

6) Izteicēja instrumentāli: būt ar mieru.

7) „Ar“ stāv pie vārdiem, kas izsaka dažādas attiecības dažu personu starpā: Ne ikdienas sveša māte ar manim laba bij. Es ar savu ligaviņu ilgi naidu neturēju, — sabāros, biju ienaidā, skūpstijos, satikos, šķiros, runāju; tā arī cīnities, ķildoties, skrieties, rotāties u. c. ar ko.

338. §. Gar. Blākus gar (gar neesmu nekur dzirdējis) lie-tojams tautas dziesmās arī garām kā satiksmes vārds. Pie šī satiksmes vārda jo gaiši redzams, kā ceļas satiksmes vārdi. Garām gāju raudādams savu tēva tīrumiņu, — šīnī tautas dziesmā garām bez šaubām uzlūkojams par apstākļa vārdu; forma „tīrumiņu“ ir laikam izplatījuma instrumentālis, varbūt arī virziena akuzatīvs, atkarīgs no iet; tautas dziesmā: tēci gaiši, mēnestiņ, garām manu glāžu logu — garām jau sajūtam it kā satiksmes vārdu; bet tautas dziesmā: ozoliņš locījās gar visām pļavmalām — gar parādās par pilnīgi attīstījušos satiksmes vārdu. Tā tad, sacīto ievērojot, mums apzīmējama sekoša attīstības gaita: Akuzatīvs jeb instrumentālis viens pats jau izsaka kustības izplatījumu (purvu, ceļu tecēt); bet tas nenosaka skaidri kustības virzienu, vai tā virzās apkārt, gar, pa zināmu vietu. To tuvāki un sikāki apzīmē apstākļu vārdi: apkārt, garām purvu tecēt. Apstākļa vārds ar laiku pazaudē savu balssvaru, piesliedamies tuvāki paskaidrojamam jēdzienam; bet bezbalssvara vārdi atmet savas galotnes; tā daudzkārt izceļas saīsināti vārdiņi, kuri, kā apstākļu vārdi pa laikam vairs nelietojami, pieņem satiksmes vārda dabu.

Satiksmes vārds gar stājas 1) tā jēdziena priekšā, kuram vārda darbība virzās garām: gar manim staigādama. Gar zemīti kājas vilka. Krist gar zemi. Gar ausim dot. Gar durvim grabināties.

Ja kustība gar kādu priekšmetu apiet visgarām, visapkārt, tad gar saskan nozīmes ziņā ar satiksmes vārdu ap: Augat, mani garī mati, gar (var. ap) vainagu tīdamies. Čūskas aptinas viņai gar (ap) kaklu.

2) Gar nostājas tā jēdziena priekšā, kas mūs kaut kādi valdzina, mūsu prātu nodarbina: gar tikliem strādāt LP, VII, 406; gar (var. par) manim bēdāt BV. 8632,1; ko gar manim lakstojies 9358; gar (var. ap, par, no) manim runājot BV. 8461,4

Vecos rakstos un tautas dziesmās sastopam satiksmes vārdu secen, sec ar akuzatīvu, tanī pašā nozīmē kā gar: sec viju = gar žogu (Stenders). Secen sētu Laime gāja.

339. §. Par un pār ir viens un tas pats vārds. Dažās izloksnēs pār ar gažo a nemaz nav pazīstams.

1) Pār lieto, vismaz Kandavas apgabalā, tikai vietas nozīmē uz jautājumu kurp? kur? Es atnācu pār jūriņu; pār tiltu braukt,

pār jumtu sviest. Vanags līdinās pār jumtu. Daudz apgabalos minēta nozīmē lieto „par“.

Parmišus ar satiksmes vārdu pa: par (pa) galvu sist, par (pa) pagalmu staigāt.

2) Par apzīmē augstāko pakāpienu pie pamata (un pārākā) pakāpiena: Skaista auga bārenīte par (var. aiz) visām meitiņām. Ģudrāks Laimes lēmumiņš par visiem padomiem. Sorīt sīva māmuliņa par visām reiziņām BV. 3303. Viņi cits par citu lielījās.

3) Par izloksnēs, tāpat kā pa, apzīmē laiku, a) cik ilgi darbība vai stāvoklis ilgst: Par nakti bagāta, par dienu nabaga. Par trīs gadi vienu cimdū noadit. Vai audekla nenoanda par trijiem gadiņiem.

b) Kādā laikā darbība jeb ap kādu laiku notiekas: Kad ņemsi sievu? Rudenī, par (var. pa) miežu laiku; par (pa) Mārītiem.

c) Pēc kāda laika darbība notiekas: Par trīs gadi es atiešu; par kādu laiku, par kādām dienām.

4) Par apzīmē runāšanas, spriešanas priekšmetu: Dziedāt, runāt, stāstīt, domāt, rūpēties, gādāt, bities, dusmoties, priedāties, brīnīties u. c. par. Jauni puīši Dievu lūdza par meitiņas dvēselīti.

5) Kā tas, kas aiz mums stāv, var mūs aizstāvēt, mūsu vietā stāties, tā arī tas, kas pāri par mums paceļas, var mūs pārstāt, mūsu vietā stāties: Ej par mani parunāt; par tēvzemi kaŗot, mirt. — Es kaŗā gan aizietu par jauno bāleliņu. Ej par mani tautiņās. Viens par (arī no) dīviem: vai Trine mirs, vai pirts degs RK. VI, 959.

Te jāmin vēl šādi izteicieni: ēdisim par abiem LP. IV, 36; par abiem mēs to izdarisim; kustoņi par visiem uztaisīja māju.

6) Pamatojoties uz tikko minētās nozīmes, ieviesies „par“ senā izteicēja instrumentāla vietā: Lapsa gul uz ceļa par nosprāgušu = kā nosprāgusi. Es tev būšu par tēvu, tu man būsi par dēlu, t. i. tēva, dēla vietā. Par meitiņu (= meitiņa, meitām) dzīvodama, par Laimiņu nebēdāju BV. 1099. Paņemt mēteli par apsegu. Būt, palikt, uzmeties, izredzēt, vēlēt, celt, saukt, turēt, par saimnieku, ķēniņu, par sievu apņemt. Ņemt par labu, ļaunu. Nākt par palīgu. Par velti, par spīti. Es savai māmiņai par sirdsēstu vien izaugu. Tāpat: par prieku, laimi, brīnumu. Nepārdod kaķi par zaķi. Kas to ņems par aunu, kas nav jēra lielumā? Laimdotai bij sūnas jāverpj par zīdu.

Tāpat pie jautājamā vietnieka vārda „kas tas par“: Kas tas par aunu, kas nav jēra lielumā? Kas tai meitu māmiņai par raženu dzīvošanu? Kas tie par cilvēkiem? Kas tā par valodu?*)

*) Rakstos sastopam šīnī nozīmē dažreiz nōminatīvu: Kas par vize? No tautas mutes tamlīdzīgus teicienus neesmu dzirdējis: rakstu valodā, sa-protams, tie pilnīgi nevieta.

No šī „par“ attīstījies gan arī „par“ pārmēra apzīmēšanai: Cepure man par mazu, zābaki man par lieliem. Tas par daudz, par maz. „Cepure man par mazu“ pirmatnē gan izsacīja to pašu, ko: cepure man maza. Pārmēra nozīme varēja laika straumē attīstīties teikuma sakarā: cepure man par mazu (maza): nevar galvā uzlikt.

7) No vietas nozīmes attīstījusies arī vērtības, cenas nozīme pie darbības vārdiem dot, ņemt, solīt, maksāt, prasīt, pateikties u. c.: Ko (cik) dosi man par šo vainagu? (pirmatnē = šī vainaga vietā). Par rozīti ortu ņemu, par magoni pusdaldeņa. Linu, linu, bāleliņ, par plūkumu, ravējumu. Nopirku ābolu par kapeiku. Aizmaksāju par ābolu kapeiku. Ne par ko.

8) „Par„ nozīmē to jēdzienu, uz kuru kas attiecas: Par to tēvu, māmuliņu bez vārdiņa es uzangtu BV. 1345. Par (arī pa) manim tu vari darīt, ko gribi.

340. §. Pret — 1) vietas nozīmē apzīmē gan stāvokli, gan virzienu kādam priekšmetam pretim: Zied ābele pret ābeli. Balti bērzi, melni alkšņi cits pret citu locījās. Pret kalnu, vēju, straumi braukt. Pret rītiem, vakariem.

2) Laika nozīmē = ap: pret rītu, vakaru. Pret gaismu meita pārradusies.

3) Salīdzināmā nozīmē: Tu pret mani nekas neesi. Tavs zirgs pret manējo ir tīrais nieks.

4) Maiņas nozīmē: Dabūjis pret samaksu putniņus. Es neņemtu pieci brāļi (dīvsķ.) pret to vienu tautas dēlu.

4) Neistā nozīmē pret izsaka gan draudzīgu, gan naidīgu attiecību: Tā stāv puīša dvēselīte pret jaunām meitiņām. Laipnīgs, mīlīgs, bezkaunīgs, briesmīgs pret savu tuvāku. Pret likumu.

341. §. Starp apzīmē, ka kāds priekšmets atrodas vai virzās citu starpā, vidū: Starp tēvu un māti sēdēt. Starp vēju un vētru ir starpība. Starp visām meitiņām bārenīti es pazīnu. Starp mums (mūsu starpā) tagad miers.

342. §. Caur 1) vietas nozīmē izsaka, ka darbība dodas kādam priekšmetam cauri, pie kam darbībai daudzkārt jāpārvar ceļā stāvoši šķēršļi: spiesties caur ļaužu drūzmu; caur žogu līst. Dieva jātam kumelām caur sedliem saule lēca. Alutiņš caur sakārnī tecināts. Pienu caur kāstuvī laist.

Jāizšķīr satiksmes vārdi caur un pa. Šīs nozīmē darbības virzienu pa kāda priekšmeta virsu, apakšu, vidu, bet ne virzienu caur to: Zaglis bēgdams izlec pa logu (pa atvērtu); bet saule spīd caur un pa logu istabā. Pēc tautas iedomas pelīte spēj brīnuma darbus padarīt, caur logu bērnam miegu vilkdama, mēs turpretim nespējam vismazāko nieciņa ievilkt caur logu istabā, bet pa logu it lielus priekšmetus. Salīdz. caur apsūbējušu rūti skatīties un pa logu skatīties. Dažreiz starpība starp abiem sa-

tiksmes vārdiem liekas maza esam, bet tomēr tā ir sajūtama: Vējiņš manu balsi nesa caur lodziņu (neatvērtu) istabā; pa lodziņu bez nokrāsas, ka balss nesta cauri caur stiklu. Man pūriņu cauri veda caur deviņi ciemiņiem. Tautietis man ziņu sūta pa trijiem novadiem. Braukt caur mežu un braukt pa mežu; braukāt pa mežu; izbraucām caur mežu. Caur(i) Rīgu, caur Jelgavu uz Dobeles meitiņām BV. 13274. Satiksmes vārds caur ievēro gala mērķi.

Dažreiz caur pilnīgi sajaukts ar pa, pat jau dažos apgabalos tautas valodā: caur (var pareizais pa) lodziņu mēslus bēra BV. 140 0

2) Laika nozīmē caur nav lietojams, lai gan dažas latviešu gramatikās atrodam šīni nozīmē piemērus minētus: caur visu dienu viņu meklēju (H selbergs); pareizi: visu cauru d. v. m. Hesolbergs un citi gramatiķi te gan atrodas vācu valodas valgos, kur senāki tā lietoja satiksmes vārdu durch.

3) Darbības veicinātāja, celēja nozīmē: Tikai caur tevi es tādā nelaimē nācu. Laimīgs tu tiki caur mani. — Šīni nozīmē „caur“ pārlietu izplatījis savas robežas ar vācu valodas piepalīdzību; tāpēc jāizvairās te no vācu valodas jūga: no zālēm (nevis: caur) viņš palika vesels; „ar Dieva spēku“, kā „ar Dieva palīgu“; caur Dieva spēku = vācu durch Gottes Hilfe.

Līdz.

343. §. Lai gan arī citi satiksmes vārdi izloksnēs svārstās starp dažiem locījumiem, tomēr to lietojuma paraša nav grūti notverama. Bet „līdz“ pieder pie visnepastāvīgākajiem satiksmes vārdiem latviešu valodā.

1) „Līdz“ apzīmē virziena beigu vietu un kopojas pa laikam ar datīvu (izloksnēs arī ar akuzatīvu un ļoti retumis ar ģenitīvu). Līdz pirtij tiltu grīdu; durvis līdz galam vaļā; līdz dibenam, līdz kaklam.

2) Laika nozīmē: Līdz gaismai; līdz pastara dienai; līdz rītam, citam rudenim; bet ar akuz. jeb instr.: līdz šo baltu dien(u).

3) „Līdz“ tautas dziesmās dažkārt izsaka, ka darbība aptver līdzīgā mērā teikuma priekšmetu un to nojēgumu, kuŗa priekšā „līdz“ nostājas: Audz, mana pādīte, līdz mani liela. Lai zied mani vaigu gali līdz sarkanu āboliņu. Šīni nozīmē „līdz“ pa laikam kopojas ar akuzatīvu jeb instrumentāli un sabiedrojas dažreiz ar instrumentāla satiksmes vārdu „ar“: Tieva, gaŗa es izaugu līdz ar meŗa galiņiem.

Pa.

344. §. Retumis „pa“ nozīmes ziņā vēl atlīdzina zem, apakš, kā salikteņos: pasolē, pasilē: Tēvs, māmiņa pa zemiti (akuz. jeb instr.) BV. 4721. Es pasviēdu bērza riksti pa meitiņu kājiņām. Ko tu man te kulies pa kājām?

1) Pa apzīmē vietu, pa kuŗu darbība virzās un sabiedrojas šīni nozīmē ar akuzatīvu: Iet, skriet pa ceļu, lauku, staigāt pa

pasauli, braukāt pa upi, kaisīt, lasīt pa zemi, strādāt pa riju, pa Jelgavu, cirst pa ausi.

Pa daudzkārt nozīmē līdzinās satiksmes vārdam caur: glūnēt pa šķirbu; lēkt, skatīties pa logu. Skat. caur.

2) Pa nozīmē „pēc” — pa laikam ar datīvu: Pa gabaliņam satiek lapsu. Tā bieži: pa gabalam, pa kādam gabalam; retāki ar akuzatīvu: pa gabaliņu. Vārds pa vārdam = ienaids gatavs.

3) Laika nozīmē a) ar akuzatīvu jeb instrumentāli, pārmaiņus ar „par”, ar nozīmi: kādā laikā: Rudenī pa (var. par) miežu laiku; pa vasaru, ziemu, svētdienu; pa to starpu. Pa trīs gadi es pievērpa vienu spoli; pa sapņiem, pa miegu jeb miegam, b) = pēc, arī pārmaiņus ar „par”; bet pa kopojas šinī nozīmē pa lai am ar datīvu, kā ļoti reti arī „par” [par (pa vietā) mazam britiņam Ltd. 1030]: Pa kādam laikam, pa britiņam. Pa laikam attek balts suns JK III, 67. Pa gadu desmit (Kaudz.). Pa divi mēneši (divsk.) vari nākt pakaļ LP. VI, 262. Pa kādu acumirkli (Kaudz.).

4) Piemēribas nozīmē ar datīvu: Pa prātam man zirdziņš, pa rokai zobentiņš. Pa zobam. Pa pušam (= pēc puša auguma) kreklu šuvu. Bruņas kaldināju pa savam augumam. Pa vējam es dziedāju. Putns pa šāvienam, grābieniem. Dzīvot pa vecam, pa parastam, pa godam, pa draugam (= draudzīgi), pa kārtai; pa labai rokai jeb pa labi (roki); pa kreisai rokai jeb pa kreisi (roki), arī ar akuzatīvu: pa labo roku. Arī „pa laikam” (= parastam) te jāmin. Vīrums jānobauda pa sālij LP. V, 83.

5) Retumis iemesla nozīmē. Piektā un ceturtā pašķira stāv tik tuvu starpā, ka par dažiem piemēriem var šaubīties, kurai pašķirai tie piešķirami: Nolūkoju tautu dēlu pa kājiņu āvumam (var. no; te lietojami arī pēc, pie). Galdam stūri nositišu pa (pa parastam: aiz) māsiņas žēlabām. Pa niekam, pa jokam, jokiem bārties. Darboties pa gaŗam laikam LP. VI, 771; retāki: pa gaŗu laiku.

6) Dalāmā nozīmē — ar datīvu: Pa vienai (dziesmai) sala-siju. Vilks ikkatru dienu noņem ganam pa aintai. Sunīšam maizes devu pa lielam gabalam; pa pārām, pāriem, pa diviem, divātiem.

7) Minami vēl daži piemēri, kuŗos „pa” biedrojas ar datīvu, pavisam, papildnam, pa gabalam (notālēm); pa ausu galam dzirdēt; ne pa acu galam nevar ieredzēt.

Uz.

345. §. Uz visgrūtākais satiksmes vārds, tāpēc ka tas dažādos apgabalos kopojas ar dažādiem locījumiem, ar akuzatīvu, genitīvu un retumis pat ar datīvu.

Ievērojot mūsu rakstniecību, mums jāuzlūko to apgabalu valoda par pareizu, kurā pēc „uz“ nostāda ģenitīvu uz jautājumu kur? akuzatīvu uz jautājumu kurp? Pēc dažu apgabalu valodas rīkojoties, beidzamais jautājums ir sadalāms divos: a) kurp virsū? ar ģenitīvu, p. p. likt uz galda, kāpt uz jumta, b) uz kurieni projām? ar akuzatīvu: braukt uz miestu, mežu, Jelgavu.

1) Tā tad „uz“ ar ģenitīvu apzīmē, ka kāds priekšmets atrodas otram virsū: Uz mēles medus, apakš mēles ledus. Uz sola sēdēt, gulēt; b) ar akuzatīvu—doties uz kurieni: braukt, jāt, iet, nest uz baznīcu, lauku, tirgu, uz kaļmiņu; tāpat arī virzīt vai virzīties uz kāda priekšmeta augšu, virsu: uz ežiņu, robežu (blakus ežiņas, robežas) galvu likt, uz koku, jumtu kāpt, celt (blakus uz koka, jumta).

2) Laika nozīmē a) uz cik ilgu laiku — pa laikam ar akuz.: uz vienu dienu aizdot ko. Uz veselu gadu saligt par kalpu, b) ap kādu laiku, pa laikam ar akuzatīvu: Uz vakaru gavilēju. Uz pusnakti atmožas. Uz rīta pusi = pret rītu.

Pie daudz darbības vārdiem lieto neistā nozīmē — ar akuzatīvu pārmaiņus ar ģen.: Cits ar citu (var. cita) raudzījās BV. 3138. Gailītis saka uz vistiņu (var. ģen. — un dat. bez satiks. v.). Vaica sniedze uz ciruļa (-li). Uz manim (mani, manis) gauži raud. Domāt, cerēt uz Dievu. Dūsmīgs uz brāļa (-li). Viņš krīt uz mani (manis, manim) kā bite uz medu (-us). Uz meitām mans prātiņš, uz labo kumeliņu BV. 3140. Kārs uz naudu LP. VII, 1120. Vēlns tīri traks uz ķēvi I, 90. Vai es tevi uz nelabu mācišu I, 141. Ne visiem ļautiņiem uz manim labs prātiņš. Tā tric puīša dvēselīte uz jaunām meitiņām. Klausīties, brēkt, kliegt uz ko. Uz vienu roku iet, dzīvot ar ko; uz sevīm dzīvot; uz (ar) acīm slims, uz (ar) ausīm kurls, uz (ar) vienu kāju klibs.

Vēl aizrādīsim uz dažiem maz pazīstamiem satiksmes vārdiem.

At kā satiksmes vārds ar akuzatīvu sastopams ap Kuldīgu tautas dziesmās ar nozīmi pa: Lokāties, smuidri bērzi, pret saulīti, at saulīti. Pret straumīti, at straumīti.

Da—ar datīvu un ģenitīvu nozīmē malēniešu izlokšnēs līdz: Kaudze da (līdz) pamatam nodegusi.

Īs sastopams vecos rakstos tagadējā „līdz“ nozīmē — ar datīvu, akuzatīvu, retumis ar ģenitīvu: is šim = līdz šim (Mancelijs).

Kopš, laika sākuma nozīmē „no“ vietā, pazīstams dažos apgabalos ar datīvu; tagad rakstu valodā jau ieviesies arī ar ģenitīvu: kopš tam laikam (Hugenberģers). Kopš divi nedēļām brālīs aizceļojis.

Slepen ar ģen.: Slepen tēva, māmuliņas BV. 7787,1.

346. §. Jāievēro, ka divi satiksmes vārdi nekad nav cits pakal cita nostādāmi. P. p. Par(!) pret latviešu tautu iekš „Ritgaŕŕe Rundsŕhau“ uz visneģēligāko no kāda latvieša sarakstītu ķengāšanas rakstu.

Teikuma daļu jeb locekļu saskaņa.

347. §. Lokāmiem teikuma locekļiem, kur vien iespējams, savā starpā jāskan personā, skaitli, kārtā un arī locījumos: Es rakstu. Tu raksti. Tavs brālis ir liels dziedātājs; meitas lielas dziedātājas.

Saskaņa starp teikuma priekšmetu un izteicēju.

348. §. Visievērojamākie saskaņas likumi ir šādi:

1) Ja izteicējs ir ietas vārds, tad kārtā tas saskan tikai tad, ja tas pieder pie tiem lietu vārdiem, kas, galotni pārmainot, pārmaina kārtu, p. p. pie lietu vārdiem ar galotnēm -tājs, -tāja, -ējs, -ēja, -ietis, -iete, -nieks, -niece, -onis, -one, -tnis, -tne, -ulis, -ule: Viņš ir varonis, viņa ir varone.

Ari skaitļu ziņā ne ikreiz saskan izteicēja lietas vārds ar teikuma priekšmetu: Nekrietni bērni ir vecāku nelaime.

2) Ja teikumā vairāk teikuma priekšmetu un šie dzīvas radības, tad izteicējs pa laikam stāv daudzskaitli, pie kam vīriešu kārtā pārspēj sieviešu kārtu: Kad tēvs un māte nomiruši, tad brālis un māsa palikuši tēva mājās dzīvot. Vecs vīrs, veca sieva piekusuši, kalnus kāpdami (mīkla). Tēvs, brāliņš garī vīri.

Dažreiz izteicēja daudzskaitlis atkarājas no pielikuma (kā: abi divi, visi), ar kuru skaidri aizrādīts, ka visi teikuma priekšmeti ņem vienādu dalību pie izteicēja, kāpēc tad izteicēja daudzskaitlis nepieciešams: Kalējs un skroderis, abi divi ielūkojuši vienu ligavu LP. VI, 351. „Abi divi“ kā papilditājs: Lūdzu Dievu, lūdzu Laimi, abus divus mīļi lūdzu JK. II, 143. Bet kad teikuma priekšmetu līdzdalību pie izteicēja neuzsveram, tad varam izteicēju attiecināt tikai uz svarīgāko, izteicējam tuvāko teikuma priekšmetu: Nu bij nabadziņš, bij arī viņa labdaris miris (ari: miruši).

Bet ja teikuma priekšmeti ir nedzīvi, tad izteicējs var 1) daudzskaitli stāvēt, vīriešu kārtai priekšroku iegūstot: Viss mūsu darbs un visa mūsu dzīve būs pabeigti Austr. XI, 471, 2) pēc tuvākā teikuma priekšmeta rīkoties: No šejienes ir skola un tās dārzs saredzams (Ezerietis). Posts un trūcība bija liela Austr. XVII, 716.

Dažreiz kādam teikuma priekšmetam var būt tāds pārsvars par citiem, ka, nelūkojoties uz attālumu, tas var izteicēju pa sevim grozīt: Publika un izstādītāji līdz ar saviem zirgiem un citiem mājas lopiem jau bij sapulcējušies (Niedra).

Ja teikumā divi sieviešu kārtas teikuma priekšmeti, tad izteicējs stāv pa laikam sieviešu kārtas daudzskaitli, bet retumis arī vēl divskaitli: Raudāja māte, raudāja mīta, vezumiņu taisdami (-mas vietā) Ltd. 1213; dvēsele un miesa šķirušies Bl. 921. Krāga un šļipse bij balti (Deglavs). Šis senais pakušais divskaitlis te nav vairs ieteicams.

349. §. Ja teikuma priekšmets ir daudzuma nojēgums, no kuŗa atkarā stāv dalāmais ģenitīvs, tad izteicējs pa laikam rīkojas pēc šī ģenitīva skaitli, kārtā un retumis, ja izteicējs ir ciešamās kārtas pagātnes divdabī, pat locījumā: Lielākā daļa Vidzemē pazīstamu dziesmu pazīstamas arī Kurzemē. Puse dejojātāju piekusuši. Bija vairāk nedēļu aiztecejušas. Sanākuši viesu pilna istaba. Saskrējuši putnu kā melns debess. Sēdēja ap galdu laba tiesa vīru, spriezdami, plāpādami, galvas sadūruši kopā. Tur bijuši daudz cilvēku pie sienas pieslēgtu LP. VI, 690. Daudz bijuši sanākuši kāzinieku, daudz saaicinātu LP. VI, 337.

Ja daudz, maz, cik, tik ir teikuma priekšmeti, tad par saskaņas pamatu var šos daudzumu nojēgumus uzlūkot un izteicēju vīriešu (senās nekatras kārtas vietā) kārtas vienskaitli nostatīt: Viesu bija salasījies (arī: salasījušies) daudz. Sanācis daudz putnu DL. III, 9.

Vīriešu kārtas vienskaitlis nepieciešams, ja dalāmais ģenitīvs vienskaitli: Man maz naudas palicis.

Kā teikumos ar teikuma priekšmetiem „daudz“, „maz“, „cik“, „tik“ redzama sacensība starp nozīmi un gramatisko formu: salasījušies daudz viesu (pēc nozīmes), salasījies daudz viesu (pēc gramatiskās formas), tā arī sacenšas, lai gan ļoti reti, nozīme ar gramatisko formu kopības vārdos: Neraudat, tēva saime BV. 17659 (pēc nozīmes). Neraudi, tēva saime (pēc gramatiskās formas). Salīdz. Neraudiet jūs, saimīte 17659,1.

350. §. Ja savstarpība izsacīta ar vietnieka vārdu „cits“, tad izteicējs var stāvēt gan daudzskaitli, gan vienskaitli, rikodamies vai nu pēc daudzskaitli stāvošā teikuma priekšmeta, vai pēc tuvāki stāvošā „cits“: bērni cits par citu augstāki (arī: augstāks) RK. VII, 1239; Bl. 725; Tr. III, 1321.

351. §. Ja par teikuma priekšmetu ir vietnieku vārdi „tas“, „kas“, „nekas“, „viss“, tad īpašības vārda izteicējs pieņem vienskaitļa vīriešu kārtas galotni, ja minētie vietnieku vārdi attiecināmi uz kādu zināmu priekšmetu: Kas nav labs? Tas nav labs, p. p. kāds cilvēks, priekšmets, uz ko aizrāda. Te „tas“ vietā lietojams arī „šis“, „viņš“; un „kas“ vietā „kuŗš“, bet ja „kas“, „tas“ nav attiecināmi uz zināmu priekšmetu un to vietā nekādi nav nostādāmi „kuŗš“, „šis“, t. i. ja „tas“, „kas“ stāv izgaisušās nekatras kārtas vietā, tad izteicējs pieņem apstākļa vārda galotni -i: Kas labi, tas labi.

Ne visi īpašības vārdi, bet tikai tie, kas apzīmē labu, jauku, veselīgu, un ar pretējādu nozīmi, pieņem tā galotni -i: Tas ir krietni, nekrietni, nežēligi, neprātīgi, jauki, nejauki, koši, piemilīgi, riebīgi; bet: viss te gatavs, tukšs, kluss, slapjš.

Tāpat īpašības vārds izlietojams, ja tas kā izteicējs attiecas uz veselu teikumu vai nenoteicamo izteiksmi: Nav labi, cilvēkam vienam būt jeb: ka cilvēks viens ir.

Pilnīgi tas pats sakām par divdabi, kad tas izlietots minēto īpašības vārdu nozīmē: Tas nav teicami (= labi), ka viņš neizpilda apzinīgi savu pienākumu. Cik patikami putnu dziesmās klausīties! — Bet ja divdabis patur savu darbības vārda dabu, tad lietojams šini ziņā vīriešu kārtas vienskaitlis: Cik cilvēku jūrā atraduši kapu, nav noteicams (to nevar noteikt).

Šo formu ar -i pieņem arī īpašības vārds kā izteicējs teikumos bez noteikta teikuma priekšmeta: Viņam tika karsti. Man nelabi ap sirdi. Bet ja runātājam stāv zināms teikuma priekšmets prātā, lai gan to neizsaka, tad īpašības vārds kā izteicējs saskan ar šo prātā stāvošo vārdu: Man ir tik karsti, tik auksti, bet: šodien tik karsts, tik auksts (jāpieņemā: laiks). Tagad jau vēls (jāpieņemā: vakars, blakus: vēli). Paliek krietni vēss; ja tāds pastāv, tad upe būs drīz cieti.*)

352 §. Ja no ciešamās kārtas pagātnes divdabja atkarīga nenoteicamā izteiksme un no šīs atkal papildītājs, tad šis papildītājs, izteicēja valgos sa-grābts, dažos apgabalos nenostājas akuzatīvā, bet nōmīpatīvā, pie kam izteicējs paliek vīriešu kārtas (senās nekatras kārtas vi-tā) vienskaitli — arī tad, kad minētais nōm nativs ir daudzskaitlis. Man ir atļauts pīns dzert; tāpat: man ir atļauts rieksti ēst. Viņam dots zirņi ēst. Viņam tādi mazi apaļi ticis dots ēst RK. XIII 65. Šis parādības gaīta šitā: Teikumā: dots ēst zirņus — valoda sajutusi „zirņus“ par atkarīgiem no izteicēja „ticis dots“. Kas dots? zirņi. Bet ievērojot, ka teikumā ir nenoteicamā izteiksme par teikuma priekš-m-tu, izteicējs nevarēja daudzskaitli pāriet, saskaņā stāties ar daudzskaitli „zirņi“.

353. §. Ja vietnieka vārds „tas“ ir par teikuma priekš-metu un lietas vārds par izteicēju, tad vietnieka vārds pa laikam saskan ar izteicēju kārtā un skaitli: Tā tava laime. Tās bij manas pirmās bēdas. Tie ir meli, nieki!

Divkārša attiecība, gan uz priekšējo vārdu vai priekšējiem vārdiem, gan uz sekojošu izteicēju, sastopama tādos piemēros: Zirnītis, pupiņa, tā mana māsiņa BV. 2828,2.

Kad izteicēja lietas vārds pazaudējis savu pirmatnējo no-zīmi, tuvodamies īpašības vai apstākļa vārda dabai, tad lietojams vietnieka vārda vīriešu (nekatras) kārtas vienskaitlis: Tas man viena alga jeb vienalga (vienaldzīgi); bet: tā ir laba alga. Vai

*) Daži rakstnieki raksta „karsti“, „cieti“ vietā izlokšņu formas „karst“, „ciet“. Liekām izlokšņu sanašām valodu nekuplinām, bet to tikai raibinām dzeņa raibumā. Attiecoties uz izteicēja formu, salīdzini: durvis ir cieti (= aizdarītas); durvis ir cietas (= no cietā koka, bez šķīrbām). — Infantijā īpašības vārds, senās nekatras kārtas nozīmē izlietots, pieņem vien-skaitļa vīriešu kārtas galotni: Nu grūts (. grūti“ vietā) tev. Zbiōr XVIII 342. Man bij labs (var. labi) klausīties BV. piel. 663,2.

tas tiesa (= tiešām tā, pareizi), ko dzirdēju? bet: tā (nevis tas) mīlestības jauka tiesa, ka viņa aizmirst piedodot. Tapat: tas taisnība, ko tev teicu; bet: vai tā kāda taisnība, ka mazos zagļus kar un lielos laiž vaļā?

Ari tad vīriešu kārtā lietojama, kad „tas“ aizrāda ar sparū uz tikko minētu vīriešu kārtas priekšmetu: Tupenītis, rācenītis, tie bij bērna barība BV. 2828,3. Paēdiens, — tas kalpa cīlvēkam lielākā lieta (Deglavs).

354. §. Ja godinājuma dēļ lieto otras personas vienskaitļa vietā daudzskaitli, tad lietas vārds, par izteicēju būdams, stāv vienskaitli: Jūs esat kungs, es kalps. Tapat: jūs esat tas, kas mani nelaimē grūdis. Bet īpašības vārdi un citi lokāmi vārdi stāv 1) vienskaitli: Ja, tāds jūs esat. Dzeriet vien pats (Blaumanis). Martas jaunkundze, jūs nemaz neesat lepna (Zeibolts). Sakait, ka esat pārskatījies (Blaumanis), 2) vīriešu kārtas daudzskaitli, nelūkojoties uz teikuma priekšmeta kārtu: Vai jūs veseli, Meimera kundze (Zeibolts)? Cik jūs esat labi (attiecoties gan uz vīrieti, gan uz sievieti). Nepareizi tādi teikumi, kā: Pālieciet tad nu veselas; manā sargāšanā jūs būsit drošas, ja otra persona attiecināma uz vienu vienīgu sievieti.*)

Tamlīdzīgi lieto arī pagodinājumos daudzskaitļa trešo personu vienskaitļa vietā (vienmēr vīriešu kārtā arī attiecībā uz godātu sievieti): Viņi vēl nav uzcēlušies (= gan viņš, gan viņa).

355. §. Ja uz teikuma priekšmetu un tā pavadoni vienādā mērā attiecināms izteicējs, tad šis stāv daudzskaitli, arī kad teikuma priekšmets ir vienskaitli: Brāļa zirgs ar suni noskumuši, galvas nolaiduši, dirn. LP. VI, 733. Te satikušies vilks ar lapsu un sarunājušies zirgu noriet VI, 270. Tapat: Viņš atstāja māti ar meitu vienas Austr. XIV, 2, 271. — Bet ja teikuma priekšmets uzsvērts, tad te vienskaitlim vieta: Gans ar suni pārnācis.

356. §. Ja teikumā pirmā, otra un trešā persona par teikuma priekšmetu, tad virsroku iegūst pirmā par otru un trešo un otra par trešo: Tu un es būsim pagalam LP. VI, 786. Tu un tavēji dzīvosit laimīgi.

Valoda rīkojas tāpat arī tad, kad gramatiskie teikuma priekšmeti ir „kas“, „viens“, „cits“, „kurš“, bet šie attiecas uz pirmo vai otru personu: Kas paliksim pēdējā, lai vadija bāleliņi BV. 17440. Viens iesim pa labo roku, otrs pa kreiso LP. VI, 734. Cits gājāt pa ceļu, cits pa mežu. Nu diezin, kurš gan nu bijām stiprāki VII, 1172. Kurš putniņš dabonat, atdodiet kal-

*) Ja sieviete pirmā personā par sevi kaut ko stūsta, tad arī vidus izloksnēs izteicējs daudzkārt nostājas viri šu kārtā: Es (p. p. Anna) esmu dzimis („dzimusi“ vietā) 1:60. gadā. Šī valodas savadība rakstu valodai nav ieteicama.

piņam BV. 10015. Kuŗš, ļautiņi, dzirdējat? BV. 439. Kuŗš tālāka rada bija, segļojiet kumeliņu Ltd. 1459.

Ja pirmajai vai otrajai personai piebiedrojas pavadonis ar satiksmes vārdu „ar“, tad iespējams trejādi izsacīties: 1) Es ar māti braukšu ciemā, tu ar tēvu paliksi mājās; 2) es ar māti brauksim ciemā, tu ar tēvu paliksi mājā, 3) mēs (= es) ar māti brauksim ciemā, jūs ar tēvu paliksiet mājās. Iesim mēs ar tevīm nu pa ceļu (ZbiõrXVIII 321). „Es ar māti“, „tu ar tēvu“ līdzinās nozīmes ziņā teicieniem: es un māte, tu un tēvs. Abiem teicieniem sajaucoties, izcēlās otra izteiksme: es ar māti brauksim ciemā, tu ar tēvu paliksiet mājā, tāpat kā: brāļa zirgs ar suni (= un suns) noskumuši. Beigās „es ar māti“, „tu ar tēvu“, kopjēgumā saņēmts, ir „mēs“ un „jūs“. Tā izcēlās trešā, latviešu valodā diezgan parasta izteiksme: mēs (= es) ar māti, jūs (= tu) ar tēvu. Mēs (= es) braucām vienas ar Olgu Apskats I, 416.

Apzīmētāju saskaņa ar apzīmējamo.

357. §. Apzīmētājs saskan ar apzīmējamo vārdu kārtā, skaitli un locījumā, cik vien tas spējīgs ar saviem formu līdzekļiem saskaņā pieglausties.

Nesaskaņa formas ziņā ierodas tad, kad vīriešu kārtas apzīmētājs piebiedrojas sieviešu kārtas lietās vārdam, kas izlietots vīriešu apzīmēšanai: Ak tu vieglais lielība! Tu tāds karsta putra. Bijušais pilsētas galva. Dziedādami tautas veda (var. dziedādama) BV. 1013. — Bet ja sieviešu vārdam ir vīriešu kārtas galotne, tad ievērojama gramatiskā saskaņa: Jauks skuķis; nejauks sievišķis, sievietis. Bet attiecīgo vārdu atstatums arī te dod dabiskai kārtai virsroku; retumis arī bez tāda atstatuma var dabiskā kārtā pārspēt gramatisko: Divi sievieši, drēbes mazgādamas, saukušas LP. VI, 199.

358. §. Ja apzīmētājs attiecas uz sievietēm un vīriešiem, tad tas, 1) tāpat kā izteicējs, stāv vīriešu kārtas daudzskaitlī: Sivi tavi tēvs, māmiņa. Vieni paši tēvs, māmiņa. Tur gul tavi tēvs, māmiņa. Tas bij mājas mantojies no nelabā galā mirušiem znota un meitas. Vēr. I, 58; 2) rīkojas pēc tuvāki stāvošā vārda: Lepns tavs tēvs, māmiņa BV. 5256,5. Es čaloju ar eitām māsām un brāļiem (Purapuķe). — Bet ja apzīmētājs attiecas uz vairākiem dažādas kārtas kustoņiem vai arī nedzīviem priekšmetiem, tad tas saskan ar tuvāki stāvošo vārdu: Jaukās lejas un kalni; jaukie kalni un lejas. Var arī apzīmētāju atkārtot: Kupls ozols un kupla liepa; kupla liepa un kupls ozols, kā tas arī pie personām iespējams: vecais tēvs un vecā māte.

Ja apzīmētājs attiecināms tikai uz vienu no vairāk minētiem priekšmetiem, tad tas priekšmets, uz kuŗu apzīmētājs nav attie-

cināms, nostādams papriekšu un tad ar apzīmētāju izrotātais priekšmets: Bēdas, grūtas nopūtiņas. Bēdas, gauzas asariņas.

359. §. Kad norādāmie un attiecības vietnieku vārdi attiecas uz dažādas kārtas vārdiem, tad tie nostājas viriešu kārtas daudzskaitli: Dzīvoja vīrs un sieva, kuriem (tiem, viņiem) nebija bērnu. Uguntiņš, atslēdžiņa, abi cieti glabājami. Pupiņa, zirnītis, tie labi bērniņi BV. 2828. No attiecības vārdiem te labāki lietot „kas“: Viriešiem un jaunavām, kuŗi un kuŗas atsakās no došanās laulībā (labāki: kas atsakās doties laulībā) Austr. XIII, 250.

360. §. Kad divi vai vairāk apzīmētāji attiecas uz vienādiem lietu vārdiem, tad gan apzīmētājs, gan apzīmējamie vārdi stāv vienskaitli: Vecā un jaunā deība; trešais, ceturtais un piektais bauslis; latviešu un krievu valoda; lapu skuju mežs; avju un govju kūts, t. i. viena avju un viena govju kūts; bet avju un govju kūtis ir vairāk nekā viena avju un viena govju kūts.

Saskaņa skaitļa un locījumu ziņā.

361. §. Skaitļa ziņā latviešu valoda pa laikam ievēro saskaņu starp teikumu priekšmetu un papildītāju un arī citu teikuma locekļu starpā: Viņi paķēra savas cepures (nevis: savu cepuri). Visi brīnīdamies ieplēta mutes LP. VI, 685. Vai, vai, meitiņas, jums kāras sirdis! Dumjais bij apžēlojies par viņu dzīvībām VI, 1006. Tapat: par meitu vecumiem runāt (arī vecumu). Brāļi bijuši vienos sejos (arī: vienā sejā) VI, 717. Abi bija vienādi, vienos vaigos, vienos angumos (arī vienskaitli). Lai katrs mugurām (arī-ai) nodirājot vienu sleju ādas VI, 688.

362. §. Locījumu nesaskaņa sastopama šādos gadījumos: 1) Divdabis ar -dams, -damies, piesliedamies dalāmajam daudzskaitļa ģenitīvam, nenostājas ģenitīvā, tāpēc ka tam šī locījuma trūkst, bet daudzskaitļa nōminatīvā, — tā tad locījumā saskanēdams ar daudzuma nōjēgumu un skaitli ar dalāmo ģenitīvu: Visapkārt galdam sēdējuši daudz velnu, ēzdami, dzerdami LP. VI, 175. Liels bars kraukļu ķērkdami viņu pavadījuši VI, 210. Sēdēja gar galdu laba tiesa vīru sprieddami, plāpādami, galvas sadūruši.

363. §. Nesaskaņa locījumā*) novērojama pie vārdiem „viens“, „cits“, kuŗi dažreiz datīva vietā stāv nōminatīvā: Jāiz-

*) Ari tādos teikumos liekas locījumu nesaskaņa esam: Tāds var dzīvot vēl savus gadus desmit Aps. J. IV, 55. Varbūt kādu pusstundas kāpuši. — Bet patiesībā te nekādas nesaskaņas nav; jo „savus“ neattiecas uz gadu, bet uz desmit; akuzatīvs „kādu“ atkal attiecināms uz pus (= pusi): kādu pusi stundas.

līdzas ir mums viens otram; ja vairāk nekā divas personas: jā-
izlīdzas mums cits citam.

Nesaskaņa starp teikuma priekšmetu un izteicēju skaitļa
ziņā izceļas, ja teikuma priekšmets stāv daudzskaitli un izteicējs
ir skaitļa vārds „viens“: Vai mēs neesam viens kas viens.

Pilnīgs un nepilnīgs teikums.

364. §. Mēs runājam veselos teikumos. Šie teikumi ar
visiem saviem locekļiem nogulstas mūsu apziņā. Šie apziņā atro-
damie teikumu paraugi noder mums par mērauklu citiem, gan
darināmiem, gan darinātiem teikumiem.

Kad kādā teikumā atrodas visi locekļi, kādus gramatika
prasa no teikuma, tad tādu nosaucam par pilnīgu teikumu; bet
kad kāda locekļa trūkst, tad tādu dēvējam par nepilnīgu, tad
runājam par izlaidumiem. Izlaist teikumā varam tikai tāds lo-
cekļus, kuri teikumu sakarā tik viegli piedomājami, ka, grama-
tiku neievērojot, nedz runātājs, nedz klausītājs teikumā nekādu
robu nesajūt.

Vai saitiņa senum sens valodas ipašums, jeb vai attīstības
ieguvums, nav viegli nosakāms. Tāpēc nevaram sacīt, ka tādos
teikumos, kā: tēvs vecs; kur iedams? — saitiņa izlaista. Tādi
teikumi — beidzamais vienīgi tā bez saitiņas iespējams — tik
parasti, ka tur neko izlaistu neatrodam. Bet ja darbības vārds
„būt“ izlaists pagātnē vai vēlamā izteiksmē, tad jau sajūtam
vairāk it kā kādu trūkumu, tāpēc ka mūsu apziņā mīt teikumi
ar zināmās pagātnes un vēlamās izteiksmes formu: Reiz dzīvoja
bagāts kara-kungs, kam divi skaistas meitas (piedomājams: bija)
LP. VI, 340; 367; 400. Kaut tevi lāči apēduši! LP. V, 166.
Labāk savu vainadziņu ap celmiņu apkārusi, ne devusi to noņemt
laiskam tēva dēliņam (piedomājams: „būtu“).

Nevien „būt“, bet arī citi darbības vārdi daudzkārt izlaisti:
Tikko to izteicu, tad viņš tūliņ man matos (piedomājams: ķērās,
klupa). Eš aizgāju odziņās ar mazo bāleliņu; kuŗu odziņu da-
būdams: „Še, mazo bāleliņ“ (piedomājams: teicu).

Sevišķi bieži tā izlaižami virzības darbības vārdi, kuŗu vir-
ziens apzīmēts ar apstākļu vārdiem: Tiešām (piedomājams: gāja)
tautas, tiešām tautas, ar likumu bāleliņi. Visvairāk tā pavēles
un izsaukamos teikumos: Augšām! (ceļaties). Šurp! (nāci) Projām!
(eji). Lēnām pa tiltu! Tūdaliņ, tagadiņ uz sudraba kalējiņu!
Kad tevi nelaime, jupis! (rautu). Pavēles teikumos izlaisti arī
dauzkārt tādi darbības vārdi, kas atlīdzina nojēgumu „dot“:
Cimdu, cimdu! Rokas sala. Auzu, auzu kumeļam! Man, mā-
miņa, to telīti, kuŗa vairāk piena dod! Kas gulēja Jāņu nakti,
veldrē rudzi, veldrē mieži (piedomājams: lai gulstas).

365. §. Retāki izlaiž citus teikuma locekļus: a) teikuma priekšmetu*): nu ir beigta (piedom.: pasaka) LP. VI. 784; b) papildītāju: pieturi (zirgus), c) lietas vārdu blakus īpasības vārdam: pa kreisi, pa labi (roki); d) pārako pakāpienu „labāki: Izņem manu sirdi, nekā attaisi jostu (mikla). Ņem, Māriņa, vara ziedu nekā manu augumiņu.

levērojams izlaidums sastopams šai teikumā: es to atminos vēl kā šodien = es to atminos vēl tā, it kā tas būtu noticis šodien. Tāpat: Cik sen mani pašu ņēma BV. 15887,1.

Diezgan bieži sastopama valodas taupība tanī ziņā, ka vienam teikuma priekšmetam piebiedrots izteicējs, otram turpretim ne tas pats, bet kaut kāds līdzīgs izteicējs piedomājams: Kas no alkšņa lūkus plēsa, no brālīša miļus vārdus? (piedomājams: dabūja dzirdēt). Kā no koka skaidas cirta, tā no tevis valodiņu Ltd. 14:7 (piedom.: izdabūja). Salna koda bērza lapas, tautas manu vainadziņu 924 (piedom.: ņēma).

Teikumu iedalījums.

366. §. Ar teikumiem varam a) kaut ko pastāstīt, b) jautāt, c) pavēlēt, d) vēlēties, e) izsaukties. Uz to lūkojoties, iedalām teikumus a) stāstāmos, b) jautājamos, c) pavēlamos, d) vēlamos, e) izsaucamos. Piemēri: a) Miers baņo, nemiens posta. Bija divi brāļi, viens bagāts, otrs nabags. b) Vai saimnieks mājās? Kurp viņš aizbraucis? c) Nāci! Steidzaties! d) Lai Dievs pasarga! e) Cik jauka pasaule!

„Jautājamie” teikumi.

367. §. Jautājamie teikumi iedalāmi divās šķirās. Pirmkārt varam vaicāt pēc visa teikuma satura, par atbildi gaididami veselu teikumu, vai arī vesela teikuma vietā no vācu valodas patapināto „ja”, vai arī latviešu „nē”: Gribi tu manu godu slēpt, darīt kaunu bāliņam? Es pastalu nēsātāja? Esi mani gaidījusi? Ciema gani bāleliņi, telīti manu redzējāt? Atbilde: ja, ja gan, kā tad ne, redzējam gan, vai noliedzot: neredzējam; nē, neredzējam vis. Šīs šķiras jautājumus varam nosaukt par teikumu jautājumiem. Šie jautājamie teikumi atšķiras no stāstāmiem tikai ar savu savādo balss izlocījumu. Pa laikam tagad šos teikumus apzīmē no igauņu valodas patapinātais vārds „vai”, tai vietā senāki īstais latviešu „arīg”: Vai (arīg) tu to nezini?

Otrkārt varam apklausināties tikai pēc viena vienīga teikuma locekļa, citu visu jau paši zinādami: Kam tie mieži lidumā?

*) Tādus teikumus, kā: lasu, lasi, saka, nāciet! teikuma priekšmets izsacīts personu galotnēs.

Kur palika tēvs, māmiņa? Uz šādiem vaicājumiem sagaidām par atbildi vienu vienīgu vārdu, tāpēc tos varam nosaukt par vārdu jautājumiem: Kas atbraucis? Kaimiņš. — Vārdu jautājumi iesākas ar jautājumiem vietnieku vai jautājumiem apstākļu vārdiem.

Apgalvojamie un noliedzamie teikumi. Noliegums.

368. §. Apgalvodami, kā divi ievērojumi, divi nojēgumi savā starpā savienojami, kļūstam pie apgalvojama jeb apstiprināma teikuma: rauda ir zivs; noliedzdami turpretim tāda savienojuma piederību, kļūstam pie noliedzama teikuma.

Nolieguma vārdiņš rakstu valodā ir „ne“ (ar īsu, šauru e, izloksnes „nī“; ar šo izloksnes formu neder valodu raibināt, kā diemžēl daži rakstnieki to dara).

369. §. „Ne“, ar balssvaru, savienodamies ar lietu, īpašības un apstākļu vārdiem vienā vārdā, piešķir nojēgumam pretējādu nozīmi: negudrs, nerātns; necilvēks, nelaime; nelabi, neskaidri.

370. §. „Ne“ noliedz teikumā tikai vienu vienīgu locekli, kuŗa priekšā tas stāv: Ne ikdienas saule spīd, ne ikdienas lietus list. Ne mūžam (bet tikai zināmam laikam), bāleliņ, būšu tava kalponite. Ne visām dziesmiņām es zināju ctru pusi; ne visām meitiņām es zināju tikumiņu.

371. §. Līdzīgi piebiedrojas „ne“ nenoteicamiem vietnieku vārdiem, no tiem atvasinātiem apstākļu vārdiem, skaitļa vārdam „viens“ un apstākļa vārdam „maz“.

Noliedzot šos nojēgumus, runātājam var šo noliegumu pretstatī prātā stāvēt, p. p. ne viens tur bija, bet ļoti daudz; ne maz, bet ļoti daudz esmu šodien strādājis; bet pa laikam šos sakopojumos noliegums noliedz zināmu nojēgumu pavisam, tā ka no nojēguma nepaliek it nekas pāri; p. p. neviens = arī pat neviens, it neviens; nemaz = arī pat nemaz, it nemaz; tāpat: nekas, nekāds, nekad, nekur. Beidzamā nozīmē „ne“ saaug ar sekojošu vārdu kopā, lai gan noliegums neiegūst balssvaru.

No minētiem vārdiem jāizšķir: kas nekas, kāds nekāds, kā nekā, kur nekur (ar balssvaru uz ne). Šos vārdos „ne“ nemaz nav noliegums.

372. §. Noliegums, iegūdam balssvaru, saaug ar darbības vārdu nešķelāmā vienībā un noliedz visu teikuma saturu: Vārna vārnai acis neknābj. — Saliktos laikos saaug ar noliegumu pa laikam palīga darbības vārds, retumis arī divdabīs un nenoteicamā izteiksme: Iet man bija to celiņu, kur es biju negājusi (pa laikam: kur es nebiju gājusi). Es nekurto uguntiņu, būtu māmiņa nekūrusi (pa laikam: ja māmiņa nebūtu kūrusi) Ltd. 1322.

Kam tu nesitusi? (pa laikam: kam tu neesi situsi?) LP. VI, 69.
Kā tai bija nedziedāt? BV. 1146-

373. §. Ievērojama ir latviešu valodas paraša atkārtot apgalvojumu teikumam noliedzamā veidā: Kur es iešu, kur neiešu? Ko tie mani cienā, ko necienā? Rūca, rūca dundurīši; kur tie rūca, kur nerūca? Trīs runāja klētiņā; ko runāja, nerunāja? Bet kas bijis, kas nebijis, nevarējis un nevarējis izteikt. Nu bijis jāgriežas atpakaļ, vai grib, vai negrib LP. V, 152. Nezināju kur nu ir, kur nav.

374. §. Ja 371. §. minētie nenoteicamie vietnieku un apstākļu vārdi pavisam noliegti, ar noliegumu salikteni saaugdami, tad arī darbības vārdam pienākas noliegums vai arī otrādi: kad darbības vārds noliegts, tad noliegti arī nenoteicamie vietnieku un apstākļu vārdi: Nevienš nevar diviem kungiem kalpot. Cilāts akmens nekad neapsūno.

Nolieguma neatkārtošana sastopama retāmis tautas dziesmās: Es neradu pūriņā vi nu („nevienu“ vietā) daļu gabaliņu Ltd. 1127. Nevar kungi ko („neko“ „nekā“ vietā) darīt 1883.

375. §. Ja kāds teikuma loceklis noliegts ar „ne“ nozīmē „pat ne“, un atlīdzināms ar „ir“, un viss teikuma saturs pie tam arī noliegts, tad arī izteicējs noliegts: Viņš ne (ir) ausis nepaceļ. Man nebija baltas dienas ne (var. ir) baltā saulītē. Tad tik kropļs jau neesi, ka ne maizes tiesu nespēji nopelnīt (Aps. J.). Bet ja „ne“ nav atlīdzināms ar „ir“, t. i. ja tikai viens teikuma loceklis noliegts, tad darbības vārdam trūkst nolieguma: Māte mani pametusi ne ciniša dižumiņu BV. 4597.

376. §. Ja noliedzamam teikumam piebiedrojas otrs noliedzams teikums, tad šo var ar „nedz“, „nei“ iesākt: To es nedarīšu, nedz saviem bērniem to atļāšu darīt. — Bet pa laikam abus teikumus savieno ar „ne — ne“, „nei — nei“, „nedz — nedz“: Ne tie sēj, ne tie plauj, ne tie sakrāj šķūņos.

Ja noliedzamam teikumam seko teikums ar noliegumu pastiprinātā mērā, tad to izsaka ar „ne vēl“, „kur vēl“: Es ne stāvu neceltos, ne vēl savu roku dotu.

Ja apgalvojamam teikumam piebiedrojas noliedzams, tad beidzamais var iesākties ar „nedz“: Tai skaistako rozi no lūpām es plūksu, nedz viņa to liegs Austr. XIV, 60. Bet ja noliedzamais teikums stāv pretstatā apgalvojamam, tad tas turpināms ar „un ne“: Pienāca pavasaris, un (bet) viņam nebija vēl neviena puīša saderēta JK. V, 88. Kam zobi ir un mutēs nav? (mīkla).

377. §. Jautājumos, uz kuriem gaidām apstiprināmu atbildi, lietojam noliegumu: Vai tu man neklausīsi? Klausīšu gan. Izsaučamos teikumos, kas cēlušies no jautājumiem, sastopams bieži

noliegums: Cik lielā mērā viņi dažreiz mums nevar (ari: var) kaitēt! Kāda aplamība neparādās (ari: parādās) viņa darbos!

Par ne — ne, nei — nei, nedz — nedz skat. 384. §.

Par ne pie divdabja skat. 249. §, pie nenoteicamās izteiksmes — 282. §.

Savilkts teikums.

378. §. Vienā teikumā var būt vairāk vienlīdzīgu teikuma locekļu: a) vairāk teikuma priekšmetu, p. p. mans tēvs, tavs brālis un mūsu rakstvedis ir lieli ienaidnieki savā starpā, b) vairāk izteicēju, p. p. šis vīrs ir čakls un uzticams, c) vairāk apzīmētāju, p. p. nevien veci, bet arī jauni cilvēki mirs, d) vairāk papildītāju, p. p. bērns milē gan tēvu, gan māti, gan aukli, e) vairāk apstākļu vārdu, p. p. nelaime sastopama tā nabagu būdīnās, tā lepnās pilis.

Vecas gramatikas mēdz nūle minētos teikumus ar vairāk vienlīdzīgiem locekļiem dēvēt par savilktiem. Bet visa šī mācība ir nepareiza. Pareizi te runāt tikai par vairāk vienlīdzīgiem teikuma locekļiem.

Iesprausts teikums.

379. §. Iesprausts teikums ir, kā jau vārds nosaka, tāds teikums, kas citu teikumu starpā iesprausts: No tam, rādās, nekas neiznāks. Nelaiķa saimnieks — lai Dievs mielo viņa dvēseli — bija krietns vīrs.

Atkārtots teikums.

380. §. Par atkārtotu teikumu saucam tādu teikumu, kuŗā atkārtojam cita vārdus vai domas: „Manas domas nav jūsu domas, un jūsu ceļi nav mani ceļi“, saka Dievs. Tēvs sacīja saviem dēliem: „Dzīvojiet saticīgi savā starpā“.

Sakārtoti teikumi.

381. §. Teikuma locekļus un veselus teikumus sakārto sakārtojamiem saikļi. Sk. 382. §.

Tuvu kopā saderošus nojēgumus latvietis arī vēl tagad labprāt piekārtu citu citam bez saikļiem, sevišķi bez saikļa „un“: Tēvs, māte nemaz vairs nelaist. Galds klāts ar labākiem ēdieniem, dzērieniem. Vecs vīrs, veca sieva piekusuši, augstus kalnus kāpdami. Saulīte, mana māmuliņa, abas vienu baltumiņu. Putra ritā, vakarā, rudzu putra launagā. Mazs mazs vīriņš dienu nakti jājams; otrā trešā dienā, cienā godā turēt, staigāt iekšā ārā, spirts jeb sveiks, vesels; krustiņš šķērsām, kliegdams brēkdams, sprūslodams šķaudidams, pukstēdams stenēdams, pukstēdams vaidēdams, šnākdams

kņākdams, klupdams krīzdams, sekmēdams veicinādams. — Bez tam mīl bezsaīkību arī tādās pavēles teikumos, kā: Steidziet, audiet, — meitas BV. 2275. Eita, bērni, skatīties — blakus: eita, bērni, skatīties.*)

382. §. Kā teikuma locekļus, tā arī veselus teikumus tautas valoda mīl sakārtot bez saīkļu palīdzības: Laidiet mani: es gribu iet = jo es gribu iet Ltd. 1289.

Jo vairāk tautas attīstās, jo smalkāki lūko valoda domu sakaru ar saīkļiem apzīmet.

Vienu teikumu var otram 1) piekopot kā vienlīdzīgu blakām: Man brālis apmeklē skolu; arī es (jeb: es lai) sāksu drīzi mācīties; 2) pretim stādīt; es tev devu labu padomu; bet tu man neklausīji; 3) vienu teikumu var ar otru nodibināt, iemeslu izsakot: viņš nevarēja uz pilsētu braukt, jo viņam saslima zirgs. Ievērojot šo dažādo sakaru, izšķīramas četras saīkļu šķiras.

1) Kopojamie saīkļi: un, arī, arīdzan, lai, ir, ir — ir, gan — gan, kā — tā, ne — ne, nei — nei, nedz — nedz, nevien, ne tikai — bet arī; pirmkārt, otrkārt, turpmāk, tad, tad vēl, beidzot u. c.

2) Pretstata s.: bet, turpretim, tomēr, taču, atkal.

3) Nodibināmie s.: jo, tādēļ jeb tamdēļ, tāpēc, tā tad, neba.

4) Šķīrāmie s.: vai, jeb:

383. §. No vācu valodas patapinātā „un“ vietā sastopams tautas valodā dažos apgabalos **ir**: Rāja mani pats tautietis, ir tautieša māmuliņa. Ir — ir = gan — gan: Ir pūriņu pakal veda, ir telites pakal dzina. „Ir“ daudzkārt nozīmē „pat“: Ir sudraba kalejiņš pie arāja maizes nāca. — Tādā pašā nozīmē lietojams „arī“, tāpat kā „ir“ uzsveramā vārda priekšā nostādamies: Arī (= pat) viņš mani atstājis; bet: viņš arī (= arīdzan) mani atstājis.

„Ir“ daudzkārt atmet r, pārvērdamies par „i“, tāpat kā „kur“ par „ku“. Tādās izlokšņu formas nebūt nav rakstu valodai ieteicamas, lai gan jaunākā rakstniecībā biežāki sastopam „i“ nekā „ir“. Arī malēniešu „ij“ nav vairs rets putns latviešu izlokšņu savādībām izraibinātā rakstu valodā.

386. §. Ar saīkļiem ne — ne, nei — nei, nedz — nedz sakārtotos teikumus lietojams vienkāršs noliegums, ja šie saīkļi teikumā nostājas darbības vārdu priekšā, bet noliegums atkārtojams, ja šie saīkļi seko darbības vārdam: Ne uguni sadeg, ne ūdeni noslikst, ne salmos čab (mīkla). Nei viens mani aizrunāja,

*) Jo parasti ir arī tādi teikumi, kuŗos divi darbības vārdi sakārtoti kā vienlīdzīgi ar saīkli „un“, lai gan pēc labas tiesas viens no tiem atkarīgs no otra: un ņemas un pūš abi divi pie saules LP. VI, 1042. Tie nu ņēma un noplēsa kālnu. Esi tik labs un atbildi man drīzi.

nei viens mani aizdziedāja BV. 414. Nedz traucēju rudzu ziedus, nedz arāja kumeliņu. Ne Dieviņš mani ieredz, ne arī savi bāleliņi. Tā ne smuka bija, ne nesmuka (Zbiōr. XVIII 409). Kur šī grāmatiņa ir, tur ne ugunsgrēks ceļas, ne arī pārkonis iespeļ R.K. XII, 46. — Vārdu kārtai mainoties: Tā nebija ne smuka, ne nesmuka Nevar ne gulēt, ne aizmigt, ne runāt, ne darīt nekā (Zbiōr. XVIII 497); arī: kaut ko.

385. §. Bet vienmēr stāv teikuma sākumā, atkal teikuma otrā vietā: Tu gan to gribi, bet es tev nedošu, — nevis, kā dažreiz pēc vācu valodas samaitātā rakstu valodā lasāms: es bet tev ledošu; gan ta: es atkal nedošu.

386. §. Jo, tāpēc, tamdēļ, tādēļ izsaka iemeslu apgalvojamā veidā, neba noliedzamā: Neturi dusmas, bāleliņ, neba tautas aicināju (= jo tautas neaicināju).

387. §. Ar vai, vai — vai šķirojam divas iespējamības: Lai nāk tēvs vai dēls. Vai tā ziema, vai vasara, zaļi svārki mugura.

No „vai“ daudzi izšķir rakstu valodā „jeb“, ar ko kādam vārdam pa laikam piebiedrojam kādu nozīmē līdzīgu vārdu, p. p. gramatika jeb valodas mācība, bibeļe jeb svēti raksti. „Jeb“ tautas valodā lieto arī daudzkārt tanī pašā nozīmē kā „vai“.

Virsteikums un palīga teikums.

388. §. Teikumiem savā starpā kopojoties, izceļas sakopoti teikumi jeb teikumu sakopojums: P. p. Saule nogājusi. Arajš dodas uz mājām, lai varētu iet pie miera.

Teikumu sakopojums var sastāvēt 1) no virsteikumiem vien: Pavasaris atnācis. Daba tērpjas zaļā apģērbā: 2) no virsteikumiem un palīga teikumiem: Kad pavasaris nāk, tad daba tērpjas zaļā apģērbā.

389. §. Virsteikums ir tāds teikums, kas pats par sevi jau saprotams, kas patstāvīgs, no citiem teikumiem neatkarīgs: 1) Pūt, vējiņi; 2) dzen laiviņu, 3) necel viļņus ezerā. — Te trīs virsteikumi.

Palīga teikums turpretim ir tāds teikums, kas nav patstāvīgs, bet atkarīgs un nav pats par sevi bez cita teikuma palīdzības saprotams. P. p. Laime nepalīdz (virst.), ja pats nelīdzas (palīga t.).

390. §. Palīga teikuma vietā varam lietot kādu teikuma locekli: 1) teikuma priekšmetu: Kas melo (= melkulis), tas zog, 2) papildītāju: Ko gribēji (= gribēto), to dabūji, 3) apzīmētāju: Akmens, kas nosūņojis (= nosūņojis akm.), grūti kustināms, 4) apstākļa vārdu: Kad saule lec, (= ap saules lēktu), tad es

eimu pie darba. — Lūkojoties uz to, kādu teikuma locekli var nostādīt palīga teikuma vietā, mēdz palīga teikumus iedalīt: 1) priekšmetu, 2) papildītāju, 3) apzīmētāju un 4) apstākļu teikumus.

Priekšmetu un papildītāju teikumi.

391. §. 1) Priekšmetu teikumi: Kas jādara, tas jādara. Kam lieta pieder (= lietas īpašnieks), tas to vāc. Pazistama lieta (kas?), ka gudriba pārāka par bagātību. Mulķītim bija piekodināts, lai tas paliek mājās.

2) Papildītāju teikumi: Kas zemi kopj (= zemkopi), to zeme kopj. Ko sēj (= sēto), to pļauj. Mēs zinām (ko?), ka mums visiem jāmirst. Es droši ceru, ka tu man palīdzēsi (= uz tavu palīdzību). Tas teicis, ka lai puika neēdot tās maizes.

Pie priekšmetu un papildītāju teikumiem pieder arī atkarīgie jautājamie teikumi: Kad un kur mīrsim, tas mums nevienam nav zināms. Saki (ko?), vai saimnieks pārbraucis. Neviens nespēj izskaitīt (ko?), cik smilšu jūrā.

Priekšmeta teikumu var viegli pārvērst papildītāja teikumā, pārgrozot virsteikuma izteicēju: Nav zināms (kas?), vai tēvs šovakar pārbrauks (priekšmeta teikums). Nezinām (ko?), vai tēvs šovakar pārbrauks (papild. t.).

Priekšmetu un papildītāju teikumi iesākas ar: kas, ka, lai, kur, kad, vai.

Apzīmētāja teikums.

392. §. Par apzīmētāju teikumiem nosauc tādus teikumus, kas, tāpat kā apzīmētāji, tuvāki apzīmē kādu lietas vārdu. Tie iesākas ar: kas, kurš, kur: Labs tas darbiņš, kas padarīts (= padarīts darbs). Koks, kas čikst (= čikstošs koks), tik ātri nelūst. Lai raudāja pašas tautas, kuŗas tevi raudināja. Tricin tric tā pusīte, kur (= kuŗā) aug meitas māmiņai.

Apstākļu teikumi.

393. §. Kā apstākļu vārdi, tā arī apstākļu teikumi var apzīmēt dažādus apstākļus: vietu, laiku, kārtu, iemeslu, cēloni. Tāpēc iedala apstākļu teikumus tādās pat šķirās, kā apstākļu vārdus.

1) Vietas teikums iesākas ar: kur, kurp, no kurienes, uz kuriem: Kur koku cērt, tur skaidas krit (= koku cērtamā vietā). Kur vārdi kā upe skrien, tur darbu nevar atrast. Es braucu turp, no kurienes tu nāci.

2) Laika teikumi iesākas ar saikļiem a) kad (virsteikumā pa laikam tad), kā (— tā virsteik.), kamēr (— tamēr virsteik.),

ik (— virsteik. ik), cik, cikkārt (— tik, tikkārt), līdz, tiekām, tikām, ja palīga teikuma darbība notiekas vienā laikā ar virsteikumā izsacīto darbību: Kad krietni ķeramiēs pie darba, tad darbs veicas. Kā lieis ar zobinu, tā galva atšķirusies. Kamēr saule lee, tamēr migla acīs kož. Ik viņš stabulējis, ik lopi dancējuši. Cik pītrūka man(im) virvju, tik tecēju lūku plēst. Cikkārt viņš deva man labu padomu, tikkārt viņam pateicos. Tricin trīs birtaliņa, līdz es augu brālišos. Tikām citi zirgus sēja, es par sētu sētšvidū.

b) Kad palīga teikumā izsacītā darbība notiekas agrāki nekā virsteikuma darbība, tad laika teikums iesākas ar saikļiem: kad, pēc tam kad, ik, ko, līdz ko, tikko, tiklīdz kā, cikko, kopš, ka, kamēr: Kad pelite paēdusi, tad milti rūgti. Ik dziesmiņu izdziedāju, satinu dziesmu kamolā. Bet ko tiek uz tiltu, jājējam zirgs vairs neiet. Līdz ko ritā tēva dēls pamodies, tūlīņ steidzies uz jūrmaļu. Tikko bērns bij acis atvēris, tūdaļ tas sāka raudāt. Tiklīdz kā krodzinieks šos vārdus bij izteicis, te buciņš izspēra simtiem dālderu. Cikko tēvs piedzimis, jau dēls jumba galā. Jau divi mēneši, kopš (ka, kamēr) es viņu neesmu redzējis. Sen jau ir, kamēr saule norietējusi. Daudz īsāki to izsaka tā: Saule sen kamēr norietējusi.

c) Ja palīga teikumā izsacītā darbība seko virsteikuma darbībai, tad saikļi ir: iekāms jeb iekām, pirms: Apdomā, iekām ko dari. Tēvs pamācīja savus dēlus, pirms tas mira (arī: pirms nekā, pirms kā tas mira).

Kad laika teikumi, kas iesākas ar „kamēr“, „līdz“, izsaka, ka virsteikuma darbība turpinās līdz palīga teikumā izsacītās darbības sākumam, tad bez nozīmes dažādības palīga teikums var būt gan apgalvojams, gan noliedzams.

a) Virsteikums un palīga teikums — abi bez nolieguma: Turies, kamēr bērni pieaug. Cilvēks mācās, līdz kāju kapā spēž.

b) Virsteikums noliedzams, palīga teikums apgalvojams: Anci, nesaki ūi, kamēr par grāvi. Es neiešu, tautu dēls, līdz es tevi pats redzēju.

c) Virsteikums apgalvojams, palīga teikums noliedzams: Nemi lāpstu un roci, kamēr neesi atradis nuudas podu. No rītiņa padziedāju, līdz saulīte neuzlēca.

d) Noliegums palīga un virsteikumā: Nepieber vecu aku, kamēr jauna nav izrakta. Nevaru mieru ātrāki atrast, līdz mani kauli nebūs paglabāti kapsētā.

Minētos noliegtos laika teikumus mums šaujas prātā laiks pirms palīga teikumā izsacīta notikuma: tā tad: Es dziedāju, līdz saule uzlēca = es dziedāju līdz saules lēktai; es dziedāju, līdz saule neuzlēca = es pirms dziedāju nekā saule uzlēca.

No laika teikumiem ievērojami tie, kas iesākdamies ar „kad“ ir satura ziņā svarīgāki nekā to virsteikumi: Sieviete nostājās durvju priekšā, pārlika roku pār acīm, vēl reiz nolūkojās talumā, kad piepeši izdzirda aiz malkas grēdām no viņšētas sieviešu balsis (Deglavs). Viņš nebija vēl necik tālu pabraucis, kad jau liels pulks velnu saradās. — Pa laikam tādu laika teikumu vietā lieto virsteikumus, — daudzkārt ar apstākļa vārdu „te“, daudzkārt bez tā. Nav labi pusdiena, saimnieks naudai pakal LP. VI, 887 — jeb: te s. naudai pakal.

3) **Kārtas** teikumi iedalāmi a) **salīdzināmos** un **seku** teikumos.

a) Salīdzināmie teikumi iesākas ar: kāds (— tāds virsteik.), kā (— tā), it kā (kāšu), jo (— jo), eik (— tik): Kāds kungs, tāds kalps. Kā māc, tā dzied. Viņš ēd, kā nabags riju seļ. Viņš skrien, it kā viņu kas triektu. Jo pliks, jo traks. Cik debesīs zvaigžņu, tik zemē caurumu (mikla).

Ja virsteikumā ar „tā“ un palīga teikumā ar „kā“ tas pats izteicējs, tad abi teikumi noder izteicēja spēcīnāšanai un uzsvēršanai: Kā nav, tā nav. Kā nenāk, tā nenāk.

b) Seku teikumi iesākas ar „ka“ (— tā, tik virsteik.), „lai“: Viņš tik stipri kļiedza, ka visiem ausis aizk ita. Bet es biju tā gājusi, ka pēdiņas nepazīna. — „Tā“ nereti iekļūst palīga teikumā: Zēns skrēja, tā ka pakrita. Tumšs, lai acis izdur. Bet aitas bijušas tik vājas, tik vājas, lai vējš apgāztu.

Peļami ir pēc vācu valodas parauga darināti seku teikumi ar „bez kā“: Tam iedeva dzirnaviņas, ar kuņām vareja malt, ko gribēja, bez kā(!) tur ko iebērtu; pareizi: neko jeb neka tur neieberot. Ansis, bez kā(!) acis uz augšu pacēlis, sacīja; pareizi: acis uz augšu nepacēlis jeb nepaceldams, Ansis sacīja.

4) **Iemesla** teikumi iesākas ar: ka (virsteik. tāpēc, tādēļ jeb tamdēļ), tāpēc, tādēļ ka, tā kā, kad: Zeme gul atmatā, ka nevaid arājiņa. Vai tādēļ nedziedāju, ka es biju sērdienite. Vai tādēļ nedzivošu, kad mani ļaudis nieināja. — Tādēļ, tāpēc daudzkārt iekļūst palīga teikumā: Zēns nevarēja skolā iet, tāpēc ka bija saslimis.

5) **Nolūka** teikumus iesāk „lai“, „kad tik“. Lietojama šos teikumos tagadnes īstenības un vēlamā izteiksme: Jājam tautas vienu pulku, lai nezviedz kumelņi. Liepu lapu ceļu klāja, lai es ietu šo rudeni. Tad tik dižoj s vien, kad tik dabūtu skriet. Tautas dziesmās sastopama lai-teikumus dažreiz pagātnes īstenības izteiksme: Ačiņai kūti daru, lai tā ziemā nenosala (blakus: nenosalu, nenosalst).

6) **Pielāvības** jeb **pieļaujamus** teikumus iesāk „lai“; „lai gan“, „lai arī“, „kad arī“, „jebšu“ (reti arī: „jeb“, „ja“),

„kaut“, „kaut jel“, „kaut arī“, virsteikumā: „tomēr“, „taču“, „bet“: Lai gan slikti rādās, bet labi būs. Kad arī visi pie tevīm apgrēcinātos, tad tomēr es mūžam negribu apgrēcināties. Jebšu man ar tevīm būtu jāmirst, taču es tevi negribu aizliegt. (Ar tautieti līdzī ietu, jeb tas ietu Vāczemē. Ja tie manis neredzēja, jele mani pieminēja. — Tādi piemēri reti). Es nelauztu alkšņa rīksti, kaut es bērza nedabūtu. Man dziesmiņu nepie-trūka, kaut jel gaŗa vasariņa (parastaki: kaut arī).

Tautas dziesmās sastopam blakus tagadnes īstenības un vēlamai izteiksmei pieļaujamus teikumus dažreiz pagātnes formu: Lai es biju (= esmu) sika, maza, gan es tevi appuškošu.

7) Nosacījumu teikumu parastais saiklis ir „ja“ (virsteik-ta, tad), retāki: „kad“, „kam“. Ja nosacījums izpildāms, tad virs- un palīga teikumā stāv īsteaibas izteiksme, virsteikumā arī pavēles izteiksme: Ja gribi, ta nāci. Ja tu pūlēsies, tad tev veiksies. — Ja nosacījums neizpildāms un attiecas uz tagadni, tad lietojama tagadnes vēlamā izteiksme, bet ja neizpildāmais nosacījums zīmējas uz pagātņi, tad pagātnes vēlamā izteiksme: Ja vista nekladzinātu, tad nezinātu, ka olu dējusi. Ja es būtu to zinājis, tad nebūtu tā darījis. Kā pazītu mani jaunu, kad (var. ja) līgsmīgi nedzīvotu. Dziedāt vien es dziedāju, kam man (var. ja, kad) otrs palīdzējis BV. 286.

394. §. Vārdus, ar kuriem palīga teikumi iesākas, sauc par **pakārtojamiem** saikļiem, tamdēļ ka tie nesakārto vien-līdzīgus teikumus savā starpā, bet pakārto mazāk svarīgu palīga teikumu nozīmes svarā pārākam*) virsteikumam. Palīga teikumus sauc arī par pakārtotiem teikumiem. Lielākā daļa pakārtojamo saikļu atvasināti 1) no vietnieka vārda „kas“: kā, ka, kad, ko, kam, kamēr, kamēt, kāds, kur, tikko, līdz ko, 2) no vēl tagad malēniešos sastopamā vietnieka vārda „jis“: ja, jo — jo, jeb, jebšu, 3) no izgaisušā vietnieka vārda *iek(a)s: ik, iekām (ikām).

Bezsaiķļu palīga teikumi.

395. §. Tautas valodā sastopam daudz teikumus, kas, pakārtojamiem saikļiem trūkstot, formas ziņā līdzinās virsteiku-miem, bet sava satura dēļ uzlūkojami par palīga teikumiem: Protu, protu, redzu, redzu (ko?), velts būs mans jājumiņš = ka v. b. m. j. Rudzu druva priecājās (par ko?), noliks mana mū-guriņa = ka n. m. m. Tautu dēls man vaicāja (ko?), daudz vilnaiņu pūriņā = vai d. v. p. Godīgs, negodīgs, tas vēl nav izšķirts (Sudr. E.) = vai godīgs, vai negodīgs. Tik jums, tautas

*) Tikai retos atgadījumos piekrit domu svars palīga teikumam. Skat. 393. §, 2 d.

(= ja jums, tautas, tik), ņemiet mani, pūru manu neraugait. Tiks (= kad t.) tautietis klētiņā, zudis tava malējiņa. Ielaidi velnu baznicā (= ja ielaidīsi v. b.), viņš kāps uz kanceles. Godā drānu (ja godāsi d.), tad drāna tevi godās. Lūdz, tautieti, manis miļi, lūdz ir manas māmuliņas; māte dos (= ja m. d.), es neiešu, tik tu manis nedabūsi. Es gribu ņemt to meitiņu, būtu tai simtu liedzējiņu (lai arī tai būtu s. l.). Vecītis nepārdevīs dzirnaviņas, sīti viņu nost (= kaut arī viņu nosīstu).

396. §. Pavisam atmetamas greizās domas, it kā minētie bezsaikļu teikumi esot saīsināti no istiem palīga teikumiem, saikļus atlaižot; jo šie bezsaikļu teikumi ir daudz, daudz vecāki nekā līdzīgie teikumi ar saikļiem.

Jo vairāk cilvēka gars attīstās, jo smalkāki tas izšķir dažādu domu sakaru un attiecību. Valoda atkal mīl sekot gara attīstībai; tamdēļ atrodam pie garā attīstītām tautām dažādu domu attiecības un pakārtojumus arī valodā smalkāki apzīmētus. Pirmāk cilvēks izsacīja dažādas domas sakārtotos teikumos; šī laikmeta pieminekļi ir bezsaikļu teikumi. Bet cilvēka gars neapmierinās ar tādu valodas attīstības pakāpeni; viņš cenšas valodā sīkākī ārējiem līdzekļiem apzīmēt, kādā sakarā un attiecībā domu virknes savā starpā saprotamas. Šo domu attiecību sīkākī izsacīt dara iespējamu saikļi.

397. §. Pakārtojamie saikļi attīstās no jau valodā pastāvošiem vārdiem, šie laika strauvē iegūst jaunu uzdevumu, nozīmi kaut kādi pārgrozoties. Salīdz. Bērns bija tikko (= patlaban — apstākļa vārds) acis atvēris, tūliņ tas sāka raudāt. No apstākļa vārda „tikko“ izcēlies pakārtojamais saiklis „tikko“ (= kad): Tikko (= kad) bērns bija acis atvēris, tūliņ tas sāka raudāt. Tāpat: Tikām (pirmatnē: pa to laiku) citi zirgus sēja, es par sētu sētšvidū.

Kā otrs pakārtojuma līdzeklis jāmin personu maiņa.

Personu maiņa.

398. §. Personu maiņai piemīt liels svars atkarīgos atstāstījumos, palīga teikumos. Citi ļaudis, dziedātāja meitenīti apbrīnodami, var bez pārpratuma, taisni viņu uzrunādami, sacīt: „Tu esi liela dziedātāja.“ Bet ja šī lielā dziedātāja atstāstītu šo citu ļaužu spriedumu par sevi mātēi sacidama: vai zini ko? citi ļaudis saka: tu esi liela dziedātāja, tad izceltos pārprotamība, jo „tu“ varētu attiekties gan uz meitu, gan uz māti. Kā līdzekli no tādas pārprotamības izvairīties valoda atradusi personu maiņu. Personu noteic tādos atstāstījumos runātāja persona no sava stāvokļa. Ja runātāja atstāsta citu spriedumu par sevi, tad viņa

izredz pirmo personu: citi ļaudis saka, ka es liela dziedātāja. Ja meita mātei atstāsta citu domas par māti, tad meitas priekšā māte ir otra persona: citi ļaudis saka, ka tu liela dziedātāja; bet ja meita tādu citu spriedumu par savu māti nepasaka mātei, bet citai kādai trešai personai, tad meitas atstāstījums būs tāds: „Citi ļaudis saka, ka mana māte liela dziedātāja.“*)

Atstāstāmās izteiksmes nozīme palīga teikumos.

399. §. Kā uz trešo pakārtojuma līdzekli jāaizrāda uz atstāstāmo izteiksmi. — Ar personu maiņu daudzkārt sabiedrojas atstāstāmā izteiksme, lai neatkarīgo runu pārvērstu vēl jo pilnīgāki atstāstījumā: Citi ļaudis man sacīja: „Tu dziedī aiz priekiem.“ Te divi virsteikumi. Otro pirmajam pakārtojot 1) ar personu maiņu, 2) ar atstāstāmo izteiksmi un 3) ar pakārtojamo saikli „ka“, izceļas: citi ļaudis man sacīja, aiz priekiem es dziedot jeb: ka es aiz priekiem dziedot.

400. §. Palīga teikumus apcerot, redzam, ka tie izceļas no virsteikumiem un nevis no virsteikuma locekļiem, kā to parastās gramatikas māca.

Kā palīga teikums izceļas no virsteikuma, tas gaiši redzams pie jautājamiem teikumiem: Māte vaicāja: „Kas atbraucis?“ Vai tēvs pārbraucis? Še trīs virsteikumi. Abi jautājamie virsteikumi izsaka mātes vaicājuma saturu, jautājuma papildītāju. Tomēr abos šos jautājamos virsteikumos atrodama zināma pakārtojuma tiesa. Šis pakārtojuma pasākums, kas jau slēpjas virsteikumā, soli pa solim tālāki attīstīdamies, izvērties ar laiku par pilnīgu pakārtojumu. Minētie jautājamie virsteikumi pārvēršas par palīga teikumiem, ja tikai neatkarīgā jautājuma balss izlocījumu atmetam: Māte vaicāja, kas atbraucis, vai tēvs pārbraucis. Tāpat cēlies viņš atnāca pie darba, kad saule jau bija lielā gabalā — no sekošiem teikumiem: Viņš atnāca pie darba. Kad? Saule jau bija lielā gabalā. — Bet tikko viņš tos vārdus bij izteicis, te deviņpadsmitgalvis iekšā LP. VI, 501 — te pirmo teikumu sajūtām par palīga teikumu; bet pārstatot „tikko“ darbības vārda priekšā, saiklis „tikko“ pieņem savu pirmatnējo apstākļa vārda dabu (= patlaban), un pirmo teikumu vairs nevaram uzlūkot par palīga teikumu: Bet viņš tos vārdus bija tikko izteicis, te d. iekšā. Tēvs pamācīja savus dēlus, pirms nekā tas mira — jeb: pirms kā tas mira — jeb: pirms tas mira — cēlies no: tēvs

*) Apcerētā personu maiņa valodā nav bijusi jau no iesākta gala. Tā pamazām attīstījusies. Malēniešu izloksnē atrodamas vēl veca laikmeta pēdas, personu maiņai uz pusrata paliekot: Jis (ķēniņš) lik kukaram, kab itis kukars pajimtu „mnuu“ sīvu (kā neatkarīgā runā: paņem manu sīevu).

pirms pamācīja savus dēlus nekā tas mira. „Pirms“ piedereja pirmatnē virsteikumā, bet ar laiku noticies teikuma locekļu parstatījums, kā pie „tādēļ ka“, „tāpēc ka“. Skat. 293. §, 4. Laika straumē pirms (= agrāki) zaudēja savu nozīmi un pieņēma nozīmi „iekām“, tā ka no tā laika varēja atkrist vārds „kā“, „nekā“. — Salīdz. teikumus: Tēvs sacīja: Lai dēls iet ecēt! — ar teikumiem: Tēvs sacīja, lai dēls iet (ejot, ietu) ecēt. — Vāc, māte, zemē savus zirgu deķus, lai (nolūka teik.) klāj māšiņa savus plānos autus. Bet šo beidzamo lai-teikumu varam bez kaut kādiem šķēršļiem uzlūkot par vēlamu virsteikumu: Vāc, māte, zemē zirgu deķus! Lai klāj māšiņa savus plānos autus! — Lai svist zirgi, lai gurst zirgi! Nav vaļas viņus dusināt. Tādiem teikumiem ciešākā sakarā nostājoties, izaug: Lai (gan, arī) svist zirgi, lai gurst zirgi, (tomēr) nav vaļas viņus dusināt. — Tā tad redzams, kā virsteikums un palīga teikums tiem pašiem līdzekļiem apzīmēts, un ka starp virsteikumu un palīga teikumu nav nekādas lielas plaismas.

Saisināti teikumi.

401. §. To pašu, ko ar palīga teikumiem izsakām, varam daudzkārt ar teikuma locekļiem apzīmēt. P. p. Kas vainīgs (= vainīgais), tas bailīgs. Ko sēj (= sēto), to pļauj. — Labāk redzu, ka zelta nauda ugunī sadeg, nekā mani radi, brāļi negodā paliek. Šis domas izsaka tautas dziesma daudz jaukāki: Labāk redzu zelta naudu ugunī sadegam, nekā savus radus, brāļus negodā paliekam. Es ceru, ka tevi drīz apmeklēšu = es ceru tevi drīz apmeklēt. Akmens, kas nosūnojis (= nosūnojis akm.), grūti kustināms. Koks, kas pārdēstīts (= pārdēstīts k.), labi neaug. Zaļa zāle gauži raud, kad to min kājiņām (= kājiņām nomināma). Suns, taukus ēdis, laizās = suns, kad tas taukus ēdis, laizās.

Parastās gramatikas runā te par saisinātiem teikumiem, mācīdamas, ka „tevi drīz apmeklēt“, „taukus ēdis“ u. c. esot saisināti no „ka tevi drīz apmeklēšu“, „kad taukus ēdis“.

Bet tāda mācība pavisam nepareiza. Jo tā dēvētie saisinātie teikumi nemaz nav teikumi, bet tikai teikuma locekļi vai teikuma locekļu apzīmētāji; tie ir daudz vecāki par saviem parastās gramatikas uztiptiem tēviem, t. i. par palīga teikumiem.

Trīs vēži un metiens vēžu apzīmē to pašu. Tomēr nevienam nenāks prātā domāt, ka „tris“ esot cēlies no „metiena“ vai otrādi: „metiens“ no „trim“. Tāpat mums jāargās no pavisam aplamās mācības, it kā „zemes kopējs“ būtu cēlies no „kas zemi kopj“ u. c.

Vārdu kārta.

402. §. Vārdu kārta stāv ciešā sakarā ar formu bagātību: jo kuplaka formām kāda valoda, jo brīvāka viņas vārdu kārta, jo nabadzīgāka tā, jo stingrāki un ciešāki likumi un aprobežojumi vārdu kārtas ziņā. Latviešu valoda uzglabājusi diezgan kuplu formu bagātību, tāpēc viņā vārdu kārta brīva, nepazīdama tādus stingrus vārdu kārtas likumus, kādi sastopami tās jaunākās valodās, kuŗu formas laika straumē nodilušas. Tomēr ikvienā valodā, arī visbagātākā, attīstījušies zināmi vārdu kārtas likumi, tā arī latviešu valodā.

Daudz vārdu nogulušies un savirkņojušies mūsu valodas apziņā zināmā kārtā tā, ka tie citādā kārtā nostādīti, tūdaļ aizkaŗ mūsu valodas apziņu, p. p. gultas kāja, nevis: kāja gultas, ģum un kust, nevis: kust un ģum.

Kā citās, tā arī latviešu valodā, vissvarīgākais nojēgums ieņem teikumā pirmo vietu; daudzkārt arī beidzamais vārds teikumā uzsvērts: Ikdienas brālis un māsa iet pa ezeru. Māsa un brālis iet pa ezeru ikdienas (mikla).

Vārdu kārta vienkāršā nepaplašinātā teikumā.

403. §. Vienkāršā teikumā pa laikam seko izteicējs teikuma priekšmetam: Ezers iztek, vārdes salec (mikla). Pats vilks, pats gans. Medus salds.

Bet kad izteicējs sevišķi uzsvērts, tad tas var vienkāršā teikumā pirmo vietu ieņemt: Aizskrēja paipala, atskrēja paipala, sasala ezers (mikla). Bāritis biju es, māmiņa. Bargs tautietis, bargs bāliņš, abi vienu bargumiņu. — Vienmēr uzsvērti salīdzināmie vietnieku vārdi „kads — tāds“; tāpēc tie, kā izteicēji, vienmēr ieņem pirmo vietu: Kāds kungs, tāds kalps. Kāda ābele, tāds ābols.

404. §. Ja vienkāršā teikumā bez teikuma priekšmeta un izteicēja sastopama saitiņa, tad vārdu kārtas dažādība jau aug augumā. Trim locekļiem esot, domājamās un latviešu valodā patiesi sastopamās sešādas vārdu kārtas:

1) Teikuma priekšmets + saitiņa + izteicējs: Es biju meita, es biju droša.

2) Izteicējs + saitiņa + teikuma priekšmets: Jauns ir mans arājiņš.

3) Teikuma priekšmets + izteicējs + saitiņa: Es (brāliša) māsa biju. Mēs masiņas nebijām.

4) Izteicējs + teikuma priekšmets + saitiņa: Sudrabota pāde bija.

5) Saitiņa + teikuma priekšmets + izteicējs: Ira, ira tā meitiņa gana skaisti ģērbusies.

6) Saitiņa + izteicējs + teikuma priekšmets: Vai ir aizdarītas durvis?

Bet nav jādoma, kā visas šīs sešas vārdu kārtas vienā mērā lietojamas. Pirmā visparastākā, otra lietojama, ja izteicējam piemīt sevišķs svars teikumā, trešā un ceturtā reti sastopama, piektā un sestā pa laikam tikai jautājamās teikumos iespējama un ļoti reti lietojama.

Vārdu kārta paplašinātā teikumā.

405. §. Paplašinātā teikumā vārdu kārtas jautājums jo sarežģīts. No visiem teikuma locekļiem visvairāk saistīti savā vārdu kārtā apzīmētāji; tāpēc iesāksim tūlī ar tiem.

Apzīmētāju vieta teikumā.

406. §. Pēc parastās vārdu kārtas apzīmētāji (īpašības, skaitļu, vietnieku, lietu vārdi, divdabji, ģenitīvs) stāv apzīmējamo vārdu priekšā: Ass cirvis drīz atcērtas. Katram patik sava dziesma. Pirmie kuceni jāslēcina. Apēsta maize grūti pelnāma. Jauns kungs Jēci, kam tu brēci! Ciema kukulis gards.

Apzīmētājs nostājas aiz apzīmējamā vārda:

1) Pielikumā: Dievs augstais; bārenīte, nabadzīte. Tā bieži kā pielikums sastopams īpašības vārds: Paķēra varenu šķēpu, kam asi kalts varš bija galā, svarīgu, dižu un stipru. Māza maza upīte, strauja, ar dzelzi, tēraudu salodēta (mīkla). — Šī vārdu kārta piešķir īpašības vārdam lielāku svaru nekā parastā; salīdz. viņš līcis lielu zobenu uz kalt ar: līcis zobenu, lielu, uz kalt.

2) Bieži vokatīvā: draugs mīlais!

3) Ja skaitļu vārds apzīmē skaitu aptuvumis: gadi divi = apmēram divi gadi.

4) „Tāds“ izsaukumos nostājas bieži aiz apzīmējamā vārda, ja šis sevišķi uzsverams: Negēlis tāds!

5) Ja apzīmētājs ir a) instrumentālis, b) lokatīvs, c) satiksmes vārds ar piederošu locījumu, d) nenoteicamā izteiksme, tad tas var gan apzīmējamā vārda priekšā stāvēt, bet stāv pa laikam aiz tā: a) Līgaviņa baltu muti, — baltu muti līgaviņa. b) Mūsu tēvs debesis. Baltu muti līgaviņa istabā sēdētāja. c) Tēvam melns kažoks ar melnām siksnām (mīkla). Bezprata vīrs bez kājām zirgu jā (mīkla). d) Laiks celties jau pienācis. Izdalīja starp bērnu savikšt palīdzētājiem naudu DL. II, 139.

6) Visbrīvākā vārdu kārta ievērojama pie izteicēja īpašības vārda, tāpēc ka tas attiecas nevien uz teikuma priekšmetu, bet

ari uz izteicēju: Balta gāju siena grābt; var arī sacīt: gāju balta siena grābt; siena grābt balta gāju.

Tāpat kā izteicēja īpašības vārds lietojams arī divdabī: Viņš iet atgāzies. Atgāzies viņš iet u. c.

Dzejā diezgan bieži nostājas īpašības, vietnieku vārdi un divdabji aiz apzīmējamā vārda: Es nerangu mūžu labu, kad tik labs mūža draugs. Kur, māmiņa, meitas tavas? Aizskrien putniņš, atskrien putniņš, izdēj olu apzeltu (mikla).

Arī ģenitīvs, gan ļoti reti, nostājas aiz apzīmējamā vārda: Kas tas tāds mēditājs manas jaukas valodiņas BV. 20920,1. Tā tava tiesiņa šā vakariņa 20912,1. Pilni pirksti abu roku zelta grieztu gredzentiņu. Arona t. dz. 1921 Vidū jūņas Ltd. 1245, priekšā nama 2760. — Tāda vārdu kārtā tagadējā valodā pavīsam sveša; arī pat dzejā tā sāpina mūsu ausis: Tu avots manas dzejas.

Tikai daļēmais ģenitīvs pa laikam nostājas aiz tā vārda, no kuŗa tas atkarīgs: Si-ks miežu, divi podi linn, daudz laužu. — Iemesls, kamdēļ daļēmais ģenitīvs atšķiras no citiem ģenitīviem, meklējams daļēmajā ģenitīva dabā: visi citi ģenitīvi apzīmē to lietas vārdu, no kuŗa tie atkarīgi, bet daļēmais ģenitīvs neapzīmē, bet top apzīmēts ar to vārdu, no kuŗa tas atkarīgs, p. p. „alus muca“, — te muca tuvāki apzīmēta ar ģenitīvu „alus“, līdzīgi kā: balta muca, turpretim vārdu sakārtojumā „muca alus“ „alus“ apzīmēts ar alus mēru, muca.

Kā no lietu vārdi- m atkarīgais ģenitīvs latviešu valoda stāv priekš savā atbalsta, tāpat arī pie ciešamās kārtas divdabja: Dieva dots, manis rakstīts. — Tautas dziesmās arī te reti sastopama otrāda vārdu kārtā, bet tā mūsu ausim skan kā no pagājušās svešas pasaules: Tie (cimdi) no mana pūra ņemti, doti manas māmulīņas BV. 15557, 1, 2, 3, 4, 5.

Tautas dziesmās dažreiz apzīmētājs atšķirts no apzīmējamā vārda: Patikamu es dziesmiņu divi reizes padziedēju BV. 592 Daiļu rāvu āboliņu 17089. Nav nevienas piriņā ielokainas villainītes 4538. Plānu dēva sveša māte bez ieloku paladziņu 4610. Eita, laudis, skātaities, kādu veda bāreniti 4886. Savas malu dzirnaviņas, savu jūdzu kumeliņu Ltd. 263. Zelta maucu gredzeniņu BV. 1546. Zīda klāju paladziņu 1107,3. — Tā sevišķi pie daļēmajā ģenitīva — arī prozā: Pulciņš tek bārenišu Ltd. 3798. Simtu dzina raibu govju BV. 4976,7. Cik gaisā zvaigžņu, tik zemē caurumu (mikla).

407. §. Ja vairāk apzīmētāju kādam apzīmējamam vārdam, tad vistuvāki šim stāv tas apzīmētājs, kas visnoteiktāki un sīkāki apzīmē priekšmeta īpašību, bet citi turpretim jo mazāk noteikti, jo tālāki no apzīmējamā vārda: Visas šīs mūsu lielās pūles bija vēltīgas. Kažoka ļauno jeb otru pusi apgriezt. Veca tēva sirma bārdā zem ozola nobirusi. Atjāja pieci saimnieka (ne: kalpa) dēli. Atjāja saimnieka pieci (ne seši, nedz visi) dēli. Tāpat gan: pirmie trīs labās rokas pirksti, gan: labās rokas pirmie trīs pirksti. Tāpēc šos tik mīļos savas Vidzemes krastus ņemtu līdz (Kaudz.). Rakstnieks vistuvākā sakarā nostādījis Vidzemi ar krastiem un izredzējis tāpēc šo vārdu kārtu. Bet šo teikumu varētu arī tā sakārtot: Tāpēc šos savas Vidzemes tik mīļos krastus ņemtu līdz.

Rakstu valoda ne retumis grēko, nostādīdama vispārējo apzīmētāju tuvāki apzīmējamam vārdam nekā to, kas sīkāki apzīmē: Un sirdi man uzaust kā jausma no tumšās tā (!) (pareizi: no viņa jeb tā tumšās) pagātnes. Cik tagad ir ilgi atpakaļ, kad tagad lielā godā celtās mūsu (!) tautas dziesmas nosauca par blēņu

dziesmām (pareizi: kad mūsu tagad lielā godā celtās t. dz.). It kā Dievam patiktu viņa tāda (!) (pareizi: tāda viņa) dzīve. — Neparasta vārdu kārtā sastopama arī sekošās tautas dziesmās: Neviens gauži tā neraud BV. 19903,8, pa parastam: tā gauži neraud. Atvāržnieki aizveduši vislabās mūsu (pa parastam: mūsu vislabās) telites 16494.

Pavisam nepareizi dalāmo ģenitīvu iespraust īpašības un lietas vārda starpā: Lielākā šo viru (!) daļa (pareizi: šo viru lielākā daļa).

Kad bez īpašības, skaitļa, vietnieka vārda teikumā kā apzīmētāji sastopami instrumentālis, lokatīvs, satiksmes vārds ar piederību locījumu, tad tie stāv apzīmējamā vārda priekšā, šie atkal pēc tā: Vecais tēvs sirmu bārzdu nelaiz bērnu baznīcā. Mūsu tēvs debesis. Tēvam melns kažoks ar zaļām siksnām. — Neparasta, peļama te ir otrējāda vārdu kārtā: dabūt pašu daiļo pasaulē (!) kumeliņu LP. VI, 939, 940; pareizi: pašu daiļo kumeliņu pasaulē.

No apzīmētājiem atkarīgie locījumi stāv šo apzīmētāju priekšā: Gadu vecs bērns, asi gaŗš koks, miega pilnas acis.

Teikuma priekšmeta vieta teikumā.

408. §. Teikuma priekšmets, caur caurim ņemot, visbiežāki nostājas pirmā vietā, bet kad cits kāds teikuma loceklis vairāk uzsvērts, tad tas ieņem pirmo vietu un teikuma priekšmetam jāvirzās uz teikuma vidu vai pat uz beigām: Aitas vilku neplēš. Ikreiz māte raušus necep. Katram patik sava dziesma.

Izteicēja vieta teikumā.

409. §. Sakāmos vārdos, mīklās, tautas dziesmās izteicējs ļoti bieži ieņem beidzamo vietu teikumā: Mazs cinitis lielu vezumu gāž. Sveši dūmi acis grauž. Deviņi viri vienu gaili kauj. Kad tevi zāķis sabādītu! Akla vista arī graudu atrod. Ne visi zirgi vienādi velk. Kas vecāka vārda klausā, pilnu abru maizes mīca. Vēju ar dūri sagrabt nevar. — Zila govš zemi laiza. Baltais buciņš salmos tup. Ar divi zirņi visu lauku apsēj. — Visas purvu purvmalītes manī gauži noraudāja. To celiņu rītā gāju, to celiņu vakarā.

Ši vārdu kārtā nav lietojama, kad ar to izteicējs tiek pārlietu attālināts no teikuma priekšmeta, vai arī kad teikuma ritums caur to bojājas: Šis gan no godīgiem vecākiem audzināts, skolā labi mācīts, taču uz priekšu liels palaidnieks, dzērējs un zaglis top(!) (A. J. Stenders). Pie baltās kleites, kas daiļi pieglaudās pie cēlajām krūtīm, pusplaucis rožu zieds lepojās(!) (Parapuķe).

Vārdu kārtā, pēc kuŗas darbības vārds stāv teikuma beigās, ir bez šaubām ļoti veca, kas redzams no tam, ka tā tik bieži sastopama latviešu sakāmos vārdos, miklās, tautas dziesmās; bez tam tā sastopama arī leišu un dažās citās indoeiropiešu valodās; bet teikumam kuplumā ejot, attīstījusies tagad latviešu valodā paraša izteicēju teikuma priekšmeta tuvumā virzīt, bieži to tūliņ pēc teikuma priekšmeta nostādīt: Četri vīri tek pa ceļu R.K. VII, 1412 — četros variantos no dažādiem apgabalim minētā vārdu kārtā, „pa ceļu tek“ — tik vienreiz. Salīdz. 955, 956. Dievs deva saules gaismu, Dievs ir lietu dos.

Daudzkārt starp teikuma priekšmetu un izteicēju stāv gan papildītājs, gan apstākļa vārds: Šodien kungi tiesu sprieda jaunajam bāliņam. Kungi šodien tiesu sprieda j. b.

Dažreiz izteicējs nostājas teikumā pirms teikuma priekšmeta, tā daudzkārt, gluži tāpat kā leišu valodā, piebildēs aiz atkārtotā teikuma: „Tā dari, meitiņa,“ māciņa māmiņa BV. 17750. — Nepareizās domas, it kā šais piebildēs vienmēr teikuma priekšmetam jāstāv izteicēja priekšā, radījušas tādus vārdu kārtā kļūdainus teikumus, kā: „Kas tad man jāklausa?“ pēdējais, soļodams caur saimes istabu uz sava piedzīvelnieka galu, saciņa(!) Austr. XIII, 519, pareizi: saciņa pēdējais, soļodams u. t. t. Vācu valodā te vienmēr nostāda teikuma priekšmetu aiz izteicēja; bet latviešu valodā te iespējamās abējas vārdu kārtas; kuŗa zināmā gadījumā izredzama, to nosaka teikuma ritums un runātāja garša.

Ja teikumu iesāk papildītājs vai apstākļa vārds, tad vācu valodā teikuma priekšmets vienmēr nostājas aiz izteicēja, bet latviešu valodā pa laikam papriekšu teikuma priekšmets, tad izteicējs: Papriekš bērni dzimst, tad māte (mikla). Citkārt mani lops nēsāja, un tagad man cilvēks jānēsā R.K. 650. Tevis dēļ mans brālītis jauns apņēma ligaviņu. Aiz upītes jēri brēca. — Diezgan bieži otrējādā vārdu kārtā: Papriekš izaug bārzdā, tad pats vīrs (mikla). Aiz upītes kalniņā rindā auga ozoliņi, pretim auga liepu rinda, kas ozolus kaitināja. Pretim nāca Rīgas kungi, siekiem naudu mēridami.

Daudzkārt izteicējs kā svarīgākais nojēgums atmostas pirmais atniņā un šaujas pirmais par runātāja lūpām: Jūdztautietis, jūdzt bāliņš, abi jūdza kumeliņus BV. 17885 (var. tautietis jūdza, bāliņš jūdza). Aust diena, lec saule, vizēt viz, brauc tautas, ved mūsu, brakšēt brakš BV. 18187.

Teikas iesākas ļoti bieži latviešu valodā ar „bija“. Tāds sākums redzams arī citās indoeiropiešu tautu valodās. Būšanās nojēgums, nostādāmie teikuma sākumā, iegūst sevišķu sparū un pārliecināšanas spēku, ka stāstā minētais notikums patiesībā

noticis: Bija (dzīvoja) reiz virs. — Tā ar izteicēju pa laikam iesākas pavēles teikumi, tāpēc ka te darbības vārdam pa laikam piemīt vislielākais svars: Apdomā labi un padari gudri. — Bet ja citam kādam nojēgumam piešķirams lielaks svars nekā darbības vārdiem, tad arī pavēles teikumos tas ieņem pirmo vietu: Desas nemeklē suņa stalli. Ar saulīti noņemam mūsu māsiņai vainadziņu.

Bez tam darbības vārds nostājas pirmā vietā a) jautājamos un b) vēlamos teikumos: Esi mani gaidījusi? Gribi tu manu godu slēpt? Būtu man viņš to laikā pateicis! — Tapat nosacījuma teikumos, kas cēlušies no vēlamiem teikumiem: Būtu es to zinājis, tad būtu citādi rīkojies.

Ja izteicējs īpašības, vietnieka, lietas vārds, divdabis, tad arī tas var teikuma pirmā vietā stāvēt, ja tam piemīt sevišķs svars: Gaŗa egle, gaŗa priede, vēl gaŗaka vasariņa; gaŗš mūziņš pie māmiņas, vēl gaŗāks tautiņās. Mana, mana tā meitiņa. Tada man diena, tāda man nakts. Krāpnieks bija tautas dēls, krāpa mani uzkrāpdams. Rakstīts man pūra vāks, rakstīts pūra dibeniņš.

Saliktu laiku vārdu kāŗta.

410. §. Saliktos laikos pa laikam nostājas palīga darbības vārds tūliņ aiz teikuma priekšmeta, bet divdabis teikuma beigās: Tu esi to cilvēku samaitājis. Tu man neesi tik daudz devis, cik acs var panest. — Palīga darbības vārds var nostāties arī priekš teikuma priekšmeta: Vai bij zīda svārki ģēŗbti? Retumis seko divdabis tūliņ palīga darbības vārdam: Kristus tika kalts pie krusta staba Tr. IV, 288.

Par divdabi vispāri jāsakā, ka tas tāpat lietojams vārdu kāŗtas ziņā kā īpašības vārds. Divdabim divdabja teicienos, kas atlidzina apstākļu teikumus, piemīt tā pati vārdu kāŗtas savādība un brīvība kā izteicēja īpašības vārdam. Pa parastam gan stāv divdabis teikuma beigās: Guli, mana māmuliņe, cietu miegu aizmīgusi. Dzīvojam, kā pliki pa nāŗrām kuldamies. Saulei lecot, ķēŗāmieš pie darba. — Bet divdabis ieņem daudzkāŗt arī citu vietu teikumā: Nomirusi sieva, atstādama mazu meiteni. Velns iznāca no kalna, uzklupdams pavāŗam. Vairāk piemēŗus skat. 234—266. §.

Nenoteicamās izteiksmes (supīna) vieta teikumā.

411. §. No darbības, lietas, īpašības vārda atkarīga nenoteicamā izteiksme stāv pa laikam pašās beigās: Palidzi man bēdas ciest, es tev palidzēšu medu ēst. Kas nu cūkai dos karupeļus dēstīt! Ar vecu zirgu var taisnas vagas dzīt.

Retāki nenoteicamai izteiksmei seko papildītājs, apstākļa vārds: Sen dzīrās baleliņš rādīt savu ligaviņu. Māte mani apsolīja tāli dot tautiņās.

Tāpat reti stāv teikuma vidū nenoteicamā izteiksme priekš tā vārda, no kuŗa tā atkarīga: Vēju ar dūri sagrābt nevar. Rīgas kungi pirkt gribēja, nedrīkstēja bildināt. — Tāpat retumis arī supīns: Bandenieka ligaviņa sērstu brauca bāliņos. Pie svainīša sērstu gāju.

Ja nenoteicamai izteiksmei piemīt sevišķs svars, sevišķi pavēles nozīmē, tad tai pienākas pirmā vieta teikumā: Panest var, izskaitit nevar (mīkla). Iet nu man to celiņu, kur es biju negājusi.

Nenoteicamā izteiksme kā darbības nojēguma pastiprinātāja vienmēr stāv pastiprināmā darbības vārda priekšā: Es runāt nerunāju.

Papildītāja vieta teikumā.

412. §. Papildītājs pa laikam tagād nostājas aiz izteicēja, bet sakāmos vārdos un mīklās ļoti bieži tā priekšā, izteicējam pēdējo vietu teikumā ieņemot: Viens grib ziemas, otrs vasaras. Viens jāņ cūku, otrs kazu. Dievs deva saules gaismu, Dievs ir lietu dos. — Darbs darītajū māca. Lēnas cūkas dziļas saknes rok.

Akuzatīva papildītājs mēdz pēc datīva stāvēt: Nelabs bērns padara tēvam sirmu galvu. Akls aklam ceļu rāda. Blēdība sev pašai rikstes griež.

Tomēr nereti akuzatīvs nostājas pirms datīva: Sūta vēsti tautiešam. — Ja papildītājam piemīt vislielākais svars teikumā, tad tas ieņem pirmo vietu: Vienu mani tautās deva. Visu mantu bērniņiem atņem, lai atkal gādā par jaunu (mīkla). Divi tautiešiem atsacīju, trešam gāju rokas dot.

Kad pie vajadzības izteiksmes sastopas divi datīvi, tad nostādāms papriekšu tas datīvs, kas uzlūkojams par tā dēvēto loģisko teikuma priekšmetu: Bērnām vecākiem jāklausa, bērnam būs vecākiem klausīt.

Apstākļu vārdu vieta teikumā.

413. §. Par apstākļu vārdu jau nācās runāt 409. §. Te tikai vēl minēsim kādus teikumu paraugus, no kuŗiem redzama vārdu kārtas brīvība latviešu valodā:

1) Teikuma priekšmets + izteicējs + apstākļa vārds: Vecā māte sēd kaktā: kuŗš iet iekšā, dod roku (mīkla).

2) Teikuma priekšmets + apstākļa vārds + izteicējs: Vecmāte kaktā tup; kas nāk iekšā, sniedz roku. Tukša muca tāli skan. Ass cirvis driz atcērtas. Abi cieti akmeņi labi nemaļ.

3) Apst. v. + teik. priekšm. + izt.: Dusmās sirds neprot, kas labs, kas ļauns. No mazas dzirksteles liela uguns izceļas.

4) Apst. v. + izt. + teik. priekšm.: Ziemā zied ābeles, vasarā salst ezeri (mīkla). Ap Ziemas-svētkiem ābeles zied, ap Jāņa dienu ezers salst.

5) Izt. + teik. priekšm. + apst. v.: Aizskrēja paipala, pārskrēja paipala, sasala lemzeres pakalā.

6) Izt. + apst. v. + teik. priekšm.: Dzīvoja reiz vīrs. Tam bija trīs dēli.

No šīm sešējādām vārdu kārtām visbiežāki sastopama pirmā un otra: pirmā pa laikam pie personiskām darbības vārdu formām: viņš nāk (nāks, naca) ārā (pretim, mājās, istabā, palīgā), tā sevišķi pie pavēles izteiksmes: nāci ārā, nāci līdz; apdomā labi; otra turpretim pa laikam pie nenoteicamās izteiksmes un divdabja: Suns grib iekšā tikt. Nevarēju klāt(u) kļūt. Paņemi, iekšā iedams, slauktuvi līdz.

414. §. Dažreiz iegūst apstākļa vārds balsvaru tādā mērā, ka nenoteicamā izteiksme un divdabis tam piesienas bez balsvara, ar to saaugdams saliktenī: Sadomājusi savu īsto meitu līdzsūtīt. Saka tautas caurjādamas, zīle sēd vanagos; salīdz. BV. 14088,5; līdzdotais, līdzpaņemtais darbs L. VI, 815. Personiskas formas tādus salikteņus nepazīst, tāpēc rupji kļūdās, kas raksta: Saule caurspīdēja plānajai ādņai; pareizi: saule spīdēja plānajai ādiņai cauri.

Tiem apstākļu vārdiem, kas nepabeigtās darbības veidā atlīdzina satiksmes vārdus (skat. 196. §.), piemīt tieksme virzīties aiz darbības vārda personiskām formām uz teikuma pašām beigām: Nedzīvs dzīvus velk no meža laukā. Pamāte kaus bārenes govī nost.

415. §. Ja divi vietas apstākļu vārdi teikumā, tad tas, kas sīkāki apzīmē vietu, stāv pēc vairāk vispārēja: Saimniece turēja pūķi klēti tīnīt.

416. §. Kārtas apstāklis stāv vienmēr īpašības un apstākļa vārda priekšā: ļoti labs, ļoti labi, melnum melns, melnu melns, melnin melns; arī darbības vārda priekšā nostājas pa laikam kārtas apstāklis, bet brīžam arī pēc tā: es ļoti pr ecājos, retāki: es pr ecājos ļoti (pie kam „ļoti“ iegūst sevišķu sparū); bet vienmēr: dedzin, degtin deg, liecin, liktin likst.

417. §. Ja vairāk dažādu apstākļu vārdu, tad kārtas apstākļa vārds stāv vistuvāk darbības vārdam: Šodien tirgū mums nemaz labi neveicās.

Laika apstākļa vārds pa laikam nostājas teikumā pirmāk nekā vietas apstākļa vārds: Tēvs šodien aizbrauca uz pilsētu. Braucu dienu, braucu nakti pa augstiem kalniem, pa zemām lejām. Tautas veda mūsu māsiņu tumšu nakti garu ceļu. — Aiz sevišķiem iemesliem vietas apstākļi var pirmāk nostāties nekā laika apstākļi, p. p. ja tas sava svara dēļ ieņem pirmo vietu teikumā: Bērza oglē ilgāki uguns stāv.

418. §. Papildītāji nostājas pa laikam tuvāki darbības vārdam nekā apstākļu vārdi: Tautas tavu ganu veda pa zaļo birtaliņu, — jeb: tautas veda tavu ganu pa birtaliņu. Mazs mazs vīriņš lauka galā ņukas griež. Divi mazi zirdziņi dienu nakti malku ved RK. VII, 71. Es pārvedu brālim sievu par dižo ezeriņu.

Formas un nojēguma ziņā līdzīgi vārdi savā starpā kopojas: Gājējīņas mēs, māsiņas, cita citu vadīsim (nevis: cita vadīsim citu). Ja tādos teikumos atrodas apstākļa vārds, tad šis nostājas aiz papildītāja: Brāļi mūsu tāli deva.

419. §. Bezbalssvara vārdiņi indoeiropiešu valodās tiecas ieņemt teikumā otru vietu. Pie tādiem bezbalssvara vārdiem pieder latviešu valodā: ta, tad, jau, gan, nu, atkal: Kas ta (tad) viņam bēdas? Ko tad viņš padarījis? Bet: ko viņš tad (ar balssvaru = pēc tam) padarījis? Es jau pati sen zināju, tālu mani vizinās. Viņš gan (bez balssvara = laikam) nāks. Gan (ar balssvaru = droši, nav ko šaubīties) viņš nāks. Es atkal iešu (= bet). Es iešu atkal (= vēl reizi, ar balssvaru). Man vis kājas nesāp. Man kājas nesāp vis (ar balssvaru). Kas nu (bez balssvara = gan, tad) cūkām dos kartupeļus dēstīt? Kas cūkām dos nu (= tagad, ar balssv.) kartupeļus dēstīt?

Tādi bezbalssvara vārdi saauguši dažreiz ar priekšējo vārdu salikteni: Kast* (= kas ta) še kļiedza (Vidzemē, p. p. Sausnējā)? arīg = arī + g(i).

Latviešu valodā tā arī daži ar balssvaru izrotāti vārdiņi nostājas aiz tā vārda, pie kuŗa tie pieder: Lai (bez balssvara) pērkot to lai (= arī, ar balssvaru). Es to nedošu vis (ar balssvaru) tev.

Satiksmes vārdu un saikļu vieta teikumā.

420. §. Satiksmes vārdi stāv piederoša locījuma priekšā, izņemot „dēļ“, „labad“ un „pēc“ (iemesla nozīmē): manis pēc.

Saikļi iesāk teikumu, izņemot „atkal“ (skat. 385. §). „Turpretim“, „tomēr“, „taču“ var gan pirmo, gan otru vietu ieņemt, gan vēl tālāk uz teikuma vidu virzīties: viņš atnāca tomēr beigās.

* Rakstu valodā šis saīsinātais t dažreiz parādās „ta“ vietā: bet nav teicami rakstu valodu ar liekām izlokšņu formām aplaist.

Vārdu kārtā palīga teikumā.

421. §. Palīga teikumus iesāk attiecības vietnieku vārdi un pakārtojamie saikļi. Šī vieta saikļiem tik parasta, ka apstākļa vārds pārvēršas par saikli, teikuma pirmā vietā nostādamies: Bērns bija tikko (= patlaban) acis atvēris, tūlīņ tas sāka raudāt. No šī apstākļa vārda „tikko“ izceļas saiklis, teikuma pirmā vietā nostādamies: Tikko bērns bija acis atvēris, tūlīņ tas sāka raudāt.

Tikai dzejnieki dažreiz aizvirzina pakārtojamus saikļus un attiecības vietnieku vārdus no pirmās vietas: Jo tur drīz var uzbrukt briesmas, lūstot koks kad tevi trauc. Tu ganīsies kaimiņu auzās, aiz dārza kas tirumā zied.

Palīga teikums var nostāties gan pirms virsteikuma, gan pēc tā, izņemot seku teikumus, kas vienmēr stāv pēc virsteikuma.

Ja palīga teikums stāv pirms virsteikuma, tad darbības vārds vācu valodā sekošajā virsteikumā stāv priekšmeta priekšā; bez tam vācu valodā palīga teikumos darbības vārds ieņem beidzamo vietu. Latviešu valodā tāda vārdu kārtā arī nav sveša: Kas vecākus neklausā, valkā zaķu pastaliņas Tr. II, 1347. Bet kas tādā kārtā raksta visus teikumus, tas atrodas vācu valodas valgos, jo latviešu valodā palīga teikumos, tāpat arī šiem sekojošos virsteikumos ir tā pati vārdu kārtā, kāda ikvienā atsevišķā virsteikumā. P. p. virsteikumā: To zinām mēs visi — jeb: to mēs visi zinām. Mazs cinitis lielu vezmu gāž. Palīga teikumā: Ka mazs cinitis lielu vezmu gāž — jeb: ka mazs cinitis gāž lielu vezmu, to zinām mēs visi — jeb: to mēs visi zinām. Minēsim te dažus piemērus, no kuriem būs redzams, ka vārdu kārtā palīga teikumos nebūt neizšķīrās no jau apcerētās vārdu kārtas virsteikumos: Kas zemi kopj, to zeme kopj. Kad dzīvībai piederēju, tad mana balss neskanēja; kad dzīvībai jau tapa gals, tad atskanēja mana balss (mikla). Kad brūtgans brauc ar brūti, tad zirgam klājas grūti. Tu nebēdātu, ka es asaru krūzītē nosliktu. Sēdies, kur tev Dieviņš liek, ēd, kas tavā rokā tiek. Kas drabiņas maisās, to cūkas ēd. Kas grasi netaupa, pie rubļa netiek. Ko veci ļaudis tur cienā, to jauni apsmej. Es necirtu to kociņu, kas aug ceļa malīnā; es neņēmu to meitiņu, kas man pati dāvājās. Dod, Dieviņ, man izaugt, dod man tālu noligot, lai es savu pēlējīņu ne acim neredzēju. Kad pļavu pļauj, tad zāle tik gaļa, ka izmērot nevar. Salīdz.: Vēju ar dūri sagrabt nevar. Ja nenāci tautās līdz, nāc jel mani pavadīt.

Vāci, mūsu rakstniecības tēvi, atrodas stipri vācu valodas valgos, nostādīdami darbības vārdu gandrīz vienmēr palīga teikuma beigās un palīga teikumam sekojoša virsteikuma sākumā: Kad tie eņģeļi no tiem ganiem uz debesi brauce, sacīja tie gani savā starpā (Mancelijs).

Pieturas zīmes.

422. §. Pieturas zīmēm piekrit uzdevums teikumus un pa daļai arī teikuma daļas citu no cita atšķirt.

Punktu (.) nostādām tur, kur runājot izceļas ievērojams starpbrīdis, kur teikumos izsacītās patstāvīgās domu kopas cita no citas pilnīgi atšķirtas:

Ir auksta rudens diena.
Ar lapām es līdzī vistu
Un gurdens pa ieleju klistu.
Man drauga nava neviena.

Vēl spilgtāki atšķir vienu teikumu no otra ar domu zīmi (—), nostādītu pēc punkta, vai arī jaunu teikumu citā rindā iesākot.

423. §. Ar komatu (,) šķirojam domu kopu daļas. Ikvienā teikumā ir tikai viens punkts, bet komatu neaprobežots skaits.

Komats šķiro:

1) virs- un palīga teikumus: Kur lepna domas, tur īss padoms. Jo dod, jo grib.

2) Sakārtotus, satura ziņā tuvu stāvošus teikumus: Skaties abām acīm, klausies abām ausīm. Acs nobrinās, roka padara.

3) Atkārtotus teikumus un to piebildes; „Dzīvojiet saticīgi savā starpā, tad jūs būsit stipri visās dzīves aukās,“ sacīja tēvs saviem dēliem. „Dzīvojiet saticīgi savā starpā,“ sacīja tēvs saviem dēliem, „tad jūs būsit stipri visās dzīves aukās.“

4) Iespraustus teikumus; Miegā to glāstīs, cerē viņš, Zemes mātes roka. Tā būs, man šķiet, pareizi. Viņš, protams, to nedarīs. — Tāpat ar komatu atdalāma kā iesprausts teikums patstāvīgā nenoteicamā izteiksme: Tiem, domāt, cita nav ar ko nodarboties. Bet ja patstāvīgā nenoteicamā izteiksme nelidzinās iespraustam teikumam, bet noder tikai nojēguma pastiprināšanai, tad komats nav lietojams: Tā tā lieta nebūt nav. Skat. 269. §. Iespraustus teikumus var arī ar domu zīmēm apzīmēt.

5) Uzrunu, pielikumu, izsaukamos vārdus: Ko tu, strautiņ, tik daudz čalo? Kumeliņi, baskājīti, pārnes mani sētiņā. Klau, cik sēri pulkstens sita nakts klusumā dziļajā; rau, cik zvēra zvaigzne krita gaisā dzidri zilajā. Ai, kā katra lapa tev jau vītusi.

Jaunākā laikā daži rakstnieki atšķir izsaukamus vārdus arī no vokatīva ar komatu: Ai, jaukais mežs, tu dabas pils! Tā var rakstīt, kad starp izsaukamo vārdu un vokatīvu runājot tiešām ir starpbrīdis. Bet ja izsaukamais vārds ar vokatīvu tik cieši kopā runājami, ka to starpā nav ne mazākā starpbrīža, tad te komats nevietā: Ai jaukais mežs, tu dabas pils. Aiz tā paša

iemesla vēlamos teikumos nav atšķirams „ak kaut“ ar komatu: Ak kaut (nevis: ak, kaut) šis jaukās vasaras mums velti neaizietu!

6) Ja vienā teikumā vairāk vienlīdzīgu teikuma locekļu: vairāk teikuma priekšmetu, izteicēju, papildītāju, apzīmētāju, apstākļu vārdu u. c., tad šie vienādie locekļi cits no cita atdalāmi ar komatu, vienalga vai tie cits citam piebiedrojas ar saikļiem, vai bez tiem: Brīvais cilvēks gaisā lido, dzied. Viņā noraugos, sevi vēlējos putnam līdzī skriet. Nevien veci, bet arī jauni cilvēki mirst. Bērns mīlē gan tēvu, gan māti, gan aukli. Nelaime sastopama tā nabagu būdīnās, kā lepnās pilis. Ne tēva man, ne tēvijas, ne mātes man, ne māsas. Tu nebēdā, vai saule lec, vai riet.

Ja vienlīdzīgu locekli piebiedro ar saikli „un“, tad komats nav lietojams: Zemnieks ar, ecē, sēj un pļauj. Bet ja divus patstāvīgus, pilnīgus teikumus sabiedro ar saikli „un“, tad tie šķīrāmi ar komatu: Kā Daugava vaidā, un bangas kā krāc! List lieti, vēji pūš, un vakars vēls.

Komatu nelieto priekš paskaidrojamā „jeb“, bet gan priekš „t. i.“ = tas ir: Gramatika jeb valodas mācība. Tāpat nelieto komatu priekš „nekā“ (kā) pēc pārakā pakāpiena: Asinis biežākas nekā (kā, ne) ūdens. Tas pats sakāms par salīdzināmo „kā“, ja tas neiesāk veselu kārtas teikumu. Te lieto dažī komatu: Asaras, kā pērles, viņai bira. — Bet tā nav ieteicams.

7) Ja lietas vārdam piebiedroti vairāk apzīmētāju, tad starp šiem nostādāms komats, kad tie visi vienlīdzīgi apzīmē lietas vārdu: Liela, gaļa priede aug kalna galā. — Bet kad atstātāki stāvošais apzīmētājs apzīmē nevien lietas vārdu, bet šo un tānī pašā laikā tuvāki stāvošo apzīmētāju, tad komats nevietā: Tur stāvēja slaiks jauns cilvēks (= jauneklis). Blakus gāja skaistākās jaunas meitas. Mana mīlā māmuliņa. Jaukā vakarējā diena. Skat. 146. §, 12.

8) Ja īpašības vārds vai divdabis seko apzīmējamam vārdam, tad komats nav lietojams: Es neraugu mūžu labu. Skat. 406. §, 6. Bet ja izceļas starpbrīdis starp lietas vārdu un apzīmētāju, ja apzīmētājs lietots kā pielikums, tad lietojams komats: Simts man bija bāleliņu, padīžāju, pamazāju. Paķēra varenu šķēpu, kam asi kalts varš bija galā, svarīgu, dižu un stipru. Skat. 406. §, 1.

9) Divdabja teicienus mēdz atdalīt ar komatu, ja tie nestāv vieni paši, bet paplašināti ar kādu vārdu, vai nu ar apstākļa vārdu, vai arī ar papildītāju: Meitiņa laivā sēdēdama, villainites balina. Suns, taukus ēdis, laizās. Bet: suns paēdis laizās. — Daži atdala arī kailu divdabi ar komatu: Otrā rītā, pamodies, tas naigi prom uz citām puķēm aizlidoja. Bet te

komats tikai tad lietojams, ja rakstnieks grib lasītāju pamudināt divdabi ar starpbrīdi lasīt.

424. §. Kur sastopas divi teikumi vai divi vienādi teikuma locekļi, tur pa laikam runājot izceļas starpbrīdis. Šo starpbrīdi apzīmējam ar komatu. Bet ne ikreiz runas starpbrīži saskan ar teikumu un teikumu locekļu sastāvu; jo daudzkārt neatrodam ne mazāko starpbrīdi runā tur, kur pēc teikumu sastāva būtu starpbrīdis sagaidāms. Tādos gadījumos dažī no mūsu rakstniekiem dažā vietā rikojas pēc izrunas, dažā atkal pēc teikuma iegrozījuma. Vispāri raksta: runāt par šo to (pēc izrunas, nevis: par šo, to); tāpat: divi trīs, pieci seši; pa laikam: tur bija šādi tādi (pēc izrunas), bet arī: saka mani šādu, tādu BV. 18706. — Te jāieteic uz izrunu lūkoties un rakstīt: saka mani šādu tādu; tāpat cienā godā turēt, krustām šķērsām, otrā trešā dienā, kliegdam brēkdams, šņākdams krākdams. Mazs mazs (nevis mazs, mazs — ar starpbrīdi) vīriņš dienu nakti jājams. Turpretim: Bet īsu, īsu (ar starpbrīdi) brīdi kā nāvē kuldāmās, tās (lapas) laižas dzestrā klēpī, uz mūžu guldāmās.

Rakstīdami: gaidīšu tevi līdz pulksten diviem un, ja tu līdz tam laikam neatnāksi, tad iešu projām — rikojamies pilnīgi pēc teikuma iegrozījuma, bet pret izrunu: pa parastam runājot pēc „un“ nav it ne mazākā starpbrīža, bet gan priekš „un“. Tāpēc te jāieteic priekš „un“, nevis pēc „un“ komatu nostādīt.

Vārdus, ar kuriem izsaka, kādu stāvokli runātājs ar savām jūtām un ar savu pārliecību ieņem pret runas priekšmetu, kā: „diemžēl“, „varbūt“, dažreiz izrunājam ar starpbrīdi un tādā gadījumā varam tos atdalīt ar komatiem: viņš, diemžēl, noklidis no ceļa. Tas, varbūt, izdosies. Bet daudzkārt runātājs šos vārdus izrunā bez starpbrīža, vienā paņēmienā ar citiem vārdiem, un tad komats nevietā. Tā pa parastam vienā paņēmienā ar citiem vārdiem izrunājams „laikam“, ko tāpēc reti sastopam rakstā atdalītu ar komatu; vienmēr kā bezbalssvara vārdiņš pieslien priekšējam vārdam „gan“ un nav tāpēc nekad ar komatu atdalāms, lai gan nozīmē tas atlīdzina „varbūt“, „laikam“: Tu gan (laikam, rasi) to nezini; tāpat bez komata: Tas acim redzot nav tiesa. Zāle tagad acim redzot (= ļoti) aug.

Kad no darbības vārda vai cita kāda vārda atkarīga nenoteicamā izteiksme, tad tā nav atšķirama ar komatu no sava atbalsta: Es ceru tevi drīzumā apciemot.

425. §. Zemikōlons (;) pieturas zīmju starpā ieņem vidējo vietu starp punktu un komatu; tas vājāks par punktu, bet spārīgāks par komatu. Ar zemikōlonu atdalām teikumus, kam diezgan tuvs domu sakars. Zemikōlons vienmēr bez šaubām lietojams tur, kur no diviem virsteikumiem viens otram pretim

statīts, kur tā tad no divi virsteikumiem viens satur tikai pusi
izsakāmo domu:

Dzidrajos debešos zvaigžņu bari dzirkst;
Rāmajā ezerā pilnais mēness mirkst.

Gluži nabags esmu dzimis,
Gluži nabags gribu mirt;
Bet pa dzīves vidu vajag
Manim tīram zeltam birt.

D. Strauss zīmīgi nosaucis zemikōlonu par teikuma
vidukli, tā pielīdzinādams teikumu cilvēka augumam. Kā ne-
vienam cilvēkam nav vairāk vidukļu kā viens vienīgs, tā arī
pareizi pieturas zīmēm apzīmētā teikumā nevajadzētu būt vairāk
par vienu zemikōlonu. To ievērojot, nevaram ieteikt daudzkārt
lasāmo mācību, ka teikumu virknē jeb periodā sakārtotie virs-
un palīga teikumi esot atdalāmi cits no cita ar zemikōlonu un
virsteikums no palīga teikumiem ar kōlonu; te zemikōlona un
kōlona vietā lietojams komats:

Kad niknas vētras dzīvei postu draud,
Kad skumjās dvēse bailojas un raud,
Kad laimes gaišie brīži zūd un irst,
Kad cerības kā rudens lapas birst,
Tad, cilvēks, iedomā, cik īsais sprīdis
Ir laika mūžībā tavš dzīves brīdis.

Tā pareizi apzīmē pieturas zīmēm uzrakstītās teikumu
virknes Veidenbaums, nelikdams nevietā zemikōlonu un kōlonu.
Ja daudz, tad tikai ļoti sarežģītās teikumu virknēs ievērojama
minētā mācība par zemikōlonu un kōlonu.

426. §. Kōlons (:) griež lasītāja vērību uz to, kas seko;
tas nenobeidz teikumu, bet atveļ mums skatu sekojošo domu
kopā. Tāpēc kōlons lietojams:

1) Atkārtoto teikumu priekšā: Līči saka: „Tagad sniegi
apsedz mūsu ieleju.“

2) Teikumu priekšā, kas izsaka iemeslu, sekas, priekšējo
domu paskaidrojumu, kad teikumi nav sakopoti ar saikļiem
„tāpēc ka“, „jo“ u. c.

Ak, skaties uz kapu: gan ārā tas zel,
Bet iekšā tik dzīvības trūdi.

Sliktam dzejniekam un slapjai malkai
Allaž daba vienāda:
Viņi trokšņo, viņi dzied un sprēgā,
Bet tie tomēr nesilda.

3) Pēc teikuma locekļiem, kas satur vispārīgos sugas vārdus, ja šiem piebiedroti pasugas vārdi: Mūsu mežos aug dažādi koki (, kā): bērzi, alksņi, ozoli, priedes, egles u. c.

427. §. Bez minētām galvenām pieturas zīmēm minami vēl a) daudzpunkti, b) domu zīmes, c) iekavas, d) pēdiņas.

a) Ar **dauzpunktiem** apzīmē vai nu nepabeigtu domu saturu, vai arī svarīgas domas un sparīgas jūtas, vai izlaistus vārdus.

Tumša nakts. . .

Noziedznieks

Velti aizmigt vēlas.

Nomalta kāja. . . uz kruķiem viņš lec. . .

Mati tam sirmi, tas nelaikā vees.

b) **Domu** zīmi lieto:

1) Starp teikuma priekšmetu un izteicēju, kad šis — lietas vārds un saitiņa atlaista: Es — kalpiņš tepat no šis malienes (t. i. es esmu kalp.).

2) Kad arī cits kāds vārds atlaists, kas pa parastam sagaidāms.

Ko tikai cilvēks strādā,

Labu — ļaunu (= vai l., vai ļ.),

Ar to viņš sevim gādā

Godu — kaunu.

Bij laiki — krūts man saldās liegās tvika (= bij laiki, kad u. t. t.).

3) Kad tēlojums pārtraukts, kad sacīts kaut kas negaidīts:

Es pār kodu riekstu — tārps lokās —

Man šķitās, ka sminētu šis.

Jebšu bēdas, ciešanas

Dzīvos vajāt neapnik,

Tomēr pašiem dzīvajiem

Ciest un dzīvot — vienmēr tik.

4) Kāda minēta sakāma vārda, izteiciena beigās. P. p. sakāms vārds: tukša muca tālu skan — dod mums ievērojamu pamācību.

5) Kad runātājs aiz sāpēm, aiz uztraukuma un aiz cita kāda iemesla traucēts tekoši vienā paņēmiēnā teikumu līdz beigām izrunāt:

Es — es — esmu — nevainīgs —

Esi — dārgā — droša!

Tā daudzkārt lūgās:

A. Es tikai gribēju — es tikai gribēju —

D. Putas nokraistīt (Blaumanis).

6) Dažreiz domu zīmi lieto komata vietā:

a) Starp teikumā iespraustiem vārdiem; arī iespraustu teikumu dažreiz atšķir ar domu zīmi:

Smilšu lauki, sniegu kāpas,

Sūnas, klintis kailajās

Ļaudim — kā caur burvja spēku —

Paradizei līdzinās.

Te varētu arī lietot 1) komatu: Ļaudim, kā caur burvja spēku, 2) nelietot it nekādu pieturas zīmi, ja vienā paņēmienā bez starpbrīža izrunājam teikuma locekļus: Sūnas, klintis kailajās ļaudim kā caur burvja spēku paradizei līdzinās. Laida arī — neko darīt — muļķīti pasaulē laimes meklēt. Apskatās no ārpusēs — neko teikt — glīts, kas glīts.

b) To pašu vārdu teikumā atkārtojot.

Un tavā tēlā ienāca

Man laime — laime kārotā.

7) Domu zīme piebiedrojas daudzkārt citām pieturas zīmēm, lai priekšējā domu kopa jo spilgtāki atšķirtos no sekojošas.

8) Sarunās starp diviem vai vairāk runātājiem lietojama domu zīme pēc punkta, jautājamās un izsaukamās zīmes, kur viens runātājs beidz savus vārdus, un otrs iesāk runāt: „Kur tecēji tu, gailīti, ritu agri rasiņā?“ — „Ciemā teku meitas celt, nav māmiņas celējiņas.“

Daži rakstnieki domu zīmes pārlietu iecienījuši, tās nostādīdami viņu citu zīmju vietā. Daži atkal izpilda veselās rindas ar domu zīmēm un daudzpunktiem, gribēdami ar to aizrādīt, it kā viņu galvas tik pārlietu pilnas domām un gleznām, ka viņiem tās nekādi nav iespējams izsacīt, un tāpēc lasītāju iedomība jāsauc palīgā. Pa lielum lielai daļai tādas domu zīmju virknes ir tikai tukšas lielības zīmes.

c) Iekavās liek iespraustus teikumus vai vārdus, kas paskaidrošanai lietoti un nestāv tuvē sakarā ar citiem teikuma locekļiem, tā sevišķi lūgās dažādus mājienu aktieriem: Kādā rijā (senāk ļaudis uzturējušies rijā) dzīvoja saimnieks ar saimi. Skolās māca gramatiku (valodas mācību).

d) **Pēdiņas** lietojamas atkārtotu teikumu sākumā un beigās: „Grūti laiki,“ sacīja vecais.

Pēdiņām apzīmē daudzkārt arī atsevišķus vārdus, uz kuriem griežama lasītāju vērība: Bībeles tulkojumā „un“ daudzkārt izrādās pilnīgi lieks esam.

428. §. Visām šīm minētām pieturas zīmēm ir divējāds uzdevums: 1) sakārtotus un pakārtotus teikumus un teikumu daļas šķirot, 2) runā nomanāmus starpbrīžus rakstā apzīmēt.

429. §. No šīm pieturas zīmēm atšķiras jautājamā un izsaucamā zīme, ar ko bez tam apzīmējam, kā balss izlokāma, uzrakstīto teikumu lasot.

Jautājamā zīme stāv pēc a) neatkarīgiem jautājamiem teikumiem: Kam veltīgi laimību kāro tu, sirds? b) pēc jautājamiem vārdiem: Uz kopoņas uz jautājumu kur? ar ģenitīvu.

Ja jautājamiem un izsaucamiem teikumiem piebiedrojas palīga teikumi, tad jautājamā un izsaucamā zīme nostādāma pašas teikuma beigās:

Kas tur spīd pa tumšu mežu,
It kā dzīvs kas tēlotos?

Atkarīgu jautājamo teikumu priekšā stāv komats, un teikuma beigās jautājamā zīme nevieta:

Daudz varam runāt un spriest,
Kāds uzdevums eilvēka dzīvei.

430. §. Izsaucamā zīme stāv pēc izsaucamiem, vēlamiem, pavēles teikumiem:

Kā Daugava vaida, un bangas kā krāc!
Kā Staburags asaras rauda!
Vij rozes ap galvu, lai valda prieks!
Kad tu izcibētu!

Ja izsaucamie vārdi izrunājami ar sevišķu sparū, tad pēc tiem lietojama izsaucamā zīme:

Ai! sirds manim tādēļ grib dusas, ka mīlēt ta beigusi.

Jaunākā laikā ieviesies svešu tautu netikums arī latviešu rakstniecībā, jautājamās un izsaucamās zīmes pa divām, vai pat vēl pa vairākām viena teikuma beigās sastatīt: Kas tu tāds??

Tādas pieturas zīmju kaudzes lasītājam jau tīri acis lec.

431. §. No pieturas zīmēm izšķiramas rakstu zīmes. Pie šīm pieder: 1) punkts a) pašinājumos, p. p., u. t. t. = un tā tālak, t. i. = tas ir, b) pēc kārtas skaitļu vārdiem, p. p. 15. (= piecpadsmitajā) jūnijā, 2) atšķirāmie punkti, kuŗus liek uz otra no divi kopā sastopamiem patskaņiem, ja tie nav izrunājami kā divskaņi, 3) kopoņamā jeb biedru zīme, kas lietojama, a) vārdu šķirot, p. p. mē-le, b) saliktos vārdos, ja salikteņa pamata vārds nav ikreizējs atkārtots, p. p. vīrs- un palīga teikums, c) dažos neīstos salikteņos, p. p. ceļa-vīrs, Jaun-Piebalga, Jaun-Gulbene, Vec-Piebalga u. c., 4) līdzināmā zīme(=), kuŗa lietojama nevien rēķinu grāmatās, p. p. 2+2 = 4, bet arī

citur, kur apzīmē divus vārdus vai teikumus par līdzīgiem, p. p. man jāstrādā = man vajaga strādāt, 5) garuma zīme, p. p. labā, labās, 6) pāsināmā zīme ('), kas aizrāda, ka kāds patskanis izkritis, p. p. māt' = māte.

Satura rādītājs.

	lapp.
Priekšvārdi	5—6
Grāmatā lietotie saīsinājumi	6—7
Pirmā daļa.	
Skaņu un formu mācība	3—109
1— 2. §. Ievāds. Latv. valoda un tās izloksnes un vēsture; radu valodas	8—11
3— 46. §. I. Skaņu mācība	11—29
47—129. §. II. Vārdu mācība	29—109
47. §. Vārdu mācības priekšmets	29
48. §. Vārdu šķiras	30
49— 85. §. A. Vārdu atvasināšana	33—60
49. §. Sakne, piedēklis, galotne	33
50— 63. §. Svarīgākie piedēkļi	33—48
64. §. Piedēkļu sakārtojums pēc nozīmes	49
65— 85. §. Salikteņi	50—60
65— 80. §. Salikteņi ar satiksmes vārdiem	50—57
81. §. Salikteņu sastāvdaļas	57
82. §. Salikteņu nozīme	59
83— 85. §. Salikteņu forma	59—60
86—124. §. B. Vārdu locīšana	61—106
86— 89. §. Locījumi, kārtas, skaitļi	61
90— 93. §. Lietu vārdu locīšana	61—69
94— 95. §. Īpašības vārdu locīšana	70
96. §. Salīdzināmie pakāpieni	71
97—100. §. Skaitļu vārdi	71—73
101—106. §. Vietnieku vārdi	73—75
107—124. §. Darbības vārdi	76—106
108—109. §. Darb. vārdu atvasināšana	76—77
110—124. §. Darb. vārdu locīšana	78—106
111. §. Darbības kārtas	78
112. §. Izteiksmes	79
113. §. Laiki	80
114. §. Skaitļi un personas	82
115. §. Nenoteicamā izteiksme, supins, divdabji	84
116—117. §. Darb. vārdu iedalījums lokāmās šķirās	87
118. §. Pirmā lokāmā šķira	88
119. §. Piezīmes par pirmo šķiru	91
120. §. Otrā lokāmā šķira	98
121. §. Piezīmes par otro šķiru	101

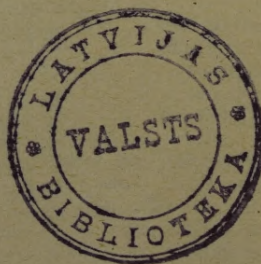
		lapp.
122.	§. Trešā lokāmā šķira	102
123.	§. Piezīmes par trešo šķiru	104
124.	§. Nekārtnie darbības vārdi	106
125—126.	§. Apstākļu vārdi	107
127.	§. Satiksmes vārdi	108
128.	§. Saikļi	109
129.	§. Sajutumu skaņu vārdi	109

Otra daļa.

Sintakse jeb teikuma mācība.

I. Vārdu šķiru mācība		113—199
130—138.	§. Lietas vārds	113—118
138.	§. Kārta	118
139—141.	§. Skaitlis	120—121
142.	§. Pamazināmie vārdi	123
143—145.	§. Īpašības vārds	123—126
145.	§. Noteicamais īpašības vārds	126
146.	§. Īpašības vārda noteicamā galotne	126
147.	§. Īpašības vārda nenoteicamā galotne	130
148—149.	§. Īpašības vārdu salikteņi	131
150—160.	§. Pārākais un vispārākais pakāpiens	132—133
160—179.	§. Vietnieka vārds	133—147
161.	§. Personiskie vietnieka vārdi	133
162—163.	§. Piederuma vietnieka vārds	133—134
164.	§. Pats	135
165.	§. Viens — otrs, cits — cits	136
166—169.	§. Norādāmie vietnieku vārdi	137—141
170—179.	§. Jautājamie, nenoteicamie un attiecības vietnieku vārdi	142—147
180—191.	§. Skaitļa vārds	147—150
192—283.	§. Darbības vārds	151—199
192.	§. Darāmā kārta	151
193.	§. Vidējā kārta	151
194.	§. Ciešamā kārta	156
195—205.	§. Darbības veidi	157—163
206—216.	§. Laiki	163—168
206.	§. Nepabeigtā tagadne	163
207.	§. Nepabeigtā pagātne	164
208—212.	§. Pabeigtā tagadne	166—167
213.	§. Pabeigtā pagātne	167
214.	§. Nepabeigtā nākotne	167
215—216.	§. Pabeigtā nākotne	168
217—230.	§. Izteiksmes	169—175
217.	§. Īstenības izteiksme	169
218.	§. Atstāstāmā izteiksme	169
219.	§. Vēlamā izteiksme	169
220—225.	§. Pavēles izteiksme	171—172
226—230.	§. Vajadzības izteiksme	173—175
231—266.	§. Divdabis	175—193
232—242.	§. Divdabis ar galotni -ots, -oša	176—181
242—247.	§. Divdabis ar galotni -dams	181—184
248—253.	§. Pagātnes divdabis (-is, -usi)	185—187
254—263.	§. Divdabis ar galotni -ams	187—190
264.	§. Divdabis ar galotni -in, -tin	191—

	lapp.
265—266. §.	Divdabis ar galotni -ts 193
267—282. §.	Nenoteicamā izteiksme . . . . . 194—198
283. §.	Supīns 199
II. Teikuma mācība	
284—290. §.	Vienkāršs nepaplašināts teikums . . . . . 199—282
291—294. §.	Paplašināts teikums . . . . . 202—203
295—315. §.	Locījumu mācība. . . . . 204—226
295. §.	Nōminatīvs 204
296. §.	Vokatīvs 205
297—299. §.	Genitīvs . . . . . 205—211
300. §.	Datīvs 211
301. §.	Akuzatīvs 214
302. §.	Instrumentālis 217
303—315. §.	Lokatīvs . . . . . 223—226
316—346. §.	Satīksmes vārdi . . . . . 227—244
317—334. §.	Satīksmes vārdi ar ģenitīvu . . . . . 232—237
335—342. §.	Satīksmes vārdi ar akuzatīvu . . . . . 237—241
343. §.	Līdz 242
344. §.	Pa 242
345. §.	Uz (at, da, īs, kopš, slepen) 243
348—363. §.	Teikuma locekļu saskaņa . . . . . 245—250
364—365. §.	Pilnīgs un nepilnīgs teikums . . . . . 251—252
366—401. §.	Teikuma iedalījums . . . . . 252—264
367. §.	Jautājamie teikumi 252
368—377. §.	Apģalvojamie un noliedzamie teikumi. Nolieģums . . . . . 253—254
378—387. §.	Savilkts, iesprausts, atģkartots, sakģrtots teikums . . . . . 255—257
388—401. §.	Virsteikums un palģga teikums . . . . . 257—264
391. §.	Priekšmetu un papildģtģju teikumi 258
392. §.	Apģimģtģju teikumi 258
392—394. §.	Apstģkģļu teikumi . . . . . 258—261
395—397. §.	Bezsaģkģļu palģga teikumi . . . . . 261—262
398. §.	Personu maiģņa 262
399—400. §.	Atstģstģmģs izģteģksmes noģzģme palģga teģkumos 263
401. §.	Saisģnģti teģkumi 264
402—421. §.	Vģrdģ kģrģta . . . . . 265—274
422—431. §.	Pģtģuras zģmes . . . . . 275—281

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309057716

